

Sprogforståelse og hukommelse i danske surveyundersøgelser

Bind I

Henning Olsen

København 2001
Socialforskningsinstituttet
01:15

Sprogforståelse og hukommelse i danske surveyundersøgelser

Bind I

ISSN 1396-1810

ISBN 87-7487-674-0

Sats og tilrettelæggelse: Socialforskningsinstituttet

Omslag: Flemming Koefoed: Todelt bro I, 2000, 80x100 cm, acryl/olie/lærred.

Gengives med kunstnerens venlige tilladelse

Oplag: 500

Trykkeri: Holbæk Center-Tryk A/S

Socialforskningsinstituttet

Herluf Trolles Gade 11

DK-1052 København K

Tlf.: 33 48 08 00

Fax 33 48 08 33

E-mail sfi@sfi.dk

www.sfi.dk

Socialforskningsinstituttets publikationer kan frit citeres med tydelig angivelse af kilden. Skrifter, der omtaler, anmelder, henviser til eller gengiver Socialforskningsinstituttets publikationer, bedes sendt til instituttet.

Forord

Afhandlingen indeholder forskningsresultater fra et forskningsprojekt om respondents sprogforståelse og hukommelse som årsager til måleproblemer i danske samfundsvidenskabelige surveyundersøgelser. Fra projektet er tidligere offentliggjort en bog med hovedresultater: *Tallenes talende tavshed. Måleproblemer i surveyundersøgelser*. Desuden er fra projektet offentliggjort en række artikler.

Afhandlingen er forfattet af seniorforsker, cand.polit. Henning Olsen. Stud.mag. Hanne-Pernille Jensen har virket som studentermedarbejder på projektet. Hanne-Pernille Jensen har bidraget ved gennemførelsen af laboratorieinterview samt efter retningslinjer fra og i samarbejde med forfatteren udarbejdet udkast til analyser af konteksteffekter.

Projektet er gennemført med bistand af tre videnskabelige konsulenter: sprogpsykolog, cand.mag. Jesper Hermann (Institut for Almen og Anvendt Sprogvidenskab, Københavns Universitet), nu afdøde hukommelsesforsker, mag.art. Steen Folke Larsen (Psykologisk Institut, Århus Universitet) og cand.scient. Peter Linde (tidl. SFI-SURVEY, København). Derudover har forskere og andre kommenteret udkast til afhandlingen og er fremkommet med råd og bemærkninger. Konsulenter og kommentatorer takkes herfor. En særlig tak rettes til cand.mag. Martin Koefoed (Roskilde Amtsgymnasium), der har virket som kritisk og konstruktiv kommentator gennem hele arbejdsprocessen fra projektidéens fremkomst i 1992 og frem til den endelige afhandling.

Socialforskningsinstituttets bibliotek har medvirket ved edb-søgningen af den omfattende litteratur til projektet. De 32 survey- og laboratorieinterview er udskrevet af kontorassistent Ida Maria Winther.

Projektet er finansieret af Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd og Socialforskningsinstituttet.

København, november 2001

Jørgen Søndergaard

Indhold

Bind I

Kapitel 1	
Surveymetoden	17
Surveybegrebet	17
En typisk surveyundersøgelse	19
Videnskabsteoretiske refleksioner	31
Spørgeskema og respondent	34
Kapitel 2	
Teoretisk forforståelse	37
Respondenters semantisk-kognitive opgaver	37
Tilegnelse og genskabelse af informationer	39
Sprog og sprogforståelse	49
Kapitel 3.	
Empirisk forforståelse	61
Tilegnelse og genskabelse af information	61
Korttidshukommelse	62
Episodisk/generel hukommelse	62
Tiden	64
Teleskopi	65
Emotioner/vendepunkter	66
Genskabelsesvilkår	67
Sprogforståelse	70
Ordforståelse	72
Spørgsmålsforståelse	74
Svarkategoriel forståelse	76
Konteksteffekter	79
Kapitel 4	
Tekstanalytisk hypotesegenerering	87
Præliminære problemstillinger	87
Typologisering af spørgsmål	94
Tekstanalyse af spørgeskemaer	102
Korttidshukommelse	103
Grammatik	104
Semantiske felter	105
Tomme pladser	111
Episodisk/generel hukommelse	122
Tiden	125
Emotioner	127
Vilkår for informationsgenskabelse	128
Konteksteffekter	131
Hypoteser	143
Kapitel 5	
Metoder til test af hypoteser	149
Kvalitative og kvantitative metoder	149

Survey- og laboratorieinterview	152
Informanter	152
Et prototypisk spørgeskema	154
Laboratorieinterview	156
Hypotesetest og forståelse	161
Split sample-eksperiment	163
Måling af sprogsensitivitet	165
Respondenter	166
Spørgeskemaer	167
Tilvirkning af data	170
Repræsentativitet	171
Hypotesetest og fortolkninger	173
Videnskabsteoretisk grundlag	178

Kapitel 6

Korttidshukommelse	185
Første- og andengangsvar	186
Hypotesetest	190

Kapitel 7.

Sprogforståelse	197
Hypoteser og procedurer	197
Semantiske felter	198
Hypotesetest	199
Semantiske felters bestemmende parametre	216
Tomme pladser	220
Hypotesetest	221
Tomme pladsers bestemmende parametre	248

Kapitel 8

Genskabelse af informationer	259
Hypoteser og procedurer	259
Genskabelsesstrategier	260
Episodiske spørgsmål	260
Ikke-episodiske spørgsmål	269
Ad hoc- og paratinformation	276
Episodisk forglemmelse og teleskopi	291
Forglemmelse	292
Teleskopi	304
Vilkår for informationsgenskabelse	308
Fremme af informationsgenskabelse	308
Kognitiv magelighed	315

Kapitel 9

Konteksteffekter	327
Hypotese og procedurer	327
Hypotesetest	330
Ikke-konditionelle effekter	335
Konditionelle effekter	344
Kombinationseffekter	351
Konteksteffekters bestemmende parametre	356

Kapitel 10

Resumé af kvalitative hypotesetest. 363

Empirisk underbyggede hypoteser	363
Korttidstilegnelse	365
Spørgsmålsforståelse	365
Genskabelse af informationer	368
Konteksteffekter	375
Tværgående tendenser	376

Bind II

Kapitel 11

Sprogsensitivitet. 17

Hypoteser og procedurer	17
Sprogsensitivitetens udbredelse.	21
Sprogsensitivitet og spørgsmålstyper	25
Sprogsensitivitet i befolkningsgrupper	34
Bivariate niveautest.	36
Multivariate tendenstag	45
Ikke-formresistente korrelationer	56

Kapitel 12

Fortolkninger af sprogsensitivitet 67

Fortolkninger af testudfald	67
Sensitivetsfortolkninger	67
Episodiske spørgsmål	68
Faktuelt-generelle spørgsmål	85
Holdningsspørgsmål	99
Kombinationsspørgsmål	124
Fortolkningstendenser	139

Kapitel 13

Resumé af kvantitative hypotesetest og fortolkninger. 141

Hypotesetest og fortolkninger	141
Empirisk underbyggede hypoteser	142
Sprogsensitivitetens udbredelse.	142
Sprogsensitivitet og spørgsmålstyper.	144
Sprogsensitivitet og befolkningsgrupper	146
Ikke-formresistente korrelationer	148
Fortolkninger af kvantitative hypotesetest	150
Semantiske felter og tomme pladser	151
Genskabelsesvilkår	154
Konteksteffekter.	157

Kapitel 14

Metodestrategier. 161

Fra dekonstruktion til konstruktion	161
Aflastninger af korttidshukommelse	162
Semantiske aflastninger	163
Kognitive aflastninger.	167
Kontekstuelle aflastninger.	173

Kapitel 15.	
Probabilistisk erkendelse	177
Hypoteser og hypotesetest	177
Test af kvalitative hypoteser	179
Korttidshukommelse og sprogforståelse	180
Genskabelse af informationer.	183
Konteksteffekter.	187
Test af kvantitative hypoteser	188
Fortolkninger af kvantitative testudfald	192
Metodestrategier.	194
Ny probabilistisk-generaliserende erkendelse	198
 Litteratur.	 201
 Bilag I	
Spørgeskemaer anvendt ved typologisering og tekstanalyse. . .	229
 Bilag II	
Lokalisering af informanter til undersøgelsens kvalitative fase	233
 Bilag III	
Et prototypisk spørgeskema til undersøgelsens kvalitative fase	239
 Bilag IV	
Koder anvendt ved kvalitativ analyse	269
 Bilag V	
To postspørgeskemaer til undersøgelsens kvantitative del	281
 Bilag VI	
Stikprøver, respondenter og bortfald (A- og B-version)	335
 Bilag VII	
Eksperimentelle variabler, procentfordelinger og χ^2-test mv. . .	339
 Socialforskningsinstituttets udgivelser siden 1.1. 2000	377

Oversigter

Bind I

Kapitel 1

- 1.1. Antal påbegyndte til Dansk Data Arkiv meddelte surveyundersøgelser. Perioden 1980-1991. Særskilt efter institutionelt tilhørsforhold 19
- 1.2. Faser i en typisk videnskabelig surveyundersøgelse 20
- 1.3. Population og stikprøve 22
- 1.4. Begrebsdefinition og -operationalisering 25

Kapitel 2

- 2.1. Respondentens semantisk-kognitive opgaver 38

Kapitel 4

- 4.1. Episodiske henholdsvis ikke-episodiske spørgsmål og svar 92
- 4.2. Kriterier for typologisering af spørgsmålsart 98
- 4.3. Kriterier for typologisering af spørgsmål efter tidsdimension . . . 99
- 4.4. Kombinationer af spørgsmålsart og tidshorisont i 5.966 spørgsmål i 43 danske videnskabelige surveyundersøgelser 102
- 4.5. Substantiver anvendt i danske surveyundersøgelser 107
- 4.6. Substantiver med normativt hierarkiserede semantiske felter . . 109
- 4.7. Parametre bestemmende for antallet af tomme pladser 113
- 4.8. Eksempler på faktuelle henholdsvis ikke-faktuelle spørgsmål med få hen holdsvis mange potentielle tomme pladser 117
- 4.9. Eksempler på meget korte versus lange spørgsmål med få henholdsvis mange potentielle tomme pladser 119
- 4.10. Eksempler på episodiske versus ikke-episodiske spørgsmål med potentielt asymmetriske svar 123

Kapitel 5

- 5.1. Kriterier for selektion af informanter 154
- 5.2. Informanter til undersøgelsens kvalitative del 155
- 5.3. Procedureregler for survey- og laboratorieinterview 159
- 5.4. Kvalitativ analyseplan 164
- 5.5. Svaropnåelse, bortfald og bortfaldsårsager (procent) 172
- 5.6. Baggrundvariabler, rekodninger og P-værdier (χ^2 -test) 176

Kapitel 6

- 6.1. Uoverensstemmelse mellem svar i survey- og laboratoriefase (minimums estimat). Særskilt efter spørgsmålstype (gennemsnit) 187

Kapitel 7

- 7.1. Operationalisering af semantiske felter 199
- 7.2. 50 semantisk hierarkiseringsmulige substantiver 200

7.3.	50 substantivers semantiske felter	211
7.4.	Ikke-substantiviske semantiske felter	215
7.5.	Sammenhængen mellem semantiske felter og uoverensstem- melse mellem survey- og laboratoriesvar (minimumsestimater) . .	216
7.6.	Semantiske felters determinerende parametre (substantiver) . .	217
7.7.	Sammenhængen mellem 50 substantivers semantiske felte og substantiernes frekvens i aviser, ugeblade og fagblade	220
7.8.	Operationalisering af tomme pladser	222
7.9.	Sammenhængen mellem tomme pladser og spørgsmål i det prototypiske spørgeskema (antal spørgsmål)	245
7.10.	Sammenhængen mellem spørgsmålsreception og uoverensstemmelser mellem survey- og laboratoriesvar. Særskilt efter spørgsmålstype (estimeret minimal andel informanter)	247
7.11.	Tomme pladseres bestemmende parametre	248
7.12.	Sammenhængen mellem tomme pladser og antallet af ord i receptionelt hi erarkiserede spørgsmål	250

Kapitel 8

8.1.	Operationalisering af parat- og ad hoc-information	277
8.2.	Ad hoc-informative svar på ikke-episodiske spørgsmål	278
8.3.	Sammenhængen mellem tomme pladser og ad hoc- informationer (ikke-episodiske spørgsmål)	291
8.4.	Episodisk forglemmelse og tidshorisont: Estimeret forglemmelsesratio (observationer i relation til alle episodiske observationer)	299
8.5.	Forglemmelse og tomme pladser (episodiske spørgsmål)	303
8.6.	Eksempler på spørgsmål, der fremkalder kognitiv mangelighed. Særskilt efter spørgsmålstype	317

Kapitel 9

9.1.	Spor af nærvær henholdsvis fravær af konteksteffekter. Antal segmenter særskilt efter effekttype	331
9.2.	Afdækkede spor af konteksteffekter. Antal segmenter særskilt efter effekt- og spørgsmålstype	333
9.3.	Konteksteffekters bestemmende parametre	357
9.4.	Tomme pladser i spørgsmål, der udløser konteksteffekter sam- menholdt med tomme pladser i alle hierarkiserede spørgsmål. Særskilt efter spørgsmålstype. Horisontal procentfordeling . .	358

Kapitel 10

10.1.	Respondenters semantisk-kognitive opgaver og undersøgelsens kvalitative hypoteser.	364
10.2.	Underbyggede og falsificerede kvalitative hypoteser	377

11.1.	Inkongruens mellem A- og B-version. Procentuel fordeling af 102 eksperimentelle variabler	23
11.2.	Grader af inkongruens mellem A- og B-version (P-værdier). Procentuel fordeling af 102 eksperimentelle variabler	24
11.3.	Generel og specifik inkongruens mellem A- og B-version. Procentuel fordeling af 102 eksperimentelle variabler	25
11.4.	Inkongruens mellem A- og B-version. Særsilt efter spørgsmålstype. Procentuel fordeling af 102 eksperimentelle variabler	27
11.5.	Grader af inkongruens mellem A- og B-version (P-værdier). Særsilt efter spørgsmålstype. Procentuel fordeling af 102 variabler	28
11.6.	Markant versus ikke-markant generel inkongruens samt fravær af inkongruens mellem A- og B-version. Alle episodiske spørgsmål	29
11.7.	Markant versus ikke-markant generel inkongruens samt fravær af inkongruens mellem A- og B-version. Alle faktiskt-generelle spørgsmål	30
11.8.	Markant versus ikke-markant generel inkongruens samt fravær af inkongruens mellem A- og B-version. Alle holdningsspørgsmål	31
11.9.	Markant versus ikke-markant generel inkongruens samt fravær af inkongruens mellem A- og B-version. Alle kombinationsspørgsmål	32
11.10.	Generel og specifik inkongruens mellem A- og B-version. Særsilt efter spørgsmålstype. Procentuel fordeling af 102 eksperimentelle variabler	33
11.11.	Generel og kønsspecifik inkongruens mellem A- og B-version. Særsilt efter spørgsmålstype. Procentuel fordeling af 102 eksperimentelle variabler	37
11.12.	Inkongruens mellem A- og B-version særsilt efter alder. Andel eksperimentelle variabler særsilt efter spørgsmålstype. Procent	39
11.13.	Inkongruens mellem A- og B-version efter uddannelse. Andel eksperimentelle variabler særsilt efter spørgsmålstype. Procent	40
11.14.	Inkongruens mellem A- og B-version og aktuel hovedbeskæftigelse. Andel eksperimentelle variabler særsilt efter spørgsmålstype. Procent	42
11.15.	Inkongruens særsilt efter geografisk placering. Andel eksperimentelle variabler særsilt efter spørgsmålstype. Procent	43
11.16.	Inkongruens særsilt efter urbaniseringsgrad. Andel eksperimentelle variabler særsilt efter spørgsmålstype. Procent	45

11.17.	Procentuelle andele, der har lyst henholdsvis ikke lyst til sammen med andre mennesker at gøre noget, som ikke gøres. Særskilt efter køn	46
11.18.	Procentuelle andele, der har lyst henholdsvis ikke lyst til sammen med andre mennesker at gøre noget, som ikke gøres. Særskilt efter alder	47
11.19.	Testsandsynligheder for separate vekselvirkninger mellem seks baggrundsvARIABLE og skemaversion med hensyn til responsvariablen lyst til sammen med andre at gøre noget, som ikke gøres	48
11.20.	Testsandsynligheder for simultane vekselvirkninger mellem seks baggrundsvARIABLE og skemaversion med hensyn til responsvariablen lyst til sammen med andre at gøre noget, som ikke gøres	49
11.21.	Nødvendigt at arbejde meget koncentreret. Særskilt efter køn. Procentfordeling	50
11.22.	Signifikante vekselvirkninger (+) med hensyn til seks baggrundsvARIABLE. Episodiske spørgsmål med generel inkongruens mellem A- og B-version	52
11.23.	Signifikante vekselvirkninger (+) med hensyn til seks baggrundsvARIABLE. Faktuelt-generelle spørgsmål med generel inkongruens mellem A- og B-version	53
11.24.	Signifikante vekselvirkninger (+) med hensyn til seks baggrundsvARIABLE. Holdningsspørgsmål med generel inkongruens mellem A- og B-version	54
11.25.	Signifikante vekselvirkninger (+) med hensyn til seks baggrundsvARIABLE. Kombinationsspørgsmål med generel inkongruens mellem A- og B-version	55
11.26.	Antallet og andelen af signifikante vekselvirkninger med hensyn til seks baggrundsvARIABLE. Alle spørgsmål med generel inkongruens mellem A- og B-version	55
11.27.	Netværksaktive og -passive i A- og B-version	59
11.28.	Kulturelt aktive og passive i A- og B-version	60
11.29.	Trivsels- og vantrivselsgruppen i A- og B-version	61
11.30.	Moderate og hyppige brugere af sundhedsvæsenet i A- og B-version	61
11.31.	Politisk aktive og passive i A- og B-version	62
11.32.	Det gode og det dårlige arbejde i A- og B-version	63
11.33.	Økonomisk velstillede og belastede i A- og B-version	64
11.34.	Sundhedsvæsenstilfredse og -kritiske i A- og B-version	64
11.35.	Politisk progressive og ikke-progressive i A- og B-version	65

Kapitel 12

12.1.	Antal overværede teaterforestillinger inden for det sidste år. Særskilt efter køn	69
12.2.	Antal overværede koncerter inden for det sidste år. Særskilt efter køn	70
12.3.	Antal gange set tv inden for de sidste 14 dage. Særskilt efter køn	71
12.4.	Antal gange til læge inden for det sidste år. Særskilt efter køn. .	72
12.5.	Gjort noget sidste år for at opnå en bedre behandling. Særskilt efter køn	73
12.6.	Sidst til et politisk møde. Særskilt efter køn	74
12.7.	20-29-årige deltaget i demonstrationer inden for de sidste fem år	76
12.8.	Antal gange i alt sammen med familie og venner sidste måned. Gennemsnit (m) særskilt efter køn	77
12.9.	Antal tv-kanaler set i går. Særskilt efter køn	79
12.10.	Antal gange til tandlæge sidste år blandt voksne med lærlinge/efg-uddannelse	80
12.11.	Stemmeafgivelse ved folketingsvalg 1990 og 1994 blandt faglærte arbejdere	81
12.12.	Skrevet under på underskriftindsamlinger inden for de sidste fem år. Særskilt efter køn	82
12.13.	Alder ved (varig) flytning hjemmefra. Særskilt efter køn	83
12.14.	Sygehusindlæggelser inden for det sidste år blandt voksne med mellemlang videregående erhvervsuddannelse	84
12.15.	Varighed af erhvervssituationer siden afslutter skoleuddannelse (fordeling af antal år pr. person). Særskilt efter køn	85
12.16.	Antal skoler i løbet af skolegang. Særskilt efter køn	87
12.17.	Normal/faktisk ugentlig arbejdstid. Særskilt efter køn	88
12.18.	Gennemsnitlig bruttoindkomst 1995 (m). Særskilt efter køn. .	89
12.19.	Skønlitterære læsevaner. Særskilt efter køn	90
12.20.	Skønlitterære læsevaner sammenholdt med antallet af læste bøger inden for de sidste 12 måneder (B-version)	91
12.21.	Diskuterer/taler om politik med familie, venner eller kolleger. Særskilt efter køn	92
12.22.	Samliv med forældre i barndommen blandt ikke-faglærte arbejdere	94
12.23.	Husstandssammensætning blandt pensionister mv.	95
12.24.	Antal værelser/rum i boligen i landområder	96
12.25.	Voksne uden erhvervsuddannelse, der motionerer eller dyrker sport	96
12.26.	20-29-åriges faste fritidsinteresser	97
12.27.	Tilfredshed med sundhedsvæsen inden for det sidste år. Særskilt efter køn	100

12.28.	Muligheder for at påvirke sundhedsvæsenets behandling. Særskilt efter køn	101
12.29.	Skatterne er for høje, derfor bør der skæres ned på det offentlige. Særskilt efter køn	102
12.30.	Offentlig børnepasning skal begrænses/formindskes. Særskilt efter køn	103
12.31.	Det offentlige sundhedssystem bør udbygges/forbedres. Særskilt efter køn	105
12.32.	Holdninger blandt voksne med lærlinge/efg-uddannelse til om folkepensionen bør forbedres eller være højere.	106
12.33.	Mere støtte/betale mere til kulturelle tilbud. Særskilt efter køn	106
12.34.	Tilfredshed med dansk demokrati/folkestyre. Særskilt efter køn	108
12.35.	Stemmemotiver: Hensynet til en retfærdig fordeling i samfundet. Særskilt efter køn	109
12.36.	Holdninger til mere hjælp/forbedring til de dårligst stillede. Særskilt efter køn	111
12.37.	Holdninger til foreninger og partier med racediskri- minerende synspunkter. Særskilt efter køn	112
12.38.	Holdninger til Landsforeningen af Arbejdsløse i Danmark (fiktiv). Særskilt efter køn	113
12.39.	Syv forhold, som er meget vigtige for opnåelse af en høj social position/placering i samfundet. Særskilt efter køn. Procentuelle andele	115
12.40.	Otte egenskaber, som forældre bør lære deres børn. Særskilt efter køn. Procentuelle andele	118
12.41.	Tillid/tiltro til danske politikere. Særskilt efter køn	119
12.42.	Holdninger til Danmarks Naturfredningsforening. Særskilt efter køn	120
12.43.	Holdning til fri abort (graviditetsafbrydelse/ fosterfordrivelse) blandt 20-29-årige	121
12.44.	Holdninger til ligestilling mellem mænd og kvinder blandt funktionærer mv.	122
12.45.	Pensionisters holdninger til afhjælpning/løsning af forureningsproblemer og andre miljøproblemer	124
12.46.	Værdsættelse/påskønnelse af ens arbejde. Særskilt efter køn . .	125
12.47.	Nødvendigt at arbejde meget hurtigt. Særskilt efter køn . . .	126
12.48.	Nødvendigt at arbejde meget koncentreret. Særskilt efter køn	126
12.49.	Nødvendigt at arbejde (fysisk) meget hårdt. Særskilt efter køn	126
12.50.	Nødvendigt at tage initiativer. Særskilt efter køn	127

12.51.	Frisk nok/stærk nok til at gøre hvad lyst til blandt selvstændige erhvervsdrivende mv.	128
12.52.	Føler sig stresset/anspændt. Særskilt efter køn	129
12.53.	Interesseret i/optaget af billedkunst. Særskilt efter køn	131
12.54.	Alene uden lyst til det. Særskilt efter køn	131
12.55.	Hyppigheden af at have været alene inden for de sidste 12 måneder sammenholdt med hyppigheden af at være uønsket alene. Særskilt efter køn. Procent (B-version)	133
12.56.	Grad af selv at bestemme arbejds måde blandt 20-29-årige og 30-39-årige	133
12.57.	Støjproblemer i boligen blandt personer med lærlinge/efg-uddannelse	134
12.58.	Karriere/forfremmelsesmuligheder blandt funktionærer mv. .	136
12.59.	Personer uden erhvervsuddannelse i dårligt humør/dårlig stemning	137
12.60.	Familiens økonomiske situation nu og for et år siden. Særskilt efter køn	138
12.61.	Opvarmningsproblemer i boligen blandt ikke-faglærte arbejdere	139

Kapitel 13

13.1.	Underbyggede og falsificerede kvantitative hypoteser om danske respondents sprogsensitivitet	150
-------	--	-----

Kapitel 14

14.1.	Semantisk-kognitive aflastninger	192
-------	--	-----

Kapitel 15

15.1.	Udfaldet af 14 hypotesetest sammenholdt med anden grundforskning om måleproblemer i surveyundersøgelser ...	199
-------	---	-----

Surveymetoden

Surveybegrebet

Afhandlingens overordnede tema er måleproblemer i surveyundersøgelser. I dette kapitel introduceres der summarisk til surveymetoden, som er beskrevet mere udtømmende andetsteds [se fx: Andersson, 1985; Fink & Kosecoff, 1985; Fowler, 1993; Groves, 1989; Hellevik, 1993a; Hellevik, 1993b; Kerlinger, 1986; Mordal, 1989; Rossi et al., 1993; Singleton et al., 1988]. I kapitlets afsluttende afsnit præsenteres faserne i det grundforskningsprojekt, hvorpå afhandlingen baseres (se: Spørgeskema og respondent).

I det videnskabelige samfund er der flere definitioner af, hvad surveymetode er. Survey betyder *oversigt* eller *overblik*, men har en mere præcis betydning i afhandlingen. En surveyundersøgelse er en spørgeskemaundersøgelse af særlig beskaffenhed: “.. an inquiry which involves the collection of systematic data across a sample of cases, and the statistical analysis of the results.” [Marsh, 1982]. Med afhandlingens tema in mente er det tilstrækkeligt her at afgrænse surveyundersøgelser som undersøgelser, hvor data *tilvirkes* ved hjælp af spørgeskemaer, hvis spørgsmål stilles mundtligt til en stikprøve af respondenter (besøgs- og telefoninterview), eller som respondenterne selv besvarer (postspørgeskemaer). Nogle forskere hævder, at de *indsamler* surveydata. Som afhandlingen anskueliggør, er data ikke på forhånd eksisterende informationer, der indsamles uden videre. Surveydata må tilvirkes, før de kan analyseres [se fx: Bateson, 1984]. Under tilvirkningsprocessen kan data blive behæftet med fejl og mangler.

Surveyundersøgelser udsættes ofte for kritik. Kritikken kan skyldes, at surveymetoden – dens brede anvendelsesområde in mente – anvendes på områder, hvor metoden ikke er relevant. Surveyforskning fører til ophobning af øjeblikkets kendsgerninger og kan ikke afdekke menneskelig adfærds-, interaktions- og holdningskompleksitet [se fx: Adorno, i: Schmidt, 1991; se også: Olsen, 1995]. Nogle sociologer kritiserer desuden surveys for simuleret erkendelsesnøj-

agtighed: “.. quantification gives an appearance of precision to findings whose accuracy may be dubious, given the relatively shallow nature of most survey responses.” [Giddens, 1989]. I et andet sociologisk standardværk mener Bilton et al. [1987], at “.. there is an invalidity inherent in the whole process of asking questions in social research which must cast fundamental doubts on the extent to which we can assume that a respondent’s answers to questions actually reveal his or her behaviour and attitudes in everyday life.”

Surveydata tilvirket ved standardiserede interview anvendes til populationsrepræsentative kortlægninger af udbredelsen af klassificerbare fænomener, fx adfærd og holdninger. Repræsentativiteten opnås ved at addere respondenternes besvarelser til aggregerede kvantitative udtryk for fænomeners udbredelse. Derimod er surveyundersøgelser ikke egnede til genstandsfleksibelt at afdække komplekse informationsstrukturer. Hertil kræves kvalitative metoder, fx kvalitative interview- og analysemetoder [se fx: Alvesson & Skoldberg, 1994; Denzin & Lincoln, 1994; Kvale, 1997; Miles & Huberman, 1994]. I modsætning til surveyinterview er kvalitative interview åbne og ikke-standardiserede. Oplysninger afgivet af informanter sigter ikke mod repræsentative beskrivelser og analyser, men mod afdækning af komplekse fænomener – ofte tillige mod generaliserende informantoverskridende forståelse af fænomenerne (om kvalitative interview- og analysemetoder, se: kapitel 5).

Surveymetoden er et værktøj, der anvendes på mange samfundsmæssige niveauer og områder – både i og uden for det videnskabelige samfund. I det videnskabelige samfund er ikke mindst sociologer og politologer brugere af metoden. Læsere af dagblade og brugere af andre medier konfronteres jævnligt med resultater fra surveyundersøgelser. Metoden bruges fx ved gennemførelse af levekårs-, opinions-, holdnings-, markeds- og evalueringsundersøgelser [se fx: Olsen, 1995].

Det samlede antal danske surveyundersøgelser er ukendt. Der findes ikke fyldestgørende statistiske informationer herom. I Danmark indtager Socialforskningsinstituttet en central placering som bruger og udvikler af surveymetoden. Mange af instituttets undersøgelser

er surveybaserede. Endvidere tilvirker instituttets Datasektion (nu: SFI-SURVEY) data for rekvirenter, herunder andre sektorforskningsinstitutter og højere læreanstalter. Hvad fx perioden 1984-94 angår, blev der i alt af instituttets Datasektion gennemført omkring 160 surveyundersøgelser. Når dertil lægges omnibusundersøgelser, tilvirkede Socialforskningsinstituttet i perioden 1984-94 data til omkring 200 surveyundersøgelser [oplysninger fra Datasektionen]. Hertil kommer undersøgelser udført i andet institutionelt regi. Det nøjagtige antal er ukendt. Skriftlige henvendelser ultimo 1994 til omkring 20 universitetsinstitutter, institutter ved andre højere læreanstalter og sektorforskningsinstitutter peger på, at der i perioden 1990-94 er gennemført et betydeligt, men ukendt antal videnskabelige surveyundersøgelser dér.

På forfatterens foranledning har Dansk Data Arkiv (DDA) opgjort antallet af til DDA meddelte surveyundersøgelser. *Oversigt 1.1* omfatter undersøgelser frem til 1990'ernes begyndelse. På den ene side overvurderer oversigten antallet af videnskabelige surveyundersøgelser, da alle typer af surveyundersøgelser er inkluderet. På den anden side informeres DDA kun om nogle undersøgelser, hvorfor ikke alle videnskabelige undersøgelser er inkluderet. I perioden 1980-1991 registrerede DDA i gennemsnit pr. år omkring 60 undersøgelser. Cirka halvdelen heraf skønnes at være surveyundersøgelser gennemført i det videnskabelige samfunds regi.

Oversigt 1.1.

Antal påbegyndte til Dansk Data Arkiv meddelte surveyundersøgelser. Perioden 1980-1991. Særskilt efter institutionelt tilhørsforhold.

	Socialforskningsinstituttet	Observa	Gallup	Sonar	Anden institution	I alt
1980-85	78	71	162	•	76	387
1986-91	74	73	131	28	45	351
I alt	152	144	293	28	121	738

Kilde: Oplysninger fra Dansk Data Arkiv (DDA).

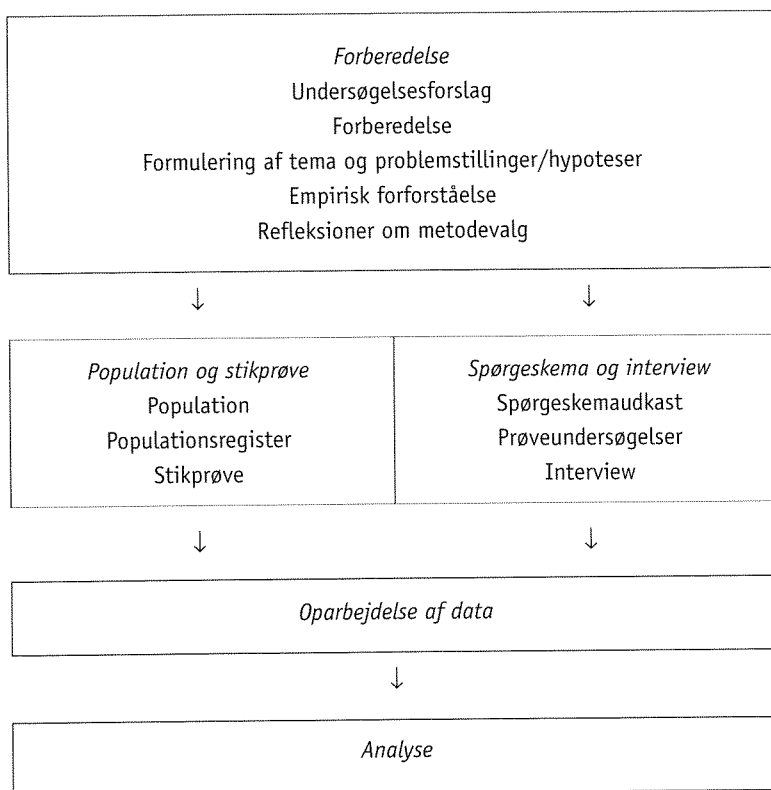
En typisk surveyundersøgelse

En surveyundersøgelse gennemløber en række faser: en forberedelsesfase, en populations- og stikprøvefase, en spørgeskema- og inter-

viewfase, en fase med oparbejdelse af data samt en analysefase (se: *oversigt 1.2*). Faserne, der er sammenhængende, og som derfor kræver nøje koordinering, rejser en række spørgsmål, som forskeren må tage stilling til. I det følgende redegøres der summarisk for de enkelte faser i en typisk dansk videnskabelig surveyundersøgelse, dvs. undersøgelser gennemført i det videnskabelige samfunds regi.

Oversigt 1.2.

Faser i en typisk videnskabelig surveyundersøgelse.

Ved *forberedelsesfasens* begyndelse véd forskeren normalt ikke, om det er en surveyundersøgelse, der skal gennemføres. Ideelt er det nemlig problemstillingerne, som bestemmer valget af metode. Valget bestemmes af den videnskabelige opgave, der skal udføres. Hvis forskeren kan argumentere for, at surveymetoden er relevant, planlægges og gennemføres herefter en række sammenhængende undersøgelsesfaser [se fx: Fink & Kosecoff, 1985; Hakim, 1987; Sproull, 1988].

Enhver undersøgelse begynder med en idé eller et forslag. Måske får forskeren selv idéen, eller den kommer fra en rekvirent. Er der med idéen gjort opmærksom på et samfundsmæssigt problem af et vist omfang og/eller en vis betydning, og er de økonomiske muligheder for at gennemføre undersøgelsen afklaret, må forskeren planlægge undersøgelsen. Det gøres ved at søge litteratur, der er relevant for undersøgelsens tema, granske litteraturen og undertiden konsultere noglepersoner med kendskab til det tema, som undersøgelsen skal belyse.

Undersøgelsens *tema* og dens problemstillinger er to aspekter af samme sag. Under forberedelsen præciserer forskeren undersøgelsens overordnede tema og formulerer en række *problemstillinger*. At formulere problemstillinger er at udarbejde, afgrænse og præcisere de videnskabelige spørgsmål, som undersøgelsen sigter mod at belyse på empirisk grundlag. Problemstillingerne kan være hypoteser, men er oftest formuleret som spørgsmål.

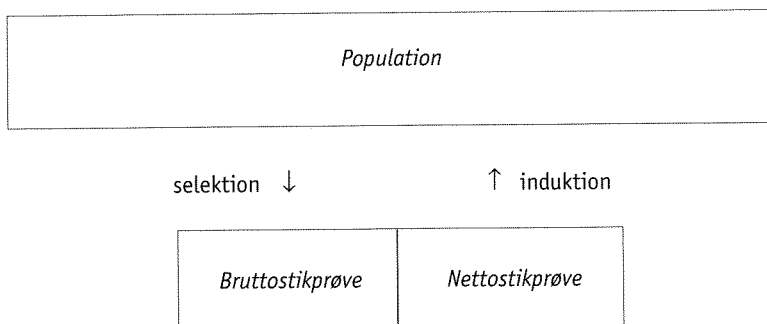
Også forskere, der gennemfører surveyundersøgelser, har *forforståelse* om de temaer, som undersøgelserne sigter mod at belyse. Eksplicit forforståelse er almindeligvis empirisk, ofte som referencer til anden forskning af relevans for undersøgelsens tema. Selv om teoretisk forforståelse ses i enkelte videnskabelige surveyundersøgelser, er den typiske danske surveyundersøgelse uden eksplicit *teoretisk forforståelse*. Med teoretisk forforståelse menes, at undersøgelsen relateres til én eller flere temarelevante teorier, fx hverdagslivs-, livsforms-, kultur-, organisations-, velfærdsstats-, integrations- eller fattigdomsteori.

Fravær af eksplicit teoretisk forforståelse kan skabe et indtryk af forudsætningsløshed [se fx: Adorno, i: Schmidt, 1991]. Surveyforskeren træffer adskillige beslutninger, men meget tages også ureflekteret for givet. Eksempelvis problematiseres det sjældent, om det er meningsfuldt at udspørge socio-kulturelt forskellige respondenter på samme måde: "Standardized questions with fixed-choice answers provide a solution to the problem of meaning by simply avoiding it." [Cicourel, 1964].

Med udgangspunkt i en bestemt befolkningsgruppe – kaldet en *population* – udtrækkes en *stikprøve* af personer, der stilles et antal standardiserede spørgsmål. Forskerens bestræbelse er at drage repræsentative slutninger fra *nogle* (stikprøven) til *alle* (populationen). Definitorisk er surveymetoden således induktiv, dvs. baseret på statistisk usikkerhed (se: *oversigt 1.3*). Populationen afgrænses ved at besvare spørgsmålet: Blandt hvilke enheder skal undersøgelsens problemstillinger analyseres? Populationens enheder er ofte personer (fx unge, arbejdsløse eller pensionister), men kan fx også være husstande eller virksomheder. For at kunne udtrække en stikprøve, må forskeren skaffe sig adgang til populationen. Hvis der ikke findes et register over populationens enheder (fx CPR-registeret), må forskeren selv konstruere et register. Uden et register kan forskeren ikke udtrække den stikprøve af personer, der skal interviewes.

Oversigt 1.3.

Population og stikprøve.

Før stikprøven udtrækkes, beslutter forskeren sig for en bestemt stikprøvestørrelse og fastlægger kriterier for stikprøvens udtrækning. Forskeren tager desuden stilling til, om stikprøve- og analyseenheder er sammenfaldende (personer kan fx være stikprøveenhed, mens husstande virker som analyseenhed). Hvad stikprøvestørrelsen angår, tages der udgangspunkt i, med hvilken statistisk sikkerhed forskeren ønsker at afdække kvantitative sammenhænge af forskellig type. Det afgørende er, hvor detaljeret forskeren ønsker at analysere data. Jo mindre undergrupper forskeren ønsker at fokusere på, desto større bør stikprøven være. Danske surveyforskere vælger almindeligvis en stikprøve af størrelsesordenen 1.000-1.500 elementer.

Stikprøven kan udtrækkes stokastisk eller på grundlag af strukturkriterier, fx stratifikationskriterier, flertrinsudvælgelse o.l. I alle tilfælde vælges en stikprøve, hvor elementerne har en på forhånd kendt sandsynlighed for at blive udtrukket. Udtrækningssandsynlighederne er ikke nødvendigvis ens, men skal være kendte. Ellers kan der nemlig ikke drages induktive slutninger – *statistisk inferens* – fra stikprøve til population. At kende udvalgssandsynlighederne er nødvendigt, fordi data fra sandsynlighedsudvalg kan anvendes til statistisk estimering af forhold i hele populationen [se fx: Hald, 1968; Wonnacott & Wonnacott, 1990]. Derfor anvender forskere fx aldrig stikprøver, som beror på respondents selvudvælgelse eller på ikke-stokastisk kvoteudvælgelse.

Det er forskerens bestræbelse, at flest muligt i stikprøven besvarer alle spørgsmål. Selv om forskeren har strategier til opnåelse af høje svarprocenter, interviewes alle potentielle respondenter – bruttostikprøven – aldrig. De personer, der ikke opnås interview med, er *bortfald*. Bortfaldet, som fx kan skyldes sygdom eller uvilje mod at deltage i undersøgelsen, kan føre til empiriske fejl og mangler. Hvis bortfaldet er tilfældigt, fører det til en mindre, men dog anvendelig nettostikprøve. Hvis bortfaldet er selektivt, hvad det som regel er, bør skævhederne rettes op, eller der må gøres reservationer for dem. Eftersom selv et moderat bortfald kan føre til analytiske problemer, undersøger forskeren nettostikprøvens grad af repræsentativitet i forhold til hele populationen. Det sker almindeligvis ved at sammenligne population, nettostikprøve og bortfald med hensyn til informationer, der er tilgængelige for alle tre grupper, fx køn, alder og statsborgerskab. Undertiden undersøges graden af repræsentativitet også ved inddragelse af informationer fra andre registre.

Principperne for statistisk inferens og metoder til forebyggelse af bortfaldsproblemer er beskrevet udførligt i metodelitteraturen. Blandt statistikere er der betydelig viden om, hvorledes sådanne problemer opstår og forebygges [se fx: Andersson, 1985; Hellevik, 1993a; SFI, 1991]. Derimod har opmærksomheden hidtil i mindre grad været rettet mod andre årsager til empiriske fejl og mangler, herunder utilstrækkeligheder ved spørgeskemaet og problemer knyttet til respondents svarstrategier, fx respondents spørgsmålsfor-

ståelse og hukommelsesstrategier [se fx: Andrews, 1984]. Det sidste er, hvad afhandlingen handler om.

Veldefinerede populationer, relevante stikprøver og høje svarprocenter garanterer ikke, at surveymålinger er uproblematisk: "It should be obvious that no matter how good one's sample and no matter how high one's response rate, the quality of the conclusions drawn from the survey depends heavily on the quality of measurement." [Alwin, 1991]. Problemerne kan blive så store, at de umuliggør blot nogenlunde troværdige målinger. Meget kan mislykkes, når det handler om spørgeskemaer, interviewere, respondenter, sprogforståelse og hukommelse. Problematisk målinger kan fx skyldes, at respondenter forstår spørgsmål på en anden måde end tilsigtet af forskeren, at respondenter har hukommelsesproblemer, eller at respondenter svarer uden at have overvejet de spørgsmål, der stilles. Der kan også være mangler ved selve måleredskabet, fx hvis spørgeskemaet indeholder diffuse ord, spørgsmål og svarkategorier.

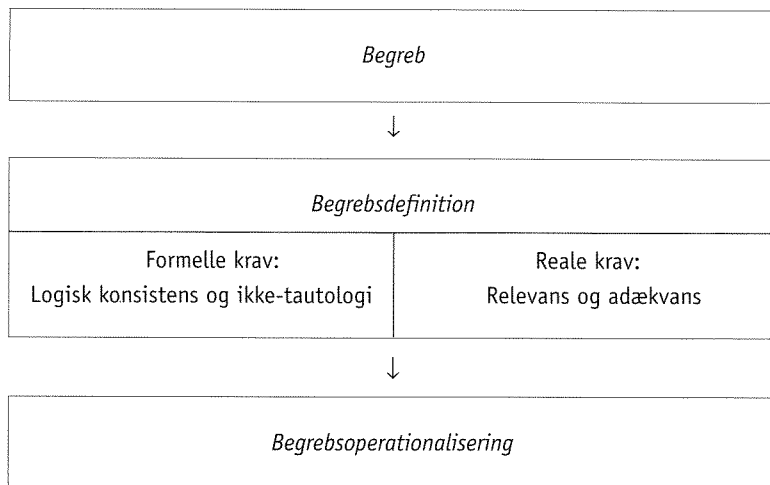
Ved formulering af problemstillinger bruger forskeren ofte for respondenter ukendte abstrakte begreber. Ønsker forskeren fx at undersøge befolkningens sociale netværk, *definerer* forskeren begrebet *socialt netværk*. Socialt netværk kan eksempelvis være social forankring, udstrækning, variation, nærhed og indhold [se fx: Andersson, 1985]. Ønsker forskeren at kortlægge omsorgsevne i forskellige sociale netværk, må også *omsorgsevne* defineres. Eller ønsker forskeren at undersøge politisk deltagelse, må *politik* og *deltagelse* defineres. Eksemplerne viser, at hverdagssproget sjældent er fyldestgørende, når en surveyundersøgelse gennemføres [se refleksioner herom fx hos: Vygotsky, 1971]. Hvis forskeren vil kortlægge danskernes sociale netværk, omsorgsevne eller politiske deltagelse, må forskeren anvende begreber, som er egnede til at afdække det, der overskrider hverdagsbegreber (se: oversigt 1.4 på næste side).

Da respondenter virker som medie for kvantitativ erkendelse, må forskeren transformere abstrakte begreber til hverdagssprog og dermed føre respondenter ad et meningsspor, som forskeren fastlægger på forhånd [se fx: Fowler, 1992; Singleton et al., 1988; Sudman & Bradburn, 1982]. Surveymetoden praktiseres ad samfundsvidenska-

bernes meningsskabende hovedspor, dvs. ad et spor med *ex ante* mening. Derimod tilhører eksempelvis kvalitative interviewundersøgelser det meningstydende hovedspor, hvor mening også skabes *ex post* ved hermeneutisk eller fænomenologisk analyse [se fx: Alvesson & Skoldberg, 1994; Jensen, 1991].

Oversigt 1.4.

Begrebsdefinition og -operationalisering.

At *definere* abstrakte begreber er kompliceret. Definitionen må være konsistent og ikke-tautologisk. Der er også indholdsmæssige krav til definitionen, der både skal være relevant og adækvat [uddybende herom, se: Olsen, 1995]. Ved *relevans* forstås, at definitionen er afledt af problemstillingerne. Ønsker forskeren fx at kortlægge socialklassers levikår, må forskeren definere klassebegrebet med afsæt i problemstillingerne. Samtidig må klassebegrebet være *adækvat*, hvorved forstås definitionens grad af overensstemmelse med tidligere definitioner. Under hensyn til problemstillingerne kan forskeren selvsagt vælge en ny definition, men definitionen må relateres til – men ikke nødvendigvis være overensstemmende med – allerede eksisterende definitioner af samme begreb.

Hvordan definitionen end formuleres, skal den *operationaliseres*. Abstrakte begreber skal transformeres til noget, respondenter kan svare på, dvs. til spørgsmål. Operationaliseringens foreløbige slutpunkt

er spørgsmål, som de findes i spørgeskemaet. Spørgsmålene er indikatorer på det abstrakte begreb, som det hele begyndte med. Operationaliseringen er aldrig fyldestgørende, men efterlader muligheder for fortolkning og kan gøres til genstand for kritik. Når forskeren gennemfører en surveyundersøgelse, afdækkes ikke alle sider af befolkningens sociale netværk, omsorgsevne eller politiske deltagelse. Ved at interviewe respondenter afdækker forskeren ikke "hele begrebet", men tilvirker og analyserer en række empiriske begrebsindikatorer.

Formulering af spørgsmål er muligvis den skrøbeligste del af en surveyundersøgelse [se fx: Bradburn & Sudman, 1989]. Hvis et spørgeskema og interviewningen ikke skal føre til mangelfulde målinger, må det, der spørges om, være formuleret så præcist som muligt. Kravet er trivielt, men – som det anskueliggøres i afhandlingen – vanskeligt at tilfredsstille. Under spørgeskemaets udarbejdelse anvender surveyforskere ofte forskellige praktiske "tommelfingerregler", fx brug af gængse hverdagsord, korte og mundrette spørgsmål, éntydige spørgsmål, kun én dimension i hvert spørgsmål, brug af ikke-ledende spørgsmål og samtlige respondents mulighed for at kunne besvare spørgsmålet [se fx: Andersson, 1985; Hellevik, 1993a; Mordal, 1989]. Disse og andre "tommelfingerregler", der er baseret på praktiske surveyerfaringer, sikrer imidlertid ikke, at målinger er fri for fejl og mangler.

Surveyforskeren gennemfører *standardiserede interview*, hvorfor spørgsmålene formuleres og spørgsmålsrækkefølgen fastlægges på forhånd. I overensstemmelse med det meningssskabende hovedspor er spørgsmålene almindeligvis *lukkede*, dvs. med på forhånd fastlagte svarkategorier, der er gensidigt eksklusive og udtømmende. Med det første menes, at der ikke er tvivl om svarkategoriernes grænser, mens det andet betyder, at der ikke mangler kategorier. Den opfattelse gøres undertiden gældende, at surveymetoden er socio-kulturelt ufleksibel og uegnet til at afdække det ukendte [se fx: Cicourel, 1964]. Men fleksibilitet er heller ikke hensigten med at gennemføre en surveyundersøgelse [se fx: Jakobsen, 1993]. Derfor er åbne spørgsmål da også en sjældenhed i danske surveyundersøgelser.

De spørgsmål, som forskeren formulerer, er af forskellig type (se: Typologisering af spørgsmål, kapitel 4). Nogle spørgsmål er faktuelle og afdækker begivenheder og adfærd. Faktuelle spørgsmål, der refererer til forhold i omverdenen, kan være episodiske, fx: "Hvor mange gange har De været i teateret inden for det sidste år?". Når *episodiske spørgsmål* besvares, kortlægges begivenheder i et koordinatsystem med akserne tid og rum. Faktuelle spørgsmål kan også være *ikke-episodiske* (faktuelt-generelle) og overskrider det tidsligtrumlige, fx: "Hvor ofte er De normalt sammen med venner?". Andre spørgsmål vedrører meninger, motiver o.l. og er uden ekstern reference. Det er *holdningsspørgsmål*, fx: "Hvad mener De om det nuværende skattetryk?". I nogle tilfælde er spørgsmål konglomerater af faktualiteter og holdninger. Et eksempel på *kombinationsspørgsmål* er: "Hvor stor indflydelse har De på Deres arbejde?". Forskerens spørgeintention er faktuel, men spørgsmålet kan ikke besvares uden samtidig artikulering af holdninger. Endelig formulerer forskere også *kundskabsspørgsmål*, fx: "Kender De Grundlovens paragraf om retten til arbejde?".

En anden sondring angår *tidsdimensionen*. Spørgsmål kan angå det aktuelle øjeblik, fx: "Hvor mange værelser er der i Deres bolig, bortset fra køkken, bad og toilet?". Spørgsmål kan også omhandle forhold i fortiden (retrospektive spørgsmål), fx: "Hvornår flyttede De varigt hjemmefra?". Endelig kan spørgsmål angå fremtiden (prospektive spørgsmål), fx: "Hvornår tror De, De vil flytte fra denne bebyggelse?".

Forskeren afprøver normalt spørgeskemaet på et begrænset antal prøverespondenter. Resultatet af disse *prøveinterview* sikrer ikke, at målinger er uden fejl og mangler, men er bedre end ingenting. Prøveundersøgelsen – undertiden kaldet en pilotundersøgelse – fører normalt til revision af spørgeskemaet, hvorefter selve interviewningen kan påbegyndes. Prøveundersøgelsen, der bidrager til at afdække, hvorvidt spørgeskemaet "fungerer" i interviewsituationen, er ikke det samme som de i kapitel 5 beskrevne laboratorieinterview.

Ikke blot problemstillingerne, men også måden, hvorpå der skal interviewes, har fungeret som ledetråd ved konstruktionen af spør-

geskemaet. Respondenter kan interviewes ved *besøg*, *telefonisk* eller via *postvæsenet*. Ved besøg kan samspillet mellem respondent og interviewer være én årsag til mangelfulde målinger: “.. most data-collection activities are instances of social interaction, and the effects of such interaction must be taken into account by the sociologist.” [Philips, 1971]. Eksempelvis kan interviewerens oplæsning, tonefald, kropssprog, mimik eller modvilje mod respondenter spille en rolle. Nogle undersøgelser peger på fejl og mangler, der opstår på grund af intervieweradfærd [se fx: Bergman & Wärneryd, 1982; Billiet & Loosveldt, 1988; Bradburn & Sudman, 1989; Fowler & Mangione, 1991; Groves, 1989; Kahn & Canell, 1957; Leinhardt, 1981; Tanur, 1992]. Også ved telefoninterview kan samspillet føre til fejl og mangler, fx på grund af fonetiske misforståelser. Flere undersøgelser peger på, at interviewere ikke er lige gode til at læse spørgsmål tydeligt op. Hvad endelig postspørgeskemaer angår, stiller de undertiden – fx på grund af funktionel analfabetisme [se fx: Elbro et al., 1991] – for store krav til respondenteres læsevne.

De to sidste surveyfaser er *dataoparbejdelse* og *dataanalyse*. Når data er oparbejdet og kontrolleret for logiske inkonsistenser, og når de kan analyseres edb-baseret, udarbejder forskeren tabeller, der undertiden suppleres med figurer og grafer. Forud for tabellernes udarbejdelse har forskeren gransket marginalfordelingerne. Gennemgangen heraf giver ofte anledning til rekodninger af variabler. Det sker også, at forskeren slår svar på to eller flere spørgsmål sammen og danner en helt ny variabel, fx et indeks. Endelig tager forskeren stilling til hvilke variabler, der i hvilke analytiske sammenhænge skal fungere som baggrundsvariabler henholdsvis som afhængige variabler.

Tabeller og figurer er grundlaget for beskrivelsen af kvantitative sammenhænge og tendenser. Hvor variabelernes måleniveau gør det er muligt, bruger forskeren forskellige central- og spredningsmål. Som eksempler på centralmål kan gennemsnit og median nævnes, mens kvartiler og standardafvigelse er eksempler på spredningsmål [se fx: Hellevik, 1993a]. Der er fire måleniveauer: nominale (kvalitative) variabler, ordinale variabler, hvor svarkategoriernes rækkefølge, men ikke afstanden mellem dem kendes, intervalvariabler uden absolut

nulpunkt samt forholdstalsvariabler (*ratio scale*-variabler) med absolut nulpunkt.

Den teoretiske statistiks konfidensintervaller og test hjælper forskeren til statistisk inferens om forhold angående hele populationen. I henseende til statistiske test er variabelernes måleniveau afgørende, fordi valget af test afhænger af måleniveau [se fx: Byström, 1990; Wonnacott & Wonnacott, 1990]. Den kvantitative beskrivelse af statistiske sammenhænge og tendenser er nødvendig, men står ikke alene. Den suppleres med statistiske forklaringer og med fortolkninger af afdækkede sammenhænge, fx ved inddragelse af andre forskningsresultater.

Et klassisk krav til surveymålinger er, at de skal være *valide*. Med validitet menes sædvanligvis, om det, der måles, er det, som problemstillingerne sigter mod at måle: "Validiteten afhænger af *hva* det er som er målt, om dette er de egenskaberne problemstillingen gjelder." [Hellevik, 1993a]. Nogle forskere sonderer mellem intern og ekstern validitet [se fx: Hellevik, 1993a; Larsen, 1976]. *Intern validitet* – også kaldet konstruktionsvaliditet – angår det førnævnte operationaliseringsproblem: "Validity refers explicitly to *construct validity* – the extent to which an observed measure reflects the underlying theoretical construct that the investigator has intended to measure." [Andrews, 1984]. Da operationaliseringen af abstrakte begreber aldrig er udtømmende, er det ikke muligt definitivt at afgøre, hvorvidt målinger har intern validitet [se fx: Andersen & Christoffersen, 1982; Bateson, 1984].

Ekstern validitet defineres af nogle forskere som: ".. målingernes evne til at forudsige resultater fra andre målinger foretaget med andre instrumenter." [Hansen, 1979]. Hansen nævner et eksempel, hvor et instrument med intern validitet antages at måle folks oplevelse af sodavands sødhed og brus, men på en måde, der ikke er anvendelig til forudsigelse af sodavands egentlige sødhed (sukker- og kulsyreindhold). Ekstern validitet ansues som noget, der kan iagttages. Ekstern validitet kan i nogle tilfælde testes empirisk, dvs. som "et svars" overensstemmelse med et andet muligt "svar". Der er således tale om et prædiktionsproblem: "External validity becomes

important when ever we want to use one operational definition as an index or prognosis of another operational definition.” [Zetterberg, i: Larsen, 1976].

Intern validitet kan ikke afprøves empirisk, men beror i sidste instans på det videnskabelige samfunds vurderinger. Derimod kan ekstern validitet undertiden testes ved at sammenholde surveyresultater med andre informationer, fx informationer fra offentlige registre. Det gælder imidlertid ikke holdninger: “Questions about psychological states or attitudes .. are not verifiable even in principle, since states or attitudes exist only in the minds of the individuals and are directly accessible, if at all, only in the individuals concerned. They are not, in principle, available to an external observer.” [Sudman & Bradburn, 1982]. Ved anvendelse af forskellige skaleringsmetoder (fx Likert- og Guttman-skalaer) er det muligt at estimere visse holdningskonstanter, men i sidste instans kan sådanne konstanter ikke testes for ekstern validitet [se fx: Andersson, 1985; Hellevik, 1993a].

Derimod findes der metoder til test af målingers *reliabilitet*, fx *intrasubjektive* stabilitetstest og *intersubjektive* ækvivalenstest (fx *split sample*-metoden; se: kapitel 5). For en nærmere beskrivelse af testtyperne henvises til metodelitteraturen [se fx: Hellevik, 1993a]. Hvis surveyforskeren tilfredsstiller kravet om reliabilitet, er målinger – bortset fra statistisk inferens – uden tilfældige fejl og mangler: “Reliabiliteten bestemmes av *hvordan* målingene som leder fram til tallene i datamatrisen er utført, betegnelsen sikter til *nøyaktigheten* i de ulike operasjonene i denne prosessen.” [Hellevik, 1993a]. Selv om surveyforskeren ikke måler det, der tilsigtes målt, måles der i det mindste på samme måde. Det sker fx ved omhyggelig spørgeskemakonstruktion og ved grundig uddannelse og instruktion af interviewere.

I klassisk surveyterminologi er reliabilitet således ikke at måle det rigtige, men at måle ensartet. Er der afvigelser fra måling til måling af samme fænomen, er den måde, hvorpå der måles, ikke pålidelig. Opnås der derimod hver gang samme måling af samme fænomen, er pålideligheden stor. Spørger en voksen fx to gange med års mel-

lemrum om antallet af egne tænder, og oplyses et større antal egne tænder anden gang, har undersøgelsen et reliabilitetsproblem. Måske forstod respondenterne ikke spørgsmålet, eller respondenterne huskede ikke det præcise antal tænder. Derimod har forskeren et validitetsproblem, hvis antallet af tænder virker som eneste indikator på tændernes tilstand. Også antallet af plomber og parodontose burde inddrages.

Hvis målinger skal være valide, har de ifølge klassisk surveyterminologi reliabilitet som nødvendig forudsætning. Målinger med høj validitet fordrer således høj reliabilitet. I surveypraksis er det imidlertid ofte vanskeligt at sondre éntydigt mellem validitets- og reliabilitetsproblemer. Hvis en respondent, der spørges: "Hvor mange koncerter har De været til inden for det sidste år?", inkluderer en café-koncert, som forskeren ikke har tilsigtet medregnet i forståelsen af substantivet *koncert*, fører svaret til validitetsproblemer. Hvis respondenterne derimod forstår spørgsmålet som tilsigtet af forskeren, men glemmer én koncert, er det i første omgang et reliabilitetsproblem. Hvis respondenterne medregner en café-koncert og samtidig ved simpel forglemmelse udelader en anden relevant koncert, er det både et validitets- og reliabilitetsproblem. Eksemplet anskueliggør, at den klassiske sondring mellem validitet og reliabilitet er vanskelig at opretholde i praksis.

Videnskabsteoretiske refleksioner

Videnskabsteoretikere trækker demarkationslinjer mellem videnskab og ikke-videnskab og afgrænser desuden forskellige videnskaber i forhold til hinanden, fx naturvidenskab versus samfundsvidenskab. De stiller ofte tre grundlæggende spørgsmål [se fx: Kjørup, 1997; Pedersen, 1983]. Det første spørgsmål handler om "det værende": Hvad betyder det, at noget er, findes eller eksisterer? Det er *det ontologiske spørgsmål*. At besvare det andet spørgsmål er at afgøre, hvorvidt erkendelse om "det værende" er eller kan være sand. Det er *det epistemologiske spørgsmål*, dvs. det velkendte objektivitetsproblem. Endelig rejser videnskabsteoretikere også spørgsmålet om procedurer for generering af erkendelse. Det er *det metodologiske spørgsmål*.

I forhold til beskrivelsen af den typiske danske surveyundersøgelse, er det et vigtigt spørgsmål, om den slags undersøgelsers metodologi bevirker, at såvel det ontologiske som det epistemologiske spørgsmål besvares på en måde, der er afledt af disse regler. Opnår forskeren en særlig slags erkendelse om "det værende", og afskærer den surveyspecifikke kvantitative erkendelsesform forskeren fra andre former for erkendelse? Hvis spørgsmålet besvares bekræftende, er surveybaseret erkendelse ikke objektiv, men udtryk for en i sidste instans normativ opfattelse af, hvad erkendelse er.

Videnskabsteoretiske tilgange, der opretholder en metodologisk regel om, at kun observationer er et tilladeligt grundlag for erkendelse, har allerede besvaret det ontologiske og epistemologiske spørgsmål. Hvis kun det observerbare – svar på spørgsmål – er grundlag for erkendelse, handler erkendelse om forholdet mellem observationer og observationernes sprogliggørelse. "Det værende" er det, der kan observeres, og objektiv erkendelse om det værende opnås ved logisk-sproglig "kopiering" af det således observerede. En sådan opfattelse, der fremhæver sanseerfaringer som grundlag for erkendelse, kaldes *empirisme*. Opfattelsen forekommer sjældent i ren form, men som en tendens, der anfægtes af mange forskere [se fx: Gilje & Grimen, 1993; Schmidt, 1991].

Om end surveyundersøgelser ikke kun baseres på observationer, men også på forskerens operationalisering af begreber (konstruktionsvaliditet), er der væsentlige analogier mellem surveyundersøgelser og empirisme [se fx: Marsh, 1982]. Som empirismen indsnævrer også surveyundersøgelser erkendelsesfeltet, idet observationer forbliver erkendelsens vigtigste grundlag. Ved interviewbaseret transformation af samfundsmæssige fænomener til kvantitative repræsentationer, opnår surveyundersøgelser et ydre skin af forudsætningsløshed [se fx: Cicourel, 1964]. Surveyresultater, der er fremtrædelsesformer for det således observerede, afskæres ofte fra afdækning af bag disse former eksisterende strukturer, fx magt- eller klassestrukturer: "Idet man gør spørgsmålet om tingenes væsen til tabu ved at erklære det for en illusion, et spørgsmål, der ikke lader sig besvare ved hjælp af metoden, så er væsenssammenhængene – det

som det egentlig kommer an på i samfundet – a priori beskyttet imod erkendelsen.” [se: Adorno, i: Schmidt, 1991].

Desuden kommer analogien mellem empirisme og surveyforskning til udtryk i surveymetodens atomistiske opfattelse af “det værende” som en kæde af enkeltbestanddele [se fx: Eneroth, 1984]. Surveyforskere tager “idéen om det sociale atom bogstaveligt” [Adorno, i: Schmidt, 1991]. I erkendelsesprocessen opdeles “det værende” først i spørgsmål, hvorefter det samles i større eller mindre kvantitative helheder, fx i bivariate tabeller eller ved gennemførelse af multivariate analyser. Når surveyforskere anskuer “det værende” som enkeltdele, adskilles det, som respondenter forsøger at forene. Derfor gælder følgende citat fra 1611 om middelalderens verdensbillede også for megen surveyforskning: “It is all in pieces, all coherence gone.” [John Donne, i: Føllesdal et al., 1990].

Menneskelige handlinger udføres i specifikke sociale kontekster, men i surveyundersøgelser anskues handlinger som var de kontekstuel uafhængige. Mishler [1979] fremhæver, at socio-kulturelle sammenhænge er surveyundersøgelsens fjende. Surveyundersøgelser støder personlige, sociale og kulturelle sammenhænge fra sig, som ellers kunne bidrage til forståelse af menneskelig handling og erfaring. Cicourel gør en tilsvarende iagttagelse: “The interview or survey .. weakens the ecological validity of the data it gathers; it undermines the everyday knowledge respondents would normally use in making replies in daily-life settings. We fail to sample the social settings in which the opinions, attitudes, and values under investigation are normally expressed; instead we use questions that satisfy our preoccupation with the reliability of our instruments and techniques.” [Cicourel, 1981]. Svaret på det ontologiske og epistemologiske spørgsmål afhænger derfor også af, i hvilken udstrækning mennesker kan anskues som enkeltelementer i mængder. At surveymetoden har begrænsninger, beror på, at dens brugere betoner egenskaber på bekostning af meningssammenhænge [se fx: Østerberg, 1993].

Ligesom anden samfundsvidenskab løser heller ikke surveyundersøgelser objektivitetsproblemet [se fx: Israel, 1972; Myrdal, 1968].

Også surveyundersøgelser giver normative svar på det ontologiske og epistemologiske spørgsmål: "Den overtro, at forskningen skal begynde som en tabula rasa hvorpå dataene ordnes efter at have indfundet sig forudsætningsløst, burde den empiriske socialforskning én gang for alle skille sig af med." [Adorno, i: Schmidt, 1991].

Inden for rammerne af ovennævnte videnskabsteoretiske forståelse af surveymetoden kan resultaterne af metodens anvendelse være behæftet med større eller mindre empiriske fejl og mangler. Det er, hvad afhandlingen handler om.

Spørgeskema og respondent

Den summariske redegørelse for surveymetodens faser anskueliggør, at surveymålinger kan være mangelfulde af adskillige årsager. Der kan fx være problemer med stikprøven, selektivt bortfald, uhensigtsmæssige begrebsoperationaliseringer, utilstrækkeligheder ved spørgeskemaet og manglende interviewerkvalifikation. Selvsagt kan målinger også være mangelfulde på grund af måden, hvorpå respondenter løser deres svaropgaver.

I afhandlingen fokuseres der på to årsager til måleproblemer: *spørgeskema* og *svarstrategier*, men derimod ikke på interaktion mellem respondent og interviewer (om begrebet måleproblem, se: kapitel 4). Med svarstrategier menes respondenteres spørgsmålsforståelse og hukommelse. De to årsager til måleproblemer har hidtil haft begrænset bevågenhed i dansk surveyforskning og metodelitteratur.

Afhandlingen baseres på et grundforskningsprojekt om voksne danskerses sprogforståelse og hukommelse som årsag til måleproblemer i sociologiske og andre samfundsvidenskabelige surveyundersøgelser [fra projektet er tidligere offentliggjort: Olsen, 1998a; Olsen, 1998b; Olsen, 1998c; Olsen, 1998d, Olsen, 1997a; Olsen, 1997b]. Forud for grundforskningsprojektet er der gennemført en forundersøgelse, hvor der redegøres for projektets teoretiske og empiriske forforståelse [Olsen, 1995].

Projektet har tre sammenhængende faser. Første fase, der er hypotese-genererende, omfatter tekstanalyse af spørgeskemaer fra danske

samfundsvidenskabelige surveyundersøgelser. Analysens forforståelse er lingvistiske og hukommelsesteoretiske begreber samt tendenser i empirisk grundforskning om måleproblemer i surveyundersøgelser. Projektets anden fase er survey- og laboratorieinterview med 32 informanter bosiddende i syv geografiske områder i Danmark, mens tredje fase er et *split sample*-eksperiment, der omhandler voksne danskeres sprogsensitivitet. Eksperimentet baseres på to nettostikprøver, der tilsammen udgør 1.921 respondenter. I kapitel 2-3 redegøres der for projektets teoretiske og empiriske forforståelse. Derefter genereres hypoteser og peges på metodologiske procedurer til test af hypoteserne (kapitel 4-5). Forforståelse og hypoteser er afsæt for kvalitative analyser af de 32 in extenso udskrevne survey- og laboratorieinterview (kapitel 6-10). Kapitel 1-10 findes i afhandlingens bind I.

Den kvalitative analyse af de 32 udskrevne interview efterfølges af en *split sample*-baseret analyse af sprogsensitivitetens udbredelse blandt voksne danske respondenter (kapitel 11-13). På baggrund af de gennemførte analyser og med anvendelsesorienteret sigte – reduktion af måleproblemer i surveyundersøgelser – udvikles til sidst metodologiske strategier for udarbejdelse af spørgeskemaer (kapitel 14). Om end nogle af strategielementerne er repetitioner i forhold til anden grundforskning, er andre elementer hidtil ukendte og en konsekvens af projektets bidrag til ny probabilistisk-generaliserende erkendelse. Afhandlingen afsluttes med en oversigt over og perspektivering af projektets hovedresultater (kapitel 15). Kapitel 11-15 findes i afhandlingens bind II.

Teoretisk forforståelse

Respondenters semantisk-kognitive opgaver

For at kunne undersøge, om danske respondenters hukommelse og forståelse af sprog er årsag til måleproblemer i surveyundersøgelser, er det nødvendigt først at forstå, hvordan mennesker husker og forstår sproglige meddelelser.

I surveyundersøgelser er respondenterne medie til opnåelse af erkendelse om forskellige fænomeners udbredelse. For at kunne virke som medie skal respondenterne løse en række opgaver [se fx: Willis et al., 1991; Hastie et al., 1980]. De stimuli, som respondenterne skal indoptage, er sproglige. Spørgsmålenes meningsfuldhed forudsætter, at respondenterne har et *informationslager* (hukommelse), herunder sproginformationer. Hvis informationslageret er utilstrækkeligt, kan respondenterne ikke virke som medie [se fx: Olsen, 1991, hvor hjerneskadede blev interviewet]. Hvis informationslageret findes, er yderligere forudsætninger korttidstilegnelse og forståelse af spørgsmålet. Hverken *korttidstilegnelse* eller *forståelse* er for så vidt interessante i sig selv, men dog forudsætninger for, at respondenterne kan *genskabe* eller rekonstruere tidligere *tilegnede* informationer, fx om adfærd eller holdninger.

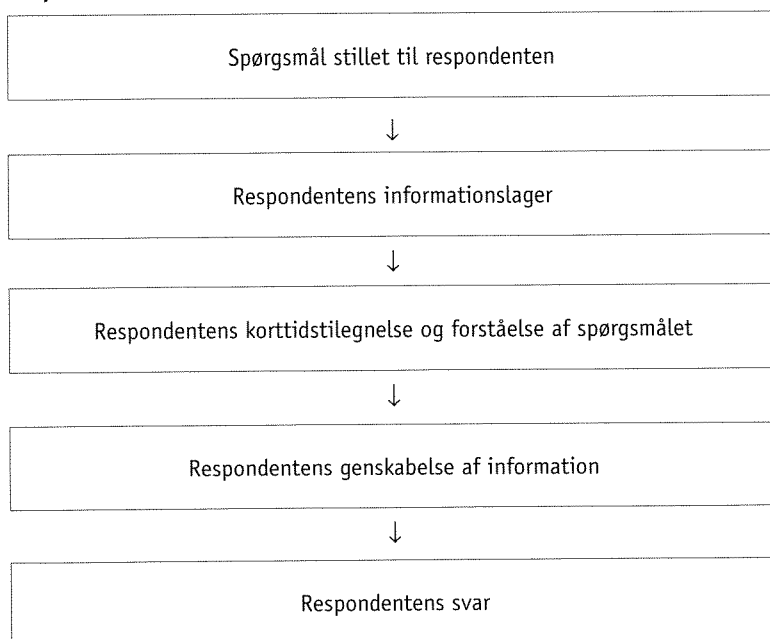
Er informationslageret nået og relevante informationer genskabt, *vurderer* nogle respondenter undertiden, om den genskabte information ønskes formidlet til interviewerens. Derefter afgiver respondenterne et svar. Respondentens informationslager er en forudsætning for genskabelse, mens korttidstilegnelse, forståelse og informationsgenskabelse er respondentens semantisk-kognitive opgaver (se: *oversigt 2.1* på næste side).

Det er opgaver, som respondenterne skal løse, hvad enten episodiske spørgsmål, faktuelte-generelle spørgsmål, holdningsspørgsmål eller kombinationsspørgsmål skal besvares. Respondentens semantisk-kognitive opgaver peger på en række teoretiske begreber, der defineres på de følgende sider. Når det er nødvendigt at fokusere på disse

begreber, skyldes det, at de formodentlig kan bidrage til forståelse af måleproblemers årsager i surveyundersøgelser og måske i sidste instans til at forbedre surveymetoden [se tilsvarende fx hos: Jabine et al., 1984; Jobe & Mingay, 1989].

Oversigt 2.1.

Respondentens semantisk-kognitive opgaver.

Da respondentens genskabelse af informationer spiller en afgørende rolle i surveyundersøgelser, må aspekter af den menneskelige hukommelses virkemåde søges afdækket. Jo større viden, surveyforskere har om menneskers tilegnelse og genskabelse af informationer, desto lettere er det at formulere spørgsmål, der kan aktivere relevant hukommelse [se fx: Fowler, 1993; Rossi et al., 1983]. I det følgende afsnit er fokus derfor på *tilegnelse* og *genskabelse* af informationer. De begreber, der defineres, er erkendelsesgenererende ledetråde gennem hele afhandlingen.

Vejen til respondentens informationslager går via sproget. Surveymetoden handler således også om *sprog* og *sprogforståelse*. I det efterfølgende afsnit er fokus på lingvistiske begreber, der ligeledes virker

som ledetråde (definitioner er fremhævet i rammer). Den teoretiske forforståelse er derfor både kognitionsteoretisk og lingvistisk. Efter- som der ikke findes objektive kriterier for selektion af teoretiske begreber, er valget eklektisk og sigter mod analytisk anvendelighed i surveysammenhæng (uddybende herom, se: Videnskabsteoretisk grundlag, kapitel 5).

Med henvisning til nogle respondents *vurdering* af, om genskabte informationer formidles til interviewer, burde teoretiske begreber fra socialpsykologien (smågruppesykologi) muligvis også inddrages i afhandlingen. Uden sådanne begreber kan det vanskeligt at forstå, hvorfor respondenter undertiden afgiver andre informationer end dem, de genskaber, eller hvorfor de helt undlader at formidle genskabte informationer til interviewer [se fx: Bradburn & Sudman, 1979; Dijkstra & van der Zouwen, 1982; Fowler, 1993; Groves, 1989; Sudman & Bradburn, 1974; Schwarz et al., 1991; Tanur, 1987].

Da afhandlingen så vidt muligt afgrænser sig fra måleproblemer, som skyldes social interaktion mellem respondent og interviewer, inddrages socialpsykologiske begreber ikke. Derfor indgår vurderingsfasen ikke i *oversigt 2.1* ovenfor. Det er ikke hermed tilkendegivet, at vurderingsfasen er irrelevant som årsag til måleproblemer i danske surveyundersøgelser. Der findes ganske megen – navnlig amerikansk – forskning om interviewets sociale situation som årsag til måleproblemer (se: En typisk surveyundersøgelse, kapitel 1). Med afhandlingens tematiske afgrænsning in mente falder estimeringer af det relative omfang af måleproblemer grundet respondents hukommelse og sprogforståelse henholdsvis den sociale interaktion mellem respondent og interviewer imidlertid uden for afhandlingens emneområde.

Tilegnelse og genskabelse af informationer

Begrebet *kognition* henviser til nogle, men ikke alle psykiske processer. Også *emotioner* er psykiske processer, men sigter ikke direkte mod informationsbearbejdelse [se fx: Mandler, 1975]. Emotioner er “.. a mental state of readiness for action, or a change of readiness”, idet det samtidig gælder, at “.. an underlying mental state is the

core of an emotion.” [Oatley, 1992]. Sondringen mellem cognition og emotion betyder ikke, at der ikke er en sammenhæng mellem de to typer af psykiske processer. Det er fx velkendt, at kognitive processer kan blokeres af angst og stress. Når tilgangen til informationstilegnelse og -genskabelse er overvejende kognitionsteoretisk, skyldes det, at den forventeligt er relevant til forståelse af hukommelsesbaserede måleproblemer i surveyundersøgelser (det vil senere fremgå, at den kognitionsteoretiske tilgang ikke kan stå alene).

Mere præcist er cognition samarbejdende funktioner til erkendende bearbejdelse af information [se fx: Bernsen, 1992]. Informationsbearbejdelse omfatter perception, tænkning og handling, men også hukommelse og sprogforståelse. Cognition er ikke kun intelligens og evne til abstrakt tænkning: “The human mind is conceptualized as a complex *system* of interacting processes which generate, code, transform, and otherwise manipulate information of diverse sorts.” [Flavell, 1977].

Der findes forskellige kognitionsteoretiske opfattelser. Én teoretisk tilgang er den strukturalistiske, der forklarer kognitive processer under henvisning til abstrakte strukturer: “Structuralists believe that any human behavior pattern, whether individual or social, is to be explained by reference to abstract structures, frequently believed to be logical or mathematical in nature.” [Leahey, 1992]. En anden tilgang – *information processing*-opfattelsen – anskuer mennesket som informationsbearbejdende. Ifølge denne opfattelse handler kognitionspsykologi om “.. how people take in information, how they recode and remember it, how they make decisions, how they transform their internal knowledge states, and how they translate these states into behavioral outputs.” [Lachman, Lachman & Butterfield, i: Leahey, 1992]. I egen selvforståelse hævder *information processing*-opfattelsen, at den – i termens kuhn’ske betydning – er et kognitionsteoretisk paradigme, mens andre kritiserer den for teoretisk vaghed og mangelfuldt definerede begreber [se fx: Leahey, 1992].

Kognitive processer er blandt andet *tilegnelse*• og *genskabelse*• af informationer. Da processerne ikke er mulige uden hukommelse, er demarkationslinjen mellem cognition og hukommelse ikke éntydig.

Men hvad med demarkationslinjen mellem tilegnelse og genskabelse af informationer? Informationslageret er ikke et varehus, der kan besøges efter forgojdtbefindende. Lageret fremtræder via reaktioner, processer, påvirkninger og omsætninger. I afhandlingen benævnes de under ét: *informationsgenskabelse*. Informationslager og genskabelse er således "forbundne kar", der gensidigt forudsætter hinanden.

- *tilegnelse af information*: tidligere konstruktion af information; hukommelse.
- *genskabelse af information*: rekonstruktion af tidligere tilegnet information.

Tilegnelse af information anskues i afhandlingen som *konstruktionsprocesser*, mens genskabelse forstås som *rekonstruktion* [se fx: Flavell, 1977]. At informationslageret konstrueres, og at dele af det rekonstrueres ved genskabelse af informationer, bevirker, at hukommelsen ikke er et lager med informationer som frit tilgængelige "hyldevarer". Informationer, der tilegnes i kognitive mønstre, er ikke simple kopier af det oplevede. Rekonstruktion af informationer påvirkes af det allerede konstruerede og dets mønstre. Derfor er heller ikke rekonstruktion simple aftryk af allerede konstruerede informationer [se fx: Larsen, 1983].

Hukommelsesforskere afdækker konstruktions- og rekonstruktionsmønstre: "... both storage and retrieval involve a great deal of active conceptual organization and reorganization, much gap filling and inference, as the individual tries to achieve meaningful representation of the information. There is considerable evidence that children as well as adults use constructive and reconstructive processes when they remember." [Flavell, 1977]. I praksis er hukommelsesforskeren imidlertid henvist til at beskrive konstruktion via rekonstruktion [se fx: Welner et al., 1985].

En væsentlig sondring er mellem *korttids- og langtidshukommelse*^{*}. Korttidshukommelse er evnen til umiddelbart at reproducere og genkende påvirkninger: "Hukommelsesspændvidden refererer til kapaciteten i korttidshukommelseslageret. En talsspændvidde på 5-7

cifre ved umiddelbar gengivelse er det normale.” [Paulson & Gjerris, 1985; se også: Loftus, 1986]. Korttidshukommelse angår derfor ikke dage, men i nuet arbejdende hukommelseskapacitet. Korttidshukommelse benævnes ofte *working memory* [se fx: Baddeley, 1990; Eysenck, 1993]. Almindeligvis kan der ikke uden gentagelse eller memorering i korttidshukommelsen lagres informationer i mere end omkring et halvt minut [se fx: Loftus, 1986]. Alt i alt er sondringen mellem korttids- og langtidshukommelse derfor mere et spørgsmål om funktion end om tid. Langtidshukommelse drejer sig derimod om vedvarende tilegnet information.

- *korttidshukommelse/working memory*: evne til i øjeblikket at genkende og reproducere sproglige og andre påvirkninger.
- *langtidshukommelse*: vedvarende tilegnet information; episodisk og generel langtidshukommelse.

Sondringen mellem korttids- og langtidshukommelse er vigtig i surveysammenhæng. Mens langtidshukommelse er en nødvendig forudsætning, hvis respondenter skal fungere som medie ved tilvirkning af data, er korttidshukommelsen en forudsætning i selve interviewsituationen. Hvis respondenter ikke husker spørgsmål og svarkategorier, som vedkommende netop har hørt, men svarer alligevel, kan det føre til måleproblemer.

Er *langtidshukommelse* altid situationel, aldrig situationel, eller nogle gange situationel og andre gange ikke? Ved *situationel* forstås, at informationer lokaliseres i koordinatsystem med tid og rum som de to akser. Modsat betyder ikke-situationel tilegnelse, at det tilegnede ikke findes i et sådant koordinatsystem, hvorfor det ikke længere er muligt at bestemme tid og rum. Blandt andet Piaget sondrede mellem hukommelse i snæver (hukommelse om specifikke begivenheder og tilstande) og i bredere forstand [se fx: Flavell, 1977]. Beslægtet hermed er Tulvings velkendte, men også kritiserede [se fx: Caron, 1992] sondring mellem episodisk og semantisk (langtids)hukommelse [Tulving & Donaldson, 1972].

Ifølge Tulving er episodisk og semantisk hukommelse to funktionelt forskellige hukommelsestyper. Til *episodisk hukommelse*• hører “.. in-

formation about temporally dated episodes and events and temporal-spatial relations among these events. A perceptual event can be stored in the episodic system solely in terms of its perceptible properties or attributes, and it is always stored in terms of its autobiographical reference to the already existing contents of the episodic memory store.” [Tulving & Donaldson, 1972; se også: Tulving, 1983]. Episodisk hukommelse angår konkrete, personligt oplevede begivenheder, tilstande o.l.: “Episodic memory can .. be thought of as memory for autobiographical or personal events that have happened to you.” [Eysenck, 1993; se også: Eysenck & Keane, 1995]. Det er dén forståelse af episodisk hukommelse, som afhandlingen baseres på.

- *episodisk hukommelse*: situationel langtidshukommelse; hukommelse angående selvbiografiske og personlige begivenheder.
- *generel (semantisk) hukommelse*: generel ikke-tidslig/rumlig langtidshukommelse; generelt organiseret hukommelse om sprog og verden.

I modsætning hertil er *ikke-episodisk hukommelse* ifølge Tulving information “... necessary for the use of language. It is a mental thesaurus, organized knowledge a person possesses about words and other verbal symbols, their meaning and referents, about relations among them, and about rules, formulas, and algorithms for the manipulation of these symbols, concepts, and relations.” [Tulving & Donaldson, 1972]. Ikke-episodisk hukommelse, der i afhandlingen benævnes *generel hukommelse**, er hos Tulving sprog og sprogregler, mens andre peger på, at generel hukommelse også omfatter ikke-sproglige informationer, der tilegnes ikke-situationelt. Eksempelvis omfatter generel hukommelse ifølge Larsen “... viden om ord og ordbetydninger, om fænomen-kategoriers omfang og deres indbyrdes relationer, om almene principper, regler og lovmæssigheder” [Larsen, 1983], ligesom også faktuel viden indgår.

I resten af afhandlingen tages der afsæt i Eysenck’s definition af generel hukommelse: “Semantic memory [dvs. generel hukommelse; forf. bem.] consists of the organised knowledge that we possess about language and about the world.” [Eysenck, 1993; se også:

Eysenck & Keane, 1995]. Der findes således både episodisk og ikke-episodisk hukommelse. Sondringen underbygges dramatisk i tilfælde, hvor hjerneskadede har generel hukommelse uden samtidig at kunne huske personlige oplevelser [se fx: Eysenck, 1993; Luria, 1981; Luria, 1984; Tanur, 1992].

Ét er at sondre mellem episodisk og ikke-episodisk hukommelse. Noget andet er at forstå den generelle hukommelses mønstre, der kaldes *kognitive skemaer*. Skemateoretikere peger på, at informationer, som tilegnes, struktureres af kognitive skemaer i den generelle hukommelse [se fx: Eysenck, 1993; Hippler et al., 1987; Thorndyke & Hayes-Roth, 1979]. Ved skemaer forstås rammer for kognition i form af generel, ikke-situationel kundskab inden for forskellige områder, fx sprog [se fx: Larsen, 1992].

Skemabegrebet, der blev introduceret af Bartlett i 1930'erne [se fx: Eysenck, 1993], er omdiskuteret: "Ved *skematisering* forstår jeg det forhold, at "videnselementer" er relaterede til hinanden – *organiserede* – som led i en overordnet helhed; sådanne træk ved denne viden, som er væsentlige i forhold til helheden, er herved fremhævede – *abstraherede* – på bekostning af uvæsentlige træk. Den overordnede helhed, som "elementerne" er organiseret i, kaldes et skema." [Larsen, 1983]. Skemaerne bidrager til at udvælge og bearbejde informationer på en måde, hvorved der opnås sammenhængende, modsigelsesfri og forventningsbekræftende tilegnelse [Alba & Hasher, 1983]. Selv om *skemateorier* findes i flere forskellige versioner [se fx: Eysenck & Keane, 1995; Hastie et al., 1980; Lindzey & Aronson, 1968], peges der ofte i litteraturen på fire principper for tilegnelse: selektion, abstraktion, interpretation og integration [se fx: Alba & Hasher, 1983].

Selektion af information bestemmes af allerede eksisterende skemaer, skemaernes aktivering og af nye informations vigtighed i forhold til skemaerne. Uden kognitive skemaer kan nye informationer ikke tilegnes: "Prior knowledge, whether semantic or structural, increases the likelihood of encoding new information. However, the existence of prior knowledge is not sufficient to guarantee encoding of incoming information; the knowledge must be concurrently activated. Ideas

important to an activated schema are likely to have a selection advantage for storage.” [Alba & Hasher, 1983]. Konsekvensen af det første princip er, at ikke al information tilegnes. Det er umuligt for mennesker, at “.. foretage en øjeblikkelig registrering af alle påvirkninger i en situation – indprægning og hukommelse er altid selektiv.” [Larsen, 1983].

Den således sorterede, skemabaserede tilegnelse reduceres yderligere via *abstraktion* [Alba & Hasher, 1983]. Informationsreduktionen sker ved tilegnelse uden direkte reference til den oprindelige sammenhæng, hvorved det tilegnede fremstår som et abstraheret substitut for oprindelige påvirkninger. Virkningen er, at mange detaljer går tabt, hvorfor navnlig komplekse begivenheder og processer er vanskelige at huske. Under tilegnelse af informationer søges også sammenhæng (*kohærens*). Hertil bidrager de to sidste principper. Hvor selektion og abstraktion fører til informationstab, gælder for *interpretation*, at den tilvejebringer forståelse og hukommelsesberigelse [Alba & Hasher, 1983]. Forståelse fordrer fortolkning, hvor skemaer træder hjælpende til. Hukommelsen er tolkende, eftersom skemaer medvirker til at fylde manglende detaljer på og at eliminere detaljer, så skemaerne forbliver modsigelsesfrie. Den fortolkning, som er en del af tilegnelsen, fører til risiko for mangelfuld hukommelse – al den stund fortolkningen muliggør, at informationer “lægges til” eller “trækkes fra”. Hvad endelig *integration* af information angår, sker den på to måder: Allerede eksisterende skemaer ændres og modificeres, eller nye skemaer dannes [Alba & Hasher, 1983]. Også integration fører til hukommelsesberigelse, men samtidig kan integrationen bevirke tab af information. Integrationen bidrager til at fremkalde sammenhæng mellem tilegnede informationer og bevirker, at informationer ikke findes som specificerede varer, der uden videre hentes ned fra en hylde [se fx: Lakoff, 1990].

Alba & Hasher [1983] fremhæver, at skemabegrebet er tvetydigt. De kritiserer samtidig skemateoretikerne for ikke at kunne forklare alle aspekter af informationstilegnelse og -genskabelse. Alba & Hasher mener at kunne godtgøre, at i det mindste nogen ikke-skemabestemt information tilegnes: “Our review of the literature suggests that memory for complex events is far more detailed than schematic

processes would allow. At least some schematically unimportant information is stored.” [Alba & Hasher, 1983]. Endvidere anfægter Alba & Hasher, at alle påvirkninger skulle gennemløbe interpretations- og integrationsfaserne. Laboratorieforsøg har vist, at mennesker undertiden husker information, der ikke er fortolket eller sammensmeltet: “Indeed, subjects can remember uninterpreted and unintegrated information.” [Alba & Hasher, 1983].

Sammenfattende er informationstilegnelse og -genskabelse ikke simple kognitive processer, hvor ubearbejdede indtryk uden videre produceres og reproduceres. Hukommelse forudsætter, “.. at subjektet allerede har et fond af almen viden (skemaer), som de erindrede episoder kan steds- og personbestemmes i forhold til.” [Larsen, 1983]. Det i afhandlingen afgørende er, at sondringen mellem episodisk og generel hukommelse opretholdes, og at sondringen ikke er mulig uden inddragelse af skemabegrebet. Diskussionen blandt kognitionspsykologer ser da heller ikke ud til at handle om de nævnte begrebers relevans, men snarere om sammenhængen mellem dem. Derimod er det mindre afgørende, om al hukommelse vedrørende situations- eller personbundne episoder forudsætter skemaer, som episodernes sted, tid og person bestemmes i forhold til, eller om kun nogen episodisk hukommelse skematiseres [Larsen, i: Davies & Logie, 1993; Larsen, 1983].

Skemabegrebet er et overbegreb for en række subbegreber, der omfatter forskellige *skematyper*. Tulvings definition af generel (semantisk) hukommelse peger på, at sproget og regler for brug heraf er én grundlæggende skematype: *sprogskemaet*. Sprogskemaet er en samling af flere subskemaer, fx fonologiske, grammatiske og semantiske. Dette også i surveysammenhæng vigtige skema beskrives nedenfor (se: Sprog og sprogforståelse).

Andre skematyper er *rum- og tidsskemaet*. Uden sådanne skemaer er visse former for informationstilegnelse umulig. Rumskemaer, der også kaldes *mentale kort* [se fx: Loftus, 1986], er generaliseret kundskab om rumlige strukturer, fx byers geografiske sammenføjning. Tidligt i menneskehedens historie “.. er spatiale skemaer til stede, som huskede begivenheder kan stedsbestemmes inden for. Selv om

skemaerne i samfundshistoriens løb i stigende grad decentrerer, så vedbliver de skemaer, som er basis for personlige erindringer, at være centrerede eller lokale i socio-geografisk henseende.” [Larsen, 1983]. Eksempler på *tidsskemaer* er *døgnskemaet* og *årsskemaet*. Generaliserede tidsskemaer giver mennesker mulighed for at tidsbestemme begivenheder i deres eget liv [se fx: Larsen, 1983], om end tidsbestemmelsen selvsagt kan være upræcis af andre grunde.

Undertiden sammensmeltes tids- og rumskemaer i drejebøger (*scripts*) [se fx: Abelson, 1981; Baddeley, 1990; Eysenck & Keane, 1995]. Drejebøger er skemaer om regelbundne begivenhedsforløb. De organiserer beslægtede begivenheder i generaliserede mønstre eller rutineforskrifter [se fx: Larsen, 1983]. Eksempelvis dannes drejebogen *på besøg hos lægen* via gentagne lægebesøg, idet informationer om de enkelte besøg transformeres til generel drejebogshukommelse. Forekomst af drejebøger er empirisk underbygget eller “befæstet” ved laboratorieforsøg (verbet underbygge anvendes i afhandlingen synonymt med “befæste” (eng.: *corroborate*) i verbernes popperske betydning; videnskabelige hypoteser kan underbygges via empiriske falsifikatorer, men verificeres aldrig endeligt [se fx: Popper, 1981]).

Andre skemaeksempler kunne nævnes, men i det følgende rettes blikket mod *genskabelse* af informationer. Der er adskillige parametre, som påvirker menneskers genskabelse af informationer. Én parameter er fravær af informationstilegnelse. Måske er den information, der ønskes, aldrig tilegnet langtidshukommelsen og kan derfor ikke genskabes. Hvis nogle – fx en interviewer – desuagtet søger efter informationen, kan det føre til respondentens “genskabelse” af aldrig tilegnede informationer.

Når ikke-tilegnede ikke-episodiske informationer konstrueres, benævnes de i afhandlingen *ad hoc-informationer*[•]. Modstykket til ad hoc-information er *parat-information*[•]. Det antages, at ad hoc-informationer navnlig konstrueres, når der spørges til informationer, som kun marginalt eller slet ikke er relevante for respondenter, dvs. har en lav grad af eller ingen personlig *selvrelevans*[•].

- *ad hoc-information*: konstruktion af ikke-episodisk information i øjeblikket; ikke-genskabelse af ikke-episodisk information.
- *parat-information*: rekonstruktion af ikke-episodisk information; genskabelse af ikke-episodisk information.
- *selvrelevans*: informationer, der opleves som personligt vedkommende af respondenterne.

En anden parameter, der påvirker menneskers genskabelse af informationer: Er informationen engang tilegnet, er det sket efter de nævnte skemaprincipper. Selv om genskabelse og tilegnelse ikke er det samme, bestemmes også *genskabelse* af disse principper: "Stimuli that activate searches of memory are assimilated to particular schemata that direct the search within their structure. If the wrong schemata is activated, the search may be slowed considerably or fail altogether." [Jabine et al., 1984]. Den måde, informationer om en begivenhed tilegnes på, er med til senere at bestemme genskabelsesmåden [se fx: Alba & Hasher, 1983]. At informationen engang er tilegnet, er imidlertid ikke ensbetydende med, at den stadig findes. Der kan foreligge, hvad Jabine et al. kalder "simple failure to recall" [1984]. Informationen er gået til grunde et sted i hukommelsen. Hvis informationen stadig findes, kan den desuden kontamineres med andre informationer. Rekonstruktion er en proces, hvor der trinvis og tolkende "fyldes på", drages slutninger og tilføjes plausible detaljer [se fx: Jabine et al., 1984; Lord, 1980]. Derfor er informationer, som genskabes, ikke skrevet på en tabula rasa. Episodisk hukommelse og den generelle hukommelses skemaer interagerer [Cicourel, 1981].

En tredje parameter: Også den *situation*, hvori informationsgenskabelse finder sted, spiller en rolle. Informationer om begivenheder sammenblandes undertiden med aktuelle refleksioner herom. Eksempelvis gennemførte Hasher & Griffin [1978] forsøg, hvor personer skulle læse tekster og efterfølgende rekonstruere det læste. Forud for og under læsningen blev to grupper udsat for samme ydre påvirkninger, mens de efterfølgende blev udsat for forskellige påvirkninger. Resultatet var forskellig rekonstruktion af det læste: "Consequently, the type of recall one sees, depends in part upon events that occur at the time of the request for recall." [Hasher &

Griffin, 1978]. Eksemplet viser, at ikke kun det tilegnede og måden, hvorpå det er tilegnet, spiller en rolle. Informationsgenskabelse kan fremmes af vink (*cues*), især hvis vinkene er beslægtet med omstændigheder, som fandtes under selve tilegnelsen [se fx: Alba & Hasher, 1983; Hippler et al., 1987].

En fjerde parameter: Også den *tidsmæssige afstand* mellem tilegnelses- og genskabelsestidspunkt påvirker genskabelse af informationer. Genskabelse kræver ofte tid, men er ikke en simpel funktion af den tid, der er forløbet fra tilegnelse til genskabelse. Engang troede Ebbinghaus og andre med ham, at genskabelse kan indpasses i en simpel logaritmisk *glemselskurve* [se fx: Langlet & Wärneryd, 1983]. Kurven synes tilforladelig, eftersom den svarer til, hvad mennesker ofte erfarer. Mennesker glemmer hurtigt mange detaljer, hvorefter rester af hukommelse består. Imidlertid forsvarer kun få forskere i dag Ebbinghaus' kurve og resultaterne af hans forsøg [se fx: Eysenck, 1993; Eysenck & Keane, 1995; Loftus, 1986]. Forglemmelse kan ikke generelt indpasses i en logaritmisk kurve: "It is hard to escape the suspicion that the "classic" forgetting curve of Ebbinghaus that is shown in all the introductory psychology texts may be rather less universal than we tend to assume." [Baddeley, 1990].

Dette er ikke overraskende, for med den generelle hukommelses kognitive skemaer in mente, kan forglemmelse næppe være en simpel effekt af tidens gang. Uafhængig af tid er der ofte visse informationer, som tilegnes sikrere end andre. Emotionelt ladede begivenheder huskes ofte glimrende, fx væsentlige ændringer i menneskers liv (in casu *turning points*). Det samme gælder begivenheder, der ikke følger en drejebog. Gentagne stereotype begivenheder glemmes ofte hurtigere end usædvanlige [se fx: Eysenck & Keane, 1995; Jabine et al., 1984; Fowler, 1993].

Sprog og sprogforståelse

I surveyundersøgelser er sprog og sprogforståelse en uomgængelig betingelse for respondenters genskabelse af informationer. Respondenters forståelse af spørgsmål er derfor én mulig årsag til måleproblemer: "Our data gathering and analysis must be examined in terms of the limitations of language use and information proces-

sing.” [Cicourel, 1981]. I dette afsnit defineres en række sproglige begreber, der indgår i den teoretiske forforståelse.

Lingvistikken peger på en række begreber, der formodentlig kan bidrage til forståelse af årsager til måleproblemer i surveyundersøgelser. Der er lingvister, som lytter til sprogets lydside (*fonologi* og *fonetik*). Fonologen studerer sproglydes funktion som abstrakte brikker i lydlige puslespil. Fonologen fokuserer på sprogets mindste lydlige enheder (dvs. *fonemer*), hvoraf de fleste sprog har 20-40. Fonologen anskuer fonemerne ud fra deres rolle i den sproglige struktur. Fonemer er betydningsdifferentierende, men ikke i sig selv betydningsbærende. Fonetikeren er nærmere selve lydsignalet, idet fonetikeren studerer lydfrembringelse og lydenes akustiske egenskaber. Fonemer kan klassificeres efter måden, hvorpå de frembringes. Hvad selve lydbølgerne angår, kan de afdækkes ved hjælp af en oscillograf [se fx: Hermann, i: Carroll, 1971].

Et andet begreb er *morfologi*, dvs. formlære. I hovedsagen handler morfologi om ordbøjning, men i bredere forstand tillige om ord-dannelse [se fx: Hovdhaugen & Simonsen, 1983]. Tilhængere af den snævre opfattelse interesserer sig for bøjningselementer, dvs. grammatiske endelser, der føjes til ords stamme, og som angiver kasus, tal eller køn. En bredere tilgang ser på sprogets mindste betydningsbærende tegn, såkaldte *morfemer*. Det kan være stavelser, men er det ikke nødvendigvis. Morfologer fokuserer på sprogets kæder af “mindste betydningsatomer”.

Et tredje begreb er *syntaks*, dvs. læren om “sprogs velformede sætninger”, og hvorledes “korrekte” sætninger opbygges. Syntaktikeren søger regler for sammensætning af ord til sætninger. Syntaktikeren véd, at sproget er særdeles produktivt. Der kan konstrueres uendelige mængder af sætninger, hvoraf kun nogle er syntaktisk korrekte. Heldigvis fungerer de syntaktiske regler ureflekteret for de fleste mennesker. Ligesom de fonologiske og morfologiske regler er de syntaktiske indskrevet i menneskers generelle (semantiske) hukommelse.

Tilsammen handler fonologi, morfologi og syntaks om sprogets *udtrykside*, altså om *grammatik*. Lingvister, der interesserer sig for

grammatik, forholder sig ofte til sproget som et selvgyldigt system med omverdens- og sproghandlingsuafhængige strukturelle egenskaber. I så henseende var Chomsky engang en central teoretiker. Hans bestræbelse var at adskille grammatik fra ikke-grammatik: Lingvistik blev bestemt af “.. the fundamental underlying properties of successful grammars. The ultimate outcome of these investigations should be a theory of linguistic structure in which the descriptive devices utilized in particular grammars are presented and studied abstractly, with no specific reference to particular languages.” [Chomsky, i: Cicourel, 1964]. Sproget ansues i så fald som et tendentielt lukket system, hvis formelle træk søges afdækket: “I think that we are forced to conclude that grammar is autonomous and independent of meaning..” [Chomsky, i: anf.skr.]. Chomsky blev kritiseret for formalisme og modificerede da også sine synspunkter [se fx: Chomsky, 1986]. Kun få lingvister er efterhånden af den opfattelse, at sprog kan beskrives gennem et endeligt antal regler om *generativ grammatik* og *transformationsgrammatik*, som muliggør konstruktion af korrekte sætninger [se fx: Caron, 1992].

Med fokus på måleproblemer i surveyundersøgelser er grammatik af sparsom interesse. Grammatisk korrekte sætninger sikrer nemlig ikke, at respondenterne forstår de stillede spørgsmål. I surveysammenhæng er sprogets *indholdsside* langt vigtigere. Det er et grundlæggende semantisk problem, hvor sprogets betydning kommer fra. Kommer ordenes betydning fra selve ordene, fra det, som ordene eventuelt refererer til, eller fra sprogbrugerens forestillinger? Spørgsmålet har flere temmelig komplekse svar, der afspejles i diskussionen blandt semantikere [se fx: Gordon, 1992; Hermann, 1991/92]. Det er derudover ikke éntydigt, hvad begrebet *semantik*[•] refererer til: “But the term ‘semantics’ is sufficiently obscure to have become its own irony, and even a source of amusement to observers and commentators.” [Gordon, 1992]. Nogle lingvister er af den opfattelse, at semantik omhandler forholdet mellem sprogtegn og genstande, som tegnene henviser til [se fx: Allwood & Andersson, 1980]. I afhandlingen forstås semantik som betydningslære eller betydningsvidenskab.

- *semantik*: betydningslære; betydningsvidenskab; ord- og sætningsemantik.

I den klassiske *meningsteori* sondres der mellem ords betydning og ords reference. Betydning, som er en genuin lingvistisk størrelse, kaldes også for *intension*[•]. Ords betydning er abstrakt og forskellig fra de genstande, som ordet eventuelt henviser til.

- *intension*: ords betydning; ordforståelse.
- *ekstension*: ords reference til forhold i omverdenen; ords henvisning til genstande, begivenheder etc.

Intension er, hvad mennesker forstår, når de forstår et bestemt ord. Ords reference benævnes *ekstension*[•]. Ekstensionen er det, som ordet eventuelt henviser til i omverdenen [se fx: Hovdhaugen & Simonsen, 1983]. Ord har ikke altid både intension og ekstension. Med *kvinde* går det udmærket og også med *sten*, *træ*, *menneske* osv. Læreren kan muligvis også acceptere, at *du*, *før* og *højre* både har betydning og reference, om end referencen afhænger af konteksten. Men hvad med substantiverne *fritid*, *tålmodighed* og *demokrati*? De sidste tre ord har betydning, men har de også reference? Det forhold, at betydning og reference ikke er symmetriske, bevirker, at mange ord ikke har præcis betydning. Betydninger er ofte vage, med uklare grænser og med tvetydig eller fraværende reference [se fx: Caron, 1992]. Det er derfor ikke mærkeligt, at leksikalsk semantik volder problemer, og at det uafhængigt af ordenes brug i det levende sprog er vanskeligt at give udtømmende leksikalske beskrivelser af ords indholdsside [se fx: Gordon, 1992].

Leksikalsk semantiks problemer skyldes også, at ord både kan have hoved- og bibetydninger [se fx: Hermann, i: Carroll, 1971]. Hvis en person fx siger: "Vil du sætte dig på den *stol*?", er det tydeligt, hvad *stol* henviser til. Egenskaberne knyttet til stol er ret præcise. Både spørger og svarer kender *denotationen*[•], dvs. hovedbetydningen. Men måske er der for den ene til ordet stol knyttet specifikke associationer eller bibetydninger. Bibetydninger kaldes *konnotationer*[•], der er bestemt af personlige og/eller af socialt-kulturelle forhold. Med *stol* går det an. Den til ordet knyttede konnotation vanskelig-

gør næppe forståelse af spørgsmålet. Men hvis spørgsmålet derimod er: "Er De tilhænger af *demokrati*?", bliver det mere problematisk. Selv om både spørger og svarer er bekendt med ordets denotation, hjælper det ingen af parterne, hvis de tillægger *demokrati* forskellige konnotationer.

- *denotation*: ords hoved- eller grundbetydning.
- *konnotation*: ords bibetydning eller bitone; ordassociation bestemt af personlige erfaringer, sociale forhold o.l.

Leksikalsk semantiks problemer skyldes også det velkendte fænomen, at ord med samme fysiske skikkelse kan have forskellig reference, ligesom ord med forskellig fysisk skikkelse kan have samme reference. Et eksempel: Erstattes *tv* med *fjernsyn*, forbliver ekstensionen den samme. Den uændrede ekstension bevirker, at fjernsyn og tv er *synonymer*. Det omvendte fænomen forekommer også. I så fald foreligger der *homonymi*[•], dvs. ord med samme fysiske skikkelse, men med forskellig betydning, fx *bladet* i kiosken og på træet eller *bakken* i køkkenet og i naturen.

- *homonym*: ord med samme fysiske skikkelse lydligt og/eller skriftligt, men med forskellig betydning.

Ord har ikke immanente, kontekstuafhængige betydninger [se fx: Prideaux, 1984]. Betydningen er ikke kun *i* ordene, men også i brugen af dem, dvs. i den sproglige kontekst og i situationelle sammenhænge. Det indebærer imidlertid ikke, at alle betydninger er lige gyldige. Omkring det enkelte ord findes et *semantisk felt*[•] [begrebet hidrører fra: Luria, 1984].

- *semantisk felt*: enkeltords betydningsvidde; forståelse af enkeltord.

Nogle gange er det semantiske felt snævert, andre gange bredere. Antagelig er det semantiske felt forholdsvis snævert, når ordet har reference, men større, når det ikke har. Når det enkelte ord træder i forbindelse med andre ord og danner sætninger, reduceres det semantiske felt almindeligvis, men neutraliseres ikke nødvendigvis.

Lingvister har ikke samme opfattelse af, hvad semantiske felter er, og hvordan felterne genereres [se fx: Prideaux, 1984]. Nogle gør en *associationsopfattelse* gældende, ifølge hvilken betydningen af et ord er summen af de forhold, som et menneske tænker på, når vedkommende hører ordet. Andre forfægter den opfattelse, at ordbetydning er forholdet mellem et ord og andre ord inden for samme område. Endvidere nævner Caron [1992] den *procedurale semantikopfattelse*, ifølge hvilken ords betydning bestemmes gennem ordbrug. Hvilke betegnelser disse tilgange end måtte have, tager de udgangspunkt i, at ord almindeligvis har relative betydninger: “.. it becomes impossible to give ‘the meaning’ of a word that holds in all contexts because these contexts are continuously changing; the meaning is inconsistent outside the framework of the particular game involved. Thus, the meaning of a word is its use in the language.” [Olson, 1970].

Ikke mindst Rosch har ydet vigtige bidrag til forståelse af ords semantiske felter [se fx: Rosch & Lloyd, 1978]. Ved en række forsøg pegede hun på forekomst af såkaldte *basisniveau-kategorier* og *prototyper*. Idet udgangspunktet tages i substantiviske basisniveau-genstande, fastslår Rosch, at kategorier er ensartede eller beslægtede genstande, som gives navne. Kategorier er sproglige etiketter, der bruges om genstande, handlinger, begivenheder o.l. Kategorinavnet kan fx være *stol*, *hund* eller *fugl*. Sådanne kategorier er lette at huske, blandt andet fordi der til genstandene er knyttet umiddelbare sanseerfaringer.

Også Lakoff [1987] betoner, at basisniveau-kategorier ikke kun har sammenhæng med selve genstandene, men tillige med forholdet mellem genstand og krop. Basisniveau-kategorier har interaktionelle træk. Over basisniveau-kategorierne findes overordnede kategorier, der kaldes *superniveau-kategorier*. For stolens vedkommende er det *møbel*. Hvad fuglen angår, er det *dyr*. Der er desuden et niveau under basisniveauet – et subniveau. Subniveau-kategorier er specificerede kategorier på basisniveau, fx *spisestol*, *gyngestol* og *kontorstol* eller *gråspurv*, *sval* og *struds*.

Rosch' pointe er, at navnlig kategorier på basisniveau har *cue validity*, mens subniveau-kategorier har det i mindre grad og superni-

veau-kategorier næsten eller slet ikke har det: "That basic objects are categories at the level of abstraction that maximizes cue validity and maximizes category resemblance is another way of asserting that basic objects are the categories that best mirror the correlational structure of the environment." [Rosch & Lloyd, 1978]. Rosch peger på, at "... basic level objects are the most inclusive level of classification at which objects have numbers of attributes in common." [Rosch & Lloyd, 1978].

Ifølge Lakoff, der bifalder Rosch' opfattelse, er genstande på basisniveau lette at genkende, mens genstande på superniveau vanskeligt kan samles i *mentale billeder* [Lakoff, 1987]. Lakoff lægger sig i kølvandet på Rosch: "When subjects are asked to list attributes of categories, they list very few attributes of category members at the superordinate level (furniture, vehicle, mammal); they list most of what they know at the basic level (chair, car, dog); and at the subordinate level (rocking chair, sports car, retriever) there is virtually no increase in knowledge over the basic level." [Lakoff, 1987].

Sondringen mellem super-, basis- og subniveau er hos Rosch den vertikale dimension. Men Rosch påpeger tillige en horisontal dimension. Hun fremhæver, at de fleste kategorier ikke har éntydige demarkationslinjer. Nogle subniveau-kategorier er mere betegnende for en given basisniveau-kategori end andre. Eksempelvis er *spisestol* mere stol end *gyngestol*, ligesom *gråspurv* er mere fugl end *struds*. Spisestol og gråspurv er således *prototyper*. Prototypen er det kategori-element, som er mest betegnende for kategorien: "... prototypes appear to be just those members of a category that most reflect the redundancy structure of the category as a whole." [Rosch & Lloyd, 1978]. Rosch fremhæver, at jo mere prototypisk en genstand opfattes, desto flere træk deler den med andre genstande i samme kategori, og desto færre genstande har prototypen til fælles med andre kategorier.

Rosch' bidrag til forståelse af ords semantiske felter er vigtig. Kategorier er ikke abstrakte beholdere, der adskiller sig éntydigt fra hinanden. Hertil kommer, at nogle kategorier er skarpere afgrænsede

end andre, ligesom navnet på nogle genstande er bedre eksempler på en kategori end andre. Det kan derfor næppe opretholdes, at ekstension altid skaber et snævert semantisk felt. Det beror tillige på ekstensionens art. Da mennesker oplever omgivelserne mest nøjagtigt på basisniveau og mindre præcist på andre niveauer, følger heraf, at basisniveau-kategorier og prototyper har kognitiv forrang [se fx: Finnmann & Stjernfelt, 1992]. Basisniveau-kategorier og prototyper spiller derfor en central rolle ved informationstilegnelse og -genskabelse. Niveaudelingen og prototyperne indgår i den generelle hukommelses sprogskemaer. Hvis ord, der benyttes i spørgsmål i surveyundersøgelser, oftest ikke er basisniveau-kategorier, er det forventeligt, at forståelsen af dem fører til måleproblemer (se: Semantiske felter, kapitel 4).

Alt i alt er ordforståelse derfor et begreb af "betydelig" kompleksitet. Nogle forskere peger på, at lange ord ofte er svære ord, og at ord, der bruges sjældent, også er vanskelige at forstå [se fx: Cassirer, 1977]. Ikke desto mindre er det anfægteligt, når man i en bog fra Statens Informationstjeneste kan erfare, at 47 pct. af voksne danskere forstår ordet *netto*, eller at kun 22 pct. véd, hvad *lægefolk* er [Eriksen & Møller, 1990]. Da betydningen af ord ikke alene er i ordene, men også i brugen af dem, og da alle eller næsten alle ord har semantiske felter, er det umuligt at opgøre ordforståelse i nøjagtige procenter. Selvsagt er der mennesker, som mangler kendskab til visse ord, men mange mennesker har dog en fornemmelse af ords betydning. Forståelsen afhænger ofte af konteksten og kan tillige have sammenhæng med social baggrund [se fx: Larsen & Hermann, 1974; Hermann & Gregersen, 1978; Gregersen, 1991]. Forståelsesproblemet har tillige sammenhæng med sondringen mellem denotation og konnotation. Ord kan som nævnt have en betydningskerne såvel som associative og følelsesmæssige bibetydninger [se fx: Cassirer, 1977]. De kan tillige have socio-kulturelt betingede betydninger. I sidste instans er ordforståelse derfor mere en pragmatisk end en semantisk term. Ordsemantik kan næppe abstrahere fra kontekstuelle og situationelle faktorer [se fx: Caron, 1992].

Ord optræder almindeligvis ikke enkeltvis, men indgår i sætninger, eksempelvis i surveyspørgsmål. Semantik er derfor også *sætnings-*

semantik. Som i ordsemantikken sondres der undertiden i sætningssemantikken mellem intension og ekstension [se fx: Føllesdal et al., 1990]. En sætnings intension er betydningen af det, der udtrykkes (dvs. indhold), mens ekstensionen er det, som sætningen viser hen til (dvs. reference).

Hvis det er sådan, at sætninger altid har reference (dvs. er beskrivende sætninger), burde det kunne afgøres, om en sætning er sand eller ikke. Imidlertid er end ikke beskrivende sætninger altid sande eller falske. Eksempelvis har sætningen *der er tyve i huset* ikke éntydig ekstension. Der findes mange tvetydige sætninger med uklar sandhedsværdi. Quine [1960] har anskueliggjort, at det selv i beskrivende sætninger er vanskeligt at sondre mellem intension og ekstension. Dertil kommer, at ikke alle sætninger kan tilskrives sandhedsværdi. En sætnings sandhed afgøres ved reference til omverdenen, men mange sætninger har ikke en sådan reference. Det gælder også spørgsmål i spørgeskemaer. Den slags spørgsmål er hverken sande eller falske og kan ikke analyseres semantisk via princippet om *tertium non datur*.

En sætnings betydning er heller ikke kun summen af de ord, der indgår i den. *Syntaktisk semantik* er ordenes muligheder for at indgå i meningsfyldte semantiske sammenhænge [se fx: Bruun, 1978]. Syntaks-semantikerer fokuserer på forskellige betydninger som følge af ændret ordrækkefølge. Imidlertid har sætninger betydninger, der overskrider summen af ordene. Ordenes rækkefølge kan ændres, så der dannes en ny mening. Derfor kan en sætnings betydning ikke afdækkes som en simpel funktion af aggregerede delbetydninger [se fx: Finnmann & Stjernfelt, 1992]. Sætninger kan ikke analyseres fyldestgørende inden for rammerne af deres egen syntaktiske struktur [Luria, 1984].

Hvordan skabes så en sætnings betydning? Sætningen skal selvsagt opfylde en række syntaktiske og andre grammatiske krav, men ikke kun grammatik er betydningsskabende. Caron [1992] gør opmærksom på, at forestillingen om en selvstændig syntaktisk komponent efterhånden er undermineret. En sætning forstås ikke først syntaktisk, hvorefter den så at sige ekspederes videre til semantisk analyse.

Sætningsforståelse er en funktionel systematik, hvor syntaks og semantik interagerer gensidigt: "Syntax, semantics and pragmatics no longer appear as independent, successive levels of analysis and processing. The structure of an utterance is inseparable from its meaning which, itself, is indissociably linked to the way in which it is used." [Caron, 1992].

Konsekvensen er, at forståelse af en sætning ikke alene sker på grundlag af sætningens fysiske skikkelse, men også via det som den forstående anser som tegn på sætningens betydning: ".. we extract what we consider to be the essential elements, organize them, and construct sentences to represent them." [Prideaux, 1984]. Ligesom informationsgenskabelse er rekonstruktion af allerede konstruerede informationer, er sætningsforståelse en rekonstruktionsproces, hvor der "trækkes fra" og "lægges til". Rekonstruktionen afhænger ikke kun af selve sætningen, men også af modtagerens generelle (semantiske) hukommelse, herunder modtagerens sprogskemaer. Også sætningsforståelse er underlagt de tidligere nævnte principper for informationstilegnelse [Alba & Hasher, 1983].

Det er omdiskuteret, hvordan mennesker forstår sproglige meddelelser, eksempelvis spørgsmål, tekster o.l. [se fx: Cicourel, 1977; Eysenck, 1993; Jabine et al., 1984]. Hvis meddelelsen forstås "oppefra og ned", udgør den et *ex ante* sprogligt mønster, hvorefter der tages stilling til, hvordan meddelelsens enkeltelementer placerer sig i dette mønster (*top-down*). Hvis meddelelsen skal forstås, fordrer det, at den tildeles en allerede eksisterende organisering. I så fald er forståelsesmåden af deduktiv art. Den dannes ved at gå fra det generelle – hele meddelelsen – til det specielle, dvs. meddelelsens enkelte bestanddele. Den omvendte tilgang tilsiger, at forståelse dannes "nedefra og op" (*bottom-up*). I så fald er forståelsen induktiv og styret af meddelelsens "sprogdata" [Cicourel, 1977]. I begge tilfælde kræves generel hukommelse, ligesom også situationelle sammenhænge kan spille en rolle [se fx: Jabine et al. 1984].

Hvad enten en meddelelse forstås deduktivt eller induktivt, er meddelelsens adressat aldrig passiv modtager uden forforståelse. Det er i sidste instans modtageren, som rekonstruerer meddelelsens betyd-

ning. Enhver forståelse – herunder også af spørgsmål i surveyundersøgelser – er betydningssskabende og giver spillerum for fortolkning. På grundlag af selve meddelelsens fysiske skikkelse, af meddelelsens kontekst og ved fortolkning af meddelelsen udfylder modtageren *tomme pladser*• [se fx: Mikkelsen, 1989]. En tom plads er en ubestemt relation mellem to eller flere tekstdele. Det er ubestemtheden, som skaber spillerum for modtagerens slutnings- og fortolkningsarbejde. At udfylde tomme pladser er at bringe semantiske tvetydigheder, der overskrider meddelelsens ikke-variable betydningskerne, til ophør. Da meddelelsen ikke er statisk, åbner den via det ikke-sagte op for forskellige fortolkninger af samme grammatiske udtryk. En sådan *receptionsteoretisk*• tilgang, hvorpå afhandlingen baseres, gør termen *selve meddelelsens betydning* absurd.

- *tom plads*: spørgsmåls/teksters betydningsvidde; en i spørgsmål uudtrykt ubestemt relation mellem tekstelementer.
- *reception*: modtagerens udfyldelse af tomme pladser i spørgsmål/tekst; modtagelse (forståelse) af spørgsmål/tekst.

Det antages, at modtageren stræber mod at tilvejebringe en meningsfuld, holistisk forståelse af det meddelte, fx af spørgsmål i spørgeskemaer. Modtagerens udfyldelse af tomme pladser sigter mod semantisk kohærens. Til støtte herfor henvises til tidligere skemateoretiske overvejelser. Under skabelse af meningsfuldheden er det ikke sikkert, at modtagerens intentioner svarer til afsenderens. Tomme pladser kan variere i omfang, og i enkelte tilfælde er de muligvis helt fraværende. Hvis en respondent fx spørges: "Hvornår er De født?", er der formodentlig ingen eller meget få tomme pladser. Er spørgsmålet derimod: "Er De i Deres fritid aktiv i foreningsarbejde, organisationsarbejde, klubarbejde eller lignende?", er der mange tomme pladser: Hvad er *fritid*? Hvad er det at være *aktiv*? Hvad er *lignende*? Det betyder ikke, at tomme pladser udfyldes efter stokastiske principper: Hvis *objektiv forståelse* var et meningsfuldt begreb (hvad det ikke er), ville fortolkning være at lokalisere et sted mellem objektiv og ubunden forståelse.

Sammenfattende er forståelse af spørgsmål i spørgeskemaer kompliceret. Respondentens opgave er at identificere spørgsmålets enheder,

fx fonemer, morfemer og ord. Respondenten skal tillige overskue den måde, hvorpå enhederne grammatisk organiseres som sammenhængende spørgesætning. Via udfyldelse af tomme pladser skal respondenten desuden identificere spørgsmålet semantisk. Ofte udspørges respondenten mundtligt og indgår i, hvad Austin [1976] kalder en *talehandling*. Også talehandlingen, hvorfra der som nævnt søges abstraheret i denne afhandling, spiller sammen med den sproglige kontekst en rolle for forståelse. Tilsammen peger dette på, at processen fra perception af spørgsmålets lydbølger til forståelse af spørgsmålet er af særdeles kompleks beskaffenhed.

Empirisk forforståelse

Mens det foregående kapitel omhandlede afhandlingens teoretiske forforståelse, er fokus i det følgende på tendenser i empirisk grundforskning om måleproblemer, der er relevante for afhandlingens tema (om begrebet måleproblem, se: kapitel 4). Det drejer sig om problemer, der skyldes respondenters genskabelse af informationer samt forståelse af enkeltord og spørgsmålshelheder. Hertil kommer måleproblemer grundet konteksteffekter, dvs. overførsel af forståelse og/eller informationsgenskabelse fra forudgående spørgsmål eller svarkategorier (se: Konteksteffekter).

En afdækning af grundforskningens tendenser er påkrævet af mindst to årsager. For det første gør afdækningen det muligt at sammenholde afhandlingens empiriske resultater med andre undersøgelsesresultater, hvorved ligheder og forskelle kan påpeges. For det andet har afhandlingen bragt dansk grundforskning et væsentligt skridt videre, hvis nogle af de måleproblemer, der redegøres for i det følgende, også er gældende i danske surveyundersøgelser, og hvis der samtidig genereres erkendelse, som overskrider allerede gennemført forskning.

Tilegnelse og genskabelse af information

Mens der ikke tidligere i Danmark er gennemført grundforskning, som afdækker de årsager til måleproblemer, som er i fokus i afhandlingen, gælder det samme ikke grundforskningen uden for landets grænser. Navnlig amerikanske forskere fokuserer på hukommelse, sprogforståelse og konteksteffekter som årsag til måleproblemer. Som det fremgår af de følgende afsnit, er store dele af grundforskningen imidlertid ikke baseret på teoretiske begreber, men er overvejende af empirisk-deskriptiv art. At mange af de teoretiske begreber, der er redegjort for i det foregående kapitel, ikke anvendes i anden grundforskning, er én væsentlig forskel mellem afhandlingen og størstedelen af grundforskningen. Dog peges der i dele af den empiriske grundforskning på andre ikke tidligere nævnte begreber.

Nogle af disse begreber – herunder forskellige typer af kontekstefekter – defineres i det følgende og inkluderes i afhandlingens konceptuelle grundlag (begreberne er anført i rammer).

Korttidshukommelse

Respondentens korttidstilegnelse (*working memory*) af spørgsmål og svarkategorier er vigtig i selve interviewsituationen. Hvis respondenter ikke husker netop oplæste spørgsmål eller svarkategorier, kan det være én årsag til måleproblemer. Der er ikke ved den gennemførte litteratursøgning fundet empirisk forskning, som direkte belyser problematikken i surveysammenhæng. Det vides derfor ikke, hvor store måleproblemer som er virkninger af, at der ikke uden gentagelse eller memorering af spørgsmål kan lagres informationer i korttidshukommelsen i mere end ca. et halvt minut [se fx: Loftus, 1986; Eysenck, 1993].

I det omfang respondenter gives mulighed for gentagelse eller memorering af spørgsmål og svarkategorier, er der hukommelsesforskere, som peger på, at informationerne kan fastholdes længere i korttidshukommelsen “.. by rehearsing them and keeping them in a highly active state.” [Anderson, 1990]. Proceduren er velkendt i hverdagssituationer, når mennesker fx lettere husker et telefonnummer ved at memorere nummeret. I så henseende kan både antallet af ord i spørgsmål og antallet af bogstaver i de enkelte ord være en belastningsfaktor [se fx: Anderson, 1990; Baddeley, 1990]. Eksempelvis er korte ord med få bogstaver lettere at korttidstilegne end lange. Formodentlig kan også fonetiske forhold være årsag til måleproblemer [se fx: Baddeley, 1990].

Episodisk/generel hukommelse

Skemabegrebet og sondringen mellem *episodisk* og *generel hukommelse* (herunder drejebøger) er centrale begreber i afhandlingen, hvorimod begreberne spiller en begrænset rolle i anden grundforskning. Enkelte amerikanske forskere tager dog analytisk afsæt i de nævnte begreber.

Burton & Blair har gennemført forsøg, der underbygger, at respondents generelle hukommelse undertiden tildeles forrang ved besva-

relse af episodiske spørgsmål: "Overall, the proposition that survey respondents use processes other than episode enumeration to answer frequency questions was supported .." [Burton & Blair, 1991]. Burton & Blair peger på, at respondenter, der genskaber begivenheder episodisk, ikke rekonstruerer alle begivenheder, mens respondenter, hvis svar navnlig beror på aktivering af ikke-episodisk hukommelse, ofte overvurderer mængden af begivenheder. Ved ikke-episodisk rekonstruktion baseres ".. frequency estimates on a rate of behavioral occurrence without recalling any specific behavioral episodes." [Blair & Burton, 1987]. Konsekvensen er, at nogle respondenter "rekonstruerer" informationer om hændelser, der aldrig har fundet sted.

Tilsvarende har Bower et al. [1979] gennemført forsøg angående personers rutineprægede aktiviteter, og hvorledes hukommelse herom organiseres og aktiveres. Forsøgene peger på, at nogle respondenter undertiden rekonstruerer selve drejebogen i stedet for faktiske hændelser, og at respondenter ofte "husker" begivenheder i overensstemmelse med kognitive drejebøger. Virkningen er, at det oplevede kontamineres med drejebogens forskrifter for den slags begivenheder. De nævnte og andre eksempler underbygger, at spørgsmål, der sigter mod episodisk genskabelse, ikke altid udløser den af forskeren tilsigtede genskabelsesstrategi [se også: Hastie et al., 1980; Jobe et al., 1993].

Omvendt er det også muligt, at spørgsmål, der sigter mod genskabelse af informationer om det gængse eller gennemsnitlige og dermed mod aktivering af generel (semantisk) hukommelse, besvares mangelfuldt ved aktivering af episodisk hukommelse. Også denne problematik spiller en marginal rolle i grundforskningen. Enkelte undersøgelser peger dog på, at sandsynligheden er større for aktivering af generel hukommelse ved besvarelse af episodiske spørgsmål end omvendt [se fx: Jabine et al., 1984].

Rekonstruktionsprocesser, der sigter mod genskabelse af episodiske informationer, men som beror på aktivering af generel hukommelse, synes især at forekomme, når forskeren ønsker informationer om gængse hændelser, eller når den retrospektive tidshorisont, som re-

spondenter skal overskue, er lang. Mangelfuld aktivering af episodisk hukommelse ved genskabelse af gængse hændelser i tid og rum synes således navnlig at afhænge af hændelsers hyppighed [se fx: Blair & Burton, 1987; Bower et al., 1979; Burton & Blair, 1991].

Alt i alt peger grundforskningen på, at “.. a response error model focused on episode omission ... is incomplete for many survey measurements.” [Burton & Blair, 1991], og at den generelle hukommelses kognitive skemaer kan føre til, at empiriske målinger bliver mangelfulde. Det er imidlertid uafklaret, hvornår og under hvilke omstændigheder respondenter gør brug af episodisk henholdsvis generel hukommelse [se fx: Jobe & Mingay, 1991].

Tiden

Også *den tidsmæssige afstand* mellem tilegnelse og genskabelse påvirker mulighederne for pålidelig genskabelse, men informationer om nylige begivenheder genskabes ikke nødvendigvis mere pålideligt end informationer om begivenheder længere tilbage i tiden. Det beror blandt andet på, at genskabelse undertiden sætter sig igennem via aktivering af kognitive skemaer og drejebøger.

Den generelle hukommelses mulige kognitive forrang bevirker, at kun få forskere i dag er af den opfattelse, at der til nylige begivenheder normalt er knyttet den mest pålidelige genskabelse. Trods forsøg på i surveysammenhæng at efterprøve Ebbinghaus' glemselskurve underbygges kurven i nogle undersøgelser, men ikke i andre. Nogle undersøgelser peger på en negativ sammenhæng mellem tid og genskabelse: Jo længere tidsmæssig afstand mellem tilegnelse og genskabelse af informationer om en begivenhed, desto mere upålidelig genskabelse [se fx: Leinhardt, 1981; Smith et al., 1991; Sudman & Bradburn, 1973; Tanur, 1987]. Det gælder fx lægebesøg [Leinhardt, 1981; Tanur, 1987] og kostvaner [Smith et al., 1991]. Andre undersøgelser afdækker ikke sådanne tendenser [se fx: Andersen et al., 1979; Groves, 1989; Rossi et al., 1983; Smith et al., 1991]. Eksempelvis påviser Andersen et al. [1979], at genskabelse af informationer om hospitalsindlæggelser ikke varierer med tiden fra indlæggelse til interviewtidspunkt.

Ebbinghaus' glemselskurve underbygges således ikke éntydigt. Nogle gange er forglemmelse lineær eller logaritmisk, mens der andre gange ikke forekommer forglemmelse. Alt i alt er forglemmelsens årsager uafklaret, men “.. interference between memory traces is certainly an important factor, but whether this ever involves the destruction of one trace by another, or simply reflects competition between traces at retrieval remains an unsolved question..” [Baddeley, 1990]. At Ebbinghaus' glemselskurve ikke underbygges i alle tilfælde, implicerer ikke, at respondenter ikke alt andet lige har dårligere episodisk hukommelse, jo længere den tidsmæssige afstand er fra tilegnelse til genskabelse. Pointen er, at alt andet sjældent er lige. Det er på denne baggrund en af afhandlingens antagelser, at genskabelse af tilegnede begivenheder ikke er en simpel funktion af den tidsmæssige afstand mellem tilegnelses- og genskabelsestidspunkt.

Teleskopi

En anden årsag til, at informationsgenskabelse ikke er en simpel funktion af tiden fra tilegnelse til genskabelse, er, at begivenheder undertiden placeres fejlagtigt på tidsaksen. I en ofte citeret artikel [Sudman & Bradburn, 1973] udvikler forfatterne en forglemmelsesmodel, der – ud over at medtage tidsparameteren – åbner op for *teleskopisk*• informationsgenskabelse. Teleskopi indebærer, at der foretages tidsmæssige fejlplaceringer under genskabelsen af informationer. Modellen omfatter både simpel forglemmelse og teleskopi, hvor teleskopi forstås som sammenpresning af tid. Sammenpresningens effekt er, at begivenheden placeres senere end det faktiske tidspunkt (fremadteleskopering). I videre forstand kan teleskopi omfatte såvel fremad- som bagudteleskopering [se fx: Langlet & Wärneryd, 1983; Tanur, 1992].

- *teleskopi*: episodisk fejlplacering af informationer på tidsaksen.

Ved test af modellen underbygger Sudman & Bradburn [1973; se også: Sudman & Bradburn, 1974] forekomst af såvel simpel forglemmelse som tidskompression: “Memory effects in surveys can be described by a function that is the product of effects due to omissions and telescoping. The model has the advantage of having only three parameters, and appears to describe real-world data pretty

well.” [Sudman & Bradburn, 1973]. På grundlag af surveydata estimerer forfatterne sammenhængen mellem tid, forglemmelse og teleskopi. Modellen har dog sidenhen været udsat for en del kritik: “Because of the difficulty in designing a survey study involving many time periods where validation is possible, this study was unable to shed much light on whether or not memory decay actually follows an exponential curve and how this curve varies from person to person. Nonetheless, the link of a survey problem to psychological theory provided an important first step in a collaborative enterprise.” [Loftus et al., 1985].

Fremad- og bagudteleskopering er empirisk underbygget i flere undersøgelser [se fx: Kalton & Schuman, 1982; Langlet & Wärneryd, 1983], mens andre undersøgelser afdækker moderate eller ingen teleskopieffekter [se fx: Andersen et al., 1979]. I nogle undersøgelser peges der på, at *hændeshyppighed* – fx gentagne tandlægebesøg, koncertoplevelser eller deltagelse i underskriftindsamlinger – øger sandsynligheden for mangelfulde tidsmæssige placeringer af begivenheder. Fraværet af karakteristiske træk ved begivenheder bevirker, at begivenheder placeres fejlagtigt på tidsaksen [se: Dijkstra & van der Zouwen, 1982].

Også karakteristiske træk ved begivenheder kan udløse teleskopieffekter, idet der navnlig synes at være risiko for fremadteleskopering [se fx: Brown et al., 1985; Converse & Presser, 1986; Hippler et al., 1987]. Det gælder fx informationer om sygehusindlæggelser, der undertiden fremadteleskoperes, mens de i andre tilfælde glemmes [se fx: Andersen et al., 1979; Converse & Presser, 1986]. Generelt er forskningen, om hvornår og under hvilke omstændigheder teleskopi optræder, mangelfuld.

Emotioner/vendepunkter

Visse begivenheders karakteristiske træk er en vigtig årsag til, at respondenter genskabelse af informationer ikke er en simpel funktion af tiden fra begivenhed til informativ genskabelse af den [se fx: Blair & Burton, 1987; Bower et al., 1979; Burton & Blair, 1991; Kalton & Schuman, 1982]. Uafhængig af tid genskabes nogle informationer sikrere end andre.

Begivenheder, der er forbundet med udløste emotioner, huskes ofte glimrende, eksempelvis væsentlige ændringer i et livsløb [se fx: Converse & Presser, 1986; Groves, 1989; Jabine et al., 1984; Leinhardt, 1981]. Det kan være *turning points*, fx indgåelse af ægteskab, barns fødsel, skilsmisse og lignende. Det samme gælder andre begivenheder, der ikke tilegnes kognitive drejebøger. Vendepunkter og emotionelt ladede begivenheder er drejebøgernes diametrale modsætning. Derimod glemmes stereotype begivenheder ofte hurtigere end usædvanlige [se fx: Fowler, 1993; Jabine et al., 1984]. Allerede Sudman & Bradburn gjorde opmærksom herpå: "The more salient the event, the less likely it is to be omitted." [1973], men inddrog imidlertid ikke parameteren i deres forglemmelsesmodel.

Den betydning, som vendepunkter har for informativ genskabelse af begivenheder, synes overensstemmende med en skemateoretisk tilgang, men med den tilføjelse, at der bør bygges bro mellem respondents kognitive og emotionelle processer [se fx: Mandler, 1975; Oatley, 1992]. En rendyrket kognitionsteoretisk tilgang til forståelse af episodisk forglemmelse er derfor ikke fyldestgørende (se: Tilegnelse og genskabelse af informationer, kapitel 2).

Genskabelsesvilkår

Også de vilkår, hvorunder respondents genskabelse af informationer finder sted, kan føre til måleproblemer i surveyundersøgelser. Grundforskningen peger på spørgeprocedurer, der kan fremme genskabelse af informationer, mens andre procedurer hæmmer genskabelse.

Kognitive aflastninger kan fremme respondents genskabelse af informationer. Nogle undersøgelser peger på en sammenhæng mellem genskabelse og den tid, som respondenter har til rådighed til genskabelse, ligesom også måden, der interviewes på, ser ud til at spille en rolle [se fx: Sudman & Bradburn, 1982; Tanur, 1992; Tanur, 1987]. Jo mere tid, respondenter råder over ved besvarelse af retrospektive spørgsmål, desto gunstigere er udsigten til pålidelig genskabelse [se fx: Bradburn et al., 1987; Sudman & Bradburn, 1982; Tanur, 1992; Tanur, 1987]. I så henseende synes postspørgeskemaer at foretrække, mens telefoninterview ofte tilbyder ringe muligheder for genskabelse [se fx: Schwarz et al., 1991].

Ud over at tilbyde respondenter passende tid, findes der andre kognitivt aflastende procedurer [se fx: Dijkstra & van der Zouwen, 1982]. Genskabelse kan fx fremmes ved, at interviewer læser svar-kategorierne op, hvilket i amerikansk grundforskning kaldes *aided recall*. Spørger forskeren fx til fritidsaktiviteter, kan interviewer nævne eksempler på ofte forekommende fritidsaktiviteter. Desuden kan andre sproglige vink – *probes* – fremme genskabelse [se fx: Langlet & Wärneryd, 1983].

Hvis respondenter deltager i en longitudinel surveyundersøgelse, hvor samme kohorte af respondenter interviewes to eller flere gange, kan hukommelsen aktiveres ved at gentage oplysninger, som respondenter tidligere har afgivet. Den aflastningstype kaldes *bounded recall*. Er respondenter fx for ti år siden spurgt om antallet af egne tænder, og ønskes der på ny informationer herom, er det nærliggende at informere respondenter om det dengang oplyste antal tænder. Også forskellige former for dokumentation – *record checks* – kan virke som kognitive aflastninger, der fremmer genskabelse af informationer, fx selvangivelser, bankbøger, dagbøger, lejekontrakter o.l.

Endelig kan også tidlige orienteringspunkter – såkaldte *landmarks* – bruges [se fx: Tanur, 1992]. Hvis forskeren fx ønsker oplyst, hvad respondenter foretog sig i en uge, hvor en almindelig kendt begivenhed fandt sted, kan interviewer informere respondenter om begivenheden. I en amerikansk surveyundersøgelse blev mordforsøget på præsident Reagan fx anvendt som *generelt orienteringspunkt* [Tanur, 1992]. Anvendelse af tidlige orienteringspunkter er navnlig påkrævet, når spørgsmål omhandler tidsrum over tolv måneder, da der ikke findes temporale skemaer, som overskrider årets skemaer, fx døgnet, ugen etc. [se fx: Larsen et al., 1994]. Mens generelle orienteringspunkter er tidspunkter for begivenheder, som alle respondenter formodes at have kendskab til, er *specifikke orienteringspunkter* væsentlige hændelser, som den enkelte respondenter har oplevet, fx ægteskab, barns fødsel eller skilsmisse. Flere undersøgelser peger på, at specifikke orienteringspunkter er at foretrække.

Respondenter kan også udsættes for genskabelshæmninger, dvs. for store kognitive belastninger. Uanset om spørgsmål er tilpasset

respondentens hukommelse eller ej, fordrer svarafgivelsen kognitive færdigheder. Nogle spørgsmål er sværere og kræver genskabelse af mere komplekse informationer end andre, og nogle mennesker er mere kognitivt øvede end andre. For mindre øvede respondenters vedkommende kan virkningen blive *kognitiv magelighed*[•], hvor afgivne svar er helt tilfældige [se fx: Groves, 1989; Kahn & Canell, 1957; Krosnick, 1991; Krosnick & Alwin, 1987; Schuman & Presser, 1981].

Flere – navnlig amerikanske – undersøgelser peger på, at mindre øvede respondenter ofte afgiver på overfladen tilfredsstillende, men dog “omkostningsfrie” og dermed mangelfulde svar. Den slags svarstrategier kaldes af Krosnick [1991] for *satisficing*[•] [se også: Groves, 1989; Krosnick & Alwin, 1987]. Behagestrategier, hvis resultat er svar som “mentale møntkast”, synes at afhænge af tre forhold: “.. the first is the inherent *difficulty of the task* that the respondents confronts; the second is the respondent’s *ability* to perform the required task; and the third is the respondent’s *motivation* to perform the task.” [Krosnick, 1991].

- *kognitiv magelighed*: respondentens afgivelse af tilfældigt svar; manglende genskabelse af information.
- *satisficing*: behagestrategi, hvis effekt er kognitiv magelighed; respondentens tilfredsstillelse af interviewerens ved afgivelse af tilfældigt svar.

Kognitiv magelighed og bagvedliggende behagestrategier, der ofte forekommer ved besvarelse af holdningsspørgsmål, indebærer mangelfuld genskabelse, idet respondenter vælger “den første den bedste” svarkategori. Problemet opstår, når respondenter ikke kan eller vil leve op til de krav, der stilles. Svarkategorier af typen *ved ikke* eller *har ingen mening* synes i nogen grad at kunne forebygge kognitivt magelige svar [se fx: Bradburn & Sudman, 1989; Hippler et al., 1987; Jabine et al., 1984; Schuman & Presser, 1981]. Men selv når sådanne svarkategorier tilbydes, er der respondenter, som afgiver behagestrategiske svar ved besvarelse af holdningsspørgsmål [se fx: Krosnick, 1991; Krosnick & Alwin, 1987].

Kognitiv magelighed forekommer også i tilknytning til besvarelse af holdningsspørgsmål med *på midten*-svarkategorier (fx *hverken tilfreds eller utilfreds*). Nogle undersøgelser peger på, at brug af neutrale på midten-svarkategorier kan føre til svarfordelinger, der adskiller sig statistisk signifikant fra svarfordelinger uden *på midten*-kategorier [se fx: Converse & Presser, 1986; Ferber, 1956; Hippler et al., 1987; Kalton & Schuman, 1982; Presser & Schuman, 1980; Schwarz et al., 1991]. Schuman & Presser [1981] gennemførte fx et forsøg, hvor hver anden respondent fik tilbudt *på midten*-svarkategorier. De to respondentgrupper udviste markant forskellig svaradfærd. Årsagen er, at kognitivt magelige respondenter vælger på midten-svar, når svarkategorien nævnes som mulighed. Herved fremkommer samtidig færre *pol*-svar.

Ikke kun holdningsspørgsmål, men også kognitivt krævende episodiske spørgsmål fører undertiden til kognitivt magelige svar. Sværhedsgraden af spørgsmål i tid og rum må tilpasses respondentens hukommelse. Det kan fx gøres ved at reducere spørgsmåls retrospektive tidshorisonter [se fx: Converse & Presser, 1986; Andersen et al., 1979]. Spørges der fx til respondentens fritidsaktiviteter inden for den sidste måned i stedet for inden for det sidste år, bliver genskabelsen af informationer herom mindre mangelfuld. Det samme gælder antallet af lægebesøg [se fx: Tanur, 1992]. Navnlig hvis lægebesøg er ofte forekommende, er det kun lidt sandsynligt, at respondenter husker alle lægebesøg, hvis den retrospektive tidshorison er lang.

Sprogforståelse

Grundforskningen om respondenter sprogforståelse – navnlig amerikansk grundforskning – er forholdsvis omfattende. Det er dog samtidig et væsentligt træk ved forskningen, at den sjældent tager afsæt i lingvistiske begreber. Forskerne gør brug af gængse begreber som fx *ordforståelse*, *spørgsmålsforståelse* o.l. Et andet væsentligt træk er, at forskningen ikke afdækker det samlede omfang af måleproblemer grundet respondenter forståelse af spørgsmål. At sådanne måleproblemer findes, er dokumenteret i adskillige undersøgelser, men ikke problemernes samlede udbredelse i en befolkning (se: kapitel 11, bind II).

Ved fraværet af lingvistiske begreber markerer forskerne indirekte en manglende interesse for og tro på, at lingvistik kan bidrage til forståelse og forebyggelse af måleproblemer, der skyldes respondents forståelse af enkeltord og spørgsmål. Forfatteren kan ikke bifalde en sådan opfattelse, men antager tværtimod, at inddragelse af lingvistik i surveysammenhæng kan bidrage til forståelse af måleproblemerne og til reduktion af deres omfang. Forfatteren kan fx ikke tage Converse & Presser [1986] ad notam, når de gør gældende, at måleproblemer grundet sprogforståelse er uforudsigelige og ikke kan reduceres. Trods den næsten totale eksklusion af lingvistiske begreber er mange forskere opmærksom på, at respondents forståelse af enkeltord og spørgsmål kan fremkalde markante måleproblemer. Eksempelvis fremhæver Bradburn & Sudman, at “.. Question wording effects can be the greatest single source of bias in surveys.” [1989]. Det af Bradburn & Sudman påpegede problem har været kendt i over et halvt århundrede [se fx: Cantril, 1944; Payne, 1951].

Den empiriske interesse for måleproblemer grundet respondents forståelse af enkeltord og af spørgsmålsenheder har ikke været konstant over tid. Det skyldes blandt andet, at nogle forskere i perioder gjorde gældende, at den slags problemer var af marginal betydning, da de ikke så ud til at påvirke korrelationer mellem to eller flere variabler. I 1970'erne kunne amerikanske forskere imidlertid påvise det modsatte. Moderate sproglige ændringer af spørgsmål fører ikke kun til, at til enkeltspørgsmål knyttede svarfordelinger ændres signifikant. Sammenhængen mellem to eller flere variabler kan desuden påvirkes i nogle tilfælde. I amerikansk grundforskning kaldes det sidste fænomen *ikke-formresistente korrelationer* [se fx: Schuman & Presser, 1977] (se: Ikke-formresistente korrelationer, kapitel 11, bind II).

Den følgende oversigt over empiriske forskningstendenser indledes med måleproblemer grundet respondents forståelse af enkeltord. Derefter påpeges tendenser med hensyn til spørgsmålsenheder (se: Spørgsmålsforståelse). Til sidst rettes opmærksomheden mod til spørgsmål knyttede svarkategorier (se: Svarkategoriel forståelse).

Ordforståelse

Empirisk grundforskning, der peger på, at forskerens valg af enkeltord påvirker respondenteres forståelse af spørgsmålshelheder og dermed kan fremkalde måleproblemer, er forholdsvis omfattende. Selv marginale ændringer i ordvalget ændrer undertiden respondenteres forståelse af spørgsmål med markante svarændringer til følge [se fx: Alwin, 1991; Belson, 1968; Belson, 1981; Fee, 1981; Fowler, 1992; Groves, 1989; Hippler et al., 1987; Hippler & Schwarz, 1986; Rasinski, 1989; Schuman & Presser, 1981; Schwarz et al., 1991; Smith, 1987; Sudman & Bradburn, 1982]. Fænomenet angår ikke kun substantiver. Respondenteres forståelse af ord fra andre ordklasser (fx verber, adjektiver og adverbier) kan også bevirke måleproblemer: "As men have known throughout the ages and as modern semantics has pointed out in detail, the meaning of even the simplest word may be slippery." [Cantril, 1944]. Som nævnt er der også undersøgelser, som peger på, at valget af enkeltord ikke kun påvirker marginalfordelinger, men også sammenhængen mellem to eller flere variabler [se fx: Schuman & Presser, 1977].

Forskere, der bruger usædvanlige ord, fremmedord, tekniske termer, ledende ord o.l. i spørgeskemaer, må ofte imødesee måleproblemer [se fx: Cantril, 1944; Moser & Kalton, 1971]. På den anden side sikrer anvendelse af gængse og af sprogbrugere ofte anvendte hverdagsord ikke, at surveymålinger er uden problemer [se fx: Andersen & Christoffersen, 1982; Payne, 1951]. Alligevel anbefaler surveyforskere almindeligvis anvendelse af ofte brugte ord [se fx: Converse & Presser, 1986].

Allerede i 1950'erne ønskede Payne at finde "det gode ord": Betyder ordet, hvad det har til hensigt at udtrykke? Har ordet andre betydninger? Gør sammenhængen ordets betydning tydelig? Har ordet mere end én udtale? Er der andre ord, som kan forveksles med ordet? Kan der findes simpleere erstatningsord? [Payne, 1951]. Paynes bekymringer havde sammenhæng med påvisningen af, at selv gængse ord – fx verbet *have* og adverbiet *altid* – kan føre til forståelsesproblemer. Det bekymrede også Payne, at respondenter gerne afgiver svar, selv om et spørgsmål indeholder ord, de ikke forstår: "The fact that we get answers to such questions is no proof of the

pudding. It may only indicate that people like to testify and that they don't want to appear to misunderstand what they think must be a straightforward question." [Payne, 1951].

Måleproblemer, der skyldes respondenteres forståelse af enkeltord, forekommer både ved afdækning af faktualiteter og holdninger, men oftest ved holdningsmålinger [se fx: Belson, 1981; Fee, 1981; Groves, 1989]. Det synes ikke afgørende, om data tilvirkes via post, telefon eller besøg [se fx: Schwarz et al., 1991]. Med hensyn til faktuelle spørgsmål har Fowler [1992] fx påvist, at respondenteres forståelse af ord som fx *motion*, *lægebesøg* og *sengeliggende* fører til mangelfulde målinger. I forlængelse af Payne's iagttagelser peger Fowler på, at måleproblemerne ikke kun opstår ved brug af svære og usædvanlige ord, men også når forskeren anvender gængse hverdagsord: "The most important message from this study is that a commitment to identifying terms in questions and providing adequate definitions is an essential part of good survey research design." [Fowler, 1992].

Ved besvarelse af faktuelle spørgsmål kan brug af kvantificerende adverbier føre til særlige problemer. Hvis forskeren fx spørger: "Læser De *jævnligt* én eller flere aviser?", og respondenteren svarer: "Nej, det er *sjældent*", bruges kvantificerende adverbier (eller adverbial anvendelse af adjektiver), der ofte forstås forskelligt af respondenter [se fx: Bradburn & Miles, 1979; Singleton et al., 1988]. Andre eksempler er *ofte*, *mange* og *få*. Blandt andre Bradburn & Sudman [1979] har afdækket respondenteres forståelse af kvantificerende adverbier, som de kalder *vage kvantifikatorer*. Ved efterfølgende at operationalisere *ofte* (nemlig ved at spørge "Hvor ofte er ofte?") fandtes betydelige forskelle i forståelsen af denne kvantifikator.

De fleste eksempler på måleproblemer, der skyldes respondenteres forskellige forståelse af enkeltord, angår besvarelse af holdnings-spørgsmål. Ét ofte citeret eksempel er svarforskelle som følge af brug af verbet (ikke) at *tillade* alternativt til at *forbyde* noget [Rugg, 1941, i: Schuman & Presser, 1977]. Siden forsøget første gang blev gennemført i begyndelsen af 1940'erne, er det gentaget flere gange og stedse med samme empiriske udfald: Amerikanske respondenter

vil hellere *ikke* tillade end forbyde [se fx: Hippler & Schwarz, 1986; Schuman & Presser, 1977; Schuman & Presser, 1981]. Der er imidlertid ikke enighed om fortolkningen af forsøgenes udfald.

Et andet eksempel drejer sig om amerikaneres holdninger til “at løse storbyproblemer” sammenholdt med at “yde hjælp til storbyer” [Rasinski, 1989]. Sammesteds spørges amerikanske respondenter om holdninger til “at forbedre sortenes betingelser” i stedet for “at yde hjælp til sorte”. Eksperimentet viser, at amerikanere lettere af finder sig med øgede offentlige udgifter, når problemer *løses*, og livsbetingelser *forbedres*, end når hjælp er nødvendig. Også her får forskeren fortolkningsproblemer, fordi lingvistiske begreber ikke inddrages.

Et tredje eksempel [Smith, 1987] angår holdninger til *socialforsorg* (am.: welfare) og *fattighjælp* (am.: assistance for the poor). Da amerikanere har mere positive holdninger til fattighjælp end til socialforsorg, anskueliggør også dette eksempel, at ændringer af enkeltord kan føre til signifikante svarforskelle. Ved den efterfølgende fortolkning peger Smith på de to ords forskellige bibetydninger: “Overall the term ‘welfare’ obviously carries more negative connotation than does ‘poor’.” [Smith, 1987]. Og forfatteren konkluderer: “That which we call welfare by any other name would smell sweeter!”.

Valget af enkeltord påvirker ikke altid de svar, som respondenter afgiver. Schuman & Presser [1981] gennemførte et forsøg, hvor nogle respondenter blev bedt om at artikulere holdninger til *abort* og andre til *graviditetsafbrydelse*. Forsøget afdækkede ikke statistisk signifikante svarforskelle. Det sidste eksempel viser, at valget af semantisk analoge enkeltord kun nogle gange, men ikke altid fører til måleproblemer. Hvor ofte og under hvilke omstændigheder, respondenter forståelse af enkeltord udløser måleproblemer, er fortsat et uafklaret spørgsmål.

Spørgsmålsforståelse

Sondringen mellem forståelse af ord og af spørgsmålshelheder er en abstraktion. Amerikanske og andre forskere, der afdækker målepro-

blemer som følge af forståelse af enkeltord, retter ofte samtidig opmærksomheden mod forståelse af spørgsmålshelheder. Grundforskningen peger på, at respondenteres forståelse af spørgsmål bevirker mangelfulde målinger, og at også spørgsmålsforståelse kan føre til ikke-formresistente korrelationer [se fx: Schuman & Presser, 1977; Schuman & Presser, 1981].

Respondenteres forståelse af såvel faktuelle spørgsmål som holdningsspørgsmål kan føre til måleproblemer. Ligesom forståelse af enkeltord navnlig synes at fremkalde måleproblemer ved besvarelse af holdningsspørgsmål, gælder det samme respondenteres forståelse af spørgsmålshelheder [se fx: Dijkstra & van der Zouwen, 1982; Fowler, 1992; Groves, 1989; Hippler et al., 1987; Rasinski, 1989; Schuman & Presser, 1981; Sudman & Bradburn, 1982]. Adskillige undersøgelser peger på, at moderate ændringer af holdningsspørgsmål fremkalder signifikant forskellige svar og svarfordelinger: "Results like these demonstrate the subtleties and complexities inherent in language. They show that respondents tend to be constrained by the exact words of a question – as well they should be." [Converse & Presser, 1986].

Med hensyn til sammenhængen mellem spørgsmåls *grammatiske opbygning* og respondenteres forståelse af spørgsmål er det velkendt, at syntaktiske og syntagmatiske strukturer kan ændre spørgsmåls betydning [se fx: Tulving & Martin, 1984]. Det beror formodentlig på, at grammatiske strukturer påvirker måden, hvorpå hukommelsen aktiveres. Grundforskningen har dog kun bidraget marginalt til belysning af denne problematik, idet sammenfletningen af syntaks og semantik underbygges i enkelte undersøgelser [se fx: Kalton & Schuman, 1982; Schuman & Presser, 1981]. Et eksempel fra amerikansk grundforskning: I en surveyundersøgelse blev der anvendt to forskellige versioner af samme spørgsmål. Den første var: "Mennesker er mere end samfundsforhold skyld i forbrydelser og lovløshed", og den anden: "Samfundsforhold er mere end mennesker skyld i forbrydelser og lovløshed". De fleste respondenter kunne bifalde det første udsagn, mens et mindretal ikke bifaldt det sidste [Schuman & Presser, 1981]. Forsøgets udfald illustrerer mulige sammenfletninger af syntaks og semantik.

Sammenhængen mellem *spørgsmålslængde* og måleproblemer er om-diskuteret. Så tidligt som i 1950'erne pegede Payne [1951] på, at spørgsmål bør være ordknappe (maksimalt 20 ord). Siden da har mange forskere anbefalet korte spørgsmål [se fx: Rossi et al., 1983]. Grundforskningen frembyder imidlertid modsætningsfyldte resulta-ter. Nogle gange fremkalder lange spørgsmål mindre mangelfulde målinger end korte, fx ved besvarelse af spørgsmål om sygdom, rusmiddelvaner og seksualvaner [se fx: Bradburn & Sudman, 1979; Converse & Presser, 1986; Groves, 1989; Hippler et al., 1987; Sudman & Bradburn, 1982]. Bateson påpeger, at lange spørgsmål kan reducere antallet af mulige betydningsudfald: "There seems no doubt that, under some circumstances at least, long questions produce better data than short ones: the old rule of thumb about the virtue of short questions has been found wanting." [Bateson, 1984]. Andre forsøg fører til anbefaling af en vekslen mellem lange og korte spørgsmål [se fx: Kalton & Schuman, 1982]. Endelig peger et eksperiment gennemført af Andrews [1984] på, at mellemlange spørgsmål med omkring 20 ord er at foretrække.

Det er ikke overraskende, hvis lange spørgsmål undertiden er at foretrække. Det kan skyldes, at antallet af mulige betydningsudfald ikke nødvendigvis har sammenhæng med spørgsmålslængden [se fx: Olsen, 1995]. Muligvis er lange spørgsmål endda bedre end korte til at fremme informationsgenskabelse? Hermed peges på problemets kompleksitet. Antallet af ord i spørgsmål beror ikke kun på over-vejelser om sprogforståelse, men også om mulighederne for genska-belse af informationer. Spørgsmål med mange ord kan undertiden fremme genskabelse af informationer og øge respondenteres svarmo-tivation [se fx: Converse & Presser, 1986; Hippler et al., 1987].

Svarkategoriel forståelse

I surveyundersøgelser efterfølges spørgsmål almindeligvis af *svarka-tegorier*. Et spørgsmål med dertil knyttede svarkategorier er *lukket*, mens det uden den slags kategorier er *åbent* [vedr. lukkede/åbne spørgsmål, se fx: Bateson 1984].

Selv om surveyspørgsmål normalt er lukkede, anvendes åbne spørgs-mål undertiden (yderligere herom, se: kapitel 4). At det bør ske i

moderat omfang, er de fleste forskere enige om, men ikke om hvornår det bør ske [se fx: Converse & Presser, 1986; Kahn & Canell, 1957; Labaw, 1980; Tanur, 1992]. Hippler et al. [1987] peger på, at åbne spørgsmål muliggør mangelfulde svar, fx fordi det for respondenterne selvfølgelig forbliver uoplyst. På den anden side er der undersøgelser, som peger på, at socialt uønsket adfærd med fordel kan afdækkes ved brug af åbne spørgsmål [se fx: Bradburn & Sudman, 1979; Jabine et al., 1984]. Bradburn & Sudman [1979] har fx påvist, at åbne spørgsmål til afdækning af alkoholforbrug bevirker mindre underrapportering end lukkede. I nogle tilfælde kan afdækning af holdninger også fremmes ved brug af åbne spørgsmål. Eksempelvis fandt Geer [1991], at åbne spørgsmål er mest velegnede til afdækning af visse holdninger.

Omvendt kan kendte svarkategorier føre til forståelse og informationsgenskabelse i den af forskeren ønskede retning. Ved at gøre respondenterne bekendt med kategorierne øges mængden af ord, men samtidig muliggøres reduktion af mulige betydningsudfald. To "identiske" spørgsmål, hvoraf det ene er åbent og det andet eksplicit lukket, er derfor semantisk forskellige. Grundforskningen peger på, at grammatisk ens spørgsmål – alt efter om de er åbne eller lukkede – kan fremkalde signifikant forskellige svar, i nogle tilfælde med ikke-formresistente korrelationer til følge [se fx: Kalton & Schuman, 1982; Groves, 1989; Schuman & Presser, 1981; Tanur, 1992].

Når respondenter gøres bekendt med svarkategorierne ved besvarelse af *lukkede spørgsmål*, indgår svarkategorierne i respondentens samlede forståelsesramme [se fx: Tanur, 1992]. Hvad *antal svarkategorier* angår, peger Andrews på, at måleproblemernes omfang påvirkes af antallet: "... as the number of answer categories goes up, data quality goes up – i.e., validity tends to increase and residual error tends to decrease." [Andrews, 1984; se også: Cantril, 1944].

Med hensyn til *arten af svarkategorier* udgør de nævnte adverbelle kvantifikatorer et særligt måleproblem, i al fald når de anvendes som svarkategorier. Hvis respondenterne fx spørges: "Hvor *ofte* går De i kirke?" og svarkategorierne er ikke-adverbelle, er måleproblemet mindre, end hvis svarkategorierne er adverbelle kvantifikatorer, fx

meget ofte, ofte, sjældent og aldrig. Adskillige undersøgelser har gentagne gange peget på, at svarkategorier af den type ikke forstås på samme måde af forskellige respondenter [se fx: Bradburn & Miles, 1979; Bradburn & Sudman, 1979; Singleton et al., 1988].

Også *svarkategoriernes rækkefølge* kan føre til mangelfulde målinger [se fx: Payne, 1951; Bergman & Wärneryd, 1982; Mingay & Greenwell, 1989]. Fænomenet, der har været kendt længe, synes i højere grad at bero på korttidshukommelsesproblemer end på sprogforståelse. Afhængigt af antal svarkategorier, kategoriernes art og af den procedure, der anvendes ved tilvirkningen af data (post, besøg, telefon), er både først- og sidst-effekter (*primacy* og *recency effects*) mulige [se fx: Bradburn & Sudman, 1989; Hippler et al., 1987; Krosnick & Alwin, 1987; Schuman & Presser, 1981]. Nogle forskere peger på, at først-effekter forekommer, når svarkort udliveres til respondenter, mens sidst-effekter optræder, når kategorierne læses op: “.. response order effects are assumed to depend on the item’s serial position, their plausability, and the administration mode used.” [Schwarz et al., 1991]. Ikke alle forsøg udviser dog sådanne effekter [se fx: Mingay & Greenwell, 1989]. Effekternes samlede omfang er ukendt. Alt i alt ser først- og sidst-effekter navnlig ud til at forekomme, når respondenter er utrænede i komplekse kognitive processer [se fx: Krosnick & Alwin, 1987; Schwarz & Sudman, 1992].

Problemet vedrørende brug af *ved ikke*-svarkategorier er ligeledes omdiskuteret. Efter grundforskningen at dømme er der ikke enighed om brug af *ved ikke*- eller *husker ikke*-kategorier ved besvarelse af faktuelle spørgsmål. Dog peger Andrews på, at tilbuddet om *ved ikke* kan føre til færre måleproblemer: “The reasonable idea that one should let respondents ‘opt out’ if they lack the requisite information .. receives strong endorsement.” [Andrews, 1984]. På den anden side forøger muligheden for *ved ikke*-svar andelen af den slags svar – og ændrer dermed svarfordelingerne [se fx: Converse & Presser, 1986; Poe et al., 1988].

Hvad derimod brug af *ved ikke*-kategorier ved respondenteres besvarelse af holdningsspørgsmål angår, peger grundforskningen sam-

stemmende på, at muligheden altid bør tilbydes [se fx: Bradburn & Sudman, 1989; Hippler et al., 1987; Jabine et al., 1984; Schuman & Presser, 1981]. Som nævnt har ikke alle mennesker holdninger til dette eller hint. Når *ved ikke*-kategorier tilbydes som legitim svarmulighed, øger det normalt andelen af den slags svar [se fx: Hippler et al., 1987; Jabine et al., 1984]. Undersøgelser peger på, at op imod hver fjerde respondent påvirkes, når de tilbydes *ved ikke*-kategorier [se fx: Bradburn & Sudman, 1989; Schuman & Presser, 1981]. Det drejer sig om *floaters*, der gerne artikulerer holdninger, når *ved ikke*-kategorier ikke tilbydes. Også svar fra flydere uden holdninger synes – alt efter om *ved ikke*-svar tilbydes eller ej – at kunne bevirke ikke-formresistente korrelationer [se fx: Schuman & Presser, 1981].

Problemet med anvendelse af *på midten*-kategorier ved besvarelse af holdningsspørgsmål er beslægtet med *ved ikke*-problemet. Flere undersøgelser peger på, at svarfordelinger uden *på midten*-kategorier bliver signifikant forskellige sammenlignet med fordelinger, der inkluderer denne svarkategori [se fx: Converse & Presser, 1986; Ferber, 1956; Hippler et al., 1987; Kalton & Schuman, 1982; Presser & Schuman, 1980; Schwarz et al., 1991]. Formodentlig skyldes fænomenet, at kognitivt magelige respondenter vælger *på midten*-svar og tilsvarende færre *pol*-svar, når svarkategorien tilbydes.

Konteksteffekter

Ikke kun respondents forståelse af enkeltord, af enkeltspørgsmål og af svarkategorier fører til måleproblemer. Det gælder også konteksten, der som semantisk-kognitiv overførsel to eller flere spørgsmål imellem kan bevirke *konteksteffekter*• [se fx: Ottati et al., 1989; Schuman et al., 1983; Schwarz & Sudman, 1992; Tourangeau et al., 1991].

- *konteksteffekt*: respondentens overførsel af spørgsmålsforståelse og/eller af informationsgenskabelse fra ét eller flere forudgående spørgsmål eller svarkategorier; forudgående spørgsmål, svarkategorier og/eller besvarelser som tavs baggrundsforståelse.

Konteksteffekter bevirker, at spørgsmålsforståelse eller svaradfærd afhænger af den sammenhæng, hvori det enkelte spørgsmål stilles og besvares. Konteksteffekter kan også være spørgsmålsinterne. Når respondenter skal vurdere forskellige svarkategorier eller emner, som præsenteres på en liste, kan forståelse af de kategorier, der står øverst på listen, danne en semantisk ramme, som påvirker forståelsen af efterfølgende kategorier.

Spørgeskemaets spørgsmål er en sproglig kontekst. Det er inden for kontekstens ramme, at spørgsmål forstås og svar tilvejebringes. Selve konteksten kan bevirke tavs baggrundsforståelse. Konteksteffekter opstår, fordi konteksten danner en mental ramme, som nogle respondenter gør brug af [se fx: Fienberg & Tanur, 1989]. Navnlig tematisk beslægtede spørgsmål synes at øge risikoen for kontekstuelle måleproblemer [se fx: Schwarz & Sudman, 1992]. Tavs baggrundsforståelse kan undertiden bevirke, at et spørgsmål, som fører til uproblematisk målinger i én sammenhæng, ikke gør det i en anden [se fx: Schuman & Presser, 1981].

Grundforskningen fokuserer på spørgsmålskonteksten som årsag til måleproblemer. Fokuseringen er ikke overraskende, da konteksteffekter kan forårsage, at respondenter besvarer "samme spørgsmål" forskelligt i forskellige sproglige kontekster. Der er tale om forskellige svar, men ikke nødvendigvis om mere eller mindre korrekte svar: "As theorists and researchers, we tend to behave as if context were the enemy of understanding rather than the resource for understanding which it is in our everyday lives." [Mishler, 1979; Tourangeau, i: Schwarz & Sudman, 1992].

Selv om forskningen langt fra er udtømmende, er konteksteffekter af forskellig type påvist i adskillige undersøgelser. Schwarz & Sudman [1992] nævner over 25 undersøgelser, hvori konteksteffekter er påvist [se fx: Belson, 1981; Drew, 1991; Grichting, 1986; Harrison & McLaughlin, 1993; Kalton & Schuman, 1982; McFarland, 1981; Schuman & Presser, 1981; Smith, i: Schwarz & Sudman, 1992; Strack et al., i: Schwarz & Sudman, 1992; Tourangeau, i: Schwarz & Sudman, 1992]. I andre undersøgelser afdækkes ingen kontekst-

effekter [se fx: Bradburn & Mason, 1964; Rossi et al., 1983; Sudman & Bradburn, 1974].

Nogle undersøgelser peger på, at det er vanskeligt at forudsige konteksteffekters art og omfang [se fx: Groves, 1989; Presser, 1990a; Tourangeau & Rasinski, 1988]. Det skyldes blandt andet, at effekterne ikke nødvendigvis fører til måleproblemer. Undertiden kan konteksten reducere måleproblemerne, dvs. generere *positive* konteksteffekter, fx hvis spørgeforløb støtter respondenter i forståelse og/eller genskabelse af informationer [se fx: Hippler et al., 1987]. Det antages dog, at konteksteffekter oftest er negative, og at de til en vis grad kan forudsiges og forebygges (se: kapitel 9, bind I).

Forskningen underbygger, at konteksteffekter undertiden er årsag til måleproblemer. Konteksteffekter synes navnlig at forekomme i tilknytning til besvarelse af holdningsspørgsmål, men konteksteffekter er også påvist ved besvarelse af faktuelle spørgsmål. Det gælder fx en islandsk arbejdsmiljøundersøgelse [Baldursson & Pedersen, 1992]. I en anden undersøgelse forsøgte Presser [1990b] at reducere amerikaneres overrapportering af valgdeltagelse ved at ændre konteksten (spørgeskema med henholdsvis uden spørgsmål om valgsted). Der kan endvidere forekomme kontekstuel betingede sammenhænge mellem svar på holdningsspørgsmål og faktuelle spørgsmål. Eksempelvis forsøgte Converse & Presser [1986] at afdække amerikaneres kriminalitet. Respondenter, der først skulle artikulere holdninger til forskellige former for kriminalitet, rapporterede i højere grad end andre om selvoplevede forbrydelser (positiv konteksteffekt).

Holdningsspørgsmåls rækkefølge er gentagne gange påvist at spille en rolle for omfanget af kontekstuelle måleproblemer [se fx: Bergman & Wärneryd, 1982; Ottati et al., 1989]. Ikke kun rækkefølgen udløser konteksteffekter, idet respondenter efterhånden gøres bekendt med nye spørgsmål, hvorved den samlede ramme for forståelse af spørgsmålene ændres. I postspørgeskemaundersøgelser har respondenter mulighed for at læse hele skemaet, før svar afgives. Der behøver spørgsmålsrækkefølgen altså ikke at give anledning

til konteksteffekter [se fx: Schwarz & Sudman, 1992]. Men andre konteksteffekter er mulige: “.. the absence of question *order* effects does not imply that the broader *context* of a question is generally unlikely to affect responses under self-administered conditions.” [Schwarz et al., 1991].

Konteksteffekter synes især at forekomme i tilknytning til besvarelse af spørgsmål i *tematisk sammenhængende spørgeforløb*. Flere forskere peger på, at sandsynligheden for konteksteffekter er størst i tilfælde, hvor spørgsmål er tematisk beslægtede [se fx: Schuman & Presser, 1981; Schwarz & Sudman, 1992; Tourangeau & Rasinski, 1988]. Schuman & Presser [1981] har fx påvist, at konteksteffekter især forekommer, når holdningsspørgsmål er generelle og tematisk beslægtede. Hvis et specifikt spørgsmål placeres før et generelt, kan svaret på det specifikke smitte af på det generelle. Afsmitning kaldes undertiden *carryover effect* [se fx: Schwarz & Sudman, 1992]. Overførsel finder sted, når spørgsmål danner en forståelsesramme, som påvirker efterfølgende svar: “Carryover effects occurs when the interpretation, retrieval, judgment, or response associated with prior items provides a respondent with an easily accessible cognitive structure or schema, by bringing the cognitive structure into short-term memory, into a temporary *workspace*, or to the top at the *storage bin* of relevant information.” [Harrison & McLaughlin, 1993].

Nogle forskere peger på, at konteksteffekter enten er *konditionelle* eller *ikke-konditionelle* [se fx: Smith, i: Schwarz & Sudman, 1992]. Hvis en konteksteffekt alene skyldes overførsel af forståelse af tidligere spørgsmål, er konteksteffekten ikke-konditionel. Derimod er konditionelle konteksteffekter svarbetingede og skyldes overførsel både fra forståelse og besvarelse af andre spørgsmål. *Ikke-konditionelle konteksteffekter* kan være *definitionseffekter* [se fx: Smith, i: Schwarz & Sudman, 1992]. Effekter af den type beror på kohærens-søgende forståelse af forskellige spørgsmål i et spørgeforløb. Hvis fx et spørgsmål om kommunistiske journalisters ret til (før Sovjetunionens opløsning) at arbejde i USA stilles lige efter et spørgsmål om amerikanske journalisters ret til at arbejde i kommunistiske lande, medfører definitionseffekt, at emnet for det sidste spørgsmål er holdninger til ytringsfrihed, ikke til kommunister.

Også *redundanseffekter* kan påvirke forståelsesprocessen, nemlig når flere spørgsmål angår aspekter af samme emne. Hvis respondenter ikke forventer redundante spørgsmål, ekskluderer respondenter tidligere aspekter fra forståelsen af efterfølgende spørgsmål [se fx: Smith & Strack, i: Schwarz & Sudman, 1992].

Simpel kontrasteffekt forekommer, når respondenter tilsidesætter personlige præferencer og forholder sig til et emne i kontrast til tidligere emner: "Items presented early may establish a cognitive framework or standard of comparison that guides the interpretation of later items." [Krosnic & Alwin, 1987]. Hvis fx et generelt spørgsmål om ret til fri abort stilles umiddelbart efter et spørgsmål om ret til abort efter voldtægt, bevirker simpel kontrasteffekt, at nogle respondenter udtrykker større forbehold over for det generelle spørgsmåls emne, end hvis dette var stillet alene [se fx: Bishop et al., i: Schwarz & Sudman, 1992; Schuman & Presser, 1981].

Konditionelle konteksteffekter skyldes respondenteres stræben efter modsigelsesfri sammenhæng forskellige svar imellem. En type af konditionel effekt er *konsistenseffekt*, der forekommer, når respondenter afpasser besvarelser til tidligere afgivne svar om samme emne [se fx: Bradburn & Sudman, 1989; Groves, 1989; Smith, i: Schwartz & Sudman, 1992; Schuman et al., 1983; Schuman & Presser, 1981]. Hvis respondenter eksempelvis udtrykker utilfredshed med det offentlige serviceniveau, kan konsistenseffekt begrænse vedkommendes mulighed for efterfølgende at udtrykke utilfredshed med skattetrykket: "Because people generally want to appear consistent in their attitudes, their responses to a series of questions may be more consistent than they would be if the questions were scattered or asked independently." [Bradburn & Sudman, 1989].

Et ofte nævnt eksempel på konsistenseffekt omhandler amerikanske respondenteres holdning til *abort* [se fx: Bradburn & Sudman, 1989; Jabine et al., 1984; Kalton & Schuman, 1982; Schuman & Presser, 1981; Tourangeau & Rasinski, 1988]. Forsøget er gennemført flere gange og altid med samme udfald, blandt andet af Schuman et al. [1981]. Alle respondenter fik stillet følgende spørgsmål: "Mener De, at en gravid gift kvinde, der ikke ønsker flere børn, bør have

mulighed for legal abort?”. Derudover blev hver anden respondent først spurgt: “Mener De, at en gravid kvinde bør have mulighed for legal abort, hvis der er en stærk risiko for, at barnet er misdannet?”. De respondenter, som først skulle besvare det specifikke spørgsmål, svarede i markant højere grad bekræftende på det andet mere generelle spørgsmål.

En anden type af konditionel konteksteffekt er *subtraktionseffekt*. Når respondenter tilstræber at afgive nye informationer for hvert nyt spørgsmål, og undlader at gentage tidligere afgivne, men dog relevante informationer, foreligger der subtraktionseffekt [se fx: Smith, i: Schwarz & Sudman, 1992; Schuman & Presser, 1981; Tourangeau et al., 1991]. Når et spørgsmål om ægteskabelig lykke efterfølges af et spørgsmål om lykke i almindelighed, trækker nogle respondenter den specifikke ægteskabelige lykke fra ved besvarelse af det generelle spørgsmål og udtrykker dermed en mindre grad af generel lykke, end hvis spørgsmålet var besvaret først [Tourangeau et al., 1991].

Også *fokuseringseffekter* er påvist [se fx: Smith, i: Schwarz & Sudman, 1992]. Når respondenter ved besvarelse af det førnævnte generelle spørgsmål om lykke tager afsæt i dét aspekt af den generelle lykke, som var i fokus i det forudgående spørgsmål, foreligger der fokuseringseffekt. Fokusering kan også tage afsæt i informationer, som respondenter har rekonstrueret, men ikke afgivet ved besvarelse af tidligere spørgsmål. Respondentens fokusering på tidligere rekonstrueret information begrænser kravet om genskabelse af ny information.

Nogle respondenter svar påvirkes af *stimuleringsseffekter*. Effekten kan forekomme, når informationer, der netop er genskabt, fremmer genskabelse af yderligere informationer angående samme emne [se fx: Bishop & Smith, i: Schwarz & Sudman, 1992]. Hvis effekten fx resulterer i overrapportering grundet teleskopi eller i kognitiv magelighed, er den årsag til måleproblemer (negativ konteksteffekt). Hvis forudgående spørgsmål derimod støtter hukommelsen, reducerer effekten måleproblemerne. Der foreligger med andre ord positiv konteksteffekt.

Endelig er også spørgsmålsinterne kontekstuelle *registereffekter* påvist. Registereffekter, der ofte synes at være årsag til måleproblemer, skyldes et samspil mellem forståelse og vurdering af svarkategorier eller emnelister, som respondenter tilbydes [se fx: Dammen & de Bie, i: Schwartz & Sudman, 1992]. I spørgsmål, hvor respondenter skal vurdere forskellige emner, som præsenteres på en liste, kan forståelse af emner, der står øverst på listen, danne en semantisk ramme, som påvirker forståelsen af efterfølgende emner [se fx: Krosnick & Alwin, 1987; Krosnick, i: Schwartz & Sudman, 1992]. Forståelsesoverførsel mellem to eller flere listede emner kan forårsage, at det mest "tiltalende" emne tildeles det mest positive svar. Vurderingen af de enkelte emner afledes af det specifikke register, hvori de optræder [se fx: Daamen & de Bie, i: Schwarz & Sudman, 1992].

Til sidst skal en allerede nævnt type af registereffekt tangeres. Krosnick & Alwin [1987] anfører, at "... when items are presented visually on 'show cards', primacy effects are to be expected." Den slags *først-effekter* beror på, at respondenter ved fremvisning af svarkort vælger først præsenterede emner, som forekommer dem rimelige. Hvis alle emner på svarkortet synes rimelige, foretrækker respondenter ofte emner, som står øverst på listerne [se: Krosnick, i: Schwartz & Sudman, 1992]. Først-effekter kan skyldes mangelfuld korttidshukommelse og kognitiv magelighed [se fx: Olsen, 1995].

Tekstanalytisk hypotesegenerering

Præliminære problemstillinger

Via konceptuel forforståelse sigter dette kapitel mod hypotesegenerering. Hypoteserne genereres på teoretisk grundlag (se: kapitel 2) og med reference til anden grundforskning om måleproblemer i surveyundersøgelser (se: kapitel 3).

Udenlandsk grundforskning peger på adskillige årsager til måleproblemer i surveyundersøgelser. Med hensyn til sprogforståelse fører forståelse af enkeltord og spørgsmål til måleproblemer. Andre årsager angår genskabelse af informationer. Der findes fx ikke en simpel sammenhæng mellem genskabelse og tid. Episodisk genskabelse sætter sig ofte igennem via skemaer i den generelle hukommelse, og desuden påvirker emotioner genskabelse. Også omfanget af kognitive krav har betydning for genskabelse. Manglende kognitive færdigheder manifesterer sig undertiden som kognitiv magelighed. Endelig kan også konteksteffekter være årsag til måleproblemer. I lyset af forskningens modsætningsfyldte tendenser og med den sparsomme danske grundforskning in mente er afhandlingens overordnede tema:

På hvilke måder og i hvilket omfang er danske respondents sprogforståelse og hukommelse årsager til måleproblemer i videnskabelige surveyundersøgelser?

Hypoteserne og afprøvningen af dem afgrænses så vidt muligt fra andre årsager til måleproblemer end sprogforståelse og hukommelse. Sprogforståelse har forfatterens særlige interesse, men da hukommelse og sprogforståelse sammenflettes under tilvirkningen af surveydata, inddrages tillige tilegnelse og genskabelse af informationer. Ved videnskabelige surveyundersøgelser forstås undersøgelser gennemført i det videnskabelige samfunds regi. Det er undersøgelser,

der systematisk og populationsrepræsentativt afdækker faktualiteter, holdninger eller konglomerater heraf. Meningsmålinger gennemført af private meningsmålingsinstitutter (fx Gallup, AIM o.l.) inddrages ikke.

Ved måleproblemer forstås pålideligheds- og/eller gyldighedsproblemer. Når surveyforskerens spørgeintention ofte ikke er éntydig, kan det ikke uden at konsultere forskeren afgøres hvilke fænomener svar på surveysspørgsmål sigter mod at afdække. Derfor er den klassiske sondring mellem validitet og reliabilitet som nævnt vanskelig at opretholde i praksis (se: kapitel 1). Validitets- og reliabilitetsproblemer anskues derfor under ét og betegnes *måleproblemer* eller *mangelfulde målinger*.

Begrebet måleproblem har ontologiske og epistemologiske implikationer. Hvis svar på surveysspørgsmål altid – med et begreb fra semantikken – havde “ekstension”, ville det principielt være muligt at teste svarenes grad af ekstern validitet (se: kapitel 1). Svar på kombinationsspørgsmål har imidlertid diffus “ekstension” og svar på holdningsspørgsmål slet ikke (om spørgsmålstyper, se: Typologisering af spørgsmål). Til sikring af målingers eksterne validitet er det ikke muligt at sammenholde svar på kombinations- og holdningsspørgsmål med andre informationer, fx fra offentlige registre eller ved observation. Dertil kommer, at det er udelukket definitivt at afgøre, om surveymålinger har intern validitet. Derfor defineres begrebet *måleproblem* på følgende måde: Når en målings troværdighed anfægtes grundet mangelfuld konstruktionsvaliditet, manglende muligheder for test af ekstern validitet, sandsynligt fravær af ekstern validitet og/eller på grund af empirisk sandsynliggjorte pålidelighedsproblemer, foreligger der et måleproblem.

Afhandlingens hypoteser genereres successivt. Kapitlet indledes med en præsentation af ni foreløbige problemstillinger, der efter gennemført tekstanalyse transformeres til afhandlingens bærende hypoteser. Der formuleres først én problemstilling om såvel hukommelse som sprog, derefter tre om sprogforståelse, fire om genskabelse af informationer og en sidste om konteksteffekter.

En forudsætning for aktivering af langtidshukommelse er *korttidshukommelse*, der er vigtig i interviewsituationen: "The short-term store has a very limited capacity of not more than about six or seven items, and the information in the store is in a fragile state. These two characteristics of limited capacity and fragility are clearly apparent if you think of remembering a phone number while you dial it." [Eysenck, 1993; se også: Baddeley, 1994]. Hvis respondenterne ikke husker spørgsmål, som pågældende lige har hørt, kan det føre til måleproblemer, hvis respondenterne alligevel svarer. Korttidshukommelse er et generelt vilkår for respondenteres svarafgivelse. Den første problemstilling er derfor: *Kan respondenteres korttidshukommelse være årsag til måleproblemer i danske surveyundersøgelser?*

Uden enkeltord og spørgsmålshelheder er der ingen surveyundersøgelse. Til brug af spørgeskemaer er der knyttet en række potentielle årsager til måleproblemer. Der er tidligere redegjort for en række grammatiske begreber og påpeget, at grammatik næppe er af central interesse i surveysammenhæng. Forventeligt behersker surveyforskere det danske sprogs grammatik. Dertil kommer, at grammatisk korrekte spørgsmål ikke sikrer, at respondenter forstår spørgsmål. Derfor handler de tre sproglige problemstillinger navnlig om semantik. Det kan dog ikke a priori afvises, at grammatiske ufuldkommenheder forekommer og kan føre til måleproblemer. Den anden foreløbige problemstilling er: *Er danske spørgeskemaer behæftet med grammatiske fejl og mangler, som kan være årsag til måleproblemer?*

Når tidligere refleksioner om ordforståelse indtænkes (se: kapitel 2), er leksikalsk-semantiske bestræbelser i retning af at afdække måleproblemer knyttet til *ord* og *ordforståelse* en abstraktion: "The meaning of words .. as isolated units can only be an abstraction." [Weigand, 1993]. Når forsøget alligevel gøres, hænger det sammen med begrebet *semantisk felt*. Omkring alle eller næsten alle ord findes sådanne felter, men varierer i vidde. Formodentlig har substantivet *fersyn* et snævrere semantisk felt end *frihed*. Det antages, at ord med ekstension har mindre semantiske felter end ord uden eller med diffus ekstension. Omvendt antages ord uden ekstension at have bredere semantiske felter. Dertil kan føjes, at det semantiske felt alt andet lige øges, hvis ordet forstås konnotativt. Endelig er

det muligt, at respondenterne kun vagt eller slet ikke har tilegnet sig ordet.

Udenlandsk grundforskning peger på, at selv marginale ændringer af enkeltord kan føre til måleproblemer, herunder til ikke-form-resistente korrelationer (se: kapitel 3). De med semantiske felter forbundne måleproblemer synes både at forekomme ved afdækning af faktualiteter og holdninger, men oftest ved holdningsmålinger. Heraf følger den tredje foreløbige problemstilling: *I hvilket omfang anvendes der i danske spørgeskemaer enkeltord med henholdsvis uden ekstension, og i hvilke spørgsmålstyper kan enkeltords semantiske felter være årsag til måleproblemer i danske surveyundersøgelser?*

Sprogets indholdsside angår også spørgsmålshelheder. Ikke kun spørgsmål, men også svarkategorier er i så fald i fokus. Hvis respondenterne gøres bekendt med svarkategorierne, indgår de i den samlede sproglige forståelsesramme. Der er peget på, at grammatik og semantik sammenflettes under receptionsprocessen (se: kapitel 2). Det er også fremhævet, at sætningsforståelse giver spillerum for fortolkning, men ikke i samme udstrækning: Som ord har også spørgsmål betydningsvidde (in casu *tomme pladser*). Formodentlig bestemmes antallet af tomme pladser af mindst fem parametre: semantiske felter, spørgsmåls grammatik, spørgsmåls udstrækning (antal ord), spørgsmål med og uden svarkategorier samt svarkategoriernes rækkefølge, art og antal.

Reception bestemmes ikke kun af "selve spørgsmålet". Da forståelse af spørgsmål er betydningsskabende, beror betydningen på, hvordan tomme pladser udfyldes. Udfyldelsen har selvsagt et tekstligt grundlag, men er også bestemt af andre forhold, fx af respondenterens sprogskemaer. Den fjerde problemstilling er: *Ved besvarelse af hvilke spørgsmålstyper har danske respondenter under receptionsprocessen mulighed for at udfylde få henholdsvis mange tomme pladser med små henholdsvis store måleproblemer til følge?*

Når respondenterne mener at have "forstået" spørgsmålet, er respondenterens næste opgave at genskabe den information, der spørges om. Da genskabelse er rekonstruktionsprocesser, kan meget mislykkes

under rekonstruktionen. Måske findes informationen ikke i langtidshukommelsen. Hvis informationen findes, genskabes den efter de tidligere nævnte principper (se: kapitel 2). Også genskabelses-situationen spiller en rolle, ligesom nogle informationer genskabes sikrere end andre. Alt i alt må der derfor påregnes store variationer i danske respondents evne til at genskabe informationer.

Respondents langtidshukommelse er både *episodisk* og *ikke-episodisk* (se: kapitel 2). Respondenter, der genskaber begivenheder episodisk, rekonstruerer ikke nødvendigvis alle begivenheder, mens respondenter, hvis svar beror på aktivering af generel hukommelse, i nogle tilfælde overvurderer mængden af begivenheder. Som nævnt synes episodiske rekonstruktionsprocesser baseret på generel hukommelse navnlig at forekomme, når der ønskes informationer om gængse begivenheder, eller når den periode, respondents skal overskue, er lang.

Både episodisk og generel hukommelse kan være årsag til måleproblemer. Episodiske spørgsmål kan besvares ved aktivering af generel hukommelse og vice versa. Alt andet lige forudsætter uproblematisk målinger, at respondents aktiverer den ønskede hukommelse. Hvis der spørges episodisk og svares ikke-episodisk, afdækkes det spatiotemporale ikke. Spørges der omvendt ikke-episodisk og svares episodisk, kan også dette være årsag til måleproblemer. Hvis der både spørges og svares episodisk, afhænger svarenes pålidelighed alt andet lige af den tidsmæssige afstand mellem begivenhed og interviewtidspunkt. Under denne urealistiske forudsætning antages Ebbinghaus' glemselskurve at gælde. Hvis der spørges og svares ikke-episodisk, afhænger genskabelsen af, om der spørges til parat eller ad hoc-information (se: *oversigt 4.1* på næste side). Den femte foreløbige problemstilling er derfor: *Ved besvarelse af hvilke spørgsmålstyper har danske respondenter mulighed for at genskabe informationer med en anden genskabelsesstrategi end den af forskeren implicit tilsigtede?*

Blandt andet potentielle sammenfletninger af episodisk og generel hukommelse er årsag til, at ikke mange forskere i dag er af den opfattelse, at der til nylige begivenheder normalt er knyttet den

mest pålidelige genskabelse. Heraf følger ikke nødvendigvis, at respondenter ikke alt andet lige har ringere episodisk hukommelse, jo mere tiden går. Pointen er, at alt andet sjældent er lige. At episodisk forglemmelse formodentlig sjældent eller aldrig er en simpel virkning af tidens gang skyldes, at der er andre parametre, som påvirker genskabelse af informationer. Én af parametrene er *teleskopi*. Desuden kan forglemmelse skyldes fravær af karakteristiske træk ved visse begivenheder.

Oversigt 4.1.

Episodiske henholdsvis ikke-episodiske spørgsmål og svar.

	Episodiske svar	Ikke-episodiske svar
Episodiske spørgsmål	Årsager til måleproblemer: Tidsmæssig afstand mellem tilegnelse og genskabelse. Periodeafgrænsning.	Årsag til måleproblem: Uoverensstemmelse mellem spørgsmål og svar.
Ikke-episodiske spørgsmål	Årsag til måleproblem: Uoverensstemmelse mellem spørgsmål og svar.	Årsager til måleproblemer: Paratinformation vs. ad hoc-information. Selvrelevans vs. verden udenfor.

Sammenfattende må det om retrospektive episodiske spørgsmål formodes, at både udstrækningen af den tidshorisont, som respondenter skal overskue, og den periodeafgrænsning, som respondenter skal afgive svar indenfor, påvirker de svar, der afgives. Den sjette foreløbige problemstilling er derfor: *På hvilke måder kan måleproblemer variere med den retrospektive tidshorisonts udstrækning i danske surveyspørgsmål, og kan periodeafgrænsninger fremkalde teleskopi?*

Der er peget på, at det ved genskabelse af informationer ikke altid er muligt at adskille *kognitive* og *emotionelle* processer. Der kan være en sammenhæng mellem begivenheders emotionelt ladede tilegnelse og mulighederne for begivenhedernes genskabelse i interviewssituationen. Undersøgelser peger på, at usædvanlige begivenheder – *turning points* – lettere genskabs end andre (se: kapitel 3). På denne baggrund er den syvende foreløbige problemstilling: *Ved besvarelse af hvilke spørgsmålstyper og på hvilke måder kan emotionelt ladet*

tilegnelse af informationer være årsag til måleproblemer eller til forebyggelse heraf?

Hvad endelig *vilkår for genskabelse* angår, er både genskabelsesfremmende og genskabelseshæmmende vilkår mulige. Med hensyn til det første er der undersøgelser, som peger på en sammenhæng mellem genskabelse og den tid, der er til rådighed til genskabelse. Ud over at tilbyde respondenter passende tid, er der andre aflastende procedurer, fx *aided recall*, *probes*, *record checks* og *landmarks* (se: kapitel 3). Omvendt er også kognitive belastninger mulige. Nogle spørgsmål fordrer genskabelse af mere komplekse informationer end andre, og nogle respondenter er mere kognitivt øvede end andre. For mindre øvedes vedkommende kan virkningen blive kognitiv magelighed. Formodentlig vælger også danske respondenter undertiden den mest tilgængelige del af hukommelsen eller undlader at vælge. Den ottende problemstillings to aspekter er: *På hvilke måder og i hvilken udstrækning gøres der i danske surveyundersøgelser brug af genskabelsesfremmende procedurer, og kan procedurerne have genskabelsesfremmende virkninger? Ved besvarelse af hvilke spørgsmålstyper kan danske respondents genskabelse af informationer hæmmes af kognitiv magelighed?*

Spørgeskemaet udgør en kontekst inden for hvilken, spørgsmål forstås og svar tilvejebringes. Tavs baggrundsforståelse kan forårsage *konteksteffekter* (se: kapitel 3). Effekterne, der ikke altid er negative, opstår, fordi konteksten danner en mental ramme, som respondenter gør brug af. Trods grundforskningens mangler peges der på, at konteksteffekter kan være årsag til måleproblemer – formodentlig oftest ved måling af holdninger. Den niende og sidste foreløbige problemstilling er: *Ved besvarelse af hvilke spørgsmålstyper og på hvilke måder kan spørgsmålsrækkefølgen eller andre aspekter af spørgeskemastrukturen være årsag til måleproblemer i danske surveyundersøgelser?*

At pege på en metode, der er relevant til analyse af de ni problemstillinger, og som kan bidrage til at generere hypoteser, er nødvendig. Både kvalitative og kvantitative metoder står til undersøgelsens rådighed. Kvalitative metoder kan fx være analyse af eksisterende tekster eller af udskrevne kvalitative interview. Når kvantitative

metoder anvendes, gennemføres enten survey- eller registerundersøgelser (se: kapitel 5). I dette kapitel er den metodologiske tilgang tekstanalytisk. Det er pointeret, at de ni problemstillinger er foreløbige. Tekstanalysen sigter derfor især mod at generere hypoteser. Ved *typologisering* af spørgsmål og ved tekstanalyse af spørgeskemaer fra danske surveyundersøgelser er det samtidig muligt at afdække potentielle måleproblemer. Afdækning af faktiske måleproblemer fordrer andre metoder.

At typologisere spørgsmål vil sige at afdække væsentlige træk ved og forskelle mellem spørgeskemaer, fx med hensyn til antal spørgsmål, åbne versus lukkede spørgsmål, faktuelle spørgsmål versus holdningsspørgsmål og spørgsmål med henholdsvis uden retrospektiv tidshorisont (se: Typologisering af spørgsmål). Typologiseringen har et selvstændigt formål, men skal tillige sikre, at tekstanalysen ekskluderer sjældent forekommende spørgsmål. Typologiseringen spiller derfor også en rolle ved udarbejdelsen af et prototypisk spørgeskema, som danner grundlag for survey- og laboratorieinterview (se: Bilag III, bind II).

Tekstanalysen tager afsæt i de ni problemstillinger og i afhandlingens teoretiske for forståelse. Det er problemstillinger og teoretiske begreber, som bestemmer, hvad der ledes efter i teksterne (se: Tekstanalyse af spørgeskemaer). Lingvister har bidraget til forståelse af semantiske felter, tomme pladser og socio-kulturelle sprogforskelle i befolkningen. Det antages, at viden herom kan bidrage til forståelse af måleproblemer i surveyundersøgelser. Ingen lingvister véd på forhånd, hvordan respondenter forstår enkeltord, spørgsmål og kontekster, men har viden om sprogforståelse, fx i forskellige sociale klasser [se fx: Cassirer, 1977; Gordon, 1992; Hermann & Gregersen, 1978; Larsen & Hermann, 1974]. Den viden kan tekstanalysen drage nytte af. Det samme gælder dele af kognitionspsykologien (se: kapitel 2).

Typologisering af spørgsmål

Spørgeskemaer fra udvalgte surveyundersøgelser gennemført i det videnskabelige samfunds regi udgør grundlaget for typologisering og tekstanalyse. Den følgende analyse baseres på spørgeskemaer fra

43 surveyundersøgelser fortrinsvis gennemført i perioden 1992-94. En oversigt over spørgeskemaerne findes i *Bilag I* (bind II). Under ét er spørgeskemaerne typiske for danske samfundsvidenskabelige surveyundersøgelser.

Typologier er generaliserende klassifikationer [se fx: Bryder, 1987]. Typologiseringer udpeger gensidigt udelukkende og udtømmende kategorier for den gruppe af fænomener, som ønskes klassificeret. Typologisering kræver derfor operationelle kriterier. Navnlig tre kriterier er vigtige: Hvad handler undersøgelserne om? Hvordan tilvirkes data? Hvilke typer af spørgsmål og hvor mange stilles respondenter? En besvarelse af det første spørgsmål kan bidrage til yderligere viden om den samfundsvidenskabelige surveyundersøgelses anvendelsesområde (se: kapitel 1). Svar på det andet spørgsmål kan pege på ofte anvendte interviewmetoder. I tekstanalytisk sammenhæng er det navnlig vigtigt at vide, hvad spørgsmål i surveyundersøgelser almindeligvis omhandler.

Det første kriterium er undersøgelsernes tematiske afgrænsning, mens det andet er de metoder, der bruges ved tilvirkningen af data: besøgsinterview, telefoninterview og postspørgeskemaer (se: kapitel 1). Det tredje kriterium er det væsentligste, men også det vanskeligste at operationalisere. Hvad er et *spørgsmål*? I surveypraksis kan det, der umiddelbart fremtræder som ét spørgsmål, være en flerhed af spørgsmål, nemlig hvis der skal afgives to eller flere svar. Et spørgsmål er en spørgesætning i forlængelse af hvilken, der skal afgives én og kun én information. I spørgeskemaer anvendes ofte filtre, der bevirker, at nogle respondenter får stillet visse spørgsmål, som andre respondenter ikke skal besvare. Opgørelsen nedenfor tager ikke højde for filtre.

Spørgsmål kan være *lukkede* eller *åbne*. De kan sigte mod afdækning af faktualiteter eller holdninger, og de kan have forskellig retrospektiv tidshorisont. Spørgsmål kan også være prospektive. Åbne spørgsmål stiller respondenter frit med hensyn til svarformulering, mens lukkede spørgsmål fordrer, at respondenter afgiver svar, der kan registreres i én på forhånd fastlagt svarkategori. Kombinationer af åbne og lukkede spørgsmål forekommer også. Sondringen mel-

lem åbne og andre spørgsmål er det første spørgsmålstypologiske subkriterium.

Et andet subkriterium er sondringen mellem holdninger og faktualiteter. *Holdninger*, herunder ønsker, motiver o.l., er uden ekstern reference og bundet til det enkelte individs hukommelse [se fx: Kalton & Schuman, 1982; Sudman & Bradburn, 1982; Turner & Martin, 1984]. Faktuelle spørgsmål retter sig mod begivenheder og tilstande, hvor genskabelsesvilkårene er anderledes end ved holdninger. Genskabelse af holdninger og af faktualiteter er forskellige kognitive rekonstruktionsprocesser.

Eftersom holdningsbegrebet anvendes af forskellige teoretiske retninger, må begrebet defineres normativt. Nogle forskere mener, at holdninger er psykiske paratheder til at handle på specifikke måder og områder [se fx: Skinhøj, 1993]. Holdninger er i så fald dispositioner til adfærd. Holdninger og adfærd er imidlertid ikke altid symmetriske [se fx: Oftedal, 1992]. Holdninger er ikke kun potentiel adfærd, men også kognitive og emotionelle: "Det indebærer at holdningsteorien ikke bare er en teori om handlingsdispositioner, men også om hvordan den enkelte gør sin omverden meningsfuld." [Oftedal, 1992]. Mange socialpsykologer peger på, at holdninger både har kognitive, affektive og konative aspekter, dvs. videns-, emotions- og handlingskomponenter [se fx: Hogg & Vaughan, 1995; Lindzey & Aronson, 1968].

Informationer tilegnes ved selektion, abstraktion, fortolkning og integration (se: kapitel 2). Især de to sidste principper bidrager til kognitiv berigelse. Hippler et al. gør gældende, at holdninger er kognitive drejebøger indeholdende komplekse pakker af viden, overbevisninger og følelser: "When we answer an attitude item, we take several steps. We interpret the question by activating the relevant script. We think about the issue by retrieving from memory the beliefs and feelings organized by the script. We render a judgment and select our response using as raw materials the contents of the script brought to mind during the retrieval phase." [Hippler et al., 1987]. Alwin & Krosnick har en anden opfattelse. For dem er en holdning "... a latent, unobserved predisposition to respond

along a positive or negative dimension .. toward an attitude object.” [1991]. De anfægter tilstedeværelse af stabile holdninger. Ikke alle har manifesterede holdninger til dette eller hint, men praktiserer kognitiv magelighed [se fx: Schuman & Presser, 1981]. Generelt antages, at holdninger almindeligvis findes i det enkelte individ som kognitivt-emotionelt berigende momenter, undertiden som drejebøger.

Hvad *faktuelle spørgsmål* angår, mener mange forskere, at måleproblemer grundet sproglig formulering af den slags spørgsmål er mindre end ved holdningsspørgsmål [se fx: Alwin, 1977; Alwin, 1991]. Dertil kommer, at svar på faktuelle spørgsmål i princippet bør kunne efterprøves ved ekstern observation [se fx: Bradburn & Sudman, 1989]. Svar på faktuelle spørgsmål har med andre ord ekstern reference. I praksis kan det dog være kompliceret at efterprøve afgivne svar, fx om retrospektive faktualiteter. Hvis der fx ønskes viden om, hvorvidt respondenterne for tiden er arbejdsløse, er ekstern efterprøvelse principielt mulig. Men spørges der om, hvorvidt respondenterne var uden lønnet arbejde i begyndelsen af 1990'erne, er efterprøvelse vanskeligere.

At et spørgsmål er faktisk betyder, at svaret sigter mod at afdække “det reelt værende”. De ontologiske implikationer af en sådan opfattelse kan være problematiske, men skal ikke forfølges her (se: Vidensteoretisk grundlag, kapitel 5). “Det værende” kan være noget ydre, fx arbejdsløshed. Men det kan også være noget kognitivt, der lader sig efterprøve ved ekstern reference: *kundskab*. Spørges en respondent fx, om pågældende kender Grundlovens paragraf om retten til arbejde, er det et kundskabsspørgsmål. Svar på den slags spørgsmål kan efterkontrolleres.

Der er hidtil sondret mellem faktuelle spørgsmål og holdningsspørgsmål. Et særligt problem er *helbredsspørgsmål*, der ofte sammenfletter psykiske og somatiske (krops)interne referencer, fx: “Hvordan er Deres helbred? Er det i almindelighed godt, nogenlunde eller dårligt?”. I andre helbredsspørgsmål er der eksplicit ekstern reference, fx: “Hvor mange gange har De været hos Deres praktiserende læge inden for de sidste 12 måneder?”. Derfor kategoriseres helbeds-

spørgsmål med ekstern reference som faktuelle spørgsmål, mens helbredsspørgsmål uden reference kategoriseres som *kombinations-spørgsmål*. Helbredsspørgsmål er et eksempel på spørgsmål, som kombinerer faktualiteter og holdninger. Hvis en respondent spørges: "Hvad er Deres etniske tilhørsforhold?" [se: Converse & Presser, 1986], vedrører spørgsmålet noget faktuel, men holdninger spiller også en rolle. Måske svarer respondenter med reference til etnisk identitet eller på grundlag af mere formelle kriterier. Eksemplet viser, at det er kompliceret at sondre mellem faktualiteter og holdninger. Spørgsmål, der sammenfletter faktualiteter og holdninger, placeres i en særlig kategori. Refleksionerne peger på den nedenfor viste spørgsmålskategorisering (se: *oversigt 4.2*).

Oversigt 4.2.

Kriterier for typologisering efter spørgsmålsart.

- *Faktuelle spørgsmål*
Spørgsmål med ekstern reference, eksklusive spørgsmål med ekstern kundskabsreference.
 - *Kundskabsspørgsmål*
Faktuelle spørgsmål med ekstern kundskabsreference.
 - *Holdningsspørgsmål*
Spørgsmål uden ekstern reference, herunder motivspørgsmål og hypotetiske spørgsmål.
 - *Kombinationsspørgsmål*
Spørgsmål, der både er faktuelle spørgsmål og holdningsspørgsmål, herunder helbredsspørgsmål med kropslig og/eller psykisk reference.
-

Tidsdimensionen er et andet træk ved surveysspørgsmål. Forskere ønsker ofte viden om retrospektive forhold. Dertil kommer, at tidshorisonten kan have forskellig udstrækning. En respondent skal afgive oplysninger om sin barndom, eller der spørges til placeringen på arbejdsmarkedet i de seneste tolv måneder. Det er ikke altid, den retrospektive tidshorisont ekspliciteres. Det drejer sig så om en ikke-afgrænset, men passeret tidsperiode, hvor nuet er ekskluderet, fx: "Hvornår drak De alkohol første gang?".

I andre spørgsmål kombineres det aktuelle øjeblik med det forgangne. Det sker, hvis respondenter skal sammenligne aktuelle med tidligere begivenheder, eller såfremt praksis og vaner søges afdækket. Endelig

kan spørgsmål også angå fremtiden, hvis der fx spørges om ønsker til, antagelser om eller forventninger til fremtiden (prospektive spørgsmål). Refleksionerne sammenfattes i *oversigt 4.3*. Hermed er typologiseringsrefleksionerne tilendebragt. Der peges på tre typologiseringskriterier: Tema, interviewmåde og spørgsmålstype. Det sidstnævnte kriterium har tre subkriterier: Åbent/lukket spørgsmål, spørgsmålsart og -tid.

Oversigt 4.3.

Kriterier for typologisering af spørgsmål efter tidsdimension.

-
- *Retrospektive spørgsmål*
 - Eksplicit tidshorisont: Over ét år.
 - Eksplicit tidshorisont: Ét år eller derunder.
 - Uspecificeret eller variabel tidshorisont.
 - *Aktuelle spørgsmål*
 - Retrospektiv tidshorisont: Maksimalt to uger.
 - *Aktuelle/retrospektive spørgsmål*
 - Kombinerer nutid og fortid komparativt eller på anden måde.
 - *Prospektive spørgsmål*
 - Herunder spørgsmål, som også inddrager nutid og/eller fortid.
-

De 43 spørgeskemaer anskueliggør surveymetodens brede anvendelsesområde (se: Bilag I, bind II). Mange af undersøgelserne omhandler arbejdsmarkeds- og arbejdsforhold (14 skemaer), men også levekårsforskning i almindelighed (6 skemaer) og forskning vedrørende familie, børn og unge (6 skemaer). Dertil kommer socialgerontologi (5 skemaer), almen socialpolitik, herunder det sociale tryghedssystem, sociale ydelser og sociale klienter (2 skemaer) tillige med sundhedsforskning (2 skemaer). Endelig anvendes surveymetoden ved afdækning af lokal- eller landspolitisk deltagelse (7 skemaer). Spørgeskemaerne afspejler tillige en metodemæssig bredde ved tilvirkning af data. I to tredjedele af undersøgelserne (28 skemaer) er tilvirkningen foregået ved kontakt mellem respondent og interviewer (besøg, telefon), mens den i de øvrige tilfælde er gennemført via postvæsenet (15 skemaer).

Danske respondenter stilles over for store informative krav. Med forbehold for filtre anmoder den gennemsnitlige surveyundersøgelse om cirka 140 enkeltinformationer. Ved verbal kontakt skal flere

spørgsmål besvares (ca. 150 i gennemsnit) end ved brug af postspørgeskemaer (ca. 115 i gennemsnit). Tallene dækker over store variationer. Ved verbal kontakt er variationsbredden ca. 300 spørgsmål (60-350 spm.). Ved postspørgeskemaer er variationsbredden ca. 200 spørgsmål (30-230 spm.). Kravene bliver ikke mindre af, at respondenter sjældent kan afgive svar i overensstemmelse med egen sprogbrug: Åbne spørgsmål er en undtagelse, idet mindre end hvert femogtyvende spørgsmål er åbent.

Danske surveyforskere afdækker først og fremmest *faktualiteter*. Over halvdelen af spørgsmålene er faktuelle (55 pct.). Nogle eksempler: "Hvornår flyttede du og din partner sammen?", "Hvilken erhvervsuddannelse har De?", "Er du medlem af en arbejdsløsheds-kasse?", "Hvor mange arbejdspladser har De været ansat på inden for de seneste 5 år?", "Har De på noget tidspunkt inden for de sidste 5 år været arbejdsløs og søgt arbejde?", "Hvor mange timer arbejder Deres samlever normalt om ugen" og "Stemte De ved EU-parlamentsvalget i maj?".

Undertiden sammenflettes faktualiteter og holdninger i *kombinationsspørgsmål*. Hvert fjerde spørgsmål er af den type (25 pct.). Nogle eksempler: "Havde De selv indflydelse på, hvilket kursus eller hvilken uddannelse De kom på?", "Hvilken betydning har Deres uddannelse for udførelsen af Deres nuværende arbejdsopgaver?", "Var du og faderen/moderen dengang helt enige, nogenlunde enige eller helt uenige om, hvem der skulle have forældremyndigheden over barnet?" og "Har De inden for de sidste 3 år haft problemer med alkohol eller narkotiske stoffer?".

Det sker mindre hyppigt, at danske forskere afdækker *holdninger*: Hvert femte spørgsmål er et holdningsspørgsmål (20 pct.). Nogle eksempler: "Kunne De godt tænke Dem at påbegynde en uddannelse?", "Ville De godt være blevet på arbejdspladsen efter arbejdstilbudet?", "Er De enig eller uenig i, at børn har godt af at prøve, hvad det vil sige at have et arbejde?", "Forestil Dem, at Deres helbred bliver dårligere, og De får svært ved at klare Dem alene. Hvad vil De så gøre?" og "Hvad synes De om den politik, den samlede regering

har ført?”. Hvad *kundskabsspørgsmål* angår, forekommer de stort set ikke i danske surveyundersøgelser (0,4 pct.) og indgår derfor ikke i afhandlingen.

Som eksemplerne viser, spiller også *tidsdimensionen* en rolle. Spørgsmål kan være retrospektive, aktuelle eller prospektive: Omkring hvert tredje spørgsmål (31 pct.) er retrospektivt uden inddragelse af det aktuelle øjeblik, navnlig med uspecificeret eller kort tidshorisont (1 år eller derunder). Eksempler på spørgsmål med uspecificeret tidshorisont er: “Hvornår blev I gift?”, “Hvornår startede de helbredsproblemer, du nu er sygemeldt for?” og “Passede kurset/uddannelsen med Deres ønsker og forudsætninger?”. Eksempler med kort tidshorisont (1 år og derunder) er: “Har De eller nogle af Deres nærmeste pårørende inden for de seneste 12 måneder søgt behandling hos læge eller speciallæge?” og “Har barnet haft samvær med sin far/mor i løbet af det sidste år?”

En anden tredjedel af spørgsmålene (36 pct.) angår det aktuelle øjeblik, fx: “Hvilke af disse ting har De?” (bil, farve-tv etc.), “Har De i forbindelse med Deres arbejde nogle af følgende goder?” (fri bil, telefon etc.) og “Mener De, at det er godt eller ikke godt for Danmark at være med i EF?”. Endelig omhandler den sidste tredjedel (32 pct.) retrospektivt-aktuelle miks (dvs. en uafgrænset tidsperiode nuet inklusive) eller sammenligning mellem før og nu. Prospektive spørgsmål bruges meget sjældent (2 pct.) og udelades derfor i resten af afhandlingen. Eksempler på spørgsmål, der kombinerer fortid og nutid, er: “Har De mere mod på at begynde en uddannelse i dag, end De havde for et års tid siden?” og “Hvordan synes De, den økonomiske situation for Danmark er i dag, sammenlignet med for et år siden?”.

Tendenserne kan nuanceres ved samtidig fokusering på spørgsmålsart og tidsdimension. *Oversigt 4.4* på næste side viser, at der i danske surveyundersøgelser navnlig stilles faktuelle spørgsmål med kort, med ikke-specificeret eller uden tidshorisont. Ofte forekommende er også faktuelle spørgsmål og kombinationsspørgsmål med et miks af nutid og fortid samt aktuelle holdningsspørgsmål.

Oversigt 4.4.

Kombinationer af spørgsmålsart og tidshorisont i 5.966 spørgsmål i 43 danske videnskabelige surveyundersøgelser.

	Retrospektivt > 1 år	Retrospektivt < 1 år	Retrospektivt uspecificeret	Aktuelt/ maks. 2 uger	Aktuelt/ retro- spektivt	Prospektivt
Faktualitet	Sjældent (2 %)	Ofte fore- kommende (11 %)	Ofte fore- kommende (13 %)	Ofte fore- kommende (15 %)	Ofte fore- kommende (14 %)	Logisk udelukket
Holdning	Forekommer ikke (-)	Meget sjældent (0 %)	Meget sjældent (0 %)	Ofte fore- kommende (16 %)	Sjældent (4 %)	Sjældent (1 %)
Kombination	Meget sjældent (0 %)	Sjældent (1 %)	Sjældent (3 %)	Sjældent (5 %)	Ofte fore- kommende (14 %)	Sjældent (1 %)
Kundskab	Forekommer ikke (-)	Meget sjældent (0 %)	Forekommer ikke (-)	Meget sjældent (0 %)	Meget sjældent (0 %)	Logisk udelukket

Hermed er typologiseringen af 43 danske surveyspørgeskemaer til-
endebragt. Typologiseringen – det første af de to formål med dette
kapitel – har afdækket ofte forekommende temaer og metoder til
tilvirkning af data, men har navnlig bidraget til lokalisering af hyp-
pigt og sjældent forekommende spørgsmålstyper. Typologiseringen,
der virker som ledetråd ved den følgende afdækning af potentielle
måleproblemer, skal sikre, at der fokuseres på ofte anvendte typer
af spørgsmål.

Tekstanalyse af spørgeskemaer

Efter afsluttet typologisering er det dobbelte sigte at lokalisere po-
tentielle måleproblemer og at generere hypoteser. Tekstanalysen gen-
nemføres separat for hver af de ni foreløbige problemstillinger. Da
både problemstillinger og teoretiske begreber er analytiske ledetråde,
er analysen selektiv. De eksempler, der nævnes nedenfor, er ikke
nødvendigtvis repræsentative for de 43 spørgeskemaer som helhed.
Analysen er også selektiv af en anden årsag, eftersom den sigter mod

konstruktion af et *prototypisk spørgeskema*, der kan anvendes ved gennemførelse af survey- og laboratorieinterview (se: kapitel 6-10; se også: Bilag III, bind II).

Korttidshukommelse

Korttidshukommelse er kognitiv funktion i nuet. Både mange ord i spørgsmål og mange bogstaver i de enkelte ord kan være belastningsfaktorer. Også fonetiske forhold kan spille en rolle. Respondentens korttidshukommelse er en nødvendig forudsætning i interviewssituationen. Hvis respondenterne ikke husker et spørgsmål eller oplyste svarkategorier, kan det føre til måleproblemer (1. problemstilling). Det gælder, hvis interview foregår ved besøg eller via telefon. Hvad postspørgeskemaer angår, kan respondenterne genlæse det ikke-huskede. Der fokuseres derfor alene på spørgsmål, hvor data tilvirkes ved besøg eller telefonisk.

Formuleres spørgsmål almindeligvis på en måde, der stiller adækvate krav til respondenteres korttidshukommelse, eller kan korttidshukommelse være årsag til måleproblemer? Er surveyspørgsmål af et omfang, der fremmer korttidshukommelse? Er ordene korte? En fyldestgørende belysning af denne problematik må ske på empirisk grundlag (se: kapitel 6), men ved tekstanalyse kan potentielle måleproblemer afdækkes.

Mange spørgsmål stiller moderate og formodentlig ikke uopfyldelige krav til respondenteres korttidshukommelse. Spørgsmål og enkeltord er gennemgående korte. Desuden er næsten alle spørgsmål uden markant kognitiv, grammatisk eller anden sproglig kompleksitet. Nogle typiske eksempler (10 ord eller derunder) er: "Hvilket år er De født?", "Er De dansk statsborger?", "Har De hjemmeboende børn?", "Har De en have?", "Hvilken skoleuddannelse har De?" og "Er De medlem af en fagforening?".

De fleste spørgsmål omfatter over 10, men oftest under 30 ord. Danske surveyforskere synes dermed at leve op til den i øvrigt omdiskuterede regel om korte spørgsmål [se fx: Olsen, 1995; Rossi et al., 1983]. Forventeligt stiller de fleste spørgsmål med op til 30 ord moderate krav til korttidshukommelsen. Nogle illustrative

eksempler på enkle, men mindre ordknappe spørgsmål er: "Kan De for hver af de her opregnede arbejdsopgaver, som er almindelige i en husholdning, angive tilnærmelsesvis i procent, hvor stor en del De selv gør, og hvor stor en del Deres ægtefælle/samlever gør?", "Har De for tiden eller har De tidligere haft en faglig tillidspost i fagforening eller faglig klub på arbejdspladsen?" og "Der er sat spørgsmålstegn ved undervisningens kvalitet i folkeskolen, specielt omkring børnenes evne til at læse. Mener De, kritikken er berettiget?".

Kun få spørgsmål er meget lange (dvs. over 30 ord) eller så komplekse, at de forventeligt stiller store krav til korttidshukommelsen, fx: "Nu kommer nogle spørgsmål om personlig indkomst fra andre kilder end arbejde i sidste kalenderår. Det drejer sig om dagpenge, pension, uddannelsesstøtte og lignende. Ydelser til husstanden (ikke personlige ydelser, fx boligsikring) bliver der spurgt til i husstandsskemaet. Oplys så vidt muligt nettobeløb, dvs. de udbetalte beløb efter skat mv. Har De personligt i 1993 modtaget en ydelse på grund af arbejdsløshed?" og "Den kommune, hvor du boede i første halvår 1991, har oplyst, at du dengang henvendte dig til kommunen for at få økonomisk hjælp (kontanthjælp/ungdomsydelse). Hvornår i første halvår 1991 henvendte du dig til kommunen om økonomisk hjælp og fik at vide, at du skulle deltage i en eller anden aktivitet (vejledning/undervisning, beskæftigelsestilbud eller frivillig aktivitet) for at få denne hjælp?".

Sammenfattende synes kun få danske surveyspørgsmål at stille store krav til respondenter korttidshukommelse. Men selv om spørgsmål sædvanligvis er korte (normalt under 30 ord), almindeligvis med korte ord og som regel sprogligt enkle, antages det, at danske respondenter korttidshukommelse kan føre til måleproblemer. Empirisk afprøvning af antagelsen kan afdække formodningens bærekraft (se: kapitel 6).

Grammatik

At adskille grammatik og semantik er vanskeligt. Respondenten gør brug af spørgsmålets grammatik, men inddrager også ordenes betydning: "... it seems that when a semantic principle is placed in

conflict with a syntactic principle the semantic principle sometimes (but not always) will determine the interpretation of the sentence.” [Anderson, 1990].

Grammatiske regler virker normalt ureflekteret for de fleste mennesker, formodentlig også for forskere og respondenter. Der påregnes derfor kun få grammatiske mangler i spørgeskemaer (2. problemstilling). Spørgsmålet er, om problemstillingen overhovedet er relevant. Såfremt grammatiske mangler stort set ikke findes i danske spørgeskemaer, er det uden mening at afprøve, om den slags mangler fører til måleproblemer.

Tekstanalysen underbygger, at grammatiske mangler stort set ikke forekommer i danske surveyundersøgelser. Der er kun fundet enkelte, tilmed ikke-graverende eksempler på grammatisk tvetydige eller knudrede spørgsmål, fx: “Hvor ofte kommer De normalt med *til* foreninger, klubber, arrangementer eller andre fritidsaktiviteter?”, “Har du oplevet hindringer *i* at kunne deltage i kurser/uddannelse i arbejdstiden?”, “Har I indenfor det sidste år været i den situation, at der har været forældre, der kommer i institutionen, fordi de har brug for at snakke om sig selv; *hvor* I på den ene side gerne vil tale med forældrene og på den anden side føler det som en belastning, fordi der går tid fra børnene, når man skal snakke meget med forældrene?” og “Inden for de sidste 4 uger *hvor meget har* fysisk smerte vanskeliggjort dit daglige arbejde?”. På den baggrund vil der i resten af afhandlingen blive abstraheret fra den grammatiske problemstilling.

Semantiske felter

Sprogets indholdsside er i første omgang enkeltords semantik (3. problemstilling). Det formodes, at respondenter forsøger at udtrække mest mulig information af ord, som pågældende hører eller læser. Nogle lingvister mener, at sprogforståelse rejser forskellige problemer, når respondenter læser spørgsmål i stedet for at lytte til dem. Mange forståelsesprocesser synes dog at være de samme i de to tilfælde [se fx: Anderson, 1990]. Det formodes, at forståelsesprocessen påbegyndes forud for spørgsmålets afslutning. I interviewsituationen kombinerer respondenter ordenes betydning

med andre sproglige vink, som spørgsmålet tilbyder. Hvis ord, der indgår i et spørgsmål, er tvetydige, vælger respondenterne forventeligt én og kun én betydning af ordet.

Enkeltord er ikke etiketter, der éntydigt refererer til genstande, handlinger eller kvaliteter [se fx: Luria, 1984]. De fleste ord har en mangefold af betydninger. Nogle ord har snævre semantiske felter, andre bredere. Det antages, at det semantiske felt er snævrere, når ordet har ekstension, end hvis det ikke har. Det antages også, at ekstensionens art spiller en rolle for det semantiske felts vidde. Når endelig det enkelte ord træder i forbindelse med andre ord og danner sætninger, reduceres det semantiske felt sædvanligvis, men elimineres ikke nødvendigvis. Hvis ord, der indgår i spørgsmål, ofte er uden ekstension, hvis de ofte er åbne homonymer, og hvis ordene ofte er lange eller sjældne, åbnes der op for potentielle måleproblemer.

Enkeltords semantiske felter kan ikke bestemmes abstrakt-teoretisk. Luria [1984] peger på metoder til afdækning af ords semantiske felter, fx associationsmetoden og objektive metoder. Ved den første metode udspørges personer om, hvilket andet ord de associerer til, når de hører et ord. Den objektive metode baseres på smertestimuli og måling af blodkarreaktioner. Da hypotetiske sprogbrugere er i fokus i dette kapitel, vender afhandlingen tilbage til den nævnte problematik (se: kapitel 7).

Ord tilhører forskellige ordklasser: substantiver, verber, adjektiver, pronominer, numeralier, adverbier, konjunktioner, præpositioner og interjektioner [se fx: Nordentoft, 1972]. Som nævnt har substantiver ikke altid ekstension. Fx har *hest* reference, men ikke *demokrati*. Verber betegner handlinger (fx *spise*), men kan også benævne tilstande og overgange (fx *sove* og *blive*). Dertil kommer modalverberne, fx *vil*, *skal* og *kan*. Adjektiver betegner kvaliteter eller egenskaber ved substantiver, fx *stor* og *gammel*. Pronominer er påpegende stedord (fx *disse*), men kan også være substantiviske eller adjektiviske. Adverbier er biord, der eksempelvis tjener som bestemmelse til verber eller adjektiver, fx *der*, *nu* og *ofte*.

Med forenklende sigte fokuseres der i det følgende overvejende på substantiver. De analytiske refleksioner baseres på udvalgte, ofte anvendte *substantiver*. Nogle eksempler er vist i *oversigt 4.5*. Har disse og andre substantiver ens, forskellige eller ingen semantiske felter? Er det muligt at rangordne substantiver efter vidden af semantiske felter? Det antages, at jo mere udstrakt et ords semantiske felt er, desto større er sandsynligheden for måleproblemer knyttet til forståelsen af ordet. Hvis vidden af substantivernes semantiske felter var kendte, ville en afprøvelse af antagelsen være enkel. Da det ikke er tilfældet, må der anvises kriterier for semantisk rangordning af substantiver.

Oversigt 4.5.

Substantiver anvendt i danske surveyundersøgelser.

Arbejdsløshedskasse, arbejdstid, civilstand, demokrati, eksamen, erhvervsarbejde, erhvervsuddannelse, fagforening, farve-tv, forældremyndighed, fritid, fritidsinteresse, funktionær, helbred, humør, indflydelse, indvandrere, kursus, leder, medindflydelse, medlem, misbrug, politik, samlever, skoleuddannelse, samarbejde, selvstændighed, solidaritet, stilling, sygdom, telefon, tillidshverv, tolerance, træthed, underordnede, vaskemaskine, vold, værelse, ægtefælle.

Substantiver såvel som andre ord findes i ordbøger af forskellig type [se fx: Andersen, 1945; Bang, 1995; Det danske Sprog- og Litteraturselskab, 1975]. Da substantiverne dér ikke er i brug, er fokus på retskrivning, etymologi, semantik o.l. Men som andre ord er også substantiver først og fremmest substantiver i brug. Da det ikke er muligt at opretholde en absolut sontring mellem det substantiviske tegn og sprogbrugerens forståelse af tegnet, må rangordningskriterierne indtænke potentielle sprogbrugere.

Leksikalsk semantik handler ikke om sprogbrugerens forståelse af substantiver eller af andre ord, men om denotativ leksikalsk bestemmelse. I overensstemmelse med refleksionerne ovenfor peges der på følgende bestemmende parametre: Graden af denotationspræcision – og dermed det semantiske felt – bestemmes af, om substantivet har ekstension eller ikke. Desuden spiller også ekstensionens art en rolle. Endelig er det afgørende, om substantivet er et åbent

homonym eller ikke. Såfremt substantivet er et homonym, kan kun den sproglige kontekst ophæve homonymien.

Surveyforskeren kan ikke vide, om respondentens ordforståelse svarer til ordbogens betydningsangivelse. Respondenten kan være ubekendt eller kun lidt bekendt med substantivet. Også den frekvens, hvormed substantivet optræder i det danske sprog, kan spille en rolle. Det samme gælder antallet af bogstaver i substantivet [se fx: Cassirer, 1977]. Endelig er det muligt, at substantivet forstås konnotativt. I så fald beror forståelsen på sproglige associationer bestemt af personlige oplevelser eller af socio-kulturelle forhold. Også de nævnte sprogbrugsrettede parametre bidrager til bestemmelse af substantivers semantiske felter.

Refleksionerne om semantisk felt-rangordninger kan herefter præciseres: Navnlig korte, ofte i det danske sprog forekommende substantiviske ikke-homonymer (åbne) med distinkt ekstension antages at have diminutive semantiske felter, mens lange og/eller ikke-frekvente, ekstensionsfrie ikke-homonymer antages at have voluminøse felter, navnlig hvor ikke-homonymer samtidig forstås konnotativt. Dertil kommer, at begrænset forståelse skaber omfattende eller ingen semantiske felter. Leksikalsk-semantisk har homonymer voluminøse semantiske felter, men i sprogpraksis almindeligvis moderate eller diminutive, hvilket hænger sammen med, at spørgsmålet, hvorfra der i øvrigt abstraheres her, som regel nærmere bestemmer homonymers betydning.

På grundlag af kriterierne og den mulige rangordning efter substantivers semantiske felter fokuseres der i det følgende på nogle eksempler på i danske surveyundersøgelser anvendte substantiver. I *oversigt 4.6* på næste side vises substantiver med semantiske felter af forskellig vidde (åbne homonymer falder uden for hierarkiseringen).

Alt andet lige formodes diminutive semantiske felter at bidrage til færre måleproblemer end voluminøse. Når der abstraheres fra andre årsager til måleproblemer end substantivforståelse, er nogle eksempler på spørgsmål med forventet små måleproblemer: "Hvilke af følgende bekvemmeligheder har De adgang til: Varmt *vand*? Eget

wc i boligen? *Bad* i boligen? (etc.)”, “Har De egen *telefon*?”, “Hvor mange eksemplarer har man i Deres husstand af følgende apparater: *Farve-tv*, *sort/hvid-tv* (etc.)?”, “Har De nogen børn (som De ikke bor sammen med)?” og “Er De medlem af en *arbejdsløshedskasse*?”. Substantiverne har tendentielt diminutive semantiske felter, blandt andet fordi mange af dem har gestaltkvalitet [se fx: Lakoff, 1987]. Andre substantiver har større, men dog moderate semantiske felter: “Har de nogle *fritidsinteresser*, som De går til/dyrker på bestemte ugedage og tidspunkter?”, “Har De en *erhvervsuddannelse*?”, “Hvad er din *hovedbeskæftigelse* for tiden?” og “Har du inden for det seneste år deltaget i kurser i arbejdstiden?”. I ingen af eksemplerne er ekstensionen distinkt – med deraf følgende forventning om diffuse mentale billeder.

Oversigt 4.6.

Substantiver med normativt hierarkiserede semantiske felter.

<i>Diminutivt semantisk felt</i>	Barn, bolig, farve-tv, kørekort, telefon, trappe, værelse, ægtefælle, år(stal).
<i>Tendentielt diminutivt semantisk felt</i>	Arbejdsløshedskasse, bistandsmodtager, civilstand, forældremyndighed.
<i>Moderat semantisk felt</i>	Arbejder, arbejdsløs, husholdning, kursus, leder, motion, samlever, sport, ven.
<i>Tendentielt moderat semantisk felt</i>	Erhvervskompetence, erhvervsuddannelse, græsrodsbevægelse, fritidsinteresse, hovedbeskæftigelse, nettoindkomst.
<i>Voluminøst semantisk felt</i>	Ansvar, besvær, demokrati, egenskab, humør, kontrol, misbrug, politik, tryghed, vold.
<i>Mere voluminøst semantisk felt</i>	Karrieremulighed, markedsmekanisme, medindflydelse, position, status, samfundsklasse, sparsommelighed, underordnede.
<i>Decideret voluminøst semantisk felt</i>	Angstanfald, indgreb, kæreste, lydighed, miljø, sikring, sparsommelighed, svigt.

Note: Diminutivt semantisk felt: korte, frekvente ikke-homonymer med distinkt, denotativ ekstension; tendentielt diminutivt semantisk felt: lange og/eller ikke-frekvente ikke-homonymer med distinkt denotativ ekstension; moderat semantisk felt: korte, frekvente ikke-homonymer med ikke-distinkt denotativ ekstension; tendentielt moderat semantisk felt: lange og/eller ikke-frekvente ikke-homonymer med ikke-distinkt denotativ ekstension; voluminøst semantisk felt: korte, frekvente ikke-homonymer uden denotativ ekstension; mere voluminøst semantisk felt: lange og/eller ikke-frekvente ikke-homonymer uden denotativ ekstension; decideret voluminøst semantisk felt: ikke-homonymer med mulige konnotationer.

Endelig har nogle substantiver voluminøse semantiske felter. Den slags substantiver bruges ofte i holdningsspørgsmål. Det antages derfor, at vidden af semantiske felter navnlig er et måleproblem ved afdækning af holdninger [se fx: Olsen, 1995]: “Vil De sige, at De selv er meget, noget, kun lidt eller slet ikke interesseret i *politik*?” “Er De i det store og hele tilfreds, nogenlunde tilfreds, ikke særlig tilfreds, eller utilfreds med den måde *demokratiet* fungerer på i Danmark?” og “Her ser De en liste over egenskaber, som børn kan opmuntres til at lære hjemmefra. Hvilke egenskaber synes De er specielt vigtige: *Selvstændighed? Tolerance? Fantasi? Sparsommelighed? Ansvarsfølelse? Lydighed? Hensyntagen til andre?*”. For de sidste eksempler gælder, at substantiverne næppe udløser præcise mentale forestillingsbilleder.

Ord fra andre ordklasser rangordnes ikke, men verbers, adjektivers og adverbiers semantiske felter anskueliggøres hypotetisk. At nogle verber har mindre semantiske felter end andre, kan vises med nogle eksempler. Først nogle eksempler på verber med diminutive/moderate semantiske felter: “Hvor mange *bor* i alt her, når De regner Dem selv med?”, “Kan De *høre*, hvad der bliver sagt i en samtale med én person?” og “Hvorledes *stemte* De ved det sidste folketingsvalg i 1994?”. Andre verber har formodentlig voluminøse semantiske felter: “*Deltager* De i nogen af følgende foreningsaktiviteter i lokalsamfundet?”, “Føler De i almindelighed, at Deres arbejdsindsats *værdsettes* af Deres nærmeste kolleger?” og “Hvor ofte *planlægger* du dit arbejde sammen med arbejdskammerater?”. For én respondent kan *at deltage* være at betale kontingent til en forening, mens verbet for en anden fordrer aktiv deltagelse. Endvidere kan der måske til nogle verber være knyttet konnotationer, som kan føre til måleproblemer? Et eksempel: “Hvor ofte sker det, at myndighederne *blander* sig i spørgsmål, der egentlig burde overlades til borgerne selv?”. At *blande* sig fører formodentlig blandt nogle respondenter til konnotationer, der bevirker, at flere måske svarer bekræftende, end hvis et mere neutralt verbum var valgt.

Tilsvarende refleksioner kan gøres om adjektiver: “Nu vil jeg gerne spørge om dem, som De har *felles* husholdning med, er det: Ægtefælle/samlever? Børn? Forældre/svigerforældre? (etc.)” versus “Hvor-

dan vil De vurdere de hjemmehjælpere, der kommer hos Dem. Er de: *Venlige? Dygtige? Forjagede? Flittige?*”. Det formodes, at det først kursiverede adjektiv har et mindre semantisk felt end de efterfølgende. Hvad endelig adverbier angår, kan brugen heraf også føre til måleproblemer. Det gælder navnlig kvantificerende adverbier eller kvantificerende brug af adjektiver af typen: *færre, få, jævnligt, lidt, mange, meget, mere, næsten, ofte* og *sjældent*. Den slags adverbier anvendes ofte som svarkategorier, men også i spørgsmål: “Går De *ofte* i kirke/til bøn eller tilsvarende?” og “Er De *ofte* i dårligt humør?”. Flere undersøgelser peger på, at kvantificerende adverbier sjældent forstås på samme måde [se fx: Bradburn & Miles, 1979; Bradburn & Sudman, 1979; Singleton et al., 1988]. Kvantificerende og andre adverbier har voluminøse semantiske felter, hvilket anskueliggøres ved operationalisering af adverbier (fx: “Hvor ofte er ofte?”). Lundquist gør opmærksom på, at gradsadverbier “.. har argumentative værdier indbygget i sig.” [1992]. Lundquist kalder gradsadverbier for argumentative operatore, da de indbygger en kvantificerende skala i det sproglige udtryk. Skalaen virker som ræsonnerende basis.

Sammenfattende synes der ofte i danske samfundvidenskabelige surveyundersøgelser at blive anvendt ord med voluminøse semantiske felter. Hvad substantiver angår, har de sjældent distinkt ekstension, og når de har ekstension, er den sjældent humanbiologisk. Det må derfor påregnes, at respondenters ordforståelse fører til måleproblemer, navnlig ved besvarelse af holdningsspørgsmål. Om de afdækkede potentielle måleproblemer faktisk forekommer, afprøves sidenhen empirisk (se: kapitel 7).

Tomme pladser

Et rimeligt ordforråd kombineret med kendskab til grammatik er en forudsætning for spørgsmålsforståelse. Det opleves næppe af respondenter som en selvstændig opgave at forstå de enkelte ord i et spørgsmål. Ifølge nogle forskere begynder sætningsforståelse snarere med en søgen efter udsagnets generelle idé [se fx: Luria, 1984, Rommetveit, 1972]. Det centrale er respondentens søgen efter betydning, der resulterer i selektion blandt mulige betydningsalternativer. Som det anskueliggøres nedenfor, lader spørgsmål ofte meget

usagt. Forventeligt er forståelse af spørgsmål “.. to fill in .. missing information.” [Anderson, 1990].

Respondenten skaber spørgsmålets betydning. På grundlag af spørgsmålet, konteksten og ved fortolkning udfylder respondenterne *tomme pladser* (se: kapitel 2). Respondentens udfyldelse af tomme pladser beror på, at spørgsmål ikke kun har én betydning [se fx: Grandin, 1985]. Udfyldelse af tomme pladser er betydningskonstruerende processer. I surveysammenhæng er virkningen, at et spørgsmåls “egentlige” betydning aldrig kan reproduceres af respondenterne. Udfyldelse af tomme pladser er selektiv og reducerende i forhold til spørgsmåls betydningsmangfold. Hvordan tomme pladser udfyldes, afhænger fx af respondentens sproglige kompetence, erfaringsbaggrund, normer og sindstilstand [se fx: Gottschalk & Gleser, 1969].

En tom plads er som nævnt en ikke-ekspliciteret, ubestemt relation mellem to eller flere tekstelementer. Enhver tekst er mere end summen af de ord, der indgår i den. Begrebet *tekst* forstås fænomenologisk. En tekst er en tegnmængde, der i fortolkende sammenhæng konstitueres som betydningsenhed [se fx: Steffensen, 1991]. Hvad tomme pladser angår, findes de navnlig sådanne steder i en tekst, hvor modtageren oplever manglende sammenhæng, kollision, uforenelighed, inkonsistens eller signifikant forbindelse tekstdele imellem [se fx: Mikkelsen, 1989]. Når respondenterne udfylder tomme pladser i spørgsmål, bringer respondenterne semantiske tvetydigheder til ophør.

Udfyldelse af tomme pladser er receptionsprocesser. Receptionsteori har lighedspunkter med Zinkernagels opfattelse af sprogforståelse, fx når han hævder, at sprogbrugerens “.. egne forudsætninger og forståelse er afgørende for, hvilke spørgsmål han kan stille en tekst, og hvilke svar – fortolkninger eller tydninger – han kan få ud af den.” [Zinkernagel, 1995]. En receptionsteoretisk tilgang implicerer, at ét konglomerat af sprogtegn muliggør flere *lige gyldige* receptioner. Tilgangen har den konsekvens, at et spørgsmål først konstitueres som spørgsmål, når det indoptages og forstås. Heraf følger, at respondenterne kun kan tilnærme sig forskerens spørgeintention. Respondenterne kan ikke basere sin forståelse på forskerens.

Receptionsteoretikere er uenige om i hvilket omfang og på hvilken måde, tekster (fx spørgsmål) bestemmer den endelige fortolkning. Mens nogle (fx Wolfgang Iser) tillægger teksten en afgørende rolle, mener andre (fx Umberto Eco), at teksten i sig selv er en forholdsvis tom form [Mikkelsen, 1989; se også: Mikkelsen & Steffensen, 1987; Steffensen, 1991]. I en polemik med Fish gør Iser gældende, at “.. the words of a text are given, the interpretation of the words is determinate, and the gaps between given elements and/or interpretations are the indeterminacies.” [Iser, 1981]. Om end afhandlingens forfatter kan tilslutte sig Eco, der fremhæver, at den endelige tekst skabes af modtageren, antages det, at surveyspørgsmål har større eller mindre betydningskerner, der er medbestemmende for afgivne svar. Da respondenterne må underkaste sig selve tekstens relative autonomi, er ikke en hvilken som helst reception tekstmedholdelig. Forståelse er ikke rene gættelege: “The textual segments are not given in their determinancy, but given *and* subsequently determined.” [Iser, 1981].

Receptionsanalyse kan være teoretisk eller empirisk. I dette kapitel er receptionsanalysen det første, idet mulige receptioner af spørgsmål afdækkes tekstanalytisk med afsæt i den teoretiske forforståelse (4. problemstilling). Empirisk receptionsanalyse sigter mod at afdække reelt eksisterende reception (se: kapitel 7). Risikoen for måleproblemer formodes at vokse med antallet af tomme pladser i spørgsmål. Det antages endvidere, at antallet af tomme pladser bestemmes af de i *oversigt 4.7* nævnte parametre.

Oversigt 4.7.

Parametre bestemmende for antallet af tomme pladser.

-
- Syntaks og andre grammatiske træk.
 - Enkeltords semantiske felter.
 - Antal ord i spørgsmålet.
 - Spørgsmålets grad af lukkethed.
 - Arten og antallet af svarkategorier (lukkede spørgsmål).
-

De fem parametre er ledetråd for analysen, der først fokuserer på *grammatik*. Der er peget på, at grammatiske fejl og mangler stort set ikke findes i danske surveyspørgeskemaer. Heraf følger ikke, at

syntaks og andre grammatiske træk ikke spiller en receptionel rolle. Under receptionsprocessen inddrager respondenterne også spørgsmålets syntaks [se fx: Caron, 1992; Luria, 1984].

Syntaks angår ords rækkefølge og rækkefølgens kompleksitet. Først ordenes rækkefølge: Modsat et lingvistisk paradigme er et *syntagme* den helhed eller sproglige kæde, hvori ord optræder indbyrdes og syntaktisk forbundne. Undertiden kan ordkæder i surveyspørgsmål ændres syntagmatisk, uden at omformningen bevirker semantiske ændringer. I følgende spørgsmål er det fx muligt at ændre rækkefølgen af *forening*, *klub* og *arrangement*, uden at ændringen tilsyneladende påvirker spørgsmålet semantisk: "Hvor ofte kommer De normalt i foreninger, klubber, til arrangementer eller andre fritidsaktiviteter?". Men måske bevirker en eventuel fremrykning fx af *arrangement* i forhold til *forening* og *klub* ændret reception? Der findes adskillige syntagmatiske eksempler i danske surveyundersøgelser: "Deltager De – eller har De deltaget – i frivilligt arbejde som leder, bestyrelsesmedlem, træner, instruktør eller lignende inden for fritidsundervisning, sport, spejder eller andre fritidsaktiviteter?" og "Er De medlem af en social eller kulturel forening eller organisation, som fx en sportsklub, ældreklub, lokal- eller naboskabsforening, politisk parti eller lignende?".

Om end dansk spørgsmålssyntaks følger sprogets grammatiske regler, kan syntaksen være mere eller mindre kompleks. De fleste spørgsmål har enkel syntaks, der næppe i sig selv giver anledning til væsentlige receptionsforskelle. Undertiden ses dog spørgsmål med mere kompleks syntaks, der måske kan bevirke forståelsesproblemer for utrænede sprogbrugere: "Er den arbejdsplads, De arbejder på, en del af en større virksomhed eller koncern, fungerer den selvstændigt, men er ejet af en anden virksomhed, eller er der tale om en helt selvstændig virksomhed?".

I andre spørgsmål er kompleksiteten ikke kun syntaktisk, men forstærkes af andre kognitive krav, fx om tidskomparation og hypotetisk tænkning: "Nogle mennesker ændrer senere i livet mening om beslutninger, som de i sin tid har truffet. I lyset af, hvad De ved nu, mener De da, at De, når De tænker på Deres erhvervsuddannelse,

ville have taget: Den samme erhvervsuddannelse? En kortere erhvervsuddannelse? En længere erhvervsuddannelse? En anden erhvervsuddannelse af samme længde?” og “Hvis De sammenligner Dem selv i dag med Deres fader (eller moder), dengang han (hun) var på den alder, som De har nu, vil De så sige, at De er bedre eller dårligere stillet, end han (hun) var dengang, når det gælder: Økonomiske forhold? Arbejdsforhold? Uddannelse? Helbred? Mængden af fritid?”.

Skønt enkelte undersøgelser peger på, at ændringer i spørgsmåls syntaktiske eller syntagmatiske struktur kan have receptionelle virkninger, peger eksemplerne ovenfor på måleproblemets forventet moderate omfang. Da semantiske principper har receptionel forrang, abstraheres der i resten af afhandlingen fra grammatiske måleproblemer. Derimod kan der ikke abstraheres fra *semantiske felter*. Det er påpeget, at danske surveyforskere hyppigt anvender ord med formodet voluminøse semantiske felter. Når afhandlingen viderefører analysen af semantiske felter og forankrer den i udfyldelse af tomme pladser, er det med sigte på belysning af følgende: I hvilket omfang, i hvilke spørgsmålstyper og med hvilke måleproblemer til følge anvendes der i surveyspørgsmål ord med voluminøse semantiske felter? Hvad er de mulige virkninger af flere samvirkende semantiske felter?

Det er hævdet, at semantiske felter reduceres, når enkeltord indgår i grammatisk sammenhæng med andre ord. Men skønt mange ords betydning ofte bestemmes af den sætning, hvori ordet indgår, peger tekstanalysen på, at det ikke er et generelt mønster: Antallet af tomme pladser reduceres ikke nødvendigvis, hvis der i et spørgsmål indgår to eller flere ord med voluminøse semantiske felter. Virkningen kan blive flere lige gyldige receptioner. Omvendt kan to eller flere ord med diminutive eller moderate semantiske felter potentielt hinanden og reducere antallet af tomme pladser.

Ræsonnementet kan anskueliggøres med nogle eksempler, der formodes at være markant forskellige med hensyn til udfyldelse af tomme pladser. Først nogle eksempler, hvor to eller flere ords diminutive eller moderate semantiske felter begrænser antallet af mulige receptioner: “Hvilket år er De *født*?”, “Er De *medlem* af en *arbejdsløshedskasse*?” og “Har De inden for de sidste 12 måneder været

indlagt på et sygehus?”. Når en respondent fx spørges: “*Stemte De ved folketingsvalget den 21. september 1994?*”, har spørgsmålet formodentlig få tomme pladser. At stemme kan man gøre på flere måder (fx et instrument), men når *stemme* og *folketingsvalg* findes i samme sætning, foreligger der *semantic closure*.

Derpå nogle eksempler, hvor flere receptioner er mulige grundet brug af to eller flere ord med voluminøse semantiske felter: “Har De inden for de sidste to uger været nødt til at *begrænse* Deres *sædvanlige* *gøremål* i hjemmet, på arbejdet eller i Deres *fritidsaktiviteter* på grund af: a. Sygdom eller *utilpashed*? b. *Følelsesmæssige* eller *psykiske problemer*?” og “Hvor vigtigt mener De, at følgende forhold er, hvis man skal opnå *høj social position* i samfundet? a. *Begavelse*. b. Ens forældres *sociale position*. c. *Gode albu*er (etc.)”. Når en respondent fx spørges: “Vil du sige, at du er *meget interesseret* i *politik*, *noget*, *kun lidt* eller slet ikke interesseret i politik?”, er der mange potentielle receptioner af de samme sproglige tegn: Hvad betyder det at være *interesseret* i noget? Fordrer det energisk participation eller blot nogen tankevirkosomhed? Hvad er *politik*? Er politik også græsrodsarbejde, fagligt arbejde og lokalsamfundsarbejde? Hvad er *noget* i relation til *lidt*?

Receptionelt befinder de fleste spørgsmål sig dog formodentlig mellem ovennævnte ekstremer. Det er fx spørgsmål af typen: “Har De fået en *formel uddannelse*, der *passer* til Deres nuværende job?”, “Har De et *nogenlunde fast* antal timers arbejde pr. uge?”, “Kan De *uden besvær* gå en tur på 15 minutter i *nogenlunde rask tempo*?” og “Er De i Deres *fritid aktiv* i *foreningsarbejde/organisationsarbejde/klubarbejde* eller *lignende*?”.

En teoretisk rangordning efter antallet af tomme pladser i danske surveysspørgsmål ville være ønskelig, men er ikke mulig. Derimod fører analysen af de 43 spørgeskemaer til refleksioner angående tomme pladser i spørgsmål af forskellig type. Idet der sondres mellem faktuelle versus ikke-faktuelle spørgsmål, antages det, at reception og spørgeintention ikke nødvendigvis er overensstemmende. Det skyldes det sproglige samspil mellem ord med små henholdsvis med store semantiske felter (se: *oversigt 4.8* på næste side).

Oversigt 4.8.

Eksempler på faktuelle henholdsvis ikke-faktuelle spørgsmål med få henholdsvis mange potentielle tomme pladser.

	Faktuelle spørgsmål	Ikke-faktuelle spørgsmål
<i>Få eller ingen tomme pladser (diminutive/moderate semantiske felter)</i>	Hyppige spørgsmål: "Hvor mange timer havde De lønnet arbejde i sidste uge?" "Er De eller har De tidligere været medlem af et politisk parti?"	Sjældne spørgsmål: "Hvilket parti ville De stemme på, hvis der var folketingsvalg i morgen?"
<i>Mange tomme pladser (voluminøse semantiske felter)</i>	Sjældne spørgsmål: En teoretisk mulighed er, at spørgsmål med faktualitetsafdækkende intention under receptionsprocessen transformeres til kombinationsspørgsmål eller til holdningsspørgsmål.	Hyppige spørgsmål: "Er dit arbejde blevet påvirket af ny teknologi inden for de seneste 3 år?" "Føler De Dem frisk nok til at gennemføre det, som De har lyst til at gøre?" "Har De nogle venner, som De hyppigt kommer sammen med i fritiden?"

Hvis et spørgsmål sigter mod afdækning af noget faktuel og samtidig – grundet enkeltords diminutive eller moderate semantiske felter – har få eller ingen tomme pladser, er risikoen for asymmetri mellem spørgeintention og reception minimal. Hvis derimod et intentioneret faktuel spørgsmål har mange tomme pladser, kan spørgsmålet muligvis under receptionsprocessen blive transformeret til et ikke-faktuel spørgsmål. Det kan ændres til et kombinationsspørgsmål eller eventuelt til et holdningsspørgsmål. Når det er uklart, om et spørgsmål måler faktualiteter eller holdninger, følger heraf betydelige risici for måleproblemer.

Mens mange faktuelle spørgsmål har få (undertiden måske ingen) tomme pladser, indgår der ofte i holdningsspørgsmål to eller flere ord med voluminøse semantiske felter. Nogle eksempler: "I de senere år er der lagt vægt på at skabe *ligestilling* mellem mænd og kvinder. Vil De sige, at ligestillingen: a. Bør *føres videre*?, b. Har nået et *passende niveau*?, c. Er *ført for langt*?" og "Vi vil dernæst gerne høre Deres mening om, hvad der karakteriserer *den gode politiker*". Hvilket af de to følgende udsagn er De mest enig i? a. Politikeren

bør have *klare mål* og tage *klare standpunkter*, og han/hun bør kæmpe for disse standpunkter, om det så skal betyde *nederlag*. b. Politikerne bør have klare mål og tage *klare standpunkter*, men skal dog være villig til at indgå *kompromisser*.” Hvis især holdningsspørgsmål har mange tomme pladser, antages det, at måleproblemer især forekommer ved besvarelse af den slags spørgsmål.

Den tredje parameter er *antallet af ord*. I lighed med anden forskning peger tekstanalysen på, at sammenhængen mellem antal ord i et spørgsmål og respondentens reception heraf er kompleks. At korte spørgsmål kan have – og formodentlig ofte har – få tomme pladser, kan anskueliggøres med nogle få eksempler: “Hvem bor her foruden Dem selv?”, “Hvor mange timers lønnet arbejde havde De i sidste uge?” og “Er De medlem af folkekirken?”. Undertiden er der dog mange receptionsmuligheder selv i korte spørgsmål: “Hvordan bedømmer du dine *muligheder* for beskæftigelse i de næste 5 år?”, “Tager de ansatte *hensyn* til hinanden i arbejdet?” og “Er du meget *interesseret* i *politik*, noget, kun lidt eller slet ikke interesseret?”.

Ordrige spørgsmål har ikke altid mange tomme pladser, selv om det formodentlig ofte er tilfældet. Et par eksempler: “Har De på et eller andet tidspunkt kontaktet en offentlig myndighed, en politiker eller en offentlig ansat i staten, amtet eller kommunen for at give Deres synspunkter til kende?”. Hvad er det at give et *synspunkt* til kende? Et andet eksempel: “Deltager De – eller har De deltaget – i frivilligt arbejde som leder, bestyrelsesmedlem, træner, instruktør eller lignende inden for fritidsundervisning, sport, spejder eller andre fritidsaktiviteter?”. For mange er det antagelig diffust, hvad *frivilligt arbejde* er. Undertiden øger forskeren antallet af ord med sigte på reduktion af tomme pladser, fx med eksempler. I spørgsmålet: “Hvis man skal ansættes i en stilling, som den De har, kræves der så normalt en erhvervsuddannelse, fx en lærlinge, efg- eller videregående uddannelse?” afhjælper eksemplerne forståelsen af ordet *erhvervsuddannelse*.

Refleksionerne anskueliggøres i *oversigt 4.9* på næste side. Når der i korte spørgsmål anvendes ord med diminutive/moderate semantiske felter, og antallet af tomme pladser derfor er beskedent, er det ikke

nødvendigt at tilføje yderligere ord. Hvis vice versa ét eller flere ord har voluminøse semantiske felter, kan antallet af tomme pladser reduceres ved at supplere med forklarende ord.

Oversigt 4.9.

Eksempler på meget korte versus lange spørgsmål med potentielt få henholdsvis mange potentielle tomme pladser.

	Meget korte spørgsmål (10 ord og derunder)	Lange spørgsmål (over 30 ord)
Få (eller ingen) tomme pladser	"Lever begge Deres forældre?" "Har De egen have?" "Har De en eller flere søskende?"	"Mange betragter sig som tilhænger af et bestemt parti. Der findes også mange, der ikke føler sig som tilhænger af noget bestemt parti. Betragter De Dem selv som f.eks. socialdemokrat, konservativ, radikal, venstremand, SF'er eller noget andet, eller føler De Dem ikke som tilhænger af et bestemt parti?"
Mange tomme pladser	"Dyrker De motion?" "Er De interesseret i politik?"	"Det diskuteres, hvordan staten skal fremme erhvervslivet. A siger: Staten bør støtte de brancher, der har de bedste vækstmuligheder. Så får man mest ud af pengene. B siger: Det bør alene være markeds kræfterne og ikke staten, der skal afgøre, hvilke virksomheder og brancher, der skal vokse. Derfor skal staten ikke støtte bestemte brancher. Hvem er De mest enig med?"

Måleproblemer knyttet til antal ord i et spørgsmål beror dog ikke kun på sprogforståelse. Andre hensyn end reduktion af tomme pladser kan tale for ordrige spørgsmål. Hvis respondenter fx skal rekonstruere informationer med lang retrospektiv tidshorisont, spiller den til rådighed værende tid en rolle for genskabelse af informationer. Alene ordmængden øger den tid, som respondenter har til rådighed til informationsgenskabelse. Imidlertid kan mere ordrige spørgsmål samtidig belaste korttidshukommelsen. De to hensyn må derfor afbalanceres.

Den fjerde parameter er spørgsmåls *grad af lukkethed*. Ved reception af åbne spørgsmål bestemmes tomme pladser med afsæt i selve spørgsmålet. Formodentlig øger fraværet af svarkategorier i mange tilfælde antallet af tomme pladser, fx i følgende spørgsmål: "Hvori

bestod Deres arbejde i den periode, hvor De blev udsat for skadelige påvirkninger?”, “Hvis De skulle nævne tre former for alkoholproblemer, hvilke ville De så nævne?” og “Hvad er efter Deres mening det vigtigste problem her i kommunen, som den nyvalgte kommunalbestyrelse bør gøre noget ved?”. To “identiske” spørgsmål, hvor det ene er åbent og det andet lukket, er derfor forskellige med hensyn til mulige receptioner [se fx: Tanur, 1992]. Da åbne spørgsmål er en sjældenhed i danske surveyundersøgelser, ses der som nævnt bort fra receptionsforskelle grundet åbne versus lukkede spørgsmål.

Den femte parameter er *svarkategorier* og kategoriernes receptionelle rolle. Når respondenterne gøres bekendt med svarkategorier, kan kategorierne have receptionelle virkninger. Hvornår respondenterne kender svarkategorierne, kan ikke fastslås tekstanalytisk. Når tilvirkningen af data sker via postvæsenet, kender respondenterne altid kategorierne. Ved besøgs- og telefoninterview er svarkategorier undertiden eksplicitte og/eller en del af spørgsmålet: “Nogle mennesker ændrer senere i livet mening om beslutninger, som de i sin tid har truffet. I lyset af, hvad De nu ved, mener De da, at De, når De tænker på Deres erhvervsuddannelse, ville have taget: Den samme erhvervsuddannelse? En kortere erhvervsuddannelse? En længere erhvervsuddannelse? En anden erhvervsuddannelse af samme længde?”. Endelig anvendes *svarkort*-proceduren undertiden ved besøgsinterview. I så fald kender respondenterne også kategorierne. I andre tilfælde kan det ikke afgøres, om respondenterne får kendskab til svarkategorierne. Det vil almindeligvis fremgå af spørgeskemaet, hvad interviewerens skal læse højt. Men *common ground* respondent og interviewer imellem kan føre til forskellig interviewpraksis på dette område [se fx: Groves, 1989; Olsen, 1995].

Når respondenter kender svarkategorierne, kan kategorierne reducere, forøge eller ikke påvirke antallet af tomme pladser. Først nogle eksempler, hvor antallet af tomme pladser forventes reduceret. Når respondenter i en postspørgeskemaundersøgelse spørges: “Hvordan er dine boligforhold?” og der efter spørgsmålet findes kategorier som *lejlighed i etageejendom*, *lejlighed med have*, *hus/rækkehus* etc., bidrager de til præcisering af substantivet *boligforhold*. Eller hvis der spørges: “Hvad er Deres hovedbeskæftigelse for tiden?”, har

hovedbeskæftigelse næppe samme intension for alle. Men når et kort med stillingskategorier vises, reduceres receptionsmulighederne.

Svarkort-proceduren og andre af respondenterne kendte svarkategorier kan muligvis bidrage til at reducere antallet af tomme pladser. Svarkort er forevisning af forskerens spørgeintention. Fremgangsmåden kan måske også mindske respondentens eventuelle korttidshukommelsesproblemer og fremme genskabelse af informationer. Navnlig når svarkort har mange svarkategorier, er der imidlertid risiko for først-effekter, mens sidst-effekter oftere forekommer, når kategorier læses op. Effekterne er dog næppe receptionsvirkninger, men udslag af korttidshukommelsesproblemer.

Mange surveyspørgsmål kræver dikotome svar (bekræftelse vs. benægtelse). Svarkategorierne er kendte, men bidrager ikke til reduktion af tomme pladser: "Havde De, mens De gik i skole – i folkeskolen og eventuelt gymnasiet – lønnet arbejde efter skoletid?", "Har De underordnede i Deres nuværende arbejde?", "Er De interesseret i billedkunst?" og "Læser De skønlitterære bøger (romaner, noveller, digte)?". Når omfanget af *lønnet arbejde*, respondentens forståelse af *underordnede* og af *interessere* samt hyppigheden af *læsning* ikke specificeres, er det vanskeligt at vide, hvad respondenterne forstår herved. I andre spørgsmål er der numeriske svarkategorier, som heller ikke afhjælper receptionen. Det kan være spørgsmål om indkomst og formue eller andre spørgsmål, hvor der svares kvantitativt. Et par eksempler: "Hvor mange har De fælles husholdning med?" og "Omtrent hvor mange ansatte var der i alt på arbejdspladsen?".

Mange spørgsmål har tre eller flere svarkategorier, hvor respondenterne kendskab til kategorierne kan reducere antallet af tomme pladser: "Hvad er Deres nuværende civilstand?", "Hvordan klarer du dig rent økonomisk?" og "I hvilken udstrækning er den samlede boligudgift (inkl. vedligeholdelse, varme mv.) en økonomisk byrde for Dem?". De tre spørgsmål er lukkede, men hvis ikke respondenterne kender svarkategorierne, overlades for megen reception til respondenterne med risiko for deraf følgende måleproblemer: Hvad er *civilstand*, *rent økonomisk* og *økonomisk byrde*?

Kvantificerende adverbier eller adverbielle adjektiver bruges ofte som svarkategorier: "Anvender De Deres erhvervsuddannelse i det job, De har nu?" (*i høj grad, i nogen grad, i ringe grad*, slet ikke), "Hvor ofte planlægger og tilrettelægger du dit arbejde sammen med arbejdskammerater?" (*altid, for det meste, engang imellem, aldrig*), "Føler De Dem stresset i Deres dagligdag?" (*ofte, af og til, aldrig/næsten aldrig*) og "Har De nogensinde vanskeligheder med at få Deres børn passet, mens De er på arbejde?" (*aldrig, engang imellem, ofte*). Eksemplerne viser, at kvantificerende adverbier bruges som svarkategorier både i spørgsmål med faktualitets- og holdnings-afdækkende sigte. Når svar på begge slags spørgsmål er vanskelige at tolke, skyldes det, at ét og samme adverbium eller adverbielle adjektiv næppe har samme intension for forskellige respondenter (se: kapitel 7).

Sammenfattende synes spørgsmål i danske surveyundersøgelser ofte at have mange tomme pladser. Det antages, at respondenter reception af spørgsmål i betydeligt omfang fører til måleproblemer. Det gælder formodentlig især ved besvarelse af holdningsspørgsmål. Om de ovenfor afdækkede potentielle måleproblemer faktisk forekommer, kan afprøves empirisk (se: kapitel 7).

Episodisk/generel hukommelse

Mens episodisk hukommelse angår specifikke, personligt oplevede begivenheder, tilstande o.l., er generel hukommelse: "... the organised knowledge that we possess about language and about the world." [Eysenck, 1993]. Én slags generel hukommelse er drejebøger, der ligesom andre kognitive skemaer både kan virke hukommelsesfremmende og -hæmmende [se fx: Abelson, 1981; Anderson, 1990].

Forskere bruger både episodiske og ikke-episodiske spørgsmål. Mange faktuelle spørgsmål er retrospektive med varierende tidshorisonter. Sådanne spørgsmål såvel som nutidsrettede faktuelle spørgsmål kan enten formuleres episodisk eller ikke-episodisk. Faktuelle spørgsmål formuleres ofte ikke-episodisk. Nogle episodiske eksempler: "Har De i løbet af den sidste uge talt med nogen uden for husstanden?", "Hvor mange gange har De været i biografen

inden for det sidste år?”, “Hvordan blev barnets sidste fødselsdag holdt på selve dagen?”, “Hvornår har De sidst stået for de daglige indkøb?” og “Hvilket år afsluttede De den pågældende erhvervsuddannelse?”. Nogle typiske eksempler på ikke-episodiske faktuelle spørgsmål er: “Nu et spørgsmål om de daglige opgaver i familien. Hvem udfører normalt følgende opgaver?” (fx morgenmad, middagsmad og opvask), “Hvor stor en del af de daglige indkøb står De for?”, “Hvor ofte har De kontakt med den del af familien, som ikke bor her?”, “Hvor tit har De gæster hjemme?” og “Hvor mange timers arbejdsuge har De normalt?”.

Episodiske spørgsmål bør besvares ved aktivering af episodisk hukommelse og ikke-episodiske spørgsmål ved aktivering af generel (5. problemstilling). Ved tilvirkningen af data kan det problem opstå, at der afgives svar, som ikke stemmer overens med spørgsmålets episodiske henholdsvis ikke-episodiske intention. I *oversigt 4.10* vises nogle få eksempler herpå. Hvis fx et episodisk spørgsmål om deltagelse i politiske møder besvares via generaliseret politisk deltagelse, afdækkes det spatiotemporale ikke.

Oversigt 4.10.

Eksempler på episodiske versus ikke-episodiske spørgsmål med potentielt asymmetriske svar.

Episodiske spørgsmål med mulige ikke-episodiske svar	Ikke-episodiske spørgsmål med mulige episodiske svar
“Har De i løbet af den sidste uge talt med nogen uden for husstanden (det gælder også telefonsamtaler)?	“Nu et spørgsmål om de daglige opgaver i familien. Hvem udfører normalt følgende opgaver? (morgenmad, middagsmad, opvask etc.)
“Har De inden for den sidste måned været ude for, at hjemmehjælperen er udeblevet uden afbud?”	“Hvor tit har De gæster hjemme i gennemsnit over en længere periode?”
“Hvor mange gange har De deltaget i politiske møder inden for det sidste år?”	“Hvordan er Deres arbejdstid sædvanligvis placeret?”

En type af kognitive skemaer er drejebøger. Hvis der stilles et generelt spørgsmål, kan en drejebog virke befordrende for genskabelse, formentlig navnlig hvis drejebogen har en høj grad af selvrelevans. Stilles omvendt et episodisk spørgsmål, som besvares via genskabelse af en drejebog, kan det føre til måleproblemer. Mange retrospektive og nutidsrettede faktuelle spørgsmål nødven-

diggør yderligere drejebogsrefleksioner. Alt andet lige fører drejebogsbaserede svar næppe til måleproblemer, hvis drejebogen søges afdækket. Nogle mulige eksempler: "Hvor ofte er De socialt sammen med familie?" (samværsdrejebog), "Hvor meget tv ser De på en normal dag?" (tv-drejebog) og "Hvor lang er Deres normale ugentlige arbejdstid?" (arbejdstidsdrejebog). Hvis respondentens samvær med familie, tv-vaner etc. følger rutinemæssige mønstre, bevirker drejebogssvar ikke måleproblemer.

Drejebogssvar kan føre til måleproblemer, hvis respondenterne spørges om konkrete begivenheder i tid og rum, men aktiverer en drejebog: "Hvornår så De sidst Deres barn/et eller flere af Deres børn?" (samværsdrejebog), "Hvornår talte De sidst i telefon med et eller flere af Deres børn?" (telefon-drejebog) og "Hvor mange forskellige hjemmehjælpere er kommet hos Dem inden for de sidste 14 dage?" (hjemmehjælpsdrejebog). Forskeren ønsker at afdække det spatiotemporale, men hvis respondenterne kontakt med fx børn eller hjemmehjælpere har fulgt stereotype mønstre, er det for respondenterne nærliggende at afgive drejebogssvar.

Selv hvis der er symmetri mellem spørgeintention og genskabelsesstrategi, er genskabelse af informationer ikke altid uproblematisk. Andre årsager til måleproblemer kan gøre sig gældende (se: Tiden). Én slags symmetri er, når faktuelle spørgsmål er episodiske og besvares ved aktivering af episodisk hukommelse. I så fald spiller afstanden mellem tilegnelses- og genskabelsestidspunkt formodentlig en rolle som årsag til måleproblemer. Desuden kan afgrænsningen af det tidsrum, respondenterne skal afgive informationer om, føre til teleskopi (se: kapitel 3).

Heller ikke når faktuelle spørgsmål er ikke-episodiske og besvares ved aktivering af generel hukommelse, er målinger nødvendigvis uproblematisk. For respondenter er nogle ikke-episodiske informationer lettere at genskabe (*parainformation*) end andre (*ad hoc-information*). Undertiden "genskaber" respondenter måske aldrig tilegnede informationer? Desuden kan også informationers grad af selvrelevans spille en rolle for genskabelsen. Eksempler på spørgsmål til afdækning af generel, selvrelevant parainformation kan være:

“Hvem tager sig normalt af de daglige indkøb?”, “Hvor ofte besøger du, eller har du besøg af din familie?” og “Abonnerer De på en eller flere daglige aviser, eller læser De jævnligt en eller flere aviser?”. Et muligt eksempel på ad hoc-information er: “Hvor lang tid er din partners samlede ugentlige arbejdstid normalt, inklusive evt. bibeskæftigelse?”.

Også holdningsspørgsmål skal nævnes. Stabile holdningsskemaer fremmer respondentens svar, især når skemaerne har en høj grad af selvrelevans. Selvrelevans kan dog samtidig fordreje de holdninger, der spørges til, fx i følgende spørgsmål: “Hvor fælles betragter du og din partner jeres økonomi, når det gælder udgifter til boligen/husholdningen/ferier?” (samlivsskema) og “Hvordan synes De i almindelighed, der køres bil i Danmark?” (kørselsskema). I andre tilfælde er holdningsskemaer skrøbelige eller helt fraværende [se fx: Alwin & Krosnick, 1991]. Virkningen kan derfor blive artikulation af ad hoc-holdninger. Hvis respondenter ikke har stabile holdninger, skabes de undertiden i selve interviewsituationen. Det kan fx ske ved henvisning til begivenheder, der har med holdningsspørgsmålet at gøre. Hvis respondenter ikke tidligere har overvejet følgende spørgsmål, er det muligt, at en holdning konstrueres ved reference til respondentens arbejde: “Hvilken af disse egenskaber ved et arbejde er vigtigst for Dem?” (afvekslende/interessant, kvalificerer til højere stilling, godt lønnet, frihed til selv at disponere, sikkerhed i ansættelse etc.).

Sammenfattende peger analysen på, at mange surveysspørgsmål kan besvares ved aktivering af hukommelse, der ikke stemmer overens med spørgsmålenes episodiske henholdsvis ikke-episodiske spørgeintentioner, og at nogle ikke-episodiske informationer er lettere at genskabe (parainformation) end andre (ad hoc-information) for danske respondenter (se: kapitel 8).

Tiden

Genskabelse af episodiske informationer er formodentlig sjældent en simpel funktion af tiden fra tilegnelse til genskabelse (6. problemstilling). Nogle episodiske informationer genskabes sikrere end andre. Dertil kommer, at gentagne, ensartede begivenheder kan føre

til teleskopi. Genskabelse af informationer om begivenheder er ofte upræcis: “.. much of recall in real life involves plausible inference rather than exact recall.” [Anderson, 1990].

Den sjette problemstilling angår tidsforhold som årsag til måleproblemer. Retrospektive spørgsmål forekommer som nævnt ofte i danske surveyundersøgelser, hvorfor sammenhængen mellem tilegnelse, genskabelse og tid er væsentlig. Tilbageskuende spørgsmål kan have forskellige tidshorisonter. Principielt er spørgsmål af typen: “Hvilke tv-kanaler så De i går?”, “Har De i løbet af den sidste uge talt med nogen uden for husstanden?” og “Har De haft lønnet arbejde inden for den sidste uge?” også retrospektive, men omhandler dog nutiden. Det betyder ikke, at respondenteres hukommelse er uden betydning. Men formodentlig hører problemer med genskabelse af aktuelle begivenheder til det patologiske område. Derimod er et centralt problem måleproblemer grundet mangelfuld genskabelse af begivenheder, som ikke længere tilhører nutiden. Eksemplerne nedenfor omhandler spørgsmål med præcise retrospektive tidshorisonter.

Med afhandlingens empiriske forforståelse in mente antages det, at svar på episodiske spørgsmål med lang retrospektiv tidshorizont alt andet lige ofte er forbundet med forglemmelse. Nogle eksempler: “Hvor gammel var De første gang, De drak alkohol?”, “Kan De huske, hvordan Deres far/stedfar reagerede, første gang De drak alkohol som barn/ung mand?”, “Har De inden for de sidste fem år skrevet under på underskriftindsamlinger?” og “Har De inden for de sidste fem år deltaget i et politisk møde eller en demonstration?”.

Andre spørgsmål har kortere retrospektive tidshorisonter, hvor der påregnes mindre, men dog stadig nogen forglemmelse: “Stemte De ved det sidste folketingsvalg?”, “Har De stemt ved det seneste valg til kommunalbestyrelsen?”, “Har De været arbejdsløs i 1997?”, “I hvor lang tid har du samlet været arbejdsløs inden for det seneste år?” og “Har De inden for det sidste år deltaget i undervisning/været på kursus i Deres fritid?”. Mange retrospektive spørgsmål har meget kort tidshorizont, der nærmer sig nutiden: “Hvor mange gange har De været fraværende inden for de sidste 4 uger på grund af sygdom eller af andre grunde (bortset fra ferie)?” og “Har De i løbet af

den sidste måned haft bijob ud over Deres hovedbeskæftigelse?”. I sådanne tilfælde påregnes risikoen for måleproblemer at være moderat.

Endelig kan respondenter afgive svar uden simpel forglemmelse, men med *teleskopering*. Navnlig når spørgsmål sigter mod afdækning af begivenheder om specificerede, ofte for respondenten arbitrære perioder, er risikoen formodentlig stor for teleskopi (se: kapitel 3): “Hvor mange gange har De set Deres barn/et eller flere af Deres børn inden for den sidste måned?”, “Hvor mange gange har De inden for det sidste år haft kontakt med Deres mor/far?” og “Hvor mange gange har De inden for de seneste 12 måneder søgt behandling hos Deres praktiserende læge?”. Det er spørgsmål, der drejer sig om gængse hændelser, hvorved risikoen for teleskopi øges. Ikke kun gentagne, ensartede begivenheder forårsager teleskopi. Karakteristiske træk ved begivenheder reducerer risikoen for forglemmelse, men kan til gengæld bevirke teleskopi [se fx: Brown et al., 1985; Hippler et al., 1987].

Emotioner

Begivenheder, der også tilegnes emotionelt, huskes ofte glimrende, mens stereotype begivenheder glemmes [se fx: Baddeley 1990; Jabine et al., 1984]. Emotioner kan skyldes væsentlige ændringer i ens livsløb (*turning points* eller *milestones*). Karakteristiske træk knyttet til visse begivenheder påvirker begivenhedernes emotionelle “tone”, tilegnelsen af dem og dermed mulighederne for senere genskabelse. Principielt kan emotionelt baseret tilegnelse og dermed informationsgenskabelse være årsag til måleproblemer, men også til forebyggelse heraf (7. problemstilling). Måske kan det ligefrem være forbundet med færre måleproblemer at besvare spørgsmål om emotionelt tilegnede begivenheder? Efter analyse af 43 danske spørgeskemaer er det imidlertid formodningen, at spørgsmål om emotionelt tilegnede hændelser er sjældne i danske surveyundersøgelser.

Der er kun fundet få spørgsmål, hvor genskabelsesfremme er forventelig, fx: “Lever begge Deres forældre?”, “Boede De sammen med Deres forældre, da De var barn og ung?”, “Hvor gammel var De, da De flyttede hjemmefra?”, “Hvor længe har De levet i parfor-

hold?”, “Har De tidligere levet i parforhold?”, “Er De nogensinde blevet skilt/fraflyttet ægtefælle eller samlever?” og “Hvornår er Deres barn/Deres børn født?”. Eftersom den slags retrospektive spørgsmål angår aspekter af familie- og kærlighedslivets emotionalitet, må spørgsmålene formodes besvaret ubesvaret og pålideligt.

Der kan også være spørgsmål om emotionelt tilegnede begivenheder, hvor genskabelse hæmmes. Emotionel tilegnelse reducerer risikoen for forglemmelse, men muliggør samtidig teleskopi. For få mennesker er arbejdsløshed en selvvalgt tilstand. Tilmed er arbejdsløshed stigmatiserende for mange. Følgelig vil respondenter almindeligvis kunne huske, om de på et tidspunkt har været arbejdsløse, men deraf følger ikke, at det nøjagtige tidspunkt huskes. Hvis respondenter fx spørges: “Har De på noget tidspunkt inden for de sidste 5 år været arbejdsløse? Hvor mange gange?”, vil pågældende formodentlig kunne huske, om han/hun har været arbejdsløs, men tidspunkterne for fyring kan fremadteleskoperes, så tidspunktet fejlagtigt placeres inden for den nævnte femårsperiode. Tilsvarende gælder følgende spørgsmål: “Har De været indlagt på hospital inden for de seneste tolv måneder?” og “Har du inden for de sidste 12 måneder været udsat for vold, som førte til synlige mærker eller skader på kroppen?”.

Sammenfattende har emotionel teleskopering at gøre med på forhånd af surveyforskeren fastlagte tidsrum, som respondentens svar skal omhandle. Spørgsmål, der angår emotionelt tilegnede begivenheder, som ikke af respondenter skal placeres i sådanne tidsrum, formodes sjældent at føre til måleproblemer. Da den slags spørgsmål forekommer sjældent, får den syvende problemstilling en tilbagetrukket placering i afhandlingen (se: kapitel 8).

Vilkår for informationsgenskabelse

Også interviewsituationen spiller en rolle for genskabelse, fx til rådighed værende tid (8. problemstilling). Svar skal normalt afgives i løbet af kort tid uden mulighed for at konsultere dagbøger, selvangivelser o.l. Genskabelse kan fremmes af fornøden tid og af kognitivt aflastende vink. Der er også interviewsituationer, hvor genskabelse hæmmes (se: kapitel 3).

Tekstanalysen peger på, at danske surveyforskere yderst sjældent anvender genskabelsesfremmende procedurer som fx *aided recall*, *record checks* og *landmarks*. Åbenbart kender og bruger kun få danske surveyforskere resultaterne af udenlandsk grundforskning, når de gennemfører surveyundersøgelser. Den manglende brug af genskabelsesfremmende procedurer afspejler, at der endnu ikke her i landet er et samarbejde mellem kognitionspsykologer og surveyforskere. Derimod medvirker fx amerikanske kognitionspsykologer til fremme af genskabelse i surveyundersøgelser [se fx: Hippler et al., 1987; Lessler et al., 1989; Lessler & Sirken, 1985]. Bestræbelsen er at bygge bro mellem kognitionspsykologi og surveymetode.

Da meget få danske surveyundersøgelser er longitudinelle, er *bounded recall* sjældent mulig. Derimod kan tværsnitsundersøgelser gøre brug af *record checks*. Der er ikke tekstanalytisk fundet blot ét eksempel herpå. Det samme gælder tidslige orienteringspunkter (*landmarks*), der undertiden anvendes som genskabelsesvink i amerikanske surveyundersøgelser [se fx: Tanur, 1992]. Også *aided recall* og andre sproglige vink (*probes*) kan afhjælpe genskabelse. I danske surveyundersøgelser tilbydes respondenter sjældent den slags genskabelsesfremme. Om årsagerne hertil kan der kun gisnes, men det fraværende samarbejde mellem surveyforskere og kognitionspsykologer er én forklaring, ligesom også økonomiske overvejelser kan spille en rolle.

Kun én type *aided recall* forekommer forholdsvis ofte: *svarkort*-proceduren, hvor svarkategorier eller specifikationer af et overspørgsmål fremvises for respondenter. Et eksempel: Først spørges respondenter: "I hvilket område boede De under det meste af Deres opvækst?", hvorefter der udleveres et kort med: Hovedstaden, Hovedstadens forstæder, større byer etc. Et andet eksempel: Respondenter spørges om forskellige indkomster, og der udleveres et kort med ordene: boligsikring/boligydelse, børnefamilieydelse, børnetilskud, arbejdsløshedsdagpenge etc.

Svarkort-proceduren kan muligvis fremme genskabelse, eftersom respondenter tildeles mere tid. Proceduren kan måske også fremme korttidshukommelsen. Tilsvarende gælder brug af *probes* af typen:

“Sker det, at De arbejder ekstra herudover? Her tænkes på alt arbejde, der udføres ud over den normale arbejdstid, evt. derhjemme, uanset om det lønnes eller ej.” I eksemplet efterfølges spørgsmålet af et hukommelsesaktiverende vink. Også den slags vink er undtagelser i danske surveyundersøgelser.

Genskabelse kan også hæmmes, hvis spørgsmål fx er komplekse eller stiller for store kognitive krav. Resultatet kan blive kognitiv magelighed. Efter surveyforskningen at dømme opstår kognitiv magelighed navnlig ved svar på holdningsspørgsmål, men også ved besvarelse af visse faktuelle spørgsmål: “.. much of our autobiographical recollection of the past is reasonably free of error, provided we stick to remembering the broad outline of events. Errors begin to occur once we try to force ourselves to come up with detailed information..” [Baddeley, 1990].

Tekstanalysen peger på, at *the broad outline of events* søges afdækket i danske undersøgelser. Alligevel konfronteres respondenter undertiden med krav, der kan udløse kognitiv magelighed. Et par faktuelle eksempler: “Hvor stor var Deres/familiens samlede nettoindkomst, dvs. efter skattetræk af alle indkomster i 1991?” og “Hvad er Deres indkomst fra dette arbejde? Hvad er bruttobeløbet pr. måned, dvs. før skat, AUD, ATP, pensionsfradrag og andre fradrag? Og hvad er nettobeløbet, dvs. det udbetalte beløb?”. Hvis respondenterne ikke bruger *record checks* (selvangivelser o.l.), kan svarene blive kognitivt magelige. Også andre retrospektivt-faktuelle spørgsmål kan være vanskelige at besvare uden kognitiv magelighed: “Hvis De tænker på perioden fra De afsluttede Deres skoleuddannelse og frem til i dag, hvor længe har De da været i hver af de erhvervssituationer, jeg nu viser?”, “Hvor mange år har De alt i alt haft arbejde, siden De gik ud af skolen, bortset fra arbejde i projekter/tilbud for ledige?” og “Har De været arbejdsløs i 1990? 1991? 1992? Hvis ja: Hvor mange arbejdsløshedsperioder og hvor mange uger?”.

Da holdningsspørgsmål ikke har ekstern reference, er det ved besvarelse af den slags spørgsmål vanskeligere at afdække kognitiv magelighed end ved svar på faktuelle spørgsmål. Et par eksempler: “Nu vil jeg bede Dem sige, hvad De mener om følgende organisa-

tioner, ved at udpege et tal på denne skala. 1 betyder, at De synes meget dårligt om organisationen, 5 at De synes virkelig godt om organisationen” og “Der kan være mange grunde til, at man tager en bestemt erhvervsuddannelse. Hvilken af disse grunde vil De mene var den væsentligste for Dem?”. I eksemplerne er der mulighed for, at svarene “opfindes” i interviewsituationen. Måske kendes de nævnte organisationer ikke, eller respondenter har aldrig overvejet grundene til at tage en erhvervsuddannelse.

Alt i alt gøres der i danske surveyundersøgelser i meget begrænset omfang brug af kognitionsteoretisk motiverede procedurer til fremme af genskabelse. Dette forhold er imidlertid ikke et argument for at tildele problemstillingen en tilbagetrukket placering i den videre analyse (se: kapitel 8).

Konteksteffekter

Tekstanalysen har hidtil forudsat, at svar knyttet til ét spørgsmål er uafhængige af forudgående svarprocesser: “The well-managed survey interview is more like a slide show than a motion picture, with each item viewed quite apart from what preceded or is to succeed it.” [Schuman, i: Schwarz & Sudman, 1992]. En atomistisk opfattelse af spørgsmål som autonome enheder synes kendetegnende for mange surveyforskere. Hvis forfatteren kunne tilslutte sig den opfattelse, var dette afsnit overflødigt (9. problemstilling). Respondenteres svar kan påvirkes af de kontekstuelle sammenhænge, som spørgsmål stilles og besvares i. Heraf følger den sidste problemstilling om *konteksteffekter*, der som tidligere nævnt er påvist i adskillige undersøgelser (se: kapitel 3).

Surveyinduktive generaliseringer forudsætter, at brug af standardiserede spørgeskemaer ikke fører til måleproblemer. Hvis data også afledes af kontekster, hvori de tilvirkes, er sammenligning af data fra forskellige surveyundersøgelser problematisk. Konteksten bevirker endvidere, at resultater af undersøgelser om konsekvenser af forskellige udformninger af enkeltspørgsmål kan være kontekstrelative. Fx kan vilkår for genskabelse fremmes af tidligere udført kognitivt arbejde, og semantiske felter og tomme pladser i spørgsmål kan påvirkes ved inddragelse af information overført fra konteksten [se fx: Billiet et

al., i: Schwarz & Sudman, 1992; se også: Schuman & Presser, 1981]. En afdækning af potentielle konteksteffekter må lokalisere, hvornår respondentens mulige inddragelse af før-information kan påvirke svarprocessen. På tekstanalytisk grundlag kan det ikke afgøres, hvilke dele af svarprocessen, der påvirkes af overførsel. Det antages, at spørgeforløb, der kan give anledning til negative definitionseffekter, ofte samtidig fører til fokuseringseffekter. Det antages endvidere, at et spørgeforløb, der udløser redundanseffekter, ofte samtidig fører til subtraktionseffekter. Det må ligeledes forventes, at spørgeforløb, som kan udløse definitions- eller fokuseringseffekter, i nogle tilfælde udløser redundans- eller subtraktionseffekter. Endelig er det rimeligt at antage, at tilstræbt svarkonsistens (konsistenseffekt) forudsætter mulighed for fokusering på rekonstruerede informationer fra forudgående og emnemæssigt relaterede spørgsmål (fokuseringseffekt).

Ét er at udpege potentielle konteksteffekter. Noget andet er at angive effekternes årsager og dermed at kunne forudsige, i hvilke sammenhænge effekterne fremkalder måleproblemer. Forskningen har langtfra løst problemet, men undersøgelser peger på forhold ved spørgeskemaers struktur, som øger muligheden for kontekstuelle måleproblemer. Det antages, at navnlig spørgsmål, hvori der indgår subjektive vurderinger, er kontekstsensitive. Det antages endvidere, at generelle spørgsmål er mere påvirkelige end specifikke spørgsmål. Endelig formodes det, at konteksteffekter oftest forekommer mellem tematisk beslægtede spørgsmål i sammenhængende spørgeforløb [se fx: Schuman & Presser, 1981; Tourangeau, i: Schwarz & Sudman, 1992].

Med afsæt heri peger tekstanalysen på potentielle konteksteffekter. I kapitel 9 afdækkes på empirisk grundlag de facto forekomst af sådanne effekter. Til tekstanalyse er udvalgt fire spørgeskemaer, der ikke er repræsentative for danske spørgeskemaer, men som heller ikke er atypiske. To skemaer hidrører fra Socialforskningsinstituttet (*Fra ung til voksen*, 1992; *Arbejdsliv og hverdagsliv*, 1992). Ét skema er fra Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning ved Aalborg Universitet (*Arbejdsliv og politik set i et lønmodtagerperspektiv*, 1992). Det sidste skema er fra Institut for Statskundskab ved Aarhus Universitet (*Valgundersøgelsen* 1994).

Skemaerne har mange holdnings- og kombinationsspørgsmål. Tematisk beslægtede spørgsmål placeres almindeligvis i sammenhængende spørgeforløb, og den tematiske sammenhæng ekspliciteres ofte ved en kort introduktion til de enkelte forløb. Disponeringer af den type opfattes af mange som en forudsætning for fornuftige interviewforløb: "The smooth organization of a questionnaire ordinarily requires asking similar items together, so as to make the interview seem sensible and coherent to respondents [Schuman & Presser, 1981]. Gruppering af tematisk relaterede spørgsmål i spørgeforløb kan imidlertid komme i konflikt med ønsket om forebyggelse af konteksteffekter, fordi risikoen for overførsel formodentlig er størst mellem tematisk beslægtede spørgsmål i sammenhængende spørgeforløb. På den anden side må det påregnes, at placering af tematisk relaterede spørgsmål i afgrænsede spørgeforløb reducerer muligheden for overførsel mellem spørgsmål i forskellige temablokke. Introduktioner til nye spørgeforløb er en *tabula rasa*-opfordring til respondenterne. I det følgende forudsættes det, at respondenterne "visker tavlen ren" mellem forskellige spørgeforløb. Tekstanalysen søger at afdække potentielle konteksteffekter mellem temarelaterede spørgsmål i sammenhængende spørgeforløb. I lighed med tekstanalyserne ovenfor har også kontekstanalysen karakter af eksempelsamling.

Fra ung til voksen er gennemført ved besøgsinterview. Skemaet er opdelt i temablokke. Hvert spørgeforløb indledes med introduktioner af typen: "I de næste spørgsmål vil jeg spørge Dem om Deres helbred og personlige velbefindende" etc. Der er flere spørgeforløb, som forventeligt støtter respondenterne i forståelse og besvarelse af spørgsmål (positiv konteksteffekt). Overførsel mellem tematisk relaterede spørgsmål kan via præcisering af spørgsmål fremme sprogforståelse og genskabelse. I *eksempel 1* reducerer sammenhængen formodentlig antallet af betydningsalternativer i spørgsmål 33 og dermed muligheden for måleproblemer.

Eksempel 1

- Spm. 31: "Indgår det som en del af Deres normale arbejde at lede andre ansattes arbejde eller bestemme, hvilket arbejde de skal udføre?"
- Spm. 32: "Har nogle af Deres underordnede selv nogle underordnede?"
- Spm. 33: "Hvor mange underordnede har De på den måde i alt?"

Spørgsmålene i *eksempel 1* efterfølges af et spørgsmål om position på arbejdspladsen: "Er De såkaldt "almindelig ansat", eller tilhører De den lavere del af ledelsen, mellemledelsen eller topledelsen?". Her er der mulighed for definitions- eller fokuseringseffekt, da de tre første spørgsmål omhandler aspekter af det generelle spørgsmål. Definitionseffekt kan bevirke, at *at lede* forstås som *underordnede*. Fokusering kan bevirke, at respondenterne ikke overvejer andre relevante aspekter af positionsbegrebet. Forventeligt er muligheden for redundans- eller subtraktionseffekt minimal.

Også i *eksempel 2* reducerer spørgestrukturen formodentlig muligheden for fokuserings- og definitionseffekter. Tillige synes muligheden for redundans- eller subtraktionseffekter minimal. Derimod giver spørgeforløbet mulighed for konsistenseffekt, da respondenterne besvarelse af det generelle spørgsmål kan virke som referenceramme for besvarelse af efterfølgende spørgsmål.

Eksempel 2

Spm. 14: "Hvordan vil De vurdere Deres nuværende helbred i almindelighed?"

Spm. 15: "Føler De Dem frisk nok til at gennemføre det, som De har lyst til at gøre?"

Spm. 16: "Føler De Dem stresset i Deres dagligdag?"

Spm. 17: "Har De nogen langvarig sygdom, langvarig eftervirkning efter skade eller anden langvarig lidelse?"

I følgende spørgeforløb er der mulighed for spørgsmålsintern registereffekt: "Hvor vigtigt mener De, at følgende forhold er, hvis man skal opnå en høj social position i samfundet: Begavelse → Uddannelse → Ens forældres sociale position → Gode forbindelser → Gode albuer → Flid og arbejdsomhed?". Respondenterne tilbydes svarene *meget vigtigt*, *noget vigtigt* og *ikke særlig vigtigt*. Måleproblemer grundet registereffekt kan forekomme, hvis respondenterne forholder sig til de enkelte forhold i kontrast til andre forhold. Hvis respondenterne bruger tilbudte svarmuligheder relativt til registeret af mulige betydningsfulde forhold, vil de vigtigste forhold på listen få tildelt svaret *meget vigtigt* og de mindst vigtige svaret *ikke særlig vigtigt*. Vurderingen af de enkelte forhold bliver således relativ til et specifikt register af mulige betydningsfulde forhold, hvor fx selvtillid ikke optræder.

Arbejdsliv og hverdagsliv er gennemført ved besøgsinterview. De tre tidligere nævnte spørgsmål om underordnede indgår også i dette skema. De præsenteres i samme rækkefølge som ovenfor, men efterfølges af spørgsmålet: "Er der forholdsvis gode karrieremuligheder – her tænker jeg på job med større ansvar og udfordringer – for folk i Deres faggruppe?". Også i dette skema omhandler de tre første spørgsmål specifikke aspekter af emnet for det sidste generelle spørgsmål. Spørgeforløbet giver mulighed for definitions- eller fokuseringseffekt, da begreberne i det generelle spørgsmål kan forstås som mulighed for at få flere underordnede. Fokusering kan bevirke, at respondenterne ikke overvejer andre aspekter af spørgsmålets implikationer, fx nye arbejdsopgaver.

Også i dette skema er strukturen i det nævnte spørgeforløb en undtagelse fra reglen om, at generelle holdningsspørgsmål stilles før specifikke om samme tema: "I hvor høj grad føler De Dem knyttet til det lokalområde, De bor i?" → "Deltager De i nogle af følgende foreningsaktiviteter i lokalsamfundet: Beboerforening/ grundejerforening? Lejerforening? Lokalsamfund? Borgerforening? Husmoderforening? Lokalhistorisk forening? Foreningsforening? Musik/ teaterforeninger? Lokal idrætsforening? Andet?".

I *eksempel 3* stilles et generelt spørgsmål før specifikke spørgsmål om beslægtede temaer. Det første spørgsmål angår respondenterne generelle holdning til offentlig regulering. Det næste spørgsmål angår respondenterne holdning til specificerede offentlige udgifter. Derefter spørges der til respondenterne holdninger til mere specifikke problemer angående offentlige ydelser.

Eksempel 3

Spm. 79: "Synes De, det offentlige – stat og kommune – generelt blander sig for meget, passende eller for lidt i folks private anliggender?"

Spm. 80: "Hvad er Deres mening om de offentlige udgifter på de områder, jeg nu nævner. Er De for store, passende eller for små?: Forsvaret; miljøbevarelse; politiet; folkepension; arbejdsløshedsunderstøttelse; landbrugsstøtte"

Spm. 81: "Jeg læser nu nogle synspunkter op for Dem og vil bede Dem om at sige, om De er helt enig, overvejende enig, overvejende uenig eller helt uenig i disse synspunkter:

- Mennesker bør i højere grad end tilfældet er i dag klare sig uden offentlig hjælp.
- Mange dårligt stillede mennesker får alt for lidt hjælp fra stat og kommune.
- Flere og flere mennesker forventer, at det offentlige skal klare deres problemer.
- Jeg vil hellere klare mig selv frem for at bede det offentlige om hjælp, selv om jeg har ret til den.”

Spørgeforløbet udelukker måleproblemer grundet overførsel fra det specifikke til det generelle, men kan føre til definitions- eller fokuseringseffekt, da det offentlige i de to første spørgsmål optræder som formynder og som forbundet med udgifter. Den negative fokusering på det offentliges praksis kan påvirke respondentens besvarelse af de efterfølgende spørgsmål om offentlige ydelser. Endvidere er der mulighed for konsistenseffekt i tilknytning til det sidste spørgsmål. Hvis respondenterne svarer bekræftende på spørgsmålet om, hvorvidt mennesker i højere grad bør klare sig selv, kan konsistenseffekt bevirke, at respondenterne også må svare bekræftende på spørgsmålet om, hvorvidt vedkommende selv vil afstå fra at bede om offentlig hjælp.

I følgende spørgeforløb er der risiko for spørgsmålsintern registreffekt: “Hvor stor vægt mener De, fagforeninger bør lægge på følgende opgaver: Sikring af størst mulig løn for medlemmerne – Indflydelse på indførelse af ny teknologi – Ligeløn mellem kvinder og mænd – Efteruddannelse – Styrke det faglige sammenhold mellem medlemmerne – Hæve lønnen for de lavestlønnede – Generel nedsættelse af den overenskomstmæssige arbejdstid”. Hvis respondenterne forholder sig til enkeltopgavers vigtighed i kontrast til de foregående opgaver, foreligger der registreffekt.

Endelig indgår der i skemaet et spørgeforløb, som forventeligt kan påvirke respondentens informationsgenskabelse: I *eksempel 4* på næste side er der mulighed for stimuleringsseffekt, idet information genskabt ved besvarelse af de første spørgsmål kan fremme genskabelse ved besvarelse af efterfølgende spørgsmål. Respondenterne rekonstruerer i spørgeforløbet forskellige informationer om sin barndom og ungdom. Informationerne kan bruges som udgangspunkt for genskabelse af flere informationer om samme periode.

Eksempel 4

- Spm. 59: "Hvor boede De under det meste af Deres opvækst?"
- Spm. 60: "Hvad var Deres fars stilling under det meste af Deres opvækst?"
- Spm. 61: "Hvad var Deres mors stilling under det meste af Deres opvækst?"
- Spm. 62: "I hvilket område boede De under det meste af Deres opvækst?"
- Spm. 63: "Havde De, mens De gik i skole – i folkeskolen og eventuelt gymnasiet – lønnet arbejde efter skoletid?"
- Spm. 64: "Hvad slags arbejde var det?"
- Spm. 65: "Havde De som ung nogle planer om, hvilken erhvervsuddannelse De ville tage?"

Spørgeforløbet åbner også mulighed for negative fokuseringseffekter. Fokusering på de specifikke forhold, som er genskabt ved besvarelse af de indledende spørgsmål, kan medføre, at respondenterne ikke overvejer andre relevante forhold under besvarelsen af spørgsmålet om fremtidsplaner. Spørgsmålet ville måske blive besvaret anderledes, hvis fx et spørgsmål om egne fritidsinteresser indgik i spørgeforløbet.

Arbejdsliv og politik set i et lønmodtagerperspektiv er baseret på selvudfyldelse. Det vides derfor ikke i hvilken rækkefølge, respondenterne besvarer de enkelte spørgsmål. I de to første eksempler er der mulighed for stimulerings-effekt med mulig reduktion af måleproblemer til følge, idet sammenhængen mellem spørgsmålene kan fremme respondenterens informationsgenskabelse: "Hvordan er din tilknytning til arbejdsmarkedet: I hvilket år fik du dit første egentlige erhvervsarbejde?" → "I hvor mange virksomheder har du været ansat inden for de seneste 3 år?" → "I hvor lang tid har du samlet været arbejdsløs inden for de seneste 3 år?". Også spørgeforløbet i *eksempel 5* kan fremkalde stimulerings-effekt, men der er også mulighed for fokuserings-effekt, da respondenterens fokusering på specifikke faglige møder kan påvirke svar på det generelle spørgsmål om motiver bag deltagelse i møder.

Eksempel 5

- Spm. 30: "Har du deltaget i faglige møder inden for det seneste år?": Generalforsamlinger i fagforeningen, faglige møder i fagforeningen, fyraftensmøder, studiekreds og lignende arrangeret af fagforeningen, faglige møder på arbejdspladsen.
- Hvis ja:
- "Hvorfor deltog du i generalforsamlinger, faglige møder og lignende?":

- Som medlem har man pligt til at deltage
- For ikke at stå i et dårligt lys blandt arbejdskammeraterne
- For at give min mening til kende og få indflydelse
- For at få information
- Anden grund

I følgende spørgeforløb er der mulighed for definitions- eller fokuseringseffekter: "Hvordan vil du karakterisere dit arbejdsmiljø?: Mit arbejde er fysisk belastende → Jeg udfører de samme bevægelser i lange perioder → Jeg er udsat for farlige stoffer → Mit arbejde er psykisk belastende → Jeg må ofte arbejde under stærkt tidspres → Jeg kan ikke slippe mit arbejde, når jeg går hjem → Jeg har ikke problemer med arbejdsmiljøet." Definitions- og fokuseringseffekter kan være negative, hvis respondenter ved besvarelse af det generelle spørgsmål kun fokuserer på de nævnte problemer, dvs. forstår *problemer med arbejdsmiljøet* som totaliteten af listede problemer og undlader at forholde sig til andre problemer, fx stillesiddende arbejde. Der kan endvidere forekomme registereffekt, hvis de listede problemer vurderes relativt.

Følgende spørgeforløb kan give anledning til konsistenseffekt: "Hvordan stiller du dig til følgende politiske målsætninger: Det er vigtigt at bekæmpe arbejdsløsheden → Det er vigtigt at sikre økonomisk vækst → Det er vigtigt at sikre miljøet → Det er vigtigt at reducere forskellen mellem rig og fattig." Alle de nævnte målsætninger kan synes rimelige, men hvis respondenter billiger sikring af økonomisk vækst, kan konsistenseffekt udelukke samme grad af støtte til sikring af miljøet og til reduktion af forskel mellem rig og fattig. Da interviewningen er foregået pr. post, er rækkefølgen ikke afgørende. Konsistenseffekt kan derfor forekomme mellem alle listede målsætninger. Der er også mulighed for simpel kontrasteffekt, idet målsætningen om at reducere forskellen mellem rig og fattig kan være mere overordnet end målsætningen om bekæmpelse af arbejdsløsheden. Endelig er der mulighed for registereffekt, idet svarmulighederne kan anvendes relativt.

Et sidste eksempel fra undersøgelsen om arbejdsliv og politik skal nævnes (se: *eksempel 6* på næste side). Det handler om holdninger til offentlige ydelser. Svarmulighederne i spørgeforløbet første spørgs-

mål udelukker modvilje mod offentlige sikringsordninger. Der fokuseres normativt på det offentlige som donator eller sikkerhedsnet. Det andet spørgsmål angår dels en vurdering af fem specifikke ydelser, som de fleste respondenter kender og har eller vil få gavn af, dels en generel vurdering af forholdet mellem skattetryk og offentlige ydelser.

Eksempel 6

Spm. 49: "Hvordan synes du, at det offentlige sikrer dig ved:

- Arbejdsløshed?
- Sygdom?
- Alderdom?"

Spm. 50: "Hvad mener du om følgende:

- a Det offentlige sundhedssystem skal udbygges, så ventelister undgås
- b Folkepensionen skal forbedres, så de ældre får bedre levevilkår
- c Det offentlige skal betale mere støtte til kulturelle tilbud
- d De offentlige børnepasningsordninger skal begrænses
- e Det offentlige transportsystem bør begrænses
- f Skatterne er blevet for høje, derfor må der skæres ned på det offentlige"

Respondentens stillingtagen til spørgeforløbets sidste påstand kan påvirkes af fokuserings- eller definitionseffekt. I spørgsmål 49 og i påstand a-e (spm. 50) skal respondenterne forholde sig til det offentlige som donator. Måleproblemer er mulige, hvis respondenterne opfatter det offentlige som de nævnte ydelser, eller i sin bedømmelse af det offentliges udgiftsniveau overvejende fokuserer på disse ydelser. Hvis respondenterne derimod ved stillingtagen til det sidste synspunkt ser bort fra de nævnte aspekter af det offentliges opgaver og overvejer andre aspekter, er der redundans- eller subtraktionseffekt. Muligheden for måleproblemer grundet subtraktions- eller redundanseffekt synes dog ikke stor. Endelig kan også konsistenseffekt optræde, idet respondenterne kan søge at tilpasse svaret på det generelle spørgsmål til eventuel tidligere udtrykt (mis)billigelse af de nævnte offentlige ydelser.

Valgundersøgelsen 1994 er gennemført ved besøgsinterview. Skemaet indledes med et spørgeforløb, hvor specifikke spørgsmål om forskellige former for engagement i den netop overståede valgkamp efterfølges af et generelt spørgsmål om interesse for politik i almindelig-

hed. Spørgeforløbet i *eksempel 7* kan give anledning til fokuserings-effekt beroende på en specifik politisk situation. Spørgeforløbet kan også udløse redundanseffekt, hvis respondenter ikke forventer redundante spørgsmål og opfatter det generelle spørgsmål som et spørgsmål om politisk interesse ud over de nævnte former for engagement. Der er også mulighed for subtraktionseffekt, hvis respondenter ved besvarelse af det generelle spørgsmål fratrækker allerede afgivne informationer. Risikoen for måleproblemer grundet de to sidste effekttyper er dog ikke særlig sandsynlig.

Eksempel 7

- Spm. 2: "Hvert parti havde før valget en aften, hvor de præsenterede deres parti-program i en udsendelse i tv1. Fulgte De alle eller næsten alle udsendelser, de fleste af dem, kun nogle enkelte, eller slet ingen?"
- Spm. 3: "Hvor meget fulgte De med i valgkampen på andre fjernsynskanaler? – ofte, undertiden eller slet ikke?"
- Spm. 4: "Har De under valgkampen ofte, undertiden eller slet ikke læst om politik i aviser?"
- Spm. 5: "Har De i de sidste tre uger op til valget diskuteret politik med nogen i Deres nærmeste familie, med nogle af Deres venner, eller med nogen af Deres kollegaer?"
- Spm. 6: "Vil De sige at De er meget interesseret i politik, noget interesseret, kun lidt, eller slet ikke interesseret i politik?"

Efter spørgsmål om Nyrup-regeringens og en eventuel borgerlig regerings evner til at løse forskellige politiske problemer præsenteres et spørgeforløb, som kan udløse måleproblemer grundet fokuseringseffekt (se: *eksempel 8* på næste side). Efter et spørgsmål om faktisk udvikling i egen økonomi, skal respondenter besvare et spørgsmål om regeringens ansvar for denne udvikling. Spørgsmålet om effekten af regeringens politik er kompliceret. Spørgsmålets kompleksitet reduceres, hvis respondenter tager afsæt i genskabt information om vedkommendes personlige økonomi, som var i fokus i det første spørgsmål. Spørgeforløbet kan også forårsage konsistenseffekt. Efter besvarelse af spørgsmålet om faktisk udvikling i den personlige økonomi, kan tilstræbelse af modsigelsesfri sammenhæng mellem de enkelte besvarelser påvirke respondentens besvarelse vedrørende effekten af regeringens politik.

Eksempel 8

- Spm. 24a: "Hvordan er familiens økonomiske situation i dag sammenlignet med for et år siden?"
- Spm. 24b: "Hvordan synes De, den økonomiske situation for Danmark er i dag, sammenlignet med for et år siden?"
- Spm. 25a: "Hvis vi ser på den politik regeringen har ført, hvordan har den så påvirket den økonomiske situation for Dem og Deres familie?"

I følgende spørgsmål er der risiko for måleproblemer grundet registereffekt: "I politik taler man ofte om venstre og højre. Hvor vil De placere partierne på denne skala (skala: 1-10): S, C, V, R, SF, Z, Q, CD, Ø, og hvor vil De placere Dem selv?". På en svarskala fra 1 til 10 synes tallet 5 umiddelbart at være et neutralt midteralternativ. En årvågen respondent kan imidlertid regne ud, at dette ikke reelt er tilfældet. Respondentens bedømmelse af de enkelte partier vil således være afledt af vedkommendes opfattelse af svarskalaens midtpunkt.

I et andet spørgeforløb er spørgsmålene udformet som uddrag af en diskussion. Spørgeforløbet introduceres som følger: "Jeg vil nu læse nogle politiske påstande op, som De kan opfatte som en slags diskussion mellem to personer A og B. Vi beder Dem sige, om de er mest enig med A eller mest enig med B." De to diskussionsuddrag i *eksempel 9* kan forårsage negativ fokuseringseffekt.

Eksempel 9

- "Der er også diskussion om, hvorvidt man i den offentlige service, f.eks. hjemmehjælpen, burde gå over til et system hvor alle får en gratis basisydelse efter behov, men hvor den enkelte så kan købe sig til en tillægsydelse. A siger: Der bør indføres adgang til, at de, der ønsker et højere serviceniveau, selv kan betale for den. B siger: Velfærdssystemet bør være ens for alle. Derfor bør der ikke være adgang til, at nogle kan købe en tillægsydelse fra det offentlige."
- "Så har vi et spørgsmål om økonomisk vækst og bekæmpelse af arbejdsløsheden. A siger: Vi kan ikke regne med at arbejdsløsheden falder. Derfor må vi forsøge at deles mere om det arbejde, der er. B siger: Den bedste måde at bekæmpe arbejdsløsheden på er ved at skabe økonomisk vækst. Ellers bliver der ikke noget arbejde at dele."

I introduktionerne til de to indlæg fokuseres der på ét aspekt af diskussionernes generelle temaer. Diskussionen i det første uddrag handler om, hvorvidt serviceniveauet i det offentlige skal være ens for alle. I introduktionen fokuseres på én bestemt ydelse, som kunne gøres afhængig af den enkeltes betalingsevne. Denne fokusering kan resultere i anderledes svar, end hvis andre offentlige områder var nævnt. Det sidste diskussionsuddrag i *eksempel 9* kan føre til måleproblemer grundet bagudrettet fokuseringseffekt, idet B's indlæg rummer argumenter imod A's indlæg, og således fokuserer på mulige svagheder ved A's synspunkt.

I et sidste eksempel fra valgundersøgelsen er der mulighed for flere forskellige konteksteffekter. I spørgeforløbet i *eksempel 10* kan spørgsmål 50 forstås som et spørgsmål om ét aspekt af det følgende spørgsmåls emne. Strukturen kan give anledning til definitions- og fokuseringseffekt, idet det sidste generelle spørgsmål kan forstås som et spørgsmål om respondentens tilfredshed med, hvordan danske *politikere* forvalter demokratiet. Spørgeforløbet kan også bevirke negative redundans- eller subtraktionseffekter. Respondenten kan forstå spørgsmål 51 som et spørgsmål om *andre* aspekter af demokratiet end det netop behandlede, eller respondenten kan trække sin vurdering af de danske politikere fra i sin bedømmelse af demokratiet som helhed. Endelig kan spørgeforløbet udløse konsistenseffekt, hvis respondenten tilstræber modsigelsesfri sammenhæng mellem afgivne svar.

Eksempel 10

Spm. 50: "Hvor stor tillid har De til danske politikere i almindelighed. Har De meget stor tillid, ret stor tillid, ret lille tillid, eller meget lille tillid?"

Spm. 51: "Hvis vi ser på den måde demokratiet fungerer på her i landet, er De så i det store og hele tilfreds, nogenlunde tilfreds, ikke særlig tilfreds, eller utilfreds med den måde demokratiet fungerer på i Danmark?"

Med henvisning til den samlede analyse af de fire spørgeskemaer, er fokuseringseffekt formodentlig den effekttype, der oftest forårsager måleproblemer. Muligheder for mangelfulde målinger grundet konsistenseffekt er også afdækket i en del tilfælde. Analysen synes endvidere at underbygge, at et spørgeforløb, der bevirker definitionseffekt, ofte samtidig forårsager fokuseringseffekt.

Generelle spørgsmål stilles undertiden efter specifikke angående samme tema. I de analyserede spørgeskemaer er der kun ét eksempel, hvor det er sandsynligt, at respondenter ved reception af et spørgsmåls emne trækker tidligere behandlede aspekter af emnet fra eller ved besvarelse holder allerede afgiven information tilbage. Redundans- og subtraktionseffekt formodes således sjældent at være årsag til måleproblemer, men der er afdækket flere tilfælde, hvor spørgeforløb, der kan udløse definitions- eller fokuseringseffekter, muligvis også kan udløse gentagelsesevasoriske subtraktions- eller redundanseffekter.

Spørgeforløb, hvor respondenter skal anvende en blød svarskala ved stillingtagen til en række holdningstemaer, synes ofte at kunne give anledning til registereffekt. Effektypen kan være årsag til måleproblemer, fordi nogle respondenter vurderer listede emner relativt, mens andre vurderer dem hver for sig. Derimod giver simpel kontrasteffekt nok sjældent anledning til måleproblemer. I analysen er der endelig fundet eksempler på spørgeforløb, hvor konteksteffekter kan reducere antallet af betydningsalternativer i fortolkningen af det enkelte spørgsmål (reduktion af semantiske felter eller tomme pladser grundet positiv definitionseffekt), eller hvor semantisk-kognitiv overførsel kan facilitere genskabelse på tværs af spørgsmålsgrænser (stimuleringseffekt).

Hypoteser

Den hermed afsluttede tekstanalyse har lokaliseret en række potentielle årsager til måleproblemer, men *ikke* afdækket problemernes forekomst i surveypraksis. Når temaet er danske surveyundersøgelser, er såvel problemernes art som omfang ukendt. Danske forskere fokuserer sjældent på respondenter sprogforståelse og genskabelse af informationer som årsager til måleproblemer, og dansk grundforskning har ikke hidtil tilvejebragt erkendelse herom.

Tekstanalysen, der fokuserede på ni foreløbige problemstillinger, peger på, at nogle problemstillinger bør have en central placering i den resterende del af afhandlingen, mens andre er mindre vigtige eller kan udgå. Tekstanalysen peger endvidere på, at problemstil-

lingerne bør revideres og præciseres. Under revisionen transformeres problemstillingerne som nævnt til hypoteser, dvs. til antagelser om forekomst af forskellige årsager til måleproblemer. Ligesom problemstillingerne tager også hypoteserne, der udelukkende omhandler danske respondenter, afsæt i afhandlingens teoretiske forforståelse (se: kapitel 2).

Hypoteser bør ikke være karakteriseret ved sproglig vaghed, men skal formuleres så omhyggeligt og præcist, at de ikke udelukker metodologiske anvisninger *ex post*. Derfor genereres hypoteserne på en måde, som gør det muligt at efterprøve dem empirisk. Det sker ved i det følgende kapitel at pege på relevante testmetoder og derpå i kapitler, hvor en given hypotese testes, at anføre de af hypotesen afledte empiriske falsifikationsbetingelser (se: kapitel 6-9 og 11). En vurdering af hypotesernes grad af præcision beror derfor navnlig på en vurdering af falsifikationsbetingelserne. Hvis test af en hypotese fører til ikke-falsifikation, er hypotesen at betragte som empirisk underbygget eller “befæstet” (eng. *corroborated*), men aldrig endeligt verificeret.

Hvad *korttidshukommelse* angår, er der tidligere peget på, at ret få spørgsmål synes at stille omfattende krav til danske respondents korttidshukommelse. Men selv om spørgsmål sædvanligvis er korte, med korte ord og som regel sprogligt enkle, antages det, at danske respondents korttidshukommelse kan være årsag til måleproblemer. Den første hypotese er derfor:

Hypotese 1: *Danske respondents korttidshukommelse er årsag til måleproblemer, navnlig ved besvarelse af holdningsspørgsmål.*

Der er argumenteret for, at den grammatiske problemstilling er af marginal relevans og derfor bør udgå. Derimod har problemstillingen om *semantiske felter* en central placering i afhandlingen. Det er tidligere påpeget, at der hyppigt i spørgsmål fra danske surveyundersøgelser anvendes ord med formodet voluminøse semantiske felter. Det antages, at enkeltords semantiske felter er årsag til måleproblemer – navnlig, når ordene indgår i holdningsspørgsmål. Afhandlingens anden hypotese er:

Hypotese 2: *Danske respondents forståelse af enkeltord er årsag til måleproblemer, navnlig ved besvarelse af holdningsspørgsmål. Sandsynligheden for måleproblemer vokser med vidden af enkeltords semantiske felter.*

Endvidere synes danske forskere ofte at formulere spørgsmål, som har mange *tomme pladser*. Der er derfor peget på, at respondents receptionelle udfyldelse af tomme pladser formentlig bevirker måleproblemer, især ved reception af holdningsspørgsmål. Afhandlingens tredje hypotese er:

Hypotese 3: *Danske respondents udfyldelse af tomme pladser i enkeltspørgsmål er årsag til måleproblemer, navnlig ved besvarelse af holdningsspørgsmål. Sandsynligheden for måleproblemer vokser med antallet af tomme pladser i enkeltspørgsmål.*

Med hensyn til sondringen mellem *episodisk og generel hukommelse* peger tekstanalysen på, at mange spørgsmål kan besvares ved aktivisering af hukommelse, der ikke er kongruent med den af forskeren implicit tilsigtede genskabelsesstrategi. Det blev ligeledes fremhævet, at nogle ikke-episodiske informationer formentlig er lettere at genskabe (parainformation) end andre (ad hoc-information) for danske respondenter. De to næste hypoteser er:

Hypotese 4: *Danske respondents inkongruente genskabelse af informationer i forhold til spørgsmåls intenderede genskabelsesstrategier er årsag til måleproblemer.*

Hypotese 5: *Danske respondents genskabelse af informationer ved besvarelse af ikke-episodiske spørgsmål er ikke altid parainformativ og årsag til måleproblemer.*

Med hensyn til problemstillingen om *tid og forglemmelse* er det antaget, at danske respondents genskabelse af episodiske informationer ikke er en simpel funktion af den tidsmæssige afstand fra tilegnelse til genskabelse. Dertil kommer, at gentagne, ensartede begivenheder kan føre til teleskopisk begrundede måleproblemer. Der er derfor to hypoteser om tid og forglemmelse:

Hypotese 6: *Danske respondents episodiske forglemmelse, der ikke er en simpel funktion af den tidsmæssige afstand fra tilegnelse til genskabelse af informationer, er årsag til måleproblemer.*

Hypotese 7: *Danske respondents teleskopiske genskabelse af informationer er årsag til måleproblemer i periodeafgrænsede episodiske spørgsmål.*

Der er argumenteret for, at problemstillingen om emotionelt tilegnede begivenheder bør have en tilbagetrukket placering i den videre analyse. Problemet angående genskabelse af informationer, der er tilegnet som konglomerater af kognitive og emotionelle processer, skønnes ikke at fordrer hypotesegenerering, men inddrages analytisk, hvor det er analytisk nødvendigt.

Hvad problemstillingen om *vilkår for informationsgenskabelse* angår, har også den en central placering i afhandlingen. Det er påpeget, at der i danske surveyundersøgelser i meget begrænset omfang gøres brug af kognitionsteoretisk begrundede procedurer til fremme af genskabelse. Endvidere er potentielle muligheder for kognitiv magelighed blandt danske respondenter søgt afdækket. De to dertil hørende hypoteser er:

Hypotese 8: *Manglende spørgeprocedurer til fremme af danske respondents genskabelse af informationer er årsag til måleproblemer.*

Hypotese 9: *Danske respondents kognitive magelighed ved genskabelse af informationer og bagvedliggende behagestrategier er årsag til måleproblemer.*

Endelig er der i forbindelse med analysen af den sidste problemstilling fremhævet en række eksempler på potentielle *konteksteffekter* af forskellig art. Fokuseringseffekt er sandsynligvis den effekttype, der oftest fører til måleproblemer, men andre potentielle effekter er også afdækket. Tekstanalysen peger på, at negative konteksteffekter formodentlig især forekommer i tematisk sammenhængende spørgeforløb:

Hypotese 10: *Danske respondents spørgsmålskontekstuelle reception og genskabelse af informationer er årsag til måleproblemer, navnlig i tematisk sammenhængende spørgeforløb og ved besvarelse af holdningsspørgsmål.*

De nævnte ti hypoteser indeholder ikke antagelser om måleproblemernes faktiske udbredelse blandt danske respondenter som helhed.

Derimod hævder hypoteserne, at specifikke årsager til måleproblemer – korttidshukommelse, semantiske felter, udfyldelse af tomme pladser etc. – er reelt eksisterende i større eller mindre omfang, når danske forskere tilvirker og analyserer surveydata. Hypoteserne ovenfor er af overvejende kvalitativ beskaffenhed, hvorfor empiriske test af dem fordrer anvendelse af kvalitativ metode. Den metode, der anvendes, er gennemførelse og analyse af kvalitative interview af en særlig type (se: kapitel 5).

Der er således peget på mangler ved de ti første hypoteser, hvorfor der er behov for generering af hypoteser, som indeholder antagelser om måleproblemernes udbredelse blandt danske respondenter. Også tekstanalysen understreger behovet for afdækning af måleproblemernes samlede omfang i den danske befolkning. En transformation af hver af ovennævnte ti hypoteser til kvantitative hypoteser, der efterfølgende blev testet, ville være ønskelig, men falder uden for afhandlingens rammer. Derimod er det empirisk muligt at undersøge danske respondents grad af svarfølsomhed i forhold til sproglige ændringer i almindelighed.

Begrebet *sprogsensitivitet*, der indgår i formuleringen af fire kvantitative hypoteser, som vises nedenfor, refererer til virkninger af moderate sproglige transformationer af spørgsmål og kontekster (uddybende om begrebet sprogsensitivitet, se: kapitel 5). Sproglige transformationer kan fx gennemføres ved at substituere et ord med et andet, ved semantisk-grammatiske spørgsmålsændringer i øvrigt, ved ændring af svarkategorier, ved tilføjelse af *probes* eller ved kontekstuelle manipulationer.

Hvis moderate sproglige ændringer fremkalder statistisk signifikante svarforskelle, er svarene empiriske fremtrædelsesformer for en sprogsensitivitet, hvis effekt er måleproblemer i danske surveyundersøgelser. At afdække sprogsensitivitet fordrer anvendelse af kvantitative metoder, in casu et *split sample*-eksperiment, der muliggør afdækning af sprogsensivitetsens samlede omfang (se: kapitel 5). De sidste fire hypoteser, der indeholder antagelser om et fænomens udbredelse blandt danske respondenter, er:

Hypotese 11: *Sprogsensitivitet er et så udbredt fænomen blandt danske respondenter, at den som hovedregel er årsag til måleproblemer.*

Hypotese 12: *Sprogsensitivitet er et udbredt fænomen ved besvarelse af alle spørgsmålstyper, men især ved besvarelse af holdningsspørgsmål og episodiske spørgsmål.*

Hypotese 13: *Sprogsensitivitet er et udbredt fænomen i alle grupper af danske respondenter, men ikke i samme omfang.*

Hypotese 14: *Danske respondentes sprogsensitivitet er årsag til ikke-formresistente korrelationer.*

Empiriske test af de fjorten hypoteser vil bringe dansk surveyforskning et væsentligt skridt videre med hensyn til udbredelsen og forståelsen af måleproblemer grundet respondentes sprogforståelse og hukommelse. På denne baggrund sigter afhandlingen desuden mod at udvikle nye strategier for konstruktion af spørgeskemaer med henblik på reduktion af måleproblemernes omfang (se: kapitel 14, bind II).

Metoder til test af hypoteser

Kvalitative og kvantitative metoder

I dette kapitel peges der på metoder til test af afhandlingens hypoteser. Der er to forskellige måder, hvorpå hypoteserne kan testes: ved anvendelse af kvalitative eller kvantitative metoder. Som i kapitel 4 kan kvalitative metoder være analyse af allerede eksisterende tekster (fx spørgeskemaer), men også kvalitative interview, hvor nye tekster tilvirkes og analyseres. Når kvantitative metoder anvendes, gennemføres survey- eller registerundersøgelser. Eftersom ingen offentlige danske registre indeholder relevante informationer, ses der bort fra den sidstnævnte metode.

Kvalitative interview- og analysemetoder kan bruges ved afdækning af måleproblemer i surveyundersøgelser, når en undersøgelse er i forberedelsesfasen eller sidenhen. De kvalitative interview er ofte laboratorieinterview, der ikke er de prøveundersøgelser (pilotundersøgelser), som nogle brugere af surveymetoden undertiden gennemfører. I øvrigt synes prøveundersøgelser ofte usystematiske og overfladiske [se fx: Converse & Presser, 1986; Willis et al., 1991].

Laboratorieinterview kan fx gennemføres med sigte på at afdække måleproblemer, hvis årsag er respondenters sprogforståelse. Strategisk udvalgte informanter kan interviewes på forskellig måde [se fx: Jobe & Mingay, 1989]. Når båndoptageren er startet, anmoder forskeren informanten om at tænke højt (såkaldte *think aloud-interview*), mens informanten besvarer spørgsmålene, eller forskeren opfordrer informanten til at parafrasere spørgsmålene (*paraphrasing*). Måske anmoder forskeren informanten om efterfølgende at redegøre for, hvorledes pågældende nåede frem til svaret (*retrospective think aloud-interview*). Interviewet kan også være en samtale om spørgeskemaet, dvs. *focus interview* [se fx: Merton et al., 1990]. Disse og andre metoder – fx *verbal probing* og *memory cues* – står til afhandlingens rådighed [se fx: Jobe & Mingay, 1989; Jobe & Mingay, 1991; Schwarz & Sudman, 1996].

Nogle forskere peger på, at laboratorieinterview – undertiden kaldet kognitive interview – er anvendelige til afdækning af måleproblemer. Surveymetoden kan forbedres og måleproblemer forebygges ved gennemførelse af den slags interview. Ikke mindst *think aloud-interview* synes ofte anvendt. Når respondenter tænker højt – støttet af *probes* som fx “Hvor sikker er De på, at svaret er rigtigt?” – muliggøres afdækning af tvetydige ord, diffuse spørgsmål og problemer i forbindelse med genskabelse af informationer [se fx: Fowler, 1993; Fowler & Mangione, 1991; Jobe & Mingay, 1989; Lessler, 1987; Lessler et al., 1989; Lessler & Sirken, 1985; Sudman et al., 1996; Willis et al., 1991].

Laboratorieinterview har imidlertid også ulemper, da det normalt kun er forholdsvis få informanter, som interviewes. Det kan derfor være vanskeligt at generalisere iagttagelserne [se fx: Fowler, 1993]. Men trods generaliseringsproblemet, der er velkendt fra andre kvalitative undersøgelser [se fx: Jørgensen, 1989], er laboratorieinterview brugbare til afdækning af måleproblemer. Metoden anvendes hyppigt i USA, men – så vidt vides – endnu ikke i Danmark: “The cognitive laboratories in the government agencies now use such tools as think-aloud protocols and cognitive interviewing with small numbers of subjects to do early pretesting and to secure insight into redesign options, sometimes even options favored by previous field testing.” [Tanur, 1992].

Allerede Cantril [1944] gjorde brug af laboratorieinterview. Han gennemførte 40 interview, hvor vage ord og spørgsmål blev lokaliseret. Senere har andre forskere anvendt samme metode, fx Belson [1981], der gennemførte et forsøg, hvor han afprøvede respondenter forståelse af spørgsmål. Fowler [1992] anvendte samme fremgangsmåde, da han først interviewede 110 personer og derefter 150 personer og kunne påvise, at svar på faktuelle spørgsmål i høj grad afhænger af valget af enkeltord. Tillige Willis et al. [1991] og andre forskere gør brug af laboratorieinterview vedrørende sprogforståelse. Endelig kan den slags interview også bruges til afdækning af informationsgenskabelse [se fx: Jobe & Mingay, 1989; Sudman et al., 1996; Willis et al., 1991].

Laboratorieinterview og analyse heraf tilvejebringer ikke viden om måleproblemers samlede udbredelse i en befolkning. For at råde bod på dette problem anvender mange forskere kvantitative metoder, in casu surveymetoden. En særlig version af metoden er *split sample*-eksperimentet, der synes at være den oftest brugte metode til afdækning af måleproblemer i surveyundersøgelser [se fx: Groves, 1989]. Metoden indebærer, at respondenterne deles i to eller flere segmenter, hvoraf det ene interviewes med afsæt i én version af spørgeskemaet, mens det andet konfronteres med en anden version. Kun fantasien sætter grænser for, hvordan der i de to spørgeskemaer kan manipuleres med grammatik, enkeltord, spørgsmål, spørgsmålsrækkefølge og genskabelsesvink. Efterfølgende kan der ved statistisk inferens drages slutninger om målingers forskelle de to versioner imellem. Metoden har imidlertid én svaghed: Det er som hovedregel ikke muligt at pege på den version af spørgeskemaet, som fører til færrest måleproblemer. Den gunstigste version kan udpeges, hvis resultaterne sammenholdes med andre informationer, fx registeroplysninger.

Måleproblemer afdækkes hyppigt ved gennemførelse af *split sample*-eksperimenter, fx problemer, der skyldes forståelse af enkeltord, spørgsmål og spørgsmålsrækkefølge [se fx: Bradburn & Sudman, 1989; Dijkstra & van der Zouwen, 1982; Converse & Presser, 1986; Fienberg & Tanur, 1989; Hippler & Schwarz, 1986; Presser, 1990b; Presser & Schuman, 1980; Schuman et al., 1981; Schuman et al., 1983; Schuman & Presser, 1977; Schuman & Presser, 1981; Sudman & Bradburn, 1982; Tourangeau & Rasinski, 1988]. *Split sample*-eksperimenter bruges også i andre sammenhænge. Det gælder fx afdækning af måleproblemer grundet mangelfuld genskabelse af informationer [se fx: Blair & Burton, 1987; Fowler, 1993; Hippler et al., 1987; Krosnick & Alwin, 1987; Langlet & Wärneryd, 1983; Mathiowitz & Groves, 1985]. Blair & Burton [1987] gennemførte fx et eksperiment vedrørende episodisk versus generel hukommelse ved via telefoniske interview at lade 384 respondenter besvare forskellige versioner af "samme" spørgeskema.

Survey- og laboratorieinterview

De første ti hypoteser om korttidshukommelse, enkeltords semantiske felter, tomme pladser, episodisk/generel hukommelse, ad hoc- og paratinformation, forglemmelse og teleskopi, genskabelsesfremme og -hæmninger samt om konteksteffekter (se: kapitel 4), der ikke indeholder antagelser om måleproblemernes udbredelse blandt danske respondenter, lader sig teste ved anvendelse af laboratoriemetoden. I det følgende redegøres der for den metodologiske tilgang til test af disse hypoteser (se: kapitel 6-10).

Laboratorieinterview kræver *informanter*. Det første problem er derfor arten og antallet af informanter. Det andet problem er udvikling af et *spørgeskema*, der kan virke som afsæt for laboratorieinterview. Et tredje problem drejer sig om metodologiske ledetråde for *laboratorieinterviews* gennemførelse. Endelig bør der også reflekteres over mulige *analysestrategier*.

Informanter

Udvælgelse af informanter, der kan virke som medier for tilvirkning af data, beror ikke – som ved gennemførelse af surveyundersøgelser – på statistiske principper, men på specifikke personkriterier [se fx: Christensen, 1994a; Kvale, 1997]. Kriterierne skal muliggøre test af de kvalitative hypoteser.

Da hypoteserne angår sprogforståelse og hukommelse, bør selektionskriterierne have sammenhæng hermed. Kriterierne skal være parametre, som påvirker menneskers sprogforståelse og/eller genskabelse af informationer. Ved anvendelse af kriterierne bør selektion af informanter, som er maksimalt forskellige med hensyn til relevante kvaliteter, muliggøres. Udvælgelsen af informanter er således strategisk. En sådan procedure, der øger mulighederne for generaliseringer [se fx: Flyvbjerg, 1991], betegnes undertiden væsensmetoden [se fx: Jensen, 1991]. Den adskiller sig fra en strategi, der – som fx anbefalet af Enderud – udpeger velinformerede eliteinformanter [se fx: Christensen, 1994a]. En strategi, hvor der udpeges eliteinformanter med udtalt “oversættelseskompetence”, kan være relevant i andre sammenhænge, men ikke i denne afhandling.

Ved selektion af informanter ses der bort fra personer under 18 år, da danske surveyundersøgelser sjældent gør brug af mindreårige respondenter. Dertil kommer særlige vanskeligheder knyttet til interview med børn [se fx: Jensen, 1988]. Om end de voksne informanter, der interviewes, skal være maksimalt forskellige med hensyn til sprogforståelse og hukommelse, er det ønskeligt, at informanterne falder inden for et bredt, ikke-patologisk normalområde. Det tilstræbes derfor, at informanterne ikke er personer med psykiske lidelser, hjerneskader o.l. Navnlig med sigte på afdækning af sprogforståelse er det ønskeligt, at informanterne er indsocialiserede i forskellige danske sprogekulturer. Det er derfor en anden selektionsbetingelse, at informanterne er født, opvokset og bosiddende forskellige steder i Danmark.

Informanterne er voksne danskere i almindelighed, men ordet "almindelighed" kræver præcisering. Med henvisning til forskning om sprogforståelse og hukommelse peges der på en række demografiske og sociale selektionskriterier. Det er velkendt, at forståelse af sprog kan variere med køn. At mænd og kvinder ikke forstår sprog på samme måde, er underbygget i en del undersøgelser [se fx: Briggs, 1986; Gordon, 1992; Togeby, 1971]. Endvidere varierer både sprogforståelse og hukommelse med alderen [se fx: Gruneberg et al., 1978; Levi, 1987].

Allerede Marx pegede på, at sprog er et samfundsmæssigt fænomen: "Sproget er så gammelt som bevidstheden – sproget er den praktiske, også for andre mennesker eksisterende, virkelige bevidsthed, og sproget opstår, ligesom bevidstheden, først ud fra behovet for, nødvendigheden af samkvem med andre mennesker." [Marx, 1974]. Megen forskning underbygger, at sprogbrugerens sociale baggrund og deres geografiske placering spiller en rolle for sprogforståelse og andre kognitive processer [se fx: Eysenck, 1993; Jabine et al., 1984]. Socio-semantikken har ydet bidrag til afdækning af relationen mellem menneskers sprogforståelse og sociale baggrund [se fx: Briggs, 1986; Gregersen, 1991; Hermann & Gregersen, 1978; Larsen & Hermann, 1973; Larsen & Hermann, 1974; Togeby, 1971].

Der peges derfor på fire kriterier, som sigter mod maksimal forskellighed informanterne imellem (se: *oversigt 5.1*). I *Bilag II* redegøres der for, hvorledes informanterne er lokaliseret (se: Bind II). Det drejer sig om 32 informanter bosiddende i forskellige geografiske områder i byer såvel som i landområder. Hvad antallet af informanter angår, er der ikke indiskutable kriterier herfor, men antallet skal dog være så betydeligt, at informantoverskridende generaliseringer muliggøres. Nogle forskere hævder, at generaliseringer er mulige på grundlag af blot én case [se fx: Flyvbjerg, 1991], mens andre peger på flere informanter [se fx: Kvale, 1997]. Omkring 30 informanter skønnes tilstrækkeligt, når sigtet er kvalitative informantoverskridende generaliseringer.

Oversigt 5.1.

Kriterier for selektion af informanter.

- *Køn*: Mandlige og kvindelige informanter.
 - *Alder*: Unge, midaldrende og ældre informanter.
 - *Social baggrund*: Uddannelsessøgende, arbejdsløse, arbejdere, funktionærer, selvstændige erhvervsdrivende og pensionister/efterlønsmodtagere.
 - *Geografisk placering/urbanisering*: Informanter i forskellige dele af landet samt informanter i by- og landområder.
-

Informanterne var på interviewtidspunktet bosiddende i syv forskellige geografiske områder: Hovedstadsområdet, Ringsted, Møn, Odense, Aarhus, Mors og Varde/Esbjerg. Inden for hvert område blev der i perioden april-juni 1995 interviewet 3-5 informanter. Når interviewningen blev gennemført i ret få geografiske områder, havde det primært praktiske årsager, herunder ønsket om minimering af kostbar rejsetid. De 32 informanter fremgår af *oversigt 5.2* på næste side. Når der skal tages hensyn til informanternes villighed til og mulighed for at lade sig interviewe på bestemte tidspunkter, er det vanskeligt at opfylde alle de krav, som den beskrevne strategiske selektion af informanter forudsætter opfyldt. Informanterne er imidlertid særdeles heterogene med hensyn til relevante parametre.

Et prototypisk spørgeskema

Det prototypiske spørgeskema, der er optrykt som *Bilag III*, udgør grundlaget for de gennemførte laboratorieinterview. Spørgeskemaet

er udviklet med typologisering og tekstanalyse af 43 danske surveyundersøgelser som ledetråd (se: kapitel 4).

Det prototypiske spørgeskema indeholder faktuelle spørgsmål, holdningsspørgsmål og kombinationsspørgsmål. Nogle af spørgsmålene vedrører aktualiteter, mens andre har forskellige retrospektive tidshorisonter. Ingen af spørgsmålene er nye, men hidrører fra danske surveyundersøgelser. Da de gennemførte interview skal kunne generaliseres, er det afgørende, at alle spørgsmål stilles til samtlige 32 informanter. Spørgsmålene er udvalgt under hensyn til denne fordring. Modsat gængs surveypraksis er der derfor stort set ingen filtergange i spørgeskemaet.

Oversigt 5.2.

Informanter til undersøgelsens kvalitative del.

	Mænd	Kvinder
18-29 år	Studerende ved højere lærestanstalt (Hovedstaden) Arbejdsløs arbejder (Ringsted) Ufaglært arbejder (Aarhus)	Studerende ved højere lærestanstalt (Hovedstaden) Arbejdsløs funktionær (Mors) Ufaglært arbejder (Hovedstaden) Funktionær (Odense)
30-59 år	Arbejdsløs funktionær (Hovedstaden) Førtidspensionist (Ringsted) Selvstændig erhvervsdrivende (Esbjerg) Funktionær (Møn) Funktionær (Odense) Akademiker (Mors) Faglært arbejder (Mors) Ufaglært arbejder (Varde)	Arbejdsløs funktionær (Aarhus) Arbejdsløs ufaglært (Varde) Selvstændig erhvervsdrivende (Mors) Funktionær (Møn) Funktionær (Varde) Akademiker (Aarhus) Ufaglært arbejder (Aarhus) Ufaglært arbejder (Esbjerg)
60 år og derover	Pensionist med arbejderbaggrund (Hovedstaden) Pensionist med arbejderbaggrund (Møn) Pensionist med funktionærbaggrund (Ringsted) Pensionist med baggrund som selvstændig (Møn) Pensionist med funktionærbaggrund (Varde)	Pensionist med arbejderbaggrund (Odense) Pensionist med baggrund som hjemmearbejdende (Møn) Pensionist med funktionærbaggrund (Hovedstaden) Funktionær (Ringsted)

Spørgsmålene er nummereret fortløbende og besvares forud for den semantisk-kognitive interviewning af informanterne i den i skemaet anførte rækkefølge. Spørgsmål og svarkategorier mv. (fede skrifttyper) læses op for informanten, mens kursiverede skrifttyper er undersøgelsesinterne. Kursiverede skrifttyper henviser til de hypoteser, som informanternes svar sigter mod at teste. Næsten alle spørgsmål tilsigter at teste hypotesen om korttidshukommelse. Endelig tilvejebringer svar på enkelte spørgsmål nødvendige baggrundsoplysninger om informanten.

Laboratorieinterview

Med afsæt i refleksionerne om laboratorieinterview peges der i dette afsnit på ledetråde for gennemførelse heraf. Laboratorieinterview gennemføres under inspiration af anden forskning [se fx: Lessler et al., 1989; Schwarz & Sudman, 1996], der peger på, at laboratoriemetoder er egnede til afdækning af respondenters sprogforståelse og informationsgenskabelse: “.. laboratory methods and the knowledge of cognitive sciences will be useful in developing survey instruments and studying the errors associated with them.” [Lessler & Sirken, 1985].

Hvert interview har to faser, der er optaget på bånd og udskrevet. I første fase af en varighed på omkring en halv time besvarer informanten spørgsmålene i det prototypiske spørgeskema. Interviewningen er gennemført, så den i videst muligt omfang svarer til gængse surveyinterview. Som ledetråde har fungeret de for Socialforskningsinstituttets interviewere gældende regler [SFI, 1995]. Eksempelvis påbydes instituttets interviewere at tale tydeligt, at lade respondenter fuldende svar uden afbrydelse og at forsøge at få respondenter til at svare fyldestgørende. Det pointeres også, at eventuel drøftelse af en undersøgelse respondent og interviewer imellem først finder sted efter afsluttet interview.

Interviewets anden fase er laboratorielignende – af praktiske grunde med informantens bolig som “laboratorium”. I denne fase af en varighed på op imod to timer tilvirkes analysegrundlaget. Bestræbelser er “.. to gain a detailed understanding of the response task..” [Lessler, 1987]. Forståelsen fremkommer ikke via samtale mellem

lige parter, men ved asymmetrisk dialog. I dialogen indtager intervieweren (forskeren) en forholdsvis passiv rolle, ligesom intervieweren undlader at fortolke det, som informanten meddeler [se fx: Christensen, 1994a]. Informanten er “eksperten”.

Blandt brugere af kvalitative interviewmetoder er det omdiskuteret, hvorvidt der bør anvendes interviewguides. Eksempelvis hævder Christensen [1994a], at interviewguides hæmmer forskerens lytten, nysgerrighed og koncentration. Opfattelsen pointerer interviewets åbne, løst strukturerede karakter med sigte på induktiv teoridannelse. Det gælder fx *grounded theory*-tilgangen [se fx: Strauss & Corbin, 1990]. Forfatteren kan ikke tilslutte sig kritikken af interviewguides, og da navnlig ikke i en undersøgelse, hvor teoretiske begreber og hypoteser er fastlagt på forhånd, og hvor en “interviewguide” (det prototypiske spørgeskema) er en forudsætning for interview. Nogle fortalere for en induktiv tilgang til kvalitative metoder hævder, at kvalitative interview er uden mening i sammenhæng med hypotetisk-deduktiv metode [se fx: Christensen, 1994a], mens andre anfægter denne opfattelse [se fx: Jørgensen, 1989]. Eksempelvis pointerer Lessler et al. [1989], at laboratorieinterview ligefrem forudsætter hypoteser. Teoretisk forforståelse og hypoteser udelukker ikke teoretisk sensitivitet [se fx: Kvale, 1990].

Der er peget på en række metodologiske procedurer, hvoraf nogle er mere anvendelige end andre. Eksempelvis er *think aloud interview*, hvor informanten tænker højt i nuet, mens pågældende besvarer spørgsmålene, næppe adækvat. Ét argument herfor er, at proceduren – efterhånden som interviewet skrider frem – kan fremkalde forstærket semantisk-kognitiv opmærksomhed. Derfor er interviewningen gennemført med indledende gængs surveyinterviewning. Mere adækvat er det retrospektive *think-aloud interview*, hvor informanten efterfølgende gør rede for, hvorledes spørgsmål blev forstået og informationer genskabt [se fx: Belson, 1981; Fowler, 1993; Jobe & Mingay, 1989; Lessler, 1987; Sudman et al., 1996; Schwarz & Sudman, 1996]. Det er fx omdiskuteret, om mennesker rekonstruerer selvbiografiske hændelser kronologisk [se fx: Fienberg et al., 1985; Loftus et al. 1985]. Tænke højt-interview kan også afdække genskabelsesstrategier. Med sigte på afdækning af semantiske felter

og tomme pladser kan retrospektive tænke højt-interview understøttes af parafrasering af spørgsmål, fx: "Hvordan vil du med egne ord udtrykke det, jeg spurgte om?". Det er dog omdiskuteret, hvorvidt parafrasering afspejler forståelse af spørgsmål [se fx: Foddy, 1994; Hermann & Larsen, 1972].

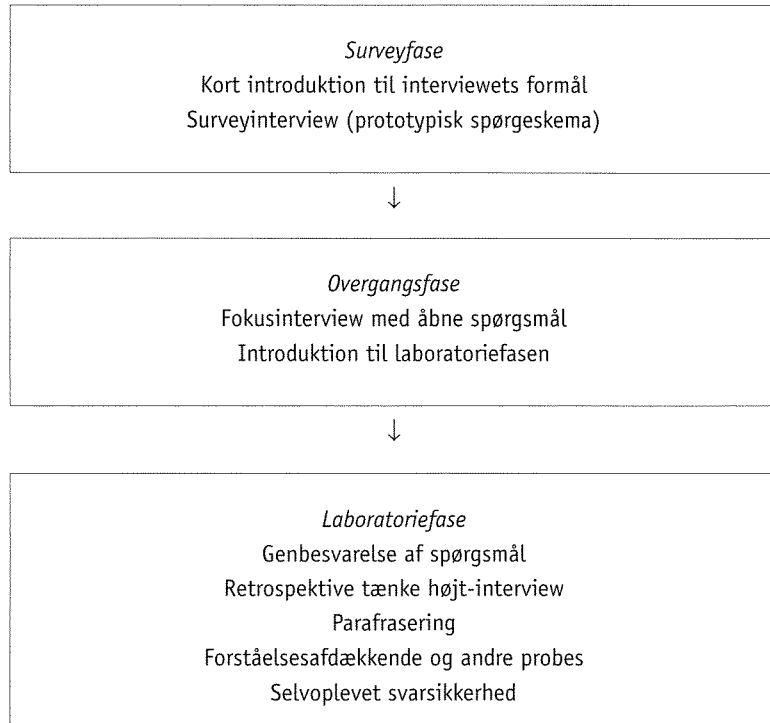
Tænke højt-proceduren fører til informantens *genbesvarelse* af de fleste spørgsmål i det prototypiske spørgeskema. Graden af overensstemmelse mellem første- og andengangssvar kan bidrage til afdækning af, i hvilket omfang laboratorieinterview afstedkommer ændret reception eller informationsgenskabelse. Forskning peger på, at respondenter ofte korrigerer afgivne svar, når de tilbydes mulighed herfor [se fx: Fienberg et al., 1985]. På den måde er det fx muligt at afdække kognitiv magelighed. Tænke højt-metode og parafrasering suppleres med *verbal probing* [se fx: Fienberg et al., 1985; Willis et al., 1991]. Også herved muliggøres afdækning af tvetydige spørgsmålsformuleringer, svært aktiverbar hukommelse og genskabelsesstrategier. Én anvendt spørgemåde har været: "Hvorledes kom du frem til dit svar?". Endelig bruges også *confidence ratings*, fx: "Hvor sikker er du på rigtigheden af dit svar?" [se fx: Jobe & Mingay, 1989].

Interviewproceduren kan komprimeret fremstilles som vist i *oversigt 5.3* på næste side. Med hensyn til laboratoriefasen bemærkes, at tænke højt-interview, parafrasering, genbesvarelse af spørgsmål etc. af tidsmæssige grunde og af hensyn til informanterne ikke er gennemført for alle, men dog for langt de fleste spørgsmål i det prototypiske spørgeskema.

Forud for interviewprocedurens iværksættelse blev der gennemført prøveinterview med to informanter. To personer blev orienteret om undersøgelsen og forespurgt, om de var villige til at bidrage til afprøvning og præcisering af interviewproceduren. De gennemførte prøveinterview blev optaget på bånd og gransket efterfølgende. Det første prøveinterview (med en med forfatteren beslægtet) gav anledning til mindre procedurale ændringer, mens det andet var så vellykket, at det kunne anvendes i afhandlingen. Den pågældende prøveinformant indgår i *oversigt 5.2*.

Oversigt 5.3.

Procedureregler for survey- og laboratorieinterview.

Før et gennemført interview kan anvendes informativt, dvs. som kvalitativ beretning, er det nødvendigt at vurdere interviewet performativt, dvs. som en psyko-social levning af den asymmetriske dialog informant og interviewer imellem [se tilsvarende fx hos: Humlum, 1991; Johannsen, 1992]. Når et interview vurderes performativt, bedømmes ophavssituationen og informantens troværdighed, og der tages stilling til, om informantens *performance* fører til pålidelige informationer eller om de informationer, der er afgivet, er uredelige og fordrejede.

Informanterne er udvalgt via samtale med en af forskeren udpeget kontaktperson, som informanten kender (se: Bilag II, bind II). Når informanten er villig til og kan afse tid til et interview af ret betydelig varighed, har pågældende kendskab til og er motiveret for at bidrage til undersøgelsen. Alene derfor er den performative fejlkilde formodentlig beskeden. Yderligere ekskluderer det prototy-

piske spørgeskema kontroversielle og stigmatiserende spørgsmål, fx om brug af alkohol og andre rusmidler, om seksualvaner, om sort arbejde eller om kriminel adfærd [se fx: Olsen, 1995]. Endelig er interviewningen søgt gennemført i respekt for informantens sprogbrug og livsverden.

I almindelighed er informanternes deltagelse informativt saglig. Imidlertid måtte ét interview kasseres, da informanten – efter at båndoptageren var afbrudt – oplyste at have afgivet falske informationer. Informanten findes derfor ikke i *oversigt 5.2*. Dertil kommer, at et par interview afspejler nogen performativ usikkerhed. Én informant gør brug af adskillige fremmedord, kuriøse udtryk og lange digressioner, mens en anden skjuler sig via indlæg om den vestlige verdens værdinormer og uhyrligheder:

Ifm.: Nej, det at vi lige har talt om valg, er en markør, en neurotransmitter, der suser i hovedet på en receptor og siger, at nu er vi inde i det *game* her, og så handler det om det. Så jeg vil sige, at når det kører på den her måde, så er det at udløse en betinget refleks i hovedet på mig.

Ifm.: Jeg synes ikke, at skatterne er for høje. Vi var selv ude i en politisk debat der med den borgerliste, hvor jeg sagde, at for min skyld kan vi godt hæve den en halv procent, hvis det kan løse vore problemer. Er du gal, så får du på puklen, og det har de ikke turdet, og derfor har vi problemer. Jeg synes, danskerne har et meget stort forbrug, og er meget løstagne med pengene, og konsum er en utrolig faktor, og man kan ikke gå over gaden uden at æde pølser i krydset og i toget. Der er det almindeligt, at damer og alt muligt, de har sodavand med, bare for at køre fra Ringsted til København. Og i forhold til det privatforbrug, folk har, den overfladiske måde, de administrerer pengene på... Hvis samfundet kan gøre det bedre, så skal de gøre det, så kan vi sagtens undvære noget alle sammen. Selv jeg.. var villig til at gå ned i niveau, så er det lige meget om det er 60 eller 70 procent.

Endelig er det i et tredje interview vanskeligt at sondre mellem informantens de facto og påtagede meninger. I ingen af de tre interview er der dog begrundet formodning om overlagt informativ utroværdighed.

Hypotesetest og forståelse

Tilsammen udgør informanternes dobbeltsvar på spørgsmålene i det prototypiske spørgeskema samt de in extenso udskrevne interview det tekstlige grundlag for de gennemførte hypotesetest, der baseres på konstruerede, men informativt troværdige tekster. Samtlige survey- og laboratorieinterview er udskrevet uden beskæringer og med angivelse af alle sproglige og øvrige detaljer (pauser, udbrud, latter o.l.). Den samlede interviewtid er omkring 70 timer svarende til omtrent 1.000 udskrevne A4-sider.

For hver hypotese er analysen både beskrivende og forstående. Sprogforståelse og genskabelsesproblemer beskrives ved *identifikationsanalyse*, hvorefter beskrivelsen ved *kohærensanalyse* (om de to analyseformer, se nedenfor) fører til analytisk forklaring [se fx: Jørgensen, 1989]. Identifikations- og kohærensanalysens bestræbelse er generaliserende overskridelse af de 32 informanter [se fx: Christensen, 1993; Fowler, 1993; Jørgensen, 1989]. De sprog- og hukommelsesteoretiske begreber virker som ekstern forankring, ligesom der gøres brug af metodelitteratur om kvalitative interviewanalyser [se fx: Crabtree & Miller, 1992; Denzin & Lincoln, 1994; Miles & Huberman, 1994].

Et centralt kriterium for generalisering i kvalitative interviewundersøgelser er konceptualisering [se fx: Christensen, 1994a; Kvale, 1997]. Teoretisk konceptualisering ansues som en demarkationslinje mellem erkendelse og journalistik. Erkendelse fordrer reflekterende forståelse via dekontekstualiserende dannelse af teoretiske begreber og begrebssammenhænge. Teoretiske begreber uddrager det generelle af det partikulære og giver det sproglig diskursform [se fx: Christensen, 1993]. Konceptualisering kan være induktiv, deduktiv eller kombinationer heraf. Når begreber og begrebssammenhænge udledes ex post på empirisk grundlag (fx ved generering af *grounded theory*), er konceptualiseringen induktiv. Derimod er

tilgangen hypotetisk-deduktiv, når såvel begreber som hypoteser kendes *ex ante*. En deduktiv tilgang bevirker, at reflekterende forståelse overskrider simpel empirisme, men empirien er dog i sidste instans determinerende. Afhandlingen må på empirisk grundlag kunne falsificere eller underbygge ("befæste") hypoteser og de teoretiske begreber, som hypoteserne baseres på [se fx: Popper, i: Schmidt, 1991; Popper, 1981].

Den analytiske tilgang, der begrundes med henvisning til allerede eksisterende teoretiske begreber om sprogforståelse og hukommelse, implicerer, at der i teksterne først og fremmest skal søges efter spor af disse begreber. Heraf følger ikke, at afhandlingens forforståelse blokerer for empirisk sensitivitet. Eksplicit teoretisk forforståelse afskærer ikke nødvendigvis forskeren fra nye opdagelser og detalrigdom [se fx: Jørgensen, 1989].

Sondringen mellem beskrivelse og forståelse er en abstraktion. Nogle forskere er af den opfattelse, at videnskabelig forklaring forudsætter forudgående neutral beskrivelse [se fx: Christensen, 1993]. Forskeren må kende det fænomen, der søges forklaret, før det forklares. Men da forskeren altid har *førdomme*, er demarkationslinjen mellem beskrivelse og forklaring tendentiell [se fx: Føllesdal et al., 1990]. I afhandlingen er *førdommene* eksplicitte via hypoteser og bagvedliggende teoretiske begreber.

I de følgende kapitler er *beskrivelse* identifikation af teoretiske begreber og af begrebernes udbredelse i de 32 "tekster" (se: kapitel 6-9). For hver hypotese tildeles tekstsegmenter *koder*. Mens Strauss & Corbin [1990] anbefaler åben kodning efterfulgt af aksekodning og selektiv kodning, har proceduren overvejende karakter af lukket kodning. Som det fremgår af *Bilag IV* (bind II), er der udviklet kodelister, som anvendes ved analyse af de udskrevne interview. Hvis fx et episodisk spørgsmål besvares ved aktivering af generel hukommelse, tildeles det pågældende tekstsegment koden *episem*, mens et andet segment, hvor et episodisk spørgsmål besvares episodisk, tildeles koden *epiepi*. Når alle relevante segmenter er tildelt koder (undertiden flere koder pr. segment), gøres der for hver hypotese

brug af koderne ved flytning af segmenter fra interviewudskrift til diverse hjælpedokumenter.

Til sikring af kodepålidelighed og til fravær af idiosynkratisk kodning er nogle interview kodet to gange. Der er både testet for *inter-* og *intrareliabilitet*. Nogle interview er kodet separat af undersøgelsens to medarbejdere (forfatteren og dennes assistent), hvorpå resultaterne af den lukkede dobbeltkodning er sammenlignet og efterfølgende justeret. Andre interview er kodet to gange af forskeren, hvorefter tildelte koder er sammenlignet. Efter således at have justeret kodeproceduren, er samtlige kodninger kontrolleret ved gennemlæsning af de kodede interview.

Via afdækning af begrebslige og andre sammenhænge – kohærens – sigter *forståelse* mod analyse på et mere sofistikeret niveau. *Bilag IV* omfatter tre kodelister: ovennævnte liste vedrørende informationskoder, en liste angående informantkoder samt kodning af alle spørgsmål i det prototypiske spørgeskema (se: *Bilag III*, bind II). Kohærensanalysen søger at afdække sammenhænge. Analysen omfatter udforskning af begreber på tværs af to eller flere hypoteser, dvs. hvorvidt forskellige typer af årsager til måleproblemer er sammenhængende (akkumulation af måleproblemer) eller ikke (informationskoder). For det andet søger analysen at afdække sammenhænge mellem arten af årsager til måleproblemer og træk ved forskellige informanter (informations- og informantkoder). Endelig afdækkes typer af spørgsmål med dertil knyttede små versus store måleproblemer (informations-, informant- og spørgsmålskoder). Identifikations- og kohærensanalyse er ikke to adskilte analysefaser, men sammenflettes og understøtter hinanden. Den analytiske procedure fremgår af *oversigt 5.4* på næste side.

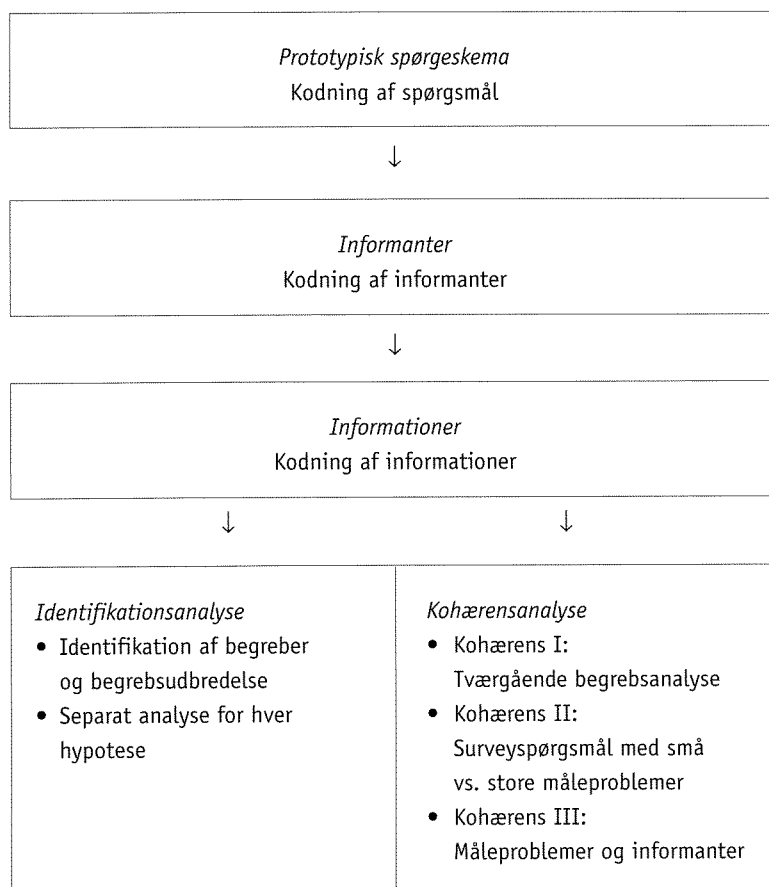
Split sample-eksperiment

De kvantitative hypoteser om danskeres sprogsensitivitet (se: kapitel 4) indeholder antagelser om måleproblemers udbredelse blandt respondenter. De kan derfor ikke testes ved anvendelse af laboratoriemetode eller andre kvalitative metoder. I det følgende redegøres der for den metodologiske tilgang til test af de sidste fire hypoteser (se: kapitel 11-13, bind II).

De kvantitative hypoteser tager afhandlingens overordnede tema ad notam og inddrager samtidig resultaterne af undersøgelsens kvalitative del. Når fokus er på spørgeskemasprog og respondenteres forståelse af spørgsmål, er opgaven at pege på en metodologisk procedure, der er egnet til at teste de kvantitative hypoteser, dvs. er hensigtsmæssig med sigte på afdækning af arten og omfanget af statistiske svarinkongruenser blandt voksne danskere som følge af moderate sproglige ændringer og præciseringer af surveysspørgsmål.

Oversigt 5.4.

Kvalitativ analyseplan.

Ved sproglige transformationer forstås: substitution af enkeltord (unitransformation), semantisk-grammatiske ændringer i øvrigt (multitransformation), ændringer af svarkategorier, semantisk-kog-

nitive *probes* samt ændringer af spørgsmåls og svarkategoriens rækkefølge. Sproglige transformationer er midlet til at fremkalde mulige svarændringer blandt danske respondenter, fx grundet enkeltords semantiske felter, spørgsmåls tomme pladser og rekonstruktionsprocesser. Givet at sådanne ændringer faktisk forekommer og udløser svarinkongruenser, er svarene empiriske fremtrædelsesformer for begrebet sprogsensitivitet, der således er et sammenfattende operationelt begreb i forlængelse af den kvalitative analyse af respondenteres semantisk-kognitive opgaveløsninger (se: kapitel 6-10).

Mere præcist er fordringen et *split sample*-eksperiment, hvis design beskrives i det følgende. Det metodologiske design fordrer afgrænsning af eksperimentpopulationen, kriterier for og udtagelse af mindst to stikprøver, konstruktion af to versioner af samme spørgeskema og stillingtagen til datatilvirkningsmetode.

Måling af sprogsensitivitet

Surveybaserede måleproblemer afdækkes som nævnt ofte via *split sample*-eksperimenter. Den slags eksperimenter pointes af dekomposition af stikprøver. En stikprøve dekomponeres i to eller flere segmenter, hvorefter segmenternes respondenter konfronteres med forskellige versioner af "samme" spørgeskema. Påfølgende kan der ved statistisk inferens drages slutninger om sprogsensitivitetens omfang, dvs. om svarforskelle som effekt af substitutioner af enkeltord, semantisk-grammatiske transformationer, svarkategorielle transformationer, transformationer via *probes* og transformationer af spørgsmåls og svarkategoriens rækkefølge.

Split sample-eksperimenter har den ulempe, at det almindeligvis ikke er muligt at pege på spørgsmålsversioner med færrest måleproblemer. Det samme gælder det *split sample*-eksperiment, som beskrives nedenfor. Der kan ikke opnås endelig empirisk evidens til afgørelse af, hvilke spørgsmålsversioner der fører til færrest måleproblemer. Afhandlingens kvantitative del må operationelt basere sig på inkongruenser de to spørgeskemaversioner imellem. I operationel henseende er måleproblemet et reliabilitetsproblem, men når implikationerne af de gennemførte hypotesetest granskes, er svarenes validitet i fokus, dvs. svarenes overensstemmelse med ukendte reale

forhold i den ydre verden eller med faktisk eksisterende holdninger. Måleproblemet er derfor i sidste instans et validitetsproblem.

Hvis *split sample*-eksperimentet havde adgang til og inddrog eksperimenteksterne informationer (fx registeroplysninger om forhold i den ydre verden), ville de gunstigste spørgsmålsversioner kunne lokaliseres. Da *split sample*-eksperimentet ikke har adgang til sådanne informationer, er der ikke egentlig empirisk evidens for svaryldighed. Desuagtet er det i mange tilfælde muligt at drage fortolkende slutninger om svaryldigheden. Sammen med afhandlingens teoretiske for forståelse virker afhandlingens kvalitative del som forståelsesramme ved fortolkningen af udfaldet af *split sample*-eksperimentets hypoteseafprøvninger. Når tidligere analyser inddrages, muliggøres kvalificerede probabilistiske fortolkninger af, om A- eller B-spørgsmål er de gunstigste med sigte på forebyggelse af måleproblemer (se: kapitel 12, bind II).

Respondenter

Ledetrådene for *split sample*-eksperimentet udpeger voksne danskere som population. Når mindreårige ekskluderes af populationen, skyldes det, at børn sjældent er respondenter i danske videnskabelige surveyundersøgelser. Uden en operationel afgrænsning af eksperimentets population er det ikke muligt at udtrække relevante stikprøver. Eksperimentet afgrænser populationen via følgende kriterier: personer bosiddende i Danmark, født i Danmark, med dansk statsborgerskab og i alderen 20-79 år (pr. 1. februar 1996). Kriterierne fødested og statsborgerskab begrundes med hensynet til sprogforståelse. Hvis stikprøverne inkluderede respondenter af udenlandsk herkomst, ville det øge sandsynligheden for afdækning af sensitivitetsvariationer, der skyldes respondenter manglende kendskab til dansk sprog. De to nævnte kriterier er således udtryk for et forsigtighedsprincip.

Alderskriteriet, der afskærer visse unge (18-19-årige) og meget gamle (80-årige og derover) fra populationen, skyldes to hensyn: For det første er der spørgsmål i eksperimentets spørgeskemaer, som fordrer afsluttet skoleuddannelse. For det andet peger erfaringer på, at der kan være problemer knyttet til interview med meget gamle

respondenter, navnlig hvis postspørgeskemaer bruges. Eksempelvis har læseforskere afdækket en sammenhæng mellem læsefærdigheder og alder [se fx: Elbro et al., 1991]. Alderskriteriet afskærer cirka 8 pct. af den samlede voksne befolkning (18 år og derover) i Danmark fra populationen. Dertil kommer kriterierne fødested og statsborgerskab, der yderligere afskærer cirka 7 pct. af de 20-79-årige. Afskæringerne er moderate og bevirker, at eksperimentet ikke har fokus på særgrupper i Danmark, men på voksne danskere i almindelighed.

Med den afgrænsede population in mente, er det muligt at fastlægge stikprøvekriterier. Kriterierne angår antal stikprøver, stikprøvestørrelse og udvalgs-kriterier. I eksperimenter af *split sample*-typen er der normalt kun to delstikprøver, hvilket også gælder i afhandlingen. Hvad stikprøvernes størrelse angår, bestemmes de af den analytiske detaljeringsgrad og af den sandsynlighed, hvormed statistiske sammenhænge ønskes afdækket.

Via *Befolkningsstatistikregisteret* er der udtrukket to stikprøver omfattende 1.514 henholdsvis 1.512 personer. Da der ikke er subgrupper, som har større analytisk interesse end andre, er udtrækningen gennemført ved stokastisk udvælgelse, dvs. at alle personer har haft samme udtrækningssandsynlighed. Det er dog samtidig sikret, at de to stikprøver er identiske med hensyn til fordeling efter køn og alder (se: *Bilag VI*, bind II, oversigterne VI.1.-VI.2.). Med et bortfald fx på omkring 33 pct. i hver af de to stikprøver vil nægttere mv. bevirke to *nettostikprøver* af størrelsesordenen 1.000 respondenter, hvilket er tilfredsstillende i relation til eksperimentets formål.

Spørgeskemaer

Surveydata kan tilvirkes ved besøgsinterview, ved telefoninterview, ved fremsendelse af postspørgeskemaer eller ved kombinationer heraf. Forud for udarbejdelse af de to spørgeskemaer er det nødvendigt at vælge og motivere tilvirkningsmåden. Kravet følger af, at måleproblemer ikke er uafhængige af tilvirkningsmåde [se fx: Andersson, 1985; Fink & Kosecoff, 1985; Groves, 1989; Olsen, 1995; Sproull, 1988]. Ved besøg fører den momentane *common ground* respondent og interviewer imellem ofte til mangelfulde målinger.

Også ved telefoniske interview kan interaktionen være årsag til måleproblemer. Hvad endelig postspørgeskemaer angår, stiller de undertiden urealistiske krav til respondenteres læsefærdigheder.

Blandt andre årsager til måleproblemer end de i afhandlingen inkluderede synes navnlig interaktionen mellem respondent og interviewer at være væsentlig [se fx: Groves, 1989; Olsen, 1995]. Med sigte på eliminering af eventuelle interviewereffekter er *split sample*-eksperimentet gennemført ved anvendelse af postspørgeskemaer. Valget af postspørgeskemaer kan dog påføre eksperimentet andre problemer. Da danskernes læsefærdigheder er meget forskellige, og da omkring hver tiende dansker skønnes at være funktionel analfabet [se fx: Elbro et al., 1991; Jansen et al., 1993; Mejding, 1994], vil varierende læsekompetence respondenterne imellem kunne fremkalde mangelfulde svar. Læsekompetence er derfor en implicit, ikke-målelig fejlkilde i eksperimentet. Men da fejlkilden påregnes at være af samme størrelsesorden i de to stikprøver, kan der abstraheres fra den. Det samme ville ikke kunne hævdes om interviewereffekter, da interviewerne ikke er de samme i forskellige dele af landet.

Et andet problem angår bortfaldets omfang og art i postspørgeskemaundersøgelser sammenlignet med datatilvirkning via besøg eller telefon. Andelen af opnåede interview er almindeligvis større ved besøgs- og telefoninterviewning end ved brug af postspørgeskemaer. Da bortfaldet er en trussel mod stikprøvers repræsentativitet, er bestræbelsen selvsagt maksimering af antal opnåede interview. I et *split sample*-eksperiment er et stort og muligvis selektivt bortfald dog mindre truende. Også i eksperimenter af den type er respondenterne i de to stikprøver medier for repræsentative populationsudsagn, men vigtigere er det, at de to nettostikprøvers repræsentative referencer er ens: Repræsentativ overensstemmelse er vigtigere end populationsrepræsentativitet. Såfremt det kan godtgøres, at der ikke er signifikante bortfaldsforskelle mellem de to stikprøver, er det altså forsvarligt at abstrahere fra bortfaldet (se: Repræsentativitet).

I forlængelse af overvejelserne om datatilvirkningsmåde og med afsæt i det prototypiske spørgeskema (se: *Bilag III*) er der konstrueret to spørgeskemaer. I begge skemaer er omkring halvdelen af

spørgsmålene faktuelle. Heraf er halvdelen episodiske og den anden halvdel ikke-episodiske spørgsmål. Omkring én tredjedel er holdningsspørgsmål, mens resten er kombinationsspørgsmål. Spørgeskemaerne er optrykt i *Bilag V* (bind II). Med enkelte undtagelser fra amerikansk grundforskning indeholder skemaversion A spørgsmål, der er identiske med spørgsmål i det prototypiske spørgeskema, dvs. spørgsmål fra danske undersøgelser. Også skemaversion B tager afsæt i det prototypiske skema, men derudover er erfaringerne fra projektets kvalitative del inddraget.

Det analytiske fokus er at afdække svarinkongruenser som følge af moderate sproglige transformationer. Transformationerne i skemaversion B er gennemført i overensstemmelse med de ledetråde, der indledningsvis er gjort rede for. De dér nævnte kriterier (uni- og multitransformation, svarkategoriel transformation, transformation via *probes* samt rækkefølgetransformation) er parametre, hvis værdier kan forblive uændrede i skemaversion B, ændres én ad gangen eller ændres simultant.

Enkelte spørgsmål er ikke undergået ændringer. Det gælder fem spørgsmål, der virker som baggrundsvARIABLE (køn, alder, skoleuddannelse, erhvervsuddannelse og aktuel hovedbeskæftigelse). Dertil kommer oplysninger fra Befolkningsstatistikregisteret om geografisk placering og urbaniseringsgrad. Alle andre spørgsmål er moderat korrigerede med hensyn til én eller flere parametre. I de fleste spørgsmål er to parameterværdier ændret, oftest med korrektioner af selve spørgsmålsformuleringen, ændrede svarkategorier og/eller tilføjelser af præciserende *probes*. I en mindre gruppe af spørgsmål er der gennemført ændringer af én parameterværdi, oftest ved korrektioner af spørgsmål, ændringer af ét ord eller kontekstuelle ændringer (skemaversion A indeholder fire spørgsmål, som ikke indgår i version B). I de resterende spørgsmål er der foretaget multiparametriske ændringer, oftest angående spørgsmålsformulering, svarkategorier, *probes* og/eller spørgsmålsrækkefølge.

Den indsigelse kan gøres, at kun én parameterværdi burde være ændret ad gangen. Da data tilvirkes via postspørgeskemaer, er det imidlertid i eksperimentel praksis ikke muligt at sondre éntydigt

mellem fx spørgsmål, *probes* og svarkategorier. Ved læsningen af spørgeskemaet gøres respondenterne ikke kun bekendt med spørgsmålene, men tillige med *probes* og svarkategorier, der således udgør en semantisk helhed. Dertil kommer, at det beror på et skøn, om præciserende *probes* placeres separat eller direkte indgår i spørgsmålene. Alene af disse grunde er der ikke entydige demarkationslinjer mellem de forskellige parametre. Det afgørende er derfor ikke, om én eller flere parameterværdier er ændret, men om skemaversion B alt i alt er en moderat semantisk ændring af version A. At to eller flere parameterværdier ofte ændres får dog statistiske og fortolkningsanalytiske konsekvenser (se: kapitel 11-12, bind II).

Tilvirkning af data

Medio februar 1996 blev de to spørgeskemaversioner sammen med en introduktionsskrivelse fremsendt til 3.026 mulige respondenter. Til halvdelen af respondenterne fremsendtes et blåt skema (version A), mens den anden halvdel modtog et grønt (version B). Begge skemaer blev for respondenterne præsenteret som en undersøgelse med titlen *Voksne danskernes levevilkår og holdninger 1996* (se: Bilag V, bind II).

Hverken i spørgeskemaet eller i introduktionsskrivelsen informeredes respondenterne om *split sample*-eksperimentets formål. Den valgte procedure påfører eksperimentet etiske problemer, idet respondenterne intetanende er deltagere i et videnskabeligt forsøg. Da forsøget imidlertid ikke er biomedicinsk og derfor ikke strider mod Helsinki-deklarationen [se fx: Den centrale videnskabsetiske komité, 1994] eller mod andre bestemmelser om forsøgspersoners deltagelse i eksperimenter, og da andre end etiske hensyn vurderes at have forrang, skønnes proceduren forsvarlig.

Det væsentligste argument for at tilbageholde information om eksperimentets egentlige formål er, at oplysninger herom kunne udløse en væsentlig fejlkilde af typen semantisk eller anden kognitiv fokusering. Når eksperimentets formål er at afdække normalrespondenters sprogsensitivitet og med surveys forbundne måleproblemer, er respondentens fokusering på sprogforståelse og informationsgenska-

belse uønsket. Dertil kommer, at oplysninger om eksperimentets formål kunne påvirke deltagelsesmotivationen og dermed opnåelsesprocenterne i negativ retning.

I perioden februar-marts 1996 blev der fremsendt rykkerskrivelser til respondenter, som ikke allerede havde svaret. Der blev i alt sendt tre rykkerskrivelser, heraf én med spørgeskema og svarkuvert. I datatilvirkningsperioden henvendte omtrent 100 respondenter sig til Socialforskningsinstituttet. Blandt typiske henvendelsesårsager kan nævnes: Nogle respondenter tilkendegav, at de ikke ønskede at deltage. Andre ville gerne deltage, men havde ikke mulighed herfor, fx på grund af ordblindhed eller andre handicap. Endelig var nogle i tvivl om, hvorledes de skulle forstå enkelte spørgsmål. Den hjælp, som respondenterne fik tilbudt, søgte i videst muligt omfang at respektere deres sprogbrug.

Datatilvirkningen blev afsluttet medio april 1996 efter tredje rykkerskrivelse. Da dataoparbejdelsen blev foretaget løbende i perioden februar-marts, kunne de to endelige datasæt fra A-nettostikprøven og B-nettostikprøven foreligge ultimo april 1996. De endelige datasæt er kontrolleret for mangler og logiske fejl.

Repræsentativitet

Der indkom besvarelser fra i alt 1.921 respondenter, hvilket svarer til en samlet opnåelsesprocent på 63. Opnåelsesprocenten er lidt højere i A-stikprøven end i B-stikprøven, nemlig 65 pct. henholdsvis 62 pct. Forskellen skyldes formodentlig B-skemaets lidt større omfang (30 henholdsvis 22 sider), men muligvis også mere omstændelige sproglige formuleringer i B-skemaet. Svaropnåelse og bortfald fremgår af *oversigt 5.5* på næste side, der viser, at respondenter, som ikke ønskede at deltage i undersøgelsen, almindeligvis tilkendegav dette ved ikke at reagere på instituttets henvendelser.

Som påpeget er et relativt stort bortfald ikke i sig selv truende for eksperimentet, da repræsentativ overensstemmelse A- og B-respondenterne imellem er vigtigere end populationsrepræsentativitet. Under henvisning til tabellerne i *Bilag VI* (Bind II) er det muligt

empirisk at underbygge, at der ikke er statistisk signifikante forskelle de to respondentgrupper imellem, hvorfor der kan ses bort fra bortfald og bortfaldsskævheder.

Oversigt 5.5.

Svaropnåelse, bortfald og bortfaldsårsager (procent).

	A-version	B-version
Besvaret (nettostikprøve)	65	62
Ikke besvaret	26	29
Nægter	8	8
Sygdom, bortrejst, flyttet mv.	1	1
I alt	100	100
Bruttostikprøve	1.514	1.512

I sagens natur omfatter repræsentativitetsanalysen udelukkende variable, om hvilke der fra Befolkingsstatistikregisteret findes oplysninger i begge bruttostikprøver. For såvel respondenter som bortfald foreligger der oplysninger om køn, alder, civilstand, geografisk placering og urbanisering (se: Bilag VI). 25 respondenter ekskluderes af repræsentativitetsanalysen, da respondenterne har fjernet spørgeskemaernes løbenummer før fremsendelse af skemaerne. Det drejer sig formodentlig om respondenter, der har betvivlet anonymitetssikringen.

Såvel blandt A- som B-respondenterne er der en moderat underrepræsentation af mænd, idet flere mænd end kvinder har undladt at besvare spørgeskemaet (se: Bilag VI, oversigt VI.1.). Det relativt større mandlige bortfald har imidlertid ikke konsekvenser for den repræsentative overensstemmelse de to grupper af respondenter imellem, idet kønsproportionen er ens i de to grupper ($P = 0,65$ (χ^2 -test); om fordele og ulemper ved χ^2 -test: se kapitel 11, bind II).

I begge bruttostikprøver er der en sammenhæng mellem alder og bortfald, idet bortfaldet er størst blandt de ældste (se: oversigt VI.2.). I både A- og B-bruttostikprøven er der signifikant forskel mellem respondenternes og bortfaldets aldersfordeling ($P = 0,01$ henholdsvis $0,04$). Imidlertid får heller ikke denne skævhed virknin-

ger for den repræsentative overensstemmelse, da aldersfordelingen ikke er signifikant forskellig de to respondentgrupper imellem ($P = 0,87$). Aldersfordelingen er heller ikke signifikant forskellig, når der fokuseres separat på mænds og kvinders aldersfordeling ($P = 0,88$ versus $0,99$).

Tilsvarende gælder for A- og B-respondenterne, at deres fordeling efter civilstand, geografisk placering og urbanisering ikke er signifikant forskellig (se: oversigt VI.3.-VI.5.). Heller ikke når der fokuseres på mænd henholdsvis på kvinder, er der statistisk signifikante forskelle mellem A- og B-respondenterne med hensyn til de tre nævnte variabler.

Med det forbehold, at repræsentativitetsanalysen udelukkende omfatter variabler, hvorom der er oplysninger i begge bruttostikprøver, kan der således abstraheres fra bortfald og bortfaldsskævheder. Da der hverken er signifikante forskelle mellem A- og B-respondenterne med hensyn til køn, alder, civilstand, geografisk placering eller urbanisering, er den repræsentative overensstemmelse respondentgrupperne imellem empirisk underbygget. Alt i alt er de to datasæt således brugbare ved gennemførelse af *split sample*-eksperimentets analyser.

Hypotesetest og fortolkninger

Split sample-eksperimentets hypotesetest og fortolkninger af deres udfald er temaet for afhandlingens kvantitative del. I kapitel 11 afdækkes danske respondents sprogsensitivitet statistisk-deskriptivt. Idet fokus er på spørgeskemaet som sprogligt måleinstrument, undersøges omfanget af voksne danskeres sprogsensitivitet (hypotese 11). Det belyses tillige, om sprogsensitivitet er mest udbredt ved besvarelse af episodiske spørgsmål og holdningsspørgsmål (hypotese 12) og om nogle befolkningsgrupper er mere sprogsensitive end andre (hypotese 13). Endelig undersøges det, om sprogsensitivitet fører til ikke-formresistente korrelationer (hypotese 14). I det følgende kapitel er erkendelsessigtet fortolkning af sprogsensitivitet. Fortolkning forudsætter eksplicitering af sproglige transformationer af de to spørgeskemaer, ligesom også afhandlingens teoretiske forforståelse og erfaringerne fra afhandlingens kvalitative del inddrages.

Analyserne baseres som nævnt på besvarelser fra 1.921 respondenter, hvoraf omkring halvdelen har besvaret spørgsmålene i A-versionen, mens den anden halvdel har besvaret B-versionen. Sprogligt transformerede spørgsmål virker som eksperimentelle variabler, mens de få ikke-transformerede spørgsmål fungerer som baggrundsvariabler. I hvert af de to spørgeskemaer er der i alt 102 spørgsmål og hertil hørende underspørgsmål. Disse 102 spørgsmål anvendes som *eksperimentelle variabler*. Det drejer sig om 48 faktuelle spørgsmål, 36 holdningsspørgsmål og 18 kombinationsspørgsmål. Halvdelen af de faktuelle spørgsmål er episodiske, mens den anden halvdel er ikke-episodiske. En samlet oversigt over de eksperimentelle variabler findes i *Bilag VII* (bind II).

Såfremt manglende svarkongruens som effekt af moderate sproglige transformationer skal kunne afdækkes ved statistiske metoder, bør hver variabels kategorielle udfaldsmuligheder være ens i A- og B-versionen. Som det fremgår af *Bilag VII*, er der gennemført rekodninger, som tilsikrer kategoriell overensstemmelse. *Ratio scale*-variabler (fx om antal gange, et givet fænomen forekommer) er tildelt samme kategorielle udfaldsmuligheder i de to versioner. For andre variabelers vedkommende tilbydes i B-versionen *husker ikke, har ingen mening* eller *ved ikke* som svarkategorier, der ekskluderes ved afdækning af inkongruente svar. Rekodninger er også nødvendige af hensyn til χ^2 -test med et tilstrækkeligt antal observationer i alle tabelceller (se: Hypoteser og procedurer, kapitel 11, bind II). Svarkategorier med meget få observationer er derfor ofte integreret med kategorier, hvori der er flere observationer.

De få spørgsmål, der er identiske i de to versioner, angår respondenternes køn, alder, skoleuddannelse, erhvervsuddannelse og aktuelle hovedbeskæftigelse. Oplysninger herom – tillige med oplysninger hidrørende fra Befolkningsstatistikregisteret om geografisk placering og urbaniseringsgrad – fungerer som variabler, der formodes at interferere med sprogsensitivitet. Disse variabler er eksperimentets *baggrundsvariabler*.

En betingelse, for at de syv variabler kan virke som baggrundsvariabler, er, at de kategorielle udfaldsrum er ens de to nettostikprøver

imellem. Det bør derfor sandsynliggøres, at de enkelte variabelfordelinger – med forbehold for statistisk usikkerhed – er overensstemmende de to nettostikprøver imellem. Såfremt svar på spørgsmål, der skal virke som baggrundsvariabler, i sig selv er sprogsensitive, kan de afgivne informationer ikke anvendes til afdækning af variationer i sprogsensitivitet.

Efter rekodning af baggrundsvariablerne er der gennemført χ^2 -test af statistisk overensstemmelse fordelingerne imellem (5 procent signifikansniveau). Rekodninger samt de til χ^2 -størrelserne svarende P-værdier fremgår af *oversigt 5.6* på næste side. Oversigten anskueliggør, at én af variablerne – skoleuddannelse – ikke umiddelbart kan anvendes som baggrundsvariabel. Det største bidrag til χ^2 -størrelsen hidrører fra kategorien *anden skoleuddannelse*. Bidraget beror på en utilsigtet konteksteffekt. I A-versionen efterfølges spørgsmålet om skoleuddannelse af et spørgsmål om erhvervsuddannelse, men i B-versionen af et spørgsmål om skolegang. Derfor er andelen med *anden skoleuddannelse* signifikant større i B- end i A-versionen (5 procentpoint).

Imidlertid er andelen af respondenter med *kun folkeskole* ikke signifikant forskellig i de to skemaversioner (58 versus 56 pct.), hvorfor denne kategori kan indgå i en kombineret baggrundsvariabel: *skole- og erhvervsuddannelse*. Denne baggrundsvariabel tildeles følgende udfaldsmuligheder: højst folkeskole og ingen erhvervsuddannelse, lærlinge/efg-uddannelse mv. uanset skolebaggrund, kort videregående erhvervsuddannelse uanset skolebaggrund, mellemlang videregående erhvervsuddannelse uanset skolebaggrund, lang videregående erhvervsuddannelse uanset skolebaggrund og anden erhvervs- og skoleuddannelse. Med hensyn til denne variabel peger χ^2 -test på, at variablen kan anvendes ved analyser af sprogsensitivitet i befolkningsgrupper med forskellig uddannelsesmæssig baggrund. Det gælder tillige i subgrupper, eksempelvis med hensyn til køn ($P_{\sigma} = 0,20$; $P_{\varnothing} = 0,34$) og alder ($P = 0,12$ - $0,94$).

Der anvendes således følgende baggrundsvariabler i analyserne: køn, alder, skole- og erhvervsuddannelse, hovedbeskæftigelse, geografisk placering og urbaniseringsgrad. Både de enkelte variabler og sam-

Oversigt 5.6.

Baggrundsvariabler, rekodninger og P-værdier (χ^2 -test).

Baggrunds- variabel	Kode/rekode	A- og B-version (pct.)		P-værdi Respondenter (N)
Køn	Mand	49	47	P = 0,57 N = 1.917
	Kvinde	51	53	
	I alt	100	100	
Alder	20-29 år	18	19	P = 0,82 N = 1.913
	30-39 år	22	21	
	40-49 år	20	21	
	50-59 år	19	18	
	60-69 år	12	12	
	70-79 år	9	8	
	I alt	100	99	
	m (gennemsnit)	45,6	45,3	
	md (median)	45	44	
Skole- uddannelse	Kun folkeskole	58	56	P = 0,01 N = 1.914
	Studentereksamen, hf mv.	30	27	
	Anden skoleuddannelse	12	17	
	I alt	100	100	
Erhvervs- uddannelse	Ingen erhvervsuddannelse	30	28	P = 0,25 N = 1.839
	Lærlinge/efg-uddannelse mv.	32	36	
	Videregående erhvervsuddannelse	38	36	
	I alt	100	100	
Hoved- beskæftigelse	Selvstændigt erhvervsdrivende mv.	7	7	P = 0,08 N = 1.882
	Faglært arbejder	9	10	
	Ikke-faglært arbejder	12	10	
	Funktionær mv.	35	33	
	Pensionist/efterlønsmodtager mv.	21	19	
	Under uddannelse	7	8	
	Anden hovedbeskæftigelse	9	13	
	I alt	100	100	
Geografisk placering	Hovedstaden mv.	23	24	P = 0,77 N = 1.896
	Øvrige Sjælland mv.	25	22	
	Fyn	7	9	
	Sønderjylland	4	5	
	Vestjylland	9	9	
	Nordjylland	14	14	
	Østjylland	18	18	
	I alt	100	101	
Urbaniserings- grad	Hovedstadsområdet	26	26	P = 0,99 N = 1.896
	Største byer	9	9	
	Større byer	9	10	
	Mindre byer	17	17	
	Små byer og landdistrikter	39	38	
	I alt	100	100	

menhænge mellem dem er χ^2 -testet for fordelingsoverensstemmelse de to nettostikprøver imellem. De gennemførte χ^2 -test giver ikke anledning til yderligere forbehold for baggrundsvARIABLENES analytiske anvendelse.

Resumerende er den analytiske strategi ved test af de fire kvantitative hypoteser: I kapitel 11 rettes opmærksomheden mod spørgsmålstværgående tendenser og spørgsmålstyper (bind II). Først afdækkes sprogsensitivitetens omfang generelt og med hensyn til spørgsmål af forskellig type. Derefter inddrages baggrundsvARIABLENE med sigte på lokalisering af subgrupper af voksne danskere, der er mere sprogsensitive end andre. Endelig vil det blive testet, om danske respondents sprogsensitivitet bevirker ikke-formresistente korrelationer. Efter afsluttet test af hypoteser fortolkes afprøvningerne af de gennemførte test i kapitel 12.

Også afhandlingens kvantitative del sigter mod generalisering, men af en anden type end i den kvalitative. Hensigten med *split sample*-eksperimentet er statistisk-repræsentative generaliseringer om befolkningens sprogsensitivitet. Både for voksne danskere som helhed og for subgrupper af danskere skal det ved hypotesetest kunne afgøres, i hvilket omfang moderate transformationer af spørgsmål og kontekster fremkalder statistisk sandsynlige inkongruente svar og svarfordelinger. Der er ovenfor peget på, at de to datasæt er brugbare ved analysernes gennemførelse.

Det er desuden afgørende, at de sproglige transformationer med rette kan hævdes at være moderate. Om det forholder sig således, kan ikke afgøres på grundlag af indiskutable kriterier, men beror – ligesom definition og operationalisering af begreber i surveyundersøgelser (se: kapitel 1) – på det videnskabelige samfunds vurderinger. Hvis videnskabelige kritikere kan argumentere for, at transformationerne, når den receptionsteoretiske forforståelse vel at mærke medindtænkes, er for vidtgående, problematiserer det hypoteseafprøvningernes udfald. Et andet forhold, der bidrager til problematisering, er, at de fleste transformationer som nævnt er multiparametriske, hvorfor sprogsensitivitet i tilknytning til specifikke transformationstyper ikke er mulig. Endelig kan også de anvendte

statistiske test problematisere hypoteseafprøvningernes udfald (se: kapitel 11, bind II).

Med hensyn til de efterfølgende fortolkninger af hypoteseafprøvningernes udfald (se: kapitel 12, bind II) baseres de som nævnt både på den teoretiske forforståelse og på resultater fra afhandlingens kvalitative del. Når udfaldet af de kvalitative hypotesetest inddrages, muliggøres probabilistiske fortolkninger af, om A- eller B-spørgsmål er de gunstigste med sigte på forebyggelse af måleproblemer.

Videnskabsteoretisk grundlag

Når de metodologisk-analytiske tilgange anskues videnskabsteoretisk, gives der i afhandlingens kvalitative del (kapitel 6-10) normative svar på såvel det ontologiske som det epistemologiske spørgsmål. Forskere, der forudsætter, at kun observationer kan være grundlag for erkendelse, har som nævnt allerede besvaret det ontologiske spørgsmål. Hvis nemlig kun empiri kan accepteres som erkendelsesgrundlag, dannes erkendelse ved et samspil mellem empiriske fremtrædelsesformer og sprogliggørelse af disse former. I så fald beror erkendelse alene på observation, sprog og logik.

Der er argumenteret for, at kvalitativ erkendelse ikke – som fx inden for den tidligere nævnte *grounded theory*-tilgang – begynder med observationer, men med teoretiske og empiriske *forud*-sætninger og af *forud*-sætningerne afledte hypoteser. Det gælder navnlig kravet om teori-relateret, uden hvilken kvalitativ empiri ikke kan generaliseres, dvs. overskride de enkelte informanternes udsagn. Først med teoretisk forforståelse, der så at sige “teoriimprægnerer” empirien, er det muligt at se *noget* som *noget bestemt*: “The theoretical basis of an investigation provides the context for making decisions about how interviews will be analyzed. The analyst’s theoretical conceptions of the subject matter influence how he or she analyzes the interviews.” [Kvale, 1996].

Teoretisk forforståelse sikrer ikke praktisk erfaringsgyldighed, der forudsætter en loyal og troværdig beskrivelse af informanternes udsagn på en måde, som informanterne genkendende kan eller i givet fald ville kunne bifalde. Derimod anskues teoretisk forforståelse i

afhandlingen som et grundlæggende vilkår for generaliseringsgyldighed: "I den kvalitative analyse .. må regelmæssighedens ikke-tilfældige karakter vurderes ud fra en teoretisk forankring: regelmæssigheden er knyttet til analysens afdækning af konstitutive træk i beskrivelsen – og disse træks relatering til et fremlagt teoriplan. Her er tale om gyldighed som *generalisering* (almengørelse)." [se: Jørgensen, 1989]. Forestillingen om forudsætningsløs erkendelse, der fx findes inden for fænomenologien, implicerer risici for idiosynkratisk common sense-"erkendelse" [se fx: Christensen, 1994b].

At de kvalitative hypotesetest og deraf følgende generaliseringer er gyldige, implicerer ikke, at de opfylder kravet om endelig verifikation. Generaliseringerne har teoretisk forankring og er empirisk underbyggede eller "befæstede" (eng. *corroborated*), men er samtidig foreløbige [se fx: Popper, i: Schmidt, 1991; Popper, 1981]. Generaliseringerne nærmer sig muligvis "det værende" (in casu danske respondents spørgsmålsforståelse og genskabelse af informationer), hvis objektive eksistens, man ontologisk kan beslutte sig for at betragte som givet, men som i sidste instans forudsætter filosofisk diskurs.

Derfor er svaret på det epistemologiske spørgsmål i afhandlingens kvalitative del: Som i andre kvalitative undersøgelser fører også laboratoriebaseret tilvirkning af data og test af kvalitative hypoteser ikke til universelle sandheder, men til *probabilistisk erkendelse* via kontrolleret erfaring og sandsynliggjort viden [se fx: Jørgensen, 1989; se også: Jørgensen, 1983]. Probabilistisk erkendelse tilfredsstiller ikke naturvidenskabelige krav om eksplicit, universel, abstrakt, diskret, systematisk, fuldstændig og forudsigende erkendelse [se fx: Flyvbjerg, 1991]. Derimod opfyldes kravet om, at hypoteserne ikke af logiske grunde eller ved sproglig vaghed unddrager sig mulighed for empirisk falsifikation.

Falsifikatorerne er empiriske spor af sprogforståelse og af genskabelsesstrategier, således som sporene er aflejret i de in extenso udskrevne interview, fx: "her er det ikke muligt at finde spor af korttidshukommelsesproblemer", "her er der et sikkert spor af kognitiv magelighed" eller "her skyldes forståelsen af spørgsmålet afsmittende

forståelse fra det forudgående spørgsmål”. Falsifikation versus ikke-falsifikation optræder som sammenstød mellem konkurrerende fortolkninger af tekstsegmenter i de udskrevne interview. Ikke enhver fortolkning er tekstmedholdelig, idet analysen afskærer en række mulige fortolkninger og til gengæld sandsynliggør andre [se fx: Ricoeur, i: Schmidt, 1991].

Gyldighedsbegrebet anvendes undertiden synonymt med *korrespondenskriteriet*, dvs. kriteriet om overensstemmelse mellem erkendelse og virkelighed. Allerede Aristoteles – og Platon endnu tidligere – nævner korrespondenskriteriet: “At sige om det, der er, at det ikke er, eller om det, der ikke er, at det er, er falsk, mens at sige om det, der er, at det er, og om det, der ikke er, at det ikke er, er sandt.” [Føllesdal et al., 1990].

Mens korrespondenskriteriet har en central placering inden for positivisme og empirisme, er det holistiske *kohærenskriterium* – kravet om indre tekstanalytisk sammenhæng – gældende inden for store dele af hermeneutikken, fx hos Ricoeur: “En tekst er et hele, en totalitet... Helheden optræder konkret som et hierarki af emner, overordnede og underordnede emner. Rekonstruktionen af teksten som et hele bevæger sig nødvendigvis i en cirkel i den forstand, at erkendelsen af delene forudsætter en slags helhed. Og omvendt er det ved at udlægge detaljerne, at vi udlægger helheden...” [Ricoeur, i: Schmidt, 1991]. Den hermeneutiske cirkel – eller måske bedre: spiral – er velkendt. Når cirklen sluttes, er gensidig tekstanalytisk implikation og modsigelsesfrihed sandsynliggjort.

Andre videnskabsteoretiske retninger pointerer, at gyldighed også kan være *pragmatisk erkendelsesnytte*. Eksempelvis Aristoteles gjorde med sit i nutiden forholdsvis ukendte phronesis-begreb opmærksom herpå [se fx: Flyvbjerg, 1991]. Senere sigtede eksempelvis “marxismerne” – fx sovjetmarxismen og den strukturelle marxisme – mod pragmatisk nytte [se fx: Johansson & Liedman, 1983]. Det samme gælder Frankfurterskolen, der i al fald i dens første år med pragmatisk-emancipatorisk sigte fokuserede kritisk-teoretisk på blotlæggelse af illegitim magtudfoldelse [se fx: Kjørup, 1997].

Af svaret på det ontologiske spørgsmål følger, at den probabilistiske erkendelse i afhandlingens kvalitative del ikke nødvendigvis fuldt ud korresponderer med en "objektivt eksisterende respondentvirkelighed". Alene induktionsproblemet, hvis uløselighed allerede Hume gjorde opmærksom på [se: Popper, 1981], implicerer, at generaliseringer, der overskrider interview med blot 32 informanter, aldrig kan blive logisk tvingende. Det er derfor *ikke* fuldstændig sikkert, at de ti kvalitative hypotesetest bringer afhandlingen nærmere sand erkendelse om danske respondents sprogforståelse og genskabelsesstrategier. Eksplicitte og begrundede kvalitative metodologiske procedurer øger sandsynligheden herfor, men ingen kan med sikkerhed vide det. Så meget desto vigtigere er kohærenskriteriet, der er søgt opfyldt ved omhyggelig performativ og informativ analyse, kodning og kontrol af koderelabilitet. Endelig spiller også det pragmatiske nyttekriterium en rolle i afhandlingen, der på probabilistisk-generaliserende erkendelsesgrundlag sigter mod at udvikle nye strategier for konstruktion af spørgeskemaer (se: kapitel 14, bind II).

Såfremt afhandlingens grundlag var positivistiske videnskabelighedsidealer, ville laboratoriemetoden ikke være hensigtsmæssig. Som det er fremgået, baseres afhandlingen ikke på et uopnåeligt ideal om endelig verifikation. Derimod pointeres det uundgåelige i en vis grad af erkendelsesrelativisme. Uundgåeligheden, hvis virkning ikke nødvendigvis er arbitrær subjektivitet og irrationalitet, skyldes blandt andet, at der ikke findes et fælles neutralt erkendelsessprog, som alle samfundsforskere – med en term fra Habermas – "kommunikativt handlende" kan mødes i. Som tidligere nævnt er der desuden ikke uden for-domme metoder til afgørelse af, hvad "det værende" er, og hvordan "objektiv" erkendelse herom konstrueres. Som Kuhn gør opmærksom på, er forestillingen om overensstemmelse mellem erkendelsens ontologi og dens "virkelige" modstykker illusorisk [se: Kuhn, i: Schmidt, 1991; se også: Kuhn, 1995].

Hvorvidt kvalitative undersøgelser med generaliserende erkendelsessigte formår at overskride interviewede informanter, afhænger således af normative svar på såvel det ontologiske som det epistemologiske spørgsmål. Desuden beror generaliserende erkendelse på generaliseringsbegrebets operationelle semantik og på omhyggelige

metodologiske procedurer, fx strategisk udvælgelse af informanter og specifikke interviewprocedurer. Under disse forudsætninger er generaliseringer på grundlag af interview med få informanter ikke udelukket. Som hos Flyvbjerg [1991] gøres der også i afhandlingen opmærksom på store dele af det videnskabelige samfunds hidtidige undervurdering af illustrative eksemplers erkendelsesgenererende muligheder.

Ligeledes i afhandlingens kvantitative del (kapitel 11-13, bind II) gives der normative svar på det ontologiske og epistemologiske spørgsmål. Det følger af, at *split sample*-baseret empiri ikke er det eneste grundlag for erkendelse ved afprøvningen af de fire kvantitative hypoteser og ved den efterfølgende fortolkning af testresultaterne. Heller ikke afhandlingens kvantitative del lever således op til kravet om endelig verifikation. Som i andre surveyundersøgelser fører *split sample*-eksperimenter og fortolkningen af eksperimenternes resultater ikke til objektive invariante universaliteter, men til en anden type af probabilistisk erkendelse end i kvalitative interviewundersøgelser: statistisk sandsynliggjorte befolkningsrepræsentative generaliseringer.

Surveymetoden og dens resultater er i afhandlingens indledende kapitel kritiseret for empirisme. Det burde i så fald bidrage til selv-kritisk at problematisere *split sample*-eksperimentet. Hvis kun observationer – respondenters svar på to moderat forskellige versioner af et spørgeskema – var grundlag for afhandlingens kvantitative del, ville svarene på det ontologiske og epistemologiske spørgsmål være empiristiske. Imidlertid baseres eksperimentet og fortolkningen af testresultaterne på andet og mere end observation, og netop derfor udvides mulighederne for erkendelse. I modsætning til de fleste danske surveyundersøgelser (se: kapitel 1) baseres *split sample*-eksperimentet og fortolkningen af dets empiriske udfald nemlig på eksplicit teoretisk-konceptuel forforståelse.

Eftersom både teoretiske begreber og resultaterne af afhandlingens kvalitative del virker som forforståelse for den kvantitative, simulerer *split sample*-eksperimentet ikke forudsætningsløshed. Eksperimentets analytiske resultater er med andre ord ikke rene kvantita-

tive fremtrædelsesformer for det observerede og afskærer sig ikke fra overskridelse af disse former. Med en parafrasering af Adorno-citaterne i kapitel 1 kan det epistemologiske grundlag for afhandlingens kvantitative del formuleres som følger: Svarprocessens væsen er ikke en illusion, men et centralt erkendelsesteoretisk spørgsmål, der lader sig besvare probabilistisk ved anvendelse af *split sample*-metoden, såfremt metoden kombineres med kvalitativ metode og med teoretiske for-domme. Når erkendelsesprocessen ikke begynder på en tabula rasa, hvorpå data ordnes efter der at have indfundet sig forudsætningsløst, er væsenssammenhænge ikke længere a priori beskyttet imod erkendelse.

Korttidshukommelse

Dette og de følgende tre kapitler sigter mod test af afhandlingens kvalitative hypoteser. Analyserne baseres på 32 survey- og laboratorieinterview. Der er i det foregående kapitel redegjort detaljeret for de procedurer, som er anvendt ved gennemførelsen af survey- og laboratorieinterview samt ved analysen heraf, ligesom der også er reflekteret over analysernes videnskabsteoretiske grundlag.

Den første opgave er at fastlægge den rækkefølge, hvori test af hypoteserne skal gennemføres. Det antages, at surveyspørgsmål først korttidstilignes og søges forstået, hvorefter relevante informationer genskabes, hvorpå der – eventuelt via en vurderings- eller bedømmelsesproces – afgives svar (se: *oversigt 2.1*, kapitel 2). Dette er afhandlingens forenkledede version af svarprocesmodeller udviklet af amerikanske forskere [se fx: Alwin, 1991; Hippler et al., 1987; Leinhard, 1981; Schwarz et al., 1991; Tourangeau & Rasinski, 1988; Willis et al., 1991].

Da korttidshukommelse er et generelt svarvilkår, testes hypotesen herom først. Det, som respondenten skal korttidstiligne, er enkeltord og spørgsmål. Et minimum af spørgsmålsforståelse er en betingelse for at kunne genskabe informationer, der spørges om. Test af hypoteserne vedrørende enkeltords semantiske felter og tomme pladser i spørgsmål følger derfor umiddelbart efter (kapitel 7). I kapitel 8 rettes opmærksomheden mod hypoteserne om genskabelse af informationer, mens hypotesen om konteksteffekter testes til sidst (kapitel 9). Afprøvningen af de kvalitative hypoteser sammenfattes og perspektiveres i kapitel 10.

Forud for test af de enkelte hypoteser er det relevant at besvare et mere overordnet spørgsmål om de med surveyinstrumentet – spørgeskemaet – forbundne måleproblemer: Som nævnt omfatter de 32 interview to besvarelser af de fleste spørgsmål i det prototypiske spørgeskema. Såfremt alle eller de fleste spørgsmål besvares på samme måde anden gang, underbygger det alt andet lige måleinstru-

mentets kvalitet, mens kvaliteten anfægtes, hvis svar ofte ændres, når informanter får mulighed for svarrefleksion.

Første- og andengangssvar

Det i *Bilag III* viste spørgeskema er det tekstlige grundlag for interview med strategisk udvalgte informanter. Som nævnt omfatter hvert interview to faser: en survey- og laboratoriefase. Ét væsentligt aspekt af anden fase er informanternes genbesvarelse af størstedelen af de 77 spørgsmål (med underspørgsmål), som er stillet og besvaret i surveyfasen. En opgørelse af uoverensstemmelser mellem survey- og laboratoriesvar bidrager ikke i sig selv til hypotesetest, men er ét afsæt herfor. Det må nemlig antages, at såvel sprogforståelse som genskabelse af informationer er årsag til måleproblemer, hvis der ofte afgives andre andengangssvar eller på anden måde rejses tvivl om svarene.

Under forløbet af laboratoriefasen har det været nødvendigt at tage hensyn til informanternes motivation og tid. Det ville være ønskeligt, om alle spørgsmål var besvaret to gange af alle informanter. Men under gennemførelsen af de første interview viste det sig, at der er spørgsmål, som aldrig eller sjældent volder forståelses- eller genskabelsesproblemer (fx spm. 1, 3, 4 og 25; se: *Bilag III*). Det ville irritere informanterne, hvis de fx skulle svare to gange på, hvornår de er født. I andre tilfælde er andengangssvar undladt af tidsmæssige årsager (fx spm. 11, 32, 53, 76 og 77). Tilbage er dog et betydeligt antal spørgsmål, som de fleste informanter har besvaret to gange. Med fokus på spørgsmål, som alle eller de fleste informanter har besvaret to gange, er nedennævnte opgørelse af uoverensstemmelsen mellem første- og andengangssvar en minimumsopgørelse. Det skyldes, at der kan være informanter, som – hvis de var blevet udspurgt to gange – ville have svaret anderledes anden gang.

Med disse forbehold afdækker opgørelsen af informanternes første- og andengangssvar, at muligheden for yderligere refleksion ofte giver anledning til ændrede svar (se: *oversigt 6.1*). Det gælder ikke mindst ved besvarelse af faktuelle spørgsmål, idet omkring hver fjerde informant i laboratoriefasen korrigerer eller modificerer svar på den slags spørgsmål. Navnlig svar på faktuel-episodiske spørgs-

mål fører til andre svar i laboratoriefasen. Også svar på holdnings-spørgsmål er ofte labile. Derimod synes svar på kombinationsspørgsmål mere stabile. Alene på dette grundlag må surveyinstrumentets muligheder for at fremkalde svar uden måleproblemer anfægtes.

Oversigt 6.1.

Uoverensstemmelse mellem svar i survey- og laboratoriefase (minimums-estimat). Særskilt efter spørgsmålstype (gennemsnit).

	Andel informanter
Episodiske spørgsmål	Halvdelen
Faktuelt-generelle spørgsmål	Én sjettedel
Holdningsspørgsmål	Én femtedel
Kombinationsspørgsmål	Én tiendedel

Note: Oversigten er en opgørelse af den gennemsnitlige andel af uoverensstemmende første- og andengangssvar for hver spørgsmålstype.

Blandt *episodiske spørgsmål*, som ofte fører til ændrede svar, kan nævnes: “Hvor mange gange har De inden for den sidste måned været sammen med Deres venner?” (to tredjedele af informanterne), “Hvor mange gange har De set tv inden for de sidste 2 uger?” (halvdelen), “Hvor mange gange har De været i biografen inden for det sidste år?” (halvdelen), “Hvor mange gange har De gjort rent i huset/lejligheden inden for den sidste måned?” (omtrent halvdelen) og “Hvor mange gange har De inden for de sidste 12 måneder været til tandlæge?” (omtrent halvdelen). Det er spørgsmål, som formodentlig stiller store kognitive krav.

Når svar på episodiske spørgsmål ændres, er ændrede svar i nogle tilfælde mindre justeringer. Eksempelvis ændres oplyst alder ved fraflytning hjemmefra med ét eller to år (spm. 23), eller årstallet for afsluttet erhvervsuddannelse ændres med ét år eller to (spm. 7). Svar ændres dog oftest fra præcise talstørrelser til intervaller eller til *ved ikke*-svar. Sidstnævnte svar forekommer, når informanten må indrømme, at det første svar var “et slag på tasken” eller “et gæt”. Eksempelvis forekommer intervaloversættelse eller *ved ikke*-svar oftest ved besvarelse af periodeafgrænsede spørgsmål om samvær med familie og venner (spm. 30), om antal rengøringer (spm. 28) og om biografbesøg, koncertbesøg o.l. (spm. 36).

Også nogle *faktuelt-generelle* spørgsmål fører ofte til ændrede andengangssvar. Det gælder fx: "Hvis De tænker på perioden fra De afsluttede Deres skoleuddannelse og frem til i dag, hvor længe har De da været i de erhvervssituationer, jeg nu viser?" (cirka tre fjerdedele af informanterne), "Hvor længe har De alt i alt levet i parforhold?" (omtrent halvdelen), "Hvor lang er/var Deres normale ugentlige arbejdstid, inkl. evt. bibeskæftigelse?" (omtrent halvdelen) og "Hvor meget har De/Deres familie tilbage til det daglige forbrug (mad, tøj, fodtøj, fornøjelser) pr. måned, når de faste udgifter og skatten er betalt?" (cirka én tredjedel). Ændrede svar kan skyldes ændret spørgsmålsforståelse og/eller ændret genskabelse af informationer.

Andengangssvar på faktuel-generelle spørgsmål fører kun undtagelsesvis til *ved ikke*-svar, men hyppigt til svarjusteringer, så et oprindeligt præcist svar enten erstattes af et intervalsvar, hvor det svarkategorielt er muligt, eller af et andet præcist svar. Eksempler, hvor intervalsvar forekommer, er spørgsmål om samlet varighed af parforhold (spm. 5), om varighed i forskellige erhvervssituationer (spm. 9) og om normal ugentlig arbejdstid (spm. 12). Ved besvarelse af de nævnte spørgsmål forekommer også ændringer fra én præcis talværdi til en anden, men i højere grad ved besvarelse af spørgsmål om antal skoler under skolegang (spm. 22) og antal værelser i boligen (spm. 24). Svar på andre faktuel-generelle spørgsmål er ikke talstørrelser, men elastiske angivelser som fx "ofte", "af og til" og "sjældent". Ved svarændringer på spørgsmål af dén type kan "ofte" blive erstattet med "af og til", "af og til" med "sjældent" etc. (fx spm. 29, 35 og 38).

Blandt *holdningsspørgsmål*, som ofte bevirker uoverensstemmelse mellem svar i survey- og laboratoriefase, kan fx nævnes: "Hvor vigtigt mener De, at følgende forhold er, hvis man skal opnå en høj social position i samfundet?" (halvdelen af informanterne), stillingtagen til udsagnet: "Ulønnet arbejdskraft kan tilbyde noget, som det offentlige aldrig vil kunne yde" (cirka én tredjedel), "Her ser De en liste over egenskaber, som børn kan opmuntres til at lære hjemme fra. Hvilke tre egenskaber synes De er specielt vigtige?" (cirka én tredjedel) samt "Angående sundhedsvæsenets behandling

af Dem selv eller Deres pårørende, har De inden for de sidste 12 måneder været tilfreds?” (én fjerdedel).

Ændrede svar på holdningsspørgsmål omfatter justeringer eller valg af *ved ikke*-svar. Holdningsjusteringer er almindeligvis af mindre omfang, fx fra “meget tilfreds” til “delvis tilfreds” med sundhedsvæsenet (spm. 46), eller fra “enig” til “meget enig” i nærmere specificerede udsagn (fx spm. 40). Kun undtagelsesvis undergår holdninger basale omkalfatringer. Derimod forekommer det ofte, at oprindeligt udtrykte holdninger ændres til ikke-holdninger. Ved nærmere eftertanke foretrækker informanten at undlade at tage stilling til komplekse udsagn, fx om frivilligt arbejde (spm. 40), om opnåelse af høj social position (spm. 60), om motivers betydning for stemmeafgivelse (spm. 69) og om skatternes højde og offentlige nedskæringer (spm. 74F). Det er spørgsmål, som informanten ofte ikke tidligere har overvejet.

Kombinationsspørgsmål fremkalder de færreste tilfælde af svarforskelle, men undertiden afgives ændrede andengangssvar: “Kræver/krævede Deres job, at De tager/tog initiativer?” (hver fjerde informant), “Diskuterer De ofte, sjældent eller aldrig politik med familie/venner/kolleger?” (hver fjerde) og “Er/var det nødvendigt at arbejde meget hårdt?” (hver sjette). Også med hensyn til kombinationsspørgsmål angår måleproblemerne både spørgsmålsforståelse og informationsgenskabelse. I de få tilfælde, hvor der i anden interviewfase afgives andre svar på kombinationsspørgsmål, har ændringerne sædvanligvis karakter af moderate justeringer, fx fra “i høj grad” til “i nogen grad” (spm. 13), fra “sometider” til “ofte” (spm. 17), fra “sjældent” til “aldrig” (spm. 34) eller fra “ingen ændring” til “noget dårligere” (spm. 58).

Om end svarændringer almindeligvis er moderat-justerende, problematiserer fremstillingen spørgeskemaet som måleinstrument. Der er ved analysen af de udskrevne interview afdækket omtrent 700 uoverensstemmelser mellem første- og andengangssvar, dvs. ca. 20 ændrede svar pr. interview med en variationsbredde på fra 10 til 40. Med afsæt heri påbegyndes afprøvningen af undersøgelsens kvalitative hypoteser.

Hypotesetest

Surveyinterviewet stiller krav om genskabelse af informationer af forskellig type. Kravene kan kun opfyldes ved forudgående aktivering af korttidshukommelsen. Det er antaget, at mangelfuld korttidstilegnelse af spørgsmål og af svarkategorier kan være årsag til måleproblemer:

Hypotese 1: Danske respondents korttidshukommelse er årsag til måleproblemer, navnlig ved besvarelse af holdningsspørgsmål.

Korttidshukommelsens virkemåde kan afdækkes eksperimentelt eller symptomalt. Når virkemåden afdækkes eksperimentelt, konfronteres forsøgspersoner med ikke-meningsbærende ord-, bogstav- eller talkombinationer, hvorigennem afdækning af forsøgspersonernes korttidshukommelseskapacitet muliggøres [se fx: Anderson, 1990; Baddeley, 1990]. Afdækningen er i så fald afdækning af korttidshukommelse *per se* uden inddragelse af forsøgspersonernes semantiske kapacitet. Under rendyrkede forsøgsvilkår er korttidshukommelseskapaciteten omkring syv ikke-semantisk relaterede ord, hvorimod kapaciteten er markant større, hvis ordene danner en mening. Eksempelvis fandt Herbert Simon, at "... the memory span was 7 words for unrelated words, whereas it was 22 words for 8-word phrases." [Eysenck, 1993].

Den gennemførte afprøvning af korttidshukommelseshypotesen er *symptomal*. Afprøvningen kan med andre ord ikke abstrahere fra sprogforståelse. Ved kodning af samtlige 32 udskrevne interview er samtlige tekstsegmenter, der er symptomer på korttidshukommelsesproblemer, lokaliseret (se: *Bilag IV*) og sidenhen samlet i et særligt hjælpedokument. Hvis der ikke fandtes spor af sådanne problemer, ville korttidshukommelseshypotesen blive falsificeret.

Et hyppigt forekommende symptom på korttidshukommelsesproblemer er informantens opfordring til, at interviewer gentager spørgsmålet: "Kan du gentage spørgsmålet?", "Prøv lige at spørge én gang til", "Den skal jeg lige ha' én gang til da", "Sig det lige igen", "Du kommer nok til at læse det én gang til", "Det sidste hørte jeg ikke", "Jeg vil gerne have spørgsmålet gentaget – jeg kom til at

tænke på noget andet”, “Jeg aner ikke, hvad du lige spurgte om”, “Jeg kan faktisk huske, at jeg ikke hørte, hvad du spurgte om”, “Det kan jeg ikke få til at hænge sammen. Prøv lige, skatterne er blevet for høje..?” etc. Alt andet lige har opfordringer til og påfølgende spørgsmålsgentagelse formodentlig svarfremmende effekt, men ikke alle informanter med korttidshukommelsesproblemer fremkommer med sådanne opfordringer.

Andre spor af korttidshukommelsesproblemer viser sig under selve spørgsmålsbesvarelsen. Det sker især, når dele af et spørgsmål ikke er korttidstilegnet, fx periodeafgrænsninger eller andre svarpræmisser: “Jeg troede, det handlede om tiden efter afsluttet erhvervsuddannelse, så det var galt” (spm. 9), “Det var køkkenet, jeg såd’n lige tog med i første omgang” (spm. 24), “Nu har jeg glemt, om det var i en periode eller....” (spm. 35B), “Er det inden for, hvad jeg har gjort på et år?” (spm. 38), “Jeg tænkte ikke på de sidste 12 måneder; det er mere i al almindelighed” (spm. 46), “Der har jeg misforstået det som inden for et år” (spm. 54) og “Ja, men jeg ... så mig selv som én, der skulle ud at søge arbejde, så jeg har nok forstået spørgsmålet forkert” (spm. 60).

Om den symptomale procedure gælder for det første, at den ikke er optimal til rendyrkelse af korttidshukommelse som årsag til måleproblemer. Da korttidshukommelse og spørgsmålsforståelse ikke kan adskilles operationelt, er der intet *ceteris paribus*. For det andet gælder, at proceduren kun afdækker korttidshukommelsesproblemer, som informanten selv bliver opmærksom på og artikulerer. Heraf følger, at proceduren formodentlig underestimerer korttidshukommelsesproblemernes omfang, da det sidenhen vil blive godtgjort, at respondenter undertiden besvarer kun partielt eller ikke korttidstilegnede spørgsmål (se: kapitel 8). Det er under den slags tavs betingelser, at korttidshukommelsesproblemer bliver årsag til mangelfulde målinger.

I de 32 udskrevne interview under ét er *kthpbl*-koden tillagt cirka 150 tekstsegmenter, hvilket svarer til 4-5 spor af korttidshukommelsesproblemer pr. informant. Symptomernes relative sjældenhed afspejler ikke nødvendigvis korttidshukommelsesproblemets sam-

lede omfang. Trods denne reservation er de 150 segmenter et solidt empirisk grundlag for lokalisering af spørgsmål og af typer af spørgsmål, som hyppigere end andre fremkalder korttidshukommelsesproblemer.

Med det større antal faktuelle spørgsmål end holdningsspørgsmål henholdsvis kombinationsspørgsmål i det prototypiske spørgeskema (se: *Bilag III*, bind II) in mente, fremkalder holdningsspørgsmål oftere end andre spørgsmål korttidshukommelsesproblemer. Mens der pr. faktuel spørgsmål henholdsvis pr. kombinationsspørgsmål er et halvt segment med spor af korttidshukommelsesproblemer, er der cirka tre segmenter pr. holdningsspørgsmål. Ved besvarelse af visse holdningsspørgsmål er der ofte vigtige svarafgrænsende præmisser, som ikke korttidstiles. Det gælder periodeafgrænsninger (fx spm. 46 om tilfredshed med sundhedsvæsenet) eller krav om andre specifikke svarrelateringer (fx svarrelatering til opnåelse af "høj social position" i spm. 60). Ved besvarelse af andre holdningsspørgsmål er korttidstilegnelse af spørgsmålshelheden anfægtelig (fx spm. 40A-D om frivilligt arbejde, spm. 69A-C om motiver ved stemmeafgivelse samt spm. 74F om holdning til offentlige nedskæringer).

Om end det oftest er holdningsspørgsmål, som udløser korttidshukommelsesproblemer, er der også afdækket problemer ved besvarelse af faktuelle spørgsmål. Det gælder ikke mindst periodeafgrænsninger, eksempelvis "efter afsluttet skoleuddannelse" i spørgsmål 9 om varighed i forskellige erhvervssituationer, "de første 15 år" i spørgsmål 21 om opvækstområde, periodeafgrænsningerne i spørgsmål 54 om sygdomsforløb, dødsfald mv. samt i spørgsmål 70 om deltagelse i underskriftindsamlinger, demonstrationer o.l. Men også andre svarpræmisser (fx problemrelateringen i spørgsmål 26 om boligmæssige støj- og lysgener mv. og "arrangementer eller andre fritidsaktiviteter" i spørgsmål 38 om foreningsaktiviteter mv.) fremkalder problemer.

At holdningsspørgsmål udløser korttidshukommelsesproblemer hyppigere end andre spørgsmålstyper beror blandt andet på, at holdningsspørgsmål er mere ordrige end spørgsmål af anden type. En analyse af segmenter i relation til antallet af ord i bagvedliggende

spørgsmål peger på en sammenhæng mellem korttidstegnelsesproblemer og spørgsmålslængde: Pr. spørgsmål med 5-10, 11-19, 20-29 henholdsvis 30 ord og derover er der (afrundet til hele tal) nul, ét, to henholdsvis fire segmenter med spor af korttidshukommelsesproblemer. I overensstemmelse med anden empirisk forskning [se fx: Baddeley, 1990] er det derfor ikke falsificeret, at sandsynligheden for korttidshukommelsesproblemer vokser med øget spørgsmålslængde. Hvis der alene tages hensyn til respondenteres korttidshukommelse, bør der i surveyundersøgelser gøres brug af korte spørgsmål, mens andre hensyn kan tale for mere ordrige spørgsmål (se: kapitel 7).

Med hensyn til korttidstegnelse af ordrige spørgsmål er informanternes svar på følgende spørgsmål illustrative: "Det diskuteres, hvordan staten skal fremme erhvervslivet. A siger: Staten bør støtte de brancher, der har de bedste vækstmuligheder. Så får man mest ud af pengene. B siger: Det bør alene være markeds kræfterne og ikke staten, der skal afgøre, hvilke virksomheder og brancher, der skal vokse. Derfor skal staten ikke støtte bestemte brancher. Hvem er De mest enig med?" (spm. 75). Mange informanter udviser symptomer på korttidstegnelsesproblemer:

Int.: Så kom (spm. 75). Prøv at sige med egne ord, hvad A egentlig snakker om.

Ifm.: Hold kæft... Må jeg godt lige tænke mig om i to minutter?

Int.: Ja.

Ifm.: Det, som A siger, det er, at de der virksomheder, der giver et godt overskud og måske har nogen udlandskontakter, hvor man måske kan få nogen penge ind .. det er dem, vi skal støtte. Og... øhhhm ... ja.

Int.: Og hvad siger B?

Ifm.: Åh, gud, den var så lang, så lang .. jeg kan huske, det var B, jeg holdt med, men det er jeg ikke så sikker på, jeg gør ... (ler) ...

Int.: Jeg prøver lige at læse den op igen... (spm. 75). Er du enig med nogen af dem, eller måske slet ikke med nogen af dem?

Ifm.: Jeg ved ikke... Nej, det er jeg ikke. Jeg kan slet ikke finde ud af den der... [ændret svar].

Int.: (Spm. 75)

Ifm.: Altså kort sagt... øhh... Staten skal... Det sidste går på, at staten skal ikke bestemme... Der skal gives støtte...

Int.: Skal jeg læse det op igen?

Ifm.: Jah.. prøv lige...

Int.: (Spm. 75)

Ifm.: Narhh... det er nok det sidste [ændret svar].

Der kan opstå særlige korttidshukommelsesproblemer under anvendelse af *svarkort*-proceduren (udlevering af svarkort i tilknytning til et spørgsmål). Navnlig til spørgsmålene om tilfredshed med sundhedsvæsenet (spm. 46) og om forhold til opnåelse af høj social position i samfundet (spm. 60), der begge er spørgsmål, hvor svarkort udleveres, er der knyttet forholdsvis mange spor af korttidshukommelsesproblemer. Dette underbygger, at svarkort-proceduren undertiden hæmmer korttidstilegnelse af selve spørgsmålet, idet respondenter i højere grad søger tilegnelse af svarkort end af spørgsmål.

I tilknytning til de øvrige svarkort-spørgsmål er der færre segmenter med spor af korttidshukommelsesproblemer. Formodentlig er det derfor kun under visse betingelser, at proceduren fremkalder problemer. Det til spørgsmål 9 om forskellige erhvervssituationer knyttede svarkort er en semantisk forlængelse af selve spørgsmålet og præciserer dette (reduktion af tomme pladser). Tilsvarende gælder spørgsmål 21 (opvækstområde) og spørgsmål 56 (bruttoindkomst). Derimod virker det til spørgsmål 46 udleverede svarkort ikke fremmende for korttidstilegnelse, men er distraherende. Hvad det til spørgsmål 60 hørende svarkort angår, præciserer det ikke, at spørgsmålet omhandler opnåelse af høj social position, hvilket derfor overhøres af nogle informanter, mens de fokuserer på svarkortet.

Der er to mulige løsninger på svarkort-problemet: Sædvanligvis udleveres svarkort, medens det dertil hørende spørgsmål læses op (Datasektionen, Socialforskningsinstituttet (nu: SFI-SURVEY)). Én løsning kunne derfor være først at udlevere svarkortet efter afsluttet oplæsning. Svarkort-fokuseringens mulige negative virkninger ville dermed blive elimineret. En anden løsning kunne være, at lade svarkortet omfatte både spørgsmål og svarkategorier. Sidstnævnte

løsning er formodentlig at foretrække, da den øger sandsynligheden for korttidstilegnelse af både spørgsmål og svarkategorier.

Spor af korttidshukommelsesproblemer har ikke samme udbredelse blandt de 32 informanter. Det beskedne antal informanter tillader imidlertid ikke generaliseringer om sammenhænge mellem korttidshukommelse og træk ved respondenter. Mange spor er fx registreret hos en 38-årig kvindelig ikke-faglært arbejder og en 51-årig kvindelig funktionær, mens en 58-årig mandlig førtidspensionist, en 51-årig kvindelig erhvervsdrivende og en 51-årig mandlig faglært arbejder synes at have en velfungerende korttidshukommelse. Såfremt der i den voksne befolkning som helhed fandtes en nær sammenhæng mellem korttidshukommelse, køn, alder og social baggrund, måtte det afspejles blandt informanterne. Da det ikke er tilfældet, antages det, at en surveyoptimal korttidshukommelse har sammenhæng med andre parametre.

150 spor af korttidshukommelsesproblemer i 32 interview peger på, at hypotesen ikke falsificeres. Men i almindelighed fører danske respondentes korttidstilegnelse af spørgsmål dog næppe til markante empiriske måleproblemer. På den anden side er det ikke i surveyundersøgelser forsvarligt at abstrahere fra problemet. Det gælder navnlig holdningsspørgsmål med mange ord. Der erindres om risici knyttet til anvendelse af ordrige spørgsmål og lange ord [se fx: Anderson, 1990]. Endvidere bør brugere af surveymetoden være opmærksomme på måleproblemer knyttet til anvendelse af svarkort.

Sprogforståelse

Hypoteser og procedurer

Uanset datatilvirkningsmetode (besøg, telefon, post) konfronteres respondenter med spørgsmålshelheder. Et mindstemål af korttidstilegnelse af disse helheder er en ufravigelig svarpræmis. Med afhandlingens forforståelse in mente antages det, at processerne bag sprogforståelse basalt er de samme uanset metode til tilvirkning af data [se fx: Anderson, 1990].

Forståelse af spørgsmålshelheder forudsætter forståelse af enkeltord – og vice versa. Hypoteserne om semantiske felter og om udfyldelse af tomme pladser har derfor en central placering i afhandlingen. Den af Luria [1984] inspirerede bestemmelse af begrebet *semantisk felt* (se: kapitel 2) og den normative hierarkisering af semantiske felter (se: kapitel 4) er præmisser for test af hypotesen om semantiske felter:

Hypotese 2: *Danske respondenter forståelse af enkeltord er årsag til måleproblemer, navnlig ved besvarelse af holdningsspørgsmål. Sandsynligheden for måleproblemer vokser med vidden af enkeltords semantiske felter.*

I det følgende afsnit afdækkes enkeltords semantiske felter. Der fokuseres navnlig på substantiver, men også verbers, adjektivers og adverbiers felter afdækkes. Afdækningen sker ved symptomal analyse af de 32 udskrevne interview. Felt-hierarkiseringen er ikke længere normativ, men empirisk. Givet at respondenter forståelse af enkeltord er årsag til måleproblemer, antages der at være en sammenhæng mellem enkeltords semantiske felter og måleproblemer: Jo videre et enkeltords semantiske felt er, desto større er sandsynligheden for mangelfulde målinger. Efter tilendebragt hypoteseafprøvning er sigtet *forståelse* af empirisk underbyggede semantiske hierarkier (se: Semantiske felters bestemmende parametre).

I resten af kapitlet er fokus på spørgsmålshelheder. Den af Mikkelsen [1989], Steffensen [1991] og andre inspirerede receptionsteo-

retiske bestemmelse af begrebet *tom plads* og receptionsanalysen i kapitel 4 er præmisser for den følgende analyse (se: Tomme pladser). En konsekvens af præmisserne er, at termen *selve spørgsmålets betydning* er uden mening. Respondenter udfylder tomme pladser ved fortolkning af det, spørgsmålshelheden intenderer, men ikke nævner. Respondenten konstruerer spørgsmålshelhedens betydning. Det er derfor ikke sikkert, at konstruktionen af betydning svarer til forskerens spørgeintention:

Hypotese 3: *Danske respondents udfyldelse af tomme pladser i enkeltspørgsmål er årsag til måleproblemer, navnlig ved besvarelse af holdningsspørgsmål. Sandsynligheden for måleproblemer vokser med antallet af tomme pladser i enkeltspørgsmål.*

Hvis afprøvningen af hypotese 3 underbygger, at respondenter ikke reducerer semantiske ubestemtheder på samme måde, forårsager receptionel heterogenitet måleproblemer. Givet at den slags problemer forekommer, antages følgende sammenhæng at gælde: Jo flere tomme pladser, som respondenter skal udfylde, desto større er sandsynligheden for måleproblemer. Efter tilendebragt hypoteseafprøvning er sigtet *førståelse* af de empirisk underbyggede semantiske spørgsmålshierarkier (se: Tomme pladsers bestemmende parametre).

Semantiske felter

Da den empiriske afdækning af semantiske felter tager afsæt i 32 interview, der baseres på den udviklede spørgeskema-prototype, er analysen ikke leksikalsk-semantisk. De svar, som informanterne har afgivet, er forankret i specifikke kontekster og situationer. Under andre vilkår ville der muligvis blive afdækket andre semantiske felter. Ordenes semantik umuliggør abstraktion fra kontekst og situation [se fx: Caron, 1992; Gordon, 1992].

Luria [1984] peger på en række metoder til afdækning af semantiske felter, herunder associationsmetode og objektiv metode. Associationsmetoden er anvendt, men semantiske felter er primært lokaliseret ved i laboratoriefasen at spørge informanten om, hvad pågældende forstår ved bestemte ord. Proceduren svarer til den fremgangsmåde, der ofte anvendes i grundforskningen [se fx: Fow-

ler, 1993; Fowler & Mangione, 1991; Jobe & Mingay, 1989; Lessler, 1987; Lessler et al., 1989; Lessler & Sirken, 1985; Willis et al., 1991]. Efter tekstlig registrering af alle interview er samtlige segmenter angående semantiske felter tildelt koder i overensstemmelse med kodelisten (se: *Bilag IV*). Der er tildelt koder vedrørende substantiver, verber, adjektiver og adverbier. Påfølgende er der for hver ordklasse udarbejdet et analytisk hjælpedokument indeholdende alle for ordklassen relevante tekstsegmenter. Der fokuseres navnlig på forståelse af substantiver.

Hypotesetest

Der er tidligere sondret mellem diminutive, moderate, voluminøse og decideret voluminøse semantiske felter (se: kapitel 4). Dér operationaliseredes sondringen normativt, herunder via sondringen ekstension versus intension, ordlængde og ordfrekvens. Når en række ofte anvendte *substantiver* søges hierarkiseret empirisk nedenfor, abstraheres der i første omgang fra den nævnte operationalisering. Ved operationaliseringen af begrebet semantisk felt må tidligere normative kriterier nødvendigvis erstattes af *informanternes egne udsagn*. Derimod er det i anden omgang hensigten at sammenholde de normative og empiriske kriterier, idet sigtet er en analyse af, om førstnævnte underbygges empirisk.

I det følgende opretholdes sondringen mellem diminutive, moderate, voluminøse og decideret voluminøse semantiske felter, men med andre operationelle kriterier. I de få tilfælde, hvor der – fx på grund af et for sparsomt tekstligt grundlag – er tvivl om den felt-kategorielle indplacering, er den laveste indplacering valgt af forsigtighedsgrunde (se: *oversigt 7.1* på næste side).

Afdækningen af substantivers semantiske felter omfatter ikke alle i det prototypiske spørgeskema anvendte substantiver (se: *Bilag III*). Analysen tager afsæt i substantiver, hvorom der foreligger interviewinformationer. Betingelsen er opfyldt for 50 substantiver (se: *oversigt 7.2*). Kun ni af substantiverne er *kerneord* [Ruus, 1995]. De fleste af substantiverne tilhører således ikke den danske leksikalske norm, hvilket viser, at surveyforskere gør brug af substantiver, der overskrider normen. For hvert substantiv er informanternes sub-

stantivforståelse registreret i et arbejdsdokument. Forståelsesvariationerne danner grundlag for den semantiske hierarkisering. I det følgende citeres segmenter, der anskueliggør udvalgte substantivers semantiske felter.

Oversigt 7.1.

Operationalisering af semantiske felter.

- Et substantiv har et *diminutivt semantisk felt*, når det ved analyse af tekstsegmenter eller på anden vis (dvs. i surveyfasen) sandsynliggøres, at substantivet forstås på samme måde af alle eller næsten alle informanter.
 - Et substantiv har et *moderat semantisk felt*, når det ved analyse af tekstsegmenter sandsynliggøres, at substantivet forstås på et begrænset antal forskellige måder, herunder ikke forstås (2-3 måder).
 - Et substantiv har et *voluminøst semantisk felt*, når det ved analyse af tekstsegmenter sandsynliggøres, at substantivet forstås på adskillige forskellige måder, herunder ikke forstås (mere end 3 forskellige måder, men ikke forskelligt af alle eller næsten alle informanter).
 - Et substantiv har et *decideret voluminøst semantisk felt*, når det ved analyse af tekstsegmenter sandsynliggøres, at alle eller næsten alle informanter har hver deres forståelse af substantivet, herunder ingen forståelse.
-

Oversigt 7.2.

50 semantisk hierarkiseringsmulige substantiver.

Ansvarsfølelse, arbejde, arbejdstid, barnebarn, biograf, civilstand, demokrati, dødsfald, erhvervsuddannelse, faggruppe, familie, farve-tv, folkebibliotek, folketingsvalg, gang (som antal), have, helbredstilstand, hovedbeskæftigelse, initiativ, karrieremulighed, kollega, koncert, lejlighed/hus, ligestilling, middagsmad, motion, opvaskemaskine, parforhold, politik, samfundsøkonomi, selvstændighed, skolegang, skoleuddannelse, (fars) stilling, sygehus, tandlæge, teater, telefon, tillid, tolerance, tv-kanal, tøjvask, uddannelse, underordnede, underskriftindsamling, ven, video, værelse, år(stal).

Allerede i første interviewfase (surveyfasen) er det tydeligt, at der er substantiver, som aldrig giver forståelsesproblemer, og som irriterer informanterne at skulle forklare. Sådanne substantiver, som ikke en eneste informant er nølende overfor, har *diminutive semantiske felter*; fx véd alle, hvad farve-tv (spm. 25C), folketingsvalg (spm. 64 og 69), opvaskemaskine (spm. 25E), sygehus (spm. 45), tandlæge (spm. 44B), telefon (fx spm. 25B) eller video-afspiller (spm. 25D) er.

I andre tilfælde afdækkes det i laboratoriefasen, at en række tilsyneladende éntydige substantiver af informanterne forstås på mere end én, men højst tre forskellige måder. Sådanne substantiver har *moderate semantiske felter*. Eksempler er civilstand, familie, folkebibliotek, helbredstilstand, kollega, middagsmad, parforhold, underordnede og værelse. *Civilstand* (spm. 2) har tre udfaldsmuligheder: Af nogle informanter forstås civilstand som ægteskabelig status, af de fleste informanter som erhvervs- eller beskæftigelsesmæssig status, og af enkelte informanter forstås det ikke. Korrekt forståelse afdækkes, når informanten svarer fx "gift" eller "ugift", mens forkert forståelse er svar, der ikke matcher betydningen af civilstand, fx "studerende", "billedkunstner", "landmand", "skohandler", "hjemmegående husmor", "oversygeplejerske", "stilladsbygger" eller "pensionist". Fraværende forståelse blotlægges allerede i surveyfasen ved svar af typen: "Civilstand? Hvad er det?" og "Min nuværende.. hvad?":

Int.: Så kom (spm. 2). Der spurgte jeg dig om, hvad din civilstand var, og der var det lige som om du tøvede lidt på civilstand. Hvordan havde du det med det ord?

Ifm.: Det var fordi min første tanke var, civilstand, hvad er det nu... Jeg tænker på ... at det er min arbejds.. eller min.. Altså, det jeg er i arbejdet eller om det er den person, jeg er. Og det er nok fordi, jeg ikke har beskæftiget mig så meget med det der civilstand. Altså, det interesserer mig ikke så meget, altså hvad folk de er.. Men så gik det op for mig, at det er det, det handler om, altså være gift eller ugift eller skilt eller hva'...

Int.: Så ved at høre, hvilke valgmuligheder du havde, var du ikke længere i tvivl?

Ifm.: Nej overhovedet ikke...

Når der spørges til forhold vedrørende *familie*, kan familie være biologisk eller tillige ikke-biologisk, fx en stedmor og ægtefælles familie (fx i spm. 29C og 30C). Svar på spørgsmål, der gør brug af et uspecificeret familiebegreb, kan være forskellige på grund af uens forståelse:

Int.: (Spm. 29C)... Hvad er det for nogen, du regner med der?

Ifm.: Ja, jeg kom jo lidt senere til at tænke på, at jeg kun havde talt

min egen og ikke min mands... Men dem ser vi heller ikke særlig tit.... Jeg tænkte på mine forældre, jeg tænkte vel ikke engang, jeg tog min søster med. Men jeg ser hende ikke så tit.. der kan nemt gå måneder imellem..

Man kunne tro, at et substantiv som *folkebibliotek* har et diminutivt semantisk felt (spm. 35E og 36D). Men laboratoriefasen afdækker flere udfaldsmuligheder. Et folkebibliotek kan in- eller ekskludere bogbusser, og der kan være usikkerhed om, hvorvidt visse biblioteker er folkebiblioteker eller ikke. Folkebibliotek har derfor et moderat semantisk felt:

Int.: Den sidste har vi sådan set talt om, for der tog du til sidst bogbussen med. Hvis du ikke havde gjort det, hvad var det så blevet (spm. 36D)?

Ifm.: Én gang. Jeg benytter mig af hovedbiblioteket.

Int.: Men vil det reelt sige, at du har været på fire forskellige slags biblioteker, nemlig bogbussen, det lokale folkebibliotek, skolebiblioteket og hovedbiblioteket?

Ifm.: Nej, undskyld, folkebiblioteket herinde, ikke andet hovedbibliotek... Men så er der centralen for undervisningsmidler i Næstved, som jeg også opfatter som et bibliotek.

Int.: Så hvis vi ikke taler om folkebiblioteker, så har du faktisk været på fire forskellige slags?

Ifm.: Ja, helt sikkert [ændret svar].

Når informanterne skal forklare *helbredstilstand*, opfatter de ikke substantivet på samme måde (spm. 52). Mange informanter associerer til somatik, mens andre medtager psykiske aspekter, fx humør. Der er også informanter, som aldersrelativerer:

Int.: Så spurgte jeg dig (spm. 52). Hvad tænkte du på ved ordet helbredstilstand?

Ifm.: At man ikke fejler noget.. eller er sund og rask..

Int.: Er det fysisk, eller inkluderer det også hvordan man har det psykisk?

Ifm.: Det er da også noget.. indre havde jeg nær sagt.. balance i én selv. Både psyke og fysik.

Heller ikke *kollega* er en éntydig størrelse, om end der afdækkes et sparsomt antal udfaldsmuligheder (spm. 16). For mange er kolleger mennesker, de arbejder sammen med, men kan også være andre uden for virksomheden med samme arbejde, fx andre kunstnere, landmænd eller benzinforhandlere. Det kan endda være personer, som man udfører arbejdsopgaver for:

Int.: Så kom (spm. 16). Og der sagde du i nogen grad. Hvad var det, du svarede på? Hvordan forstod du spørgsmålet?

Ifm.: Jeg forstod spørgsmålet.. Altså, jeg valgte igen, jeg havde jo ikke særlig mange kolleger. Der var en, der havde den samme position som mig. Men så var der så alle dem, jeg udførte opgaver for.

At tilberede *middagsmad* er ikke et éntydigt gøremål (spm. 27B). Nogle informanter tilbereder middagsmad midt på dagen, andre om aftenen. Enkelte informanter forstår middagsmad som tilberedelse af varme måltider uanset tilberedelsestidspunkt:

Int.: Så kom (spm. 27B), og der blev jeg lidt overrasket over dit svar. Hvad forstod du ved selve det ord middagsmad?

Ifm.: Det er det, man også kalder frokost.. klokken 12, ikk', men det hænger nok sammen med min barndom, at man spiste middag kl. 12, den varme, det var sådan på landet..

Int.: Ja, men det er ret interessant, det er et eksempel på at det samme ord kan betyde forskellige ting forskellige steder i landet.. Så når du siger, at det laver din mand, så er det fordi, du ikke kan lave middag midt på dagen, fordi der underviser du, så det laver han selv..

Ifm.: Nøjagtig, ja.

Heller ikke *parforhold* er ukontroversielt, om end substantivet kun har et par udfaldsmuligheder (spm. 5). Et parforhold er for de fleste informanter identisk med samliv, uanset om man er gift eller ej. Men der er også informanter, der opfatter parforhold som at have én, man ikke nødvendigvis bor sammen med:

Int.: Hvad forstår du ved et parforhold?

Ifm.: Et parforhold er et forhold..... hvor jeg... definerer mig selv i forhold til en partner. Hvor de valg, jeg træffer, delvis afhænger af min partner. Det betyder ikke nødvendigvis, at man bor sammen, men at ens livsbane bliver bestemt af det forhold.

Underordnede kunne være et substantiv med diminutivt semantisk felt, da stort set alle har de samme semantiske associationer, fx "at lede og fordele arbejdet", "ansvarets placering", "nogen under mig", "kompetencen til at have autoriteten" og "nogen at uddelegere til" (spm. 14). Da enkelte informanter har andre associationer, har substantivet et moderat semantisk felt:

Int.: (Spm. 14) .. og det er måske lidt dumt i den her sammenhæng, men jeg må lige læse det op.

Ifm.: Nej, men.. hvis jeg lige må uddybe..? For i den første tid i vores ægteskab, der havde man jo ung pige i huset.. og det var jo min underordnede..

Det sidste substantiv, som skal nævnes, er *værelse*. Når informanter anmodes om at opgøre antal værelser i deres bolig, tæller de ikke på samme måde (spm. 24). De fleste informanter forstår værelse som adskilte rum, men mens nogle tæller alle adskilte opholdsrum, er der andre, som fx ikke medtager stuer. Et rum er ikke altid et værelse:

Int.: Så kom (spm. 24). Hvad forstår du ved et værelse? Hvad med den stue her fx?

Ifm.: Den er ikke med. Jeg har talt værelser, vi kan sove i, altså soveværelset, 2 børneværelser ovenpå og så et lille værelse herinde.

Int.: Så du har talt værelser og ikke rum?

Ifm.: Jah.

Int.: Hvis du nu talte rum, hvor mange ville det så blive?

Ifm.: Ja, så er der en her, det giver 5... badeværelset ikke.. gangen heller ikke.. vel?

Int.: Gang skulle ikke med.

Ifm.: Og køkkenet heller ikke..nå, så er der 5 [ændret svar].

Undertiden afsløres det, at substantiver forstås på mange forskellige måder, herunder fraværende forståelse. I så fald har substantiverne *voluminøse semantiske felter*. Substantiver af den type er fx erhvervsuddannelse, karrieremulighed, ligestilling, koncert, motion og ven. *Erhvervsuddannelse* volder informanterne store forståelsesproblemer (spm. 7). Nogle associerer til læreplads, mesterlære, svendebrev, håndværksuddannelse o.l. Andre informanter har alle eller nogle uddannelser efter afsluttet skoleuddannelse i tankerne. Endelig har nogle informanter diffuse opfattelser af substantivet, fx “færdig uddannelse”, “lært et fag”, “at lære et erhverv”, “hvor man er blevet undervist”, “kalde sig uddannet i et erhverv” og “almen gældende uddannelse”. Et eksempel:

Int.: (Spm. 7), hvad tænkte du på der? Du var lidt i tvivl?

Ifm.: Ja, for jeg tænkte på det som faglige uddannelser. Og det er jo ikke det, jeg har.. som en faglært arbejder.. der kunne jo komme et spørgsmål bagefter, der hed, om jeg havde en højere uddannelse. I så fald skulle jeg have gemt mit svar til den, men så tænkte jeg nahh.. man kan vel godt kalde et psykologistudie for erhvervsuddannelse, selvom den ikke er kategoriseret som sådan, og efter megen tøven valgte jeg så ja.

Int.: Men du vil normalt ikke synes, at det er en erhvervsuddannelse, du har?

Ifm.: Næh [muligt ændret svar].

Også *karrieremulighed* har flere udfaldsmuligheder (spm. 15). Mange associerer til “højere løn”, andre til “mere spændende” arbejde og atter andre til jobmuligheder, værdsættelse, magt, autoritet eller indtagelse af lederpositioner. Endelig er der informanter, som har mere diffuse udlægninger, fx “blive mere end du er”, “at få en større stilling”, “blive mere end hjemmehjælper” etc.:

Int.: Med hensyn til (spm. 15). Du sagde, at det var der, hvad var det, du lagde vægt på i det svar? Hvad er karrieremulighed?

Ifm.: Øhhmm... Jeg tænker på, at der er et vist udbud af stillinger, som jeg ville kunne tilfredsstille i kraft af den uddannelse, jeg har på det givne tidspunkt, og at lønnen er rimelig høj..

Int.: Så karrieremulighed for dig, det er først og fremmest at have et stabilt salg af billeder?

Ifm.: Narhh.. det er selvfølgelig en form for karriere for en kunstner at sælge en masse... men måske er det mere at opnå at blive en værdsat og troværdig person.. og blive brugt og respekteret.. det er noget diffust.. men altså..

Den semantiske hierarkisering af *ligestilling* baseres på udfaldsmuligheder, der angår, om ligestilling er arbejdslivsrelateret (fx "lige løn for lige arbejde" og "ligeså godt en kvindelig direktør"), eller om substantivet også refererer til familie, politik etc. (fx "også ligestilling i hjemmet", "lige rettigheder ved skilsmisse" og "dårlig samvittighed over for deltagelse i hjemmet") (spm. 62). Dertil kommer andre bestemmelser, fx fraværende sfærelater, relater til selvbestemmelse eller andre mere diffuse forståelser:

Int.: Så kom (spm. 62). Men hvad tænkte du på, når jeg sagde ligestilling? Det ord kan jo opfattes utroligt forskelligt, alt efter hvem der hører det.... Nogen opfatter det som om, det kun handler om arbejdsmarkedet, og nogen ser det meget bredere..

Ifm.: Det synes jeg også, man skal opfatte bredt, så det omfatter hjemmet også, fx synes jeg at forældre skal have lige ret til at have deres børn i en skilsmissesituation fx.

Int.: Så når du hører ordet ligestilling, så tænker du også på fars og mors ret til barnet ved separation eller skilsmisse?

Ifm.: Ja.

Det er ikke overraskende, at abstrakte substantiver som karrieremulighed og ligestilling har voluminøse semantiske felter. Mere uventet er det, at koncert og teater har det. En *koncert* er for enkelte informanter en indendørs aktivitet (fx "at gå ind og tage tøjet af og sætte sig ned"), mens de fleste informanter medregner udendørs koncerter (spm. 35D og 36C). Nogle informanter tæller kun koncerter til hvilke, de har købt billet, mens andre medtager gratis koncerter. Enkelte informanter inkluderer kun visse indendørs koncerter (fx større koncerter):

Int.: Så spurgte jeg, hvor tit du går til koncert. Hvad forstår du ved en koncert?

Ifm.: Det er altså, hvor der er musik og det.. altså, det behøvs absolut ikke være i en koncertsal altså... Det kan lige så godt være ude i den frie natur.

Int.: Hvad hvis du går på cafe eller bar, og der sidder nogen og spiller? Er det en koncert?

Ifm.: Næh.

Det er ikke ukompliceret at fastslå, hvad det vil sige at dyrke *motion* (spm. 35A). Forståelserne af ordet er meget forskellige. Motion fordrer for ikke så få, at der enten i hjemligt regi eller andetsteds er en kropsvedligeholdende hensigt bag bevægelsen, fx når man cykler til arbejde. For andre er motion kropsbevægelser navnlig for fornøjelsens skyld, både ude og hjemme, men ikke til og fra arbejde. Atter andre forstår motion som bevægelse i organisatorisk regi eller har uspecifikke forståelser, fx "en frivillig bevægelse af kroppen, der går ud over det strengt nødvendige", "også fysisk hårdt arbejde" og "at røre sig". Ordets semantiske vidde kan bedst illustreres, når en informant, der er fritidsmålmand i en fodboldklub, svarer, at han hverken dyrker motion eller sport. Følgende segmenter er illustrative:

Int.: Hvor går grænsen for dig, mellem hvad der er motion, og hvad der ikke er det?

Ifm.: Motion det er.. skal vi sige.. for mig er det alt over spadserer.

Int.: Er det også fx hvis man cykler på arbejde hver dag eller..

Ifm.: Ja. Al tid, der går med det, det er motion.

Int.: Så det behøver ikke at være noget, man går til?

Ifm.: Nej, altså lige netop cykling er et udmærket eksempel på, at det ikke er noget, man går til. Det er noget med, at man har fundet et leje, hvor det passer en at køre.

Int.: Hvad er det at dyrke motion?

Ifm.: Det er ved, at hvis man går sig en tur, så er det også motion, eller løber sig en tur, eller spiller badminton.. eller fræser rundt efter ungerne.. det er sat'ne også motion, kan jeg godt sige dig.

Det sidste eksempel på substantiver med voluminøse semantiske felter er *ven* (spm. 29D og 30D). Når der spørges om kontakt med venner, er det ikke samme slags personer, der associeres til: En kæreste kan være en ven; en kollega kan være en ven; et menneske, som informanten hygger sig med, kan være en ven; et menneske, som informanten stoler på, kan være en ven:

Int.: Hvad forstår du ved venner?

Ifm.: Det er dem, man har omgangskreds med, som ikke er familie.. man har jo altid tidligere arbejdskammerater, naboer og sådan noget..

Int.: Skelner du mellem venner og bekendte?

Ifm.: Det er i og for sig det samme.. jeg vil sige venner og bekendte det er det samme, så er der kendte.. det er noget andet, det er nogen, man kender, som man ikke rigtigt har noget med at gøre, som man siger "hej" til..

Int.: Men hvad er venner for nogen?

Ifm.: Det er i ordets forstand folk, man har lyst til at få en hyggelig sludder med, man kan tage derover, eller lige spørge om de kommer, man kan drøfte problemer med dem, eller dele glade situationer, helst det jo, men også i situationer hvor man har brug for en skulder..

Int.: Er der i dit sprog en forskel mellem bekendte og venner?

Ifm.: Ja, helt sikkert.

Endelig findes der substantiver, som næsten alle informanter har forskellig forståelse af, herunder fraværende forståelse. Den slags substantiver har *decideret voluminøse semantiske felter*. Nogle eksempler er abstrakte begreber som ansvarsfølelse, selvstændighed, demokrati og politik. Hvad *ansvarsfølelse* angår, associerer informanter fx til forpligtelser over for andre mennesker, hensyntagen til andre, manglende ligegladhed med andre, hensynsfuldhed, egen flid og energi, retfærdighed, at leve i et samfund med demokrati, engagement eller tolerance (spm. 63). Én informant associerer til "ikke at skabe sig som en vild og tovlign".

Også *selvstændighed* har et decideret voluminøst semantisk felt, idet informanterne refererer til meget forskellige aspekter: Selv at tage beslutninger, ikke at spørge andre, at stå på egne ben og klare sig selv, at adskille sig fra en gruppe, at have eget værd, at stå til ansvar over for andre, at tage ansvar for sig selv og for sine omgivelser, at tro på sig selv, at magte at sige fra, at være uafhængig af andre mennesker, at udvise tolerance, at være sig selv eller at præge omgivelserne (spm. 63).

Før afdækningen af substantivers semantiske felter komprimeres i en *hierarkioversigt*, skal yderligere to substantiver nævnes: demokrati og politik. Når informanter tager stilling til tilfredsheden med *demokratiet* i Danmark, er mængden af associationer legio (spm. 72): Grundloven, åbenhed, dialog, anke- og protestmuligheder, folkelig deltagelse, dialogen mellem det folkelige og det partipolitiske, samtale og formulering, frie mennesker i et frit land, debat på alle niveauer, samarbejde, ytringsfrihed, pressefrihed, nærdemokrati, direkte demokrati, beslutningsprocesser, medbestemmelse, det politiske system, valgeregler, én mand én stemme, styreform, socialt sikkerhedsnet, velfærdssamfund, specifikke henvisninger til sygehuse, gratis lægehjælp mv., andre specifikke henvisninger (fx til miljøsag, børnepasning, ældreområdet, strejker og EU), hvad der foregår i Folketinget, demokratiet i Danmark i forhold til andre lande, demokrati versus diktatur etc. For ikke at nævne informanter med diffuse demokratiopfattelser: "Den måde, det hele virker på", "hvordan vi har det", "hele samfundet" og "hvordan samfundet fungerer":

Int.: Så skulle du svare på (spm. 72). Kan du med egne ord forklare, hvad du mener demokrati er?

Ifm.: (host) .. at vi har ret til at tro, tænke og gøre, som vi ønsker. At vi har ytringsfrihed, pressefrihed..

Int.: Det er altså et spørgsmål om personlige rettigheder? Ikke om hvad du synes om regeringerne?

Ifm.: Ja, jeg kan da godt se, der mangler lidt hist og pist, når vi har de autonome i baghovedet..

Int.: Så kom (spm. 72), og du sagde, at du var ikke særlig tilfreds. Hvad tænker du på ved det med demokrati?

Ifm.: Jeg mener, at det fungerer dårligt, for vi kan bare tage en miljøsag, fx nu vil de have, at vi skal betale til miljøet, og så har jeg lige hørt, at de penge vi skal betale der, de går bare ind i puljen som en slags skat, de skal ikke bruges på miljøet.. og alt det der, sådan nogen ting.

Int.: Er der andre ting, du kommer til at tænke på end lige det med miljø sagen?

Ifm.: Jah.. sådan set.. sådan noget som hospitalerne, det er ligesådan, og med børnepasning, det ene efter det andet, langt langt tilbage i tiden har de lovet, at nu skulle der ikke være behov for det der børnehistorie mere, og så viser det sig, at de alligevel ikke kan skaffe plads. Så der må være noget der kører forkert..

Endelig har også *politik* et decideret voluminøst semantisk felt (spm. 65-67). Politik er hvad der foregår i samfundet, sociale forhold, psykisk syge, partipolitik, valgdeltagelse, politiske aktiviteter i kommunalbestyrelser, amtsråd og folketing, fordelingspolitik, arbejdsløshed, arbejdspladsforhold etc. Der er også informanter, for hvem politik er diffus, fx “ét stort volapyk, jeg ikke kan finde ud af”, “man kan næsten ikke åbne munden uden at snakke om politik” og “det er alt muligt”:

Int.: Det næste var (spm. 65). Der svarede du sjældent. Nu får du lov til at sige, hvad politik er en gang til.

Ifm.: Jah, det er noget med, at skatterne er for høje, at der er for mange arbejdsløse, og de gør jo heller ikke noget ved det, de psykisk udstødte og sådan noget, og det snakker jeg ikke særligt om, for de mennesker, jeg omgås, vi er i en vis udstrækning ens benævnte, så der er ikke meget at kævles om.

Int.: Så hvis man diskuterer broer eller fagforeninger, er det så politik?

Ifm.: Det er det vel.. men jeg diskuterer ikke broer og fagforeninger.

Int.: Så kom (spm. 66). Hvad er politik?

Ifm.: Jamen det er sådan noget med, hvem man stemmer på, og hvorfor, holdninger man har og sådan.. om man synes, de er nogen idioter derinde på Christiansborg, og det gør jeg sjældent..

Int.: Hvis man diskuterer ligestilling eller orlovsordninger eller bør-nepasning eller sådan noget?

Ifm.: Det gør jeg tit, men det er ikke politik..

Int.: Det er det ikke?

Ifm.: Nej, det synes jeg ikke.

Hierarkiseringen af 50 substantiver, hvoraf nogle er anskueliggjort ovenfor, er hermed tilendebragt. De analytiske resultater komprimeres i *oversigt 7.3*. Oversigten viser, at der i spørgsmål anvendes såvel substantiver, der har næsten samme betydning for respondenter, som substantiver, der har forskellig betydning. Det er hermed empirisk underbygget, at respondenteres substantivforståelse kan være årsag til måleproblemer: Substantiver med moderate, voluminøse eller decideret voluminøse semantiske felter kan fremkalde svarforskelle, som alene afspejler forståelsesforskelle. Konklusionen er analog med, hvad anden grundforskning har peget på, nemlig at blot små ændringer i ordvalget undertiden ændrer respondenteres forståelse af spørgsmål (se: kapitel 3). Det vil senere blive godtgjort, at sandsynligheden for mangelfulde målinger vokser med vidden af ords semantiske felter (se nedenfor). Det vil endvidere i det følgende underafsnit blive demonstreret, hvordan de normative hierarkiseringskriterier kan anvendes til forståelse af substantiv-hierarkiet.

Oversigt 7.3.

50 substantivers semantiske felter.

<i>Diminutivt semantisk felt</i>	Biograf, dødsfald, farve-tv, folketingsvalg, lejlighed/hus, opvaskemaskine, (fars) stilling, sygehus, tandlæge, telefon, tv-kanal, tøjvask, video, år(stal).
<i>Moderat semantisk felt</i>	Arbejdstid, barnebarn, civilstand, faggruppe, familie, folkebibliotek, gang (som antal), have, helbredstilstand, hovedbeskæftigelse, kollega, middagsmad, parforhold, skolegang, skoleuddannelse, underordnede, værelse.
<i>Voluminøst semantisk felt</i>	Arbejde, erhvervsuddannelse, initiativ, karrieremulighed, ligestilling, koncert, motion, teater, uddannelse, underskriftindsamling, ven.
<i>Decideret voluminøst semantisk felt</i>	Ansvarsfølelse, demokrati, politik, samfundsøkonomi, selvstændighed, tillid, tolerance.

Hypotesen om semantiske felter antager, at navnlig semantiske felter knyttet til brug af enkeltord (in casu substantiver) i *holdningsspørgsmål* forårsager måleproblemer. Det kan i så fald have sammenhæng med, at der i holdningsspørgsmål ofte gøres brug af substantiver med (decideret) voluminøse semantiske felter. Når der fokuseres på spørgsmål i det prototypiske spørgeskema (se: *Bilag III*), hvori de i *oversigt 7.3* nævnte 50 substantiver indgår, viser det sig, at forskere oftere gør brug af substantiver med voluminøse eller decideret voluminøse semantiske felter ved formulering af holdningsspørgsmål end ved formulering af faktuelle spørgsmål. Kun i omkring hvert femte faktuelle spørgsmål gøres der brug af substantiver med voluminøse semantiske felter, mens der i tre af fire holdningsspørgsmål indgår ord med (decideret) voluminøse felter. Den hyppigere anvendelse af substantiver med voluminøse felter i holdningsspørgsmål er én årsag til måleproblemer ved respondenters besvarelse af den slags spørgsmål.

Der fokuseres her navnlig på substantivers semantiske felter. Men også ord fra andre ordklasser har semantiske felter, som kan forårsage måleproblemer. De gennemførte interview muliggør afdækning af enkelte verbers, adjektivs og adverbiers semantiske felter. Nogle *verber* har mindre felter end andre. Fx røber informanternes svar på spørgsmål, hvori at *føde* (spm. 1), at *bo* (spm. 4, 19, og 21) og at *tale* (spm. 31-32) indgår, at disse verber aldrig voldes forståelsesproblemer. Formodentlig har de tre verber diminutive semantiske felter. At *bestemme* (spm. 13), at *påvirke* (spm. 48) samt at *sikre* (spm. 73) har flere udfaldsmuligheder. At *bestemme* forstås fx af informanterne som “at diskutere”, “at tage initiativer” eller “at afgøre metodevalg”. At *sikre* kan være at sikre økonomisk, men også med hensyn til ikke-økonomiske ydelser (fx fra sundhedsvæsenet) eller indholdsmæssigt, fx med hensyn til tryghed. De tre sidstnævnte verber har moderate semantiske felter.

Informanternes svar anskueliggør, at der også findes verber med voluminøse semantiske felter. Det gælder fx at *motionere* (spm. 55A) og at *værdsætte* (spm. 16). At *motionere* kan fx være “at dyrke sin krop med bevidst hensigt”, “blot det at bruge sin krop”, “at foretage kropsbevægelser alene” og “at foretage kropsbevægelser ud over de

normale". At værdsætte kan være "at respektere", "at acceptere", "at anbefale", "at bakke op", "at anerkende", "at tage hensyn", "at vise interesse", "at blive brugt til noget", "at have intuition" eller "at sætte pris på".

Det er ikke muligt éntydigt at sondre mellem *adjektiver* og *adverbier*. Samme ord kan optræde som adjektiv og som adverbium. Også adjektiver og adverbier har semantiske felter, der hierarkiseres under ét: Bortset fra *nuværende* (spm. 2), der har et *diminutivt semantisk felt*, har de øvrige adjektiver/adverbier, hvorom informanterne er spurgt, skiftende semantiske udfaldsmuligheder. *Brutto* (spm. 56), *egen* (spm. 25B og 25F), *frisk* (spm. 49), *hårdt* (spm. 17C) og *regelmæssigt* (spm. 55A) har ifølge informanterne *moderate semantiske felter*: Enkelte forstår ikke adverbiet brutto. Hvis en informant har egen telefon, kan det også være en telefon, som ikke andre i husstanden har adgang til. Frisk til at gennemføre det, som informanten har lyst til at gøre, kan være noget rent fysisk, mens det for andre tillige er noget psykisk. Hårdt arbejde kan være hårdt fysisk-kropsligt, mens hårdt af andre forstås som psykisk hårdt, "hurtigt" eller "meget".

Andre adjektiver/adverbier har *voluminøse semantiske felter*. Det gælder fx *interesseret* (spm. 43 og 67), *koncentreret* (spm. 17B) og *stressed* (spm. 50). At være interesseret i billedkunst fordrer for nogle informanter blot almindelig åbenhed ("bare at kigge på en skulptur på gaden"), nysgerrighed, glæde eller nydelse, mens det for andre kræver fordybelse. For atter andre fordrer kunstinteresse, at den interesserede gør noget aktivt, fx går på udstillinger, ser tv-udsendelser eller læser bøger om kunst. Nogle informanter betoner, at de ikke kan svare bekræftende på spørgsmålet om kunstinteresse, fordi de intet véd om kunst ("jeg kan ikke sige en hel masse om forskellige kunstnere"), mens andre, der er åbne og nysgerrige, svarer ja.

Det menneske, som arbejder *koncentreret*, er ikke let at indkredse (spm. 17B). Når man arbejder koncentreret, er man fx "110 pct. med", "lukker alt andet ude", "fordyber sig", "tænker hele tiden", "husker en masse ting" eller "er effektiv". Det *stressede* menneske volder tilsvarende problemer (spm. 50). Nogle informanter associe-

rer til arbejdslivet, fx til krævende arbejde og travlhed. Andre er stressede, når de laver mange forskellige ting, fx har “for mange jern i ilden”. Atter andre er stressede, når de føler sig usikre, er bekymrede, frustrerede, irritable – “når det hele koger ud gennem øre og næse af arrigskab” – eller blot i dårligt humør. Endelig peger enkelte informanter på, at det stressede menneske ligger vågen om natten og tænker, har mareridt, forhøjet blodtryk og skiftende mental tilstand.

Også adverbier som fx *ofte*, *sommetider* og *sjældent* har voluminøse semantiske felter (fx spm. 17, 34-35, 44, 50-51 og 66). Informanterne forstår adverbier på meget forskellig måde: *Ofte* kan være “altid”, “flere gange om dagen”, “mindst én gang hver dag”, “hver dag”, “næsten hver dag”, “flere gange om ugen”, “flere gange om måneden”, “af og til”, “lejlighedsvis” eller “sommetider”. *Sommetider* kan være “ofte”, “hver anden dag”, “én til to gange om ugen”, “én gang om ugen”, “sjældnere end én gang om ugen”, “ikke hver dag, men engang imellem”, “blot en gang om måneden” eller “sjældent”. *Sjældent* kan være “ofte”, “af og til”, “mindre end af og til”, “én gang om måneden”, “en enkelt gang imellem”, “sommetider” eller “aldrig”. Adverbiernes voluminøse semantiske felter gør, at respondenter, hvis situation er identisk, kan afgive forskellige svar, fordi de forstår adverbierne forskelligt.

Normalt forstår langt de fleste informanter på forskellige måder (*decideret voluminøst semantisk felt*). Ved informanternes besvarelse af nogle spørgsmål (fx spm. 27, 29 og 38) kan normalt betyde “som det er nu”, “som det var”, “som det næsten altid er”, “siden en væsentlig ændring”, “inden for de sidste tre måneder”, “inden for det sidste halve år” eller “i en længere periode”. En normal ugentlig arbejdstid (spm. 12) forstås af informanterne fx som “fast”, som kun omfattende en del af året, som normeret i modsætning til reel arbejdstid og som den inden for den sidste uge, den sidste måned, de sidste tre år eller en længere, uspecificeret periode gældende.

Den semantiske hierarkisering af ord, der hører til andre ordklasser end substantiver, er hermed tilendebragt. Hierarkiseringen komprimeres i *oversigt 7.4* på næste side. Oversigten peger på, at der

i spørgsmål indgår verber, adjektiver og adverbier, som har uens betydning for forskellige respondenter. Også forståelse af den slags ord kan give anledning til måleproblemer.

Oversigt 7.4.

Ikke-substantiviske semantiske felter.

<i>Diminutivt semantisk felt</i>	Bo (verb.), føde (verb.), nuværende (adj.), tale (verb.).
<i>Moderat semantisk felt</i>	Aldrig (adv.), bestemme (verb.), brutto (adv.), egen (adj.), frisk (adj.), hårdt (adj. ell. adv.), påvirke (verb.), regelmæssig(t) (adj. ell. adv.), sikre (verb.).
<i>Voluminøst semantisk felt</i>	Interesseret (adj. ell. adv.), koncentreret (adj. ell. adv.), motionere (verb.), ofte (adv.), sjældent(t) (adj. ell. adv.), sommetider (adv.), stresset (adj.), værdsætte (verb.).
<i>Decideret voluminøst semantisk felt</i>	Normal(t) (adj. ell. adv.)

Kan det yderligere underbygges, at sandsynligheden for måleproblemer vokser med vidden af substantivers, verbers, adjektivers og adverbiers semantiske felter? Undersøgelsens datamateriale tilbyder en mulighed herfor: Ét aspekt af de 32 interview er informanternes genbesvarelse af de fleste spørgsmål, som er stillet og besvaret i surveyfasen. Hvis andengangssvar ikke er overensstemmende med oprindeligt afgivne svar, er det én empirisk indikator på måleproblemer. Hvis måleproblemer skyldes vidden af ords semantiske felter, skal det gælde, at spørgsmål, som indeholder ord med (decideret) voluminøse semantiske felter, oftere end spørgsmål med ord med diminutive/moderate felter fører til svaruoverensstemmelser. I alt 72 ord er hierarkiseret semantisk. Hvert af disse ord findes i ét eller flere af spørgsmålene i det prototypiske spørgeskema. De spørgsmål, hvori ordene findes, er kategoriseret efter forekomst af ord med videst semantisk felt.

Resultatet af analysen, som fremgår af *oversigt 7.5* på næste side, underbygger, at vidden af ords semantiske felter påvirker målinger. Såfremt der alene fokuseres på de 50 substantiver er sammenhængen tilsvarende: Jo videre semantisk felt, desto flere anderledes

andengangssvar i laboratoriefasen. Endnu uden inddragelse af andre parametre er det hermed yderligere underbygget, at spørgsmål indeholdende ord med (decideret) voluminøse felter øger sandsynligheden for måleproblemer. Omvendt bidrager ord med diminutive semantiske felter til færre problemer.

Oversigt 7.5.

Sammenhængen mellem semantiske felter og uoverensstemmelse mellem survey- og laboratorie-svar (minimumsestimat).

Spørgsmål med 72 semantisk hierarkiserede ord – maksimalt med:	Antal relevante spørgsmål, inkl. underspørgsmål	Andel informanter med inkongruente gensvar pr. spørgsmål (variationsbredde)
<i>Diminutive semantiske felter</i>	17 relevante (under)spørgsmål	Én tiendedel (0-17 inkongruenser)
<i>Moderate semantiske felter</i>	30 relevante (under)spørgsmål	Én sjettedel (0-17 inkongruenser)
<i>Voluminøse semantiske felter</i>	25 relevante (under)spørgsmål	Én femtedel (1-24 inkongruenser)
<i>Decideret voluminøse semantiske felter</i>	10 relevante (under)spørgsmål	Én fjerdedel (5-14 inkongruenser)

Det er også – for så vidt angår substantiver – underbygget, at risikoen for måleproblemer grundet semantiske felter er særlig stor ved besvarelse af holdningsspørgsmål. Modificerende bør der gøres opmærksom på, at sammenhængen mellem ords semantiske felter og svaruoverensstemmelser er af kompleks art, hvilket variationsbredden viser. Fx er der spørgsmål, som – til trods for at de indeholder ord med voluminøse semantiske felter – bevirker meget få anderledes andengangssvar, mens der omvendt findes spørgsmål – trods ord med diminutive semantiske felter – som bevirker mange uoverensstemmende svar.

Semantiske felters bestemmende parametre

Hypotesen om semantiske felter er således underbygget empirisk, men ikke endeligt verificeret. Efter afprøvningen af hypotesen er sigtet *forståelse* af felt-hierarkierne. Kan de normative hierarkise-

ringskriterier i kapitel 4 bidrage til forståelse af den empiriske hierarkisering? Analysen omfatter udelukkende substantiver.

Ved den teoretiske hierarkisering af substantivers semantiske felter blev en række bestemmende parametre påpeget. Det blev hævdet, at et substantivs semantiske felt er snævrere, når substantivet både har ekstension og intension. Endvidere blev det fremhævet, at ekstensionens beskaffenhed spiller en rolle. Formodentlig har substantivers semantiske felter også sammenhæng med denotation og konnotation. Alle substantiver har næppe samme konnotationspotentiale. Dertil kommer, at nogle substantiver er åbne homonymer, mens andre ikke er det. Åbne substantiviske homonymer har alt andet lige større betydningsvidde end andre substantiver. Med henvisning til studier af ordforståelse [se fx: Cassirer, 1977] blev det endelig nævnt, at antallet af bogstaver i substantiver er medbestemmende for semantiske felter, ligesom det også blev hævdet, at den frekvens, hvormed danske sprogbrugere anvender substantiver, også påvirker de semantiske felter.

Idet analysen fokuserer på de 50 hierarkiserede substantiver, er sigtet at identificere parametre, som bestemmer substantivers semantiske felter. Parametrene vises i *oversigt 7.6*.

Oversigt 7.6.

Semantiske felters bestemmende parametre (substantiver).

-
- Nærvær versus fravær af ekstension
 - Ekstensionens beskaffenhed
 - Konnotationspotentiale
 - Nærvær versus fravær af åben homonymi
 - Substantivlængde (antal bogstaver)
 - Substantivfrekvens
-

Ikke alle hierarkiserede substantiver har *ekstension*. Såfremt ekstension ikke er medbestemmende for semantiske felter, bør substantiver med ekstension være tilfældigt fordelt i det semantiske hierarki. Det er de ikke. Blandt substantiver med diminutive semantiske felter har de fleste ekstension, fx biograf, farve-tv, hus, sygehus og telefon. Også en del, men færre substantiver med moderate semantiske felter

har reference, fx barnebarn, folkebibliotek, familie, kollega og værelse. Endnu færre substantiver med voluminøse semantiske felter har ekstension (fx teater og koncert), og ingen af de syv substantiver med decideret voluminøse semantiske felter har det. Fx er demokrati og politik abstrakte begreber, der nok har intension, men ikke gestaltekstension. Det kan derfor ikke afvises, at substantivisk ekstension alt andet lige reducerer det semantiske felts vidde.

Også *ekstensionens beskaffenhed* spiller sandsynligvis en rolle for det semantiske felt. De fleste substantiver med diminutive semantiske felter refererer til genstande eller personer, der kan berøres, omslutes, gribes eller på anden måde sanses kropsligt, fx farve-tv, opvaskemaskine, tandlæge eller video-afspiller. Af sådanne substantiver, der er beslægtet med basisniveau-kategorier, er det let at danne forestillingsbilleder [se: Finnemann & Stjernfelt, 1992; Zinkernagel, 1988]. Færre substantiver med moderate semantiske felter har gestaltkvalitet (fx barnebarn, kollega og middagsmad), og stort set ingen substantiver med (decideret) voluminøse semantiske felter har det. En sprogbruger kan måske kropsligt sanse et teater eller en ven, men hvorledes skulle fx ansvarsfølelse, karrieremulighed eller selvstændighed kunne gestaltes?

Principielt kan alle ord have såvel *denotation* som *konnotation*. Ingen kan hindre sprogbrugere i til ord at knytte associative eller emotionelle bibetydninger. Men konnotativ substantivforståelse er ikke lige nærliggende i alle tilfælde. Når substantiver som fx demokrati, initiativ, karrieremulighed, ligestilling, tillid og tolerance har større semantiske felter end biograf, farve-tv, folketingsvalg, tøjvask, tv-kanal og år(stal), skyldes det formodentlig også, at de sidstnævnte substantiver tilbyder mindre konnotationspotentiale. Det følger af, at ekstension er potentialereducerende.

Luria [1984] hævder, at alle ord er åbne eller skjulte *homonymer*. Analysen peger imidlertid på, at der formodentlig findes ord uden semantiske felter, fx år(stal). Hvad åbne homonymer angår, tilhører meget få af de 50 hierarkiserede substantiver denne kategori, fx lejlighed og stilling. Da surveyforskere åbenbart sjældent gør brug af åbne homonymer ved spørgsmålsformulering, kan sondringen

skjult versus åbent homonym ikke yde et bidrag til forståelse af den empiriske hierarkisering.

Det kan derimod *substantivlængde*. Efter optælling af antal bogstaver i hvert af de 50 substantiver afdækkes en sammenhæng mellem semantiske felter og ordlængde. Afrundet til hele tal indeholder substantiverne med diminutive semantiske felter i gennemsnit otte bogstaver (variationsbredde: 2-14), substantiverne med moderate semantiske felter ti bogstaver (variationsbredde: 4-18) og substantiverne med (decideret) voluminøse semantiske elleve bogstaver (variationsbreddde: 3-18). Om end sammenhængen er skrøbelig, er det ikke falsificeret, at substantivlængden er medbestemmende for vidden af substantivernes semantiske felter. En tilsvarende sammenhæng gør sig gældende for verberne, adjektiverne og adverbierne i *oversigt 7.4*, hvilket sandsynliggør, at ordlængde er en parameter, der ikke kan ses bort fra.

Den sidste parameter er *substantivfrekvens*. Forfatteren bekendt findes der ikke opgørelser over den hyppighed, hvormed de 50 substantiver anvendes af danske sprogbrugere. Men hvis sådanne opgørelser fandtes, ville en sammenhæng svarende til den mellem semantiske felter og ordlængde antagelig blive blotlagt. Sprogbrugere anvender formodentlig oftere substantiver som fx biograf, farve-tv, hus, lejlighed, opvaskemaskine, sygehus, telefon, tv-kanal, tøjvask og video (diminutivt semantisk felt) end ansvarsfølelse, samfundsøkonomi, selvstændighed, tillid og tolerance (decideret voluminøst semantisk felt).

Maegaard & Ruus [1986] har opgjort hyppigheden af ord i danske aviser, ugeblade og fagblade. Opgørelsen kan med forbehold anvendes til belysning af parameteren substantivfrekvens. Hvis de fjorten semantisk hierarkiserede substantiver, der *ikke* findes i Maegaard & Ruus' opgørelse af hyppige danske ord (fx tøjvask, civilstand og ansvarsfølelse), tildeles frekvensen nul, viser det sig, at substantiver med diminutive semantiske felter i gennemsnit bruges meget oftere i aviser, ugeblade og fagblade end substantiver med decideret voluminøse semantiske felter (se: *oversigt 7.7* på næste side). Oversigten underbygger, at ords frekvens i det danske sprog er medbestemmende

for vidden af semantiske felter, men peger samtidig på, at sammenhængen er tendentiell, da substantiver med voluminøse semantiske felter i gennemsnit synes at blive brugt lidt oftere end substantiver med moderate felter.

Oversigt 7.7.

Sammenhængen mellem 50 substantivers semantiske felter og substantivernes frekvens i aviser, ugeblade og fagblade.

50 hierarkiserede substantiver med:	Gennemsnitlig frekvens i aviser, ugeblade og fagblade 1970-74
<i>Diminutive semantiske felter</i>	15 substantiver: 170 gange
<i>Moderate semantiske felter</i>	17 substantiver: 53 gange
<i>Voluminøse semantiske felter</i>	11 substantiver: 67 gange
<i>Decideret voluminøse semantiske felter</i>	7 substantiver: 13 gange

Note: Kilden til opgørelse af den gennemsnitlige substantivfrekvens er Maegaard & Ruus, 1986.

Det skal afsluttende pointeres, at ingen af parametrene på éntydig måde er bestemmende for semantiske felters vidde: Selv hvis forskeren ved formulering af spørgsmål gør brug af substantiver med ekstension (navnlig med gestaltkvalitet), anvender ord med sparsomt konnotationspotentiale, ekskluderer åbne homonymer og gør brug af korte, frekvente ord, er det ikke sikkert, at respondenter forstår ord på samme måde. Indsnævring af semantiske felter er en kompleks opgave uden simple løsninger. På den anden side peger analysen på en række ledetråde for formulering af spørgsmål. Yderligere ledetråde vil blive afdækket, når afhandlingen nu forlader enkeltordet og retter opmærksomheden mod spørgsmål og dertil hørende svarkategorier.

Tomme pladser

Hvor analysen ovenfor fokuserede på enkeltord, rettes opmærksomheden i det følgende mod grammatisk sammenhængende ord. Analysen af semantiske felter har afdækket, at ordforståelse er betydningskabende. Ords semantiske ubestemthed giver respondenter forståelsesspillerum, der skaber måleproblemer. Ligesom ord er flertydige, gælder det formodentlig også spørgsmålshelheder. Med afsæt i det tekstlige forlæg, som en spørgsmålshelhed udgør, udfylder respondenterne *tomme pladser*.

Empirisk receptionsanalyse sigter mod afdækning af faktisk reception. Empirisk receptionsanalyse gennemføres sædvanligvis ved gennemførelse af kvalitative interview. Således også i det følgende, hvor det empiriske grundlag er de 32 interview (se: *Bilag III*). Alle tekstsegmenter omhandlende udfyldelse af tomme pladser er tildelt koder i overensstemmelse med den udarbejdede kodeliste (se: *Bilag IV*). Der er herefter udarbejdet et analytisk hjælpedokument indeholdende alle relevante segmenter.

Hypotesetest

Hvor receptionsanalysen var normativ i kapitel 4, er den nu empirisk-deskriptiv. Det empiriske grundlag er informanternes egne udsagn. Ved receptionsoveroperationaliseringen abstraheres der fra de i kapitel 4 nævnte receptionsbestemmende parametre, mens sigtet i det næste afsnit er at afdække parametre bestemmende for faktisk reception. Der blev i kapitel 4 sondret mellem ingen/få og mange tomme pladser. I det følgende er sontringen mere detaljeret, nemlig mellem spørgsmål med ingen, få, mange og usædvanligt mange tomme pladser. Operationaliseringen fremgår af *oversigt 7.8* på næste side. I de få tilfælde, hvor der er tvivl om et spørgsmåls receptionelle indplacering, er den laveste indplacering valgt. Den receptionelle hierarkisering af spørgsmål omfatter de fleste spørgsmål i det prototypiske spørgeskema. Spørgeskemaet indeholder omkring 150 (under)spørgsmål, blandt hvilke laboratoriefasen muliggør hierarkisering af mere end to tredjedele. Som tidligere citeres også her segmenter, der anskueliggør udfyldelse af tomme pladser, og som begrunder hierarkiseringen.

I surveyfasen viste det sig, at der findes spørgsmål *uden tomme pladser*. Det drejer sig om *faktuelle spørgsmål* af typen: "Hvilket år er De født?" (spm. 1), "Hvad var Deres fars stilling under det meste af Deres opvækst (de første 15 år)?" (spm. 20) og "Hvilke af disse bekvemmeligheder/ting har De? Farve-tv? Opvaskemaskine i boligen?" (spm. 25). At alle informanter besvarer spørgsmål 1 med et årstal anskueliggør, at spørgsmålet ikke har tomme pladser. Tilsvarende gælder spørgsmål 20, hvor alle svar omhandler faderens erhvervsmæssige stilling. For ikke at irritere informanterne er reception af den slags spørgsmål kun afdækket i enkelte tilfælde. Det

gælder også spørgsmål om politisk deltagelse: “Stemte De ved de to sidste folketingsvalg i 1990 og 1994?” (spm. 64) og “Er De eller har De tidligere været medlem af et politisk parti?” (spm. 68). Ved informanternes besvarelse af sidstnævnte spørgsmål er der dog registreret én afvigelse, nemlig om en lokal borgerliste er et politisk parti.

Oversigt 7.8.

Operationalisering af tomme pladser.

- Et spørgsmål har *ingen tomme pladser*, når det ved analyse af tekst-segmenter eller på anden måde (surveyfasen) sandsynliggøres, at spørgsmålet forstås på samme måde af alle informanter.
 - Et spørgsmål har *få tomme pladser*, når det ved analyse af tekstsegmenter sandsynliggøres, at spørgsmålet forstås på et begrænset antal forskellige måder, herunder ikke forstås (2-3 måder).
 - Et spørgsmål har *mange tomme pladser*, når det ved analyse af tekst-segmenter sandsynliggøres, at spørgsmålet forstås på adskillige forskellige måder, herunder ikke forstås (mere end 3 forskellige måder, men ikke forskelligt af alle eller næsten alle informanter).
 - Et spørgsmål har *usædvanligt mange tomme pladser*, når det ved analyse af tekstsegmenter sandsynliggøres, at alle eller næsten alle informanter har hver deres forståelse af det pågældende spørgsmål, herunder ingen forståelse.
-

I næsten alle tilfælde fremkalder reception mere end én forståelse. Mange spørgsmål har dog kun *få tomme pladser*. Det drejer sig navnlig om faktualitets- og kombinationsspørgsmål, men også om enkelte holdningsspørgsmål. Blandt *faktuelle spørgsmål* med få tomme pladser kan nævnes: “Har De nogen børn, som De ikke bor sammen med?” (spm. 4), “Hvor længe har De alt i alt levet i parforhold?” (spm. 5), “Hvilken skoleuddannelse har De?” (spm. 6), “Hvad er Deres hovedbeskæftigelse for tiden?” (spm. 10), “Har/havde De nogle underordnede?” (spm. 14), “Boede De sammen med Deres forældre, da De var barn (og ung)?” (spm. 19), “Hvor mange forskellige skoler har De gået på i løbet af Deres skolegang?” (spm. 22), “Hvor gammel var De, da De flyttede hjemmefra?” (spm. 23), “Hvor mange gange har De inden for det sidste år været på folkebiblioteket?” (spm. 36D), “Har De nogle faste fritidsinteresser, som De går til/dyrker på bestemte ugedage og tidspunkter?” (spm.

37), "Hvor mange gange har De set tv inden for de sidste 2 uger?" (spm. 41), "Hvor mange gange har De været hos lægen inden for de sidste 12 måneder? (spm. 44A) og "Har De inden for de sidste 5 år skrevet under på underskriftindsamlinger, deltaget i en offentlig demonstration eller kontaktet politiske foreninger/organisationer?" (spm. 70).

Spørgsmålet angående *børn, som informanten ikke bor sammen med*, fremkalder forskellige receptioner i forbindelse med, om børnene formelt eller reelt er fraflyttet hjemmet, om børnene er delebørn eller om børnene er børn, når de har passeret det syttende år (spm. 4). Næsten alle informanter medtager dog ved svarafgivelse egne voksne børn:

Int.: Men så tror jeg, vi vil starte med (spm. 4), og der svarede du ja. Kunne du lige uddybe det?

Ifm.: Det kan jeg godt. Vi har en stor pige på 18, som er på gymnasiet i Vordingborg, og på grund af vores bopæl, så har hun valgt at få et værelse fra 2.g. på grund af transporten. Hun skulle alt for tidligt af sted og kom alt for sent hjem.

Int.: Og du vil stadig sige, at hun er dit barn, selv om hun er over 18?

Ifm.: Afgjort..

Int.: Og det er uanset, om hun så er 30 eller 40? Når jeg spørger om børn, så er børn ikke et spørgsmål om alder, men om at det er dit barn.

Ifm.: Helt klart. Hun er også hjemme næsten hver weekend. Og så taler vi sammen hver uge.

Også spørgsmålet om at *leve i parforhold* udløser få forskellige receptioner (spm. 5). De fleste informanter inddrager alle hidtidige ægtefæller og/eller samlevende og ekskluderer kærester, som de ikke har boet sammen med. Enkelte informanter ekskluderer tidligere kortvarende samliv, mens andre inkluderer kærester, som de ikke har boet sammen med:

Int.: Spørgsmålet lød, hvor længe du havde levet i parforhold. Hvordan forstod du det?

Ifm.: Jamen jeg forstod det nemlig forkert, men der havde jeg svaret... der forstod jeg i første omgang som om, hvor længe jeg har haft min nuværende kæreste, men så sagde du "alt i alt", og så tænkte jeg, skal jeg nu regne sammen, hvor mange kærester jeg har haft, og hvor længe, jeg så har været kæreste med dem. Men så tror jeg nu, at det må være bo sammen med en, og der må jeg så svare, at det har jeg aldrig prøvet.

Når informanterne opgør antallet af skoler, som de har gået på *i løbet af deres skolegang*, volder spørgsmålet receptionsproblemer, idet nogle informanter medregner irrelevante skoler, fx handels-skoler og efg, ligesom der er tvivl om, hvorvidt børnehaveklasse skal indtænkes (spm. 22). Spørgsmålet forstås oftest som alene omfattende folkeskole og gymnasium/hf:

Int.: Så kom (spm. 22). Hvad forstår du ved skolegang her? Er det folkeskolen?

Ifm.: Ja.

Int.: Kan du huske ved hvilket klassetrin, du skiftede?

Ifm.: Ja, jeg gik i børnehaveklasse på én skole, og så folkeskolen på én skole, og så de tre realklasser på en tredje.

Alder ved fraflytning fra hjemmet er ikke altid ukompliceret at oplyse (spm. 23). Det kan være tvetydigt, hvornår en flytning er blivende (fx udlandsophold), eller informanten kan være flyttet hjemmefra en del af året:

Int.: Så kom (spm. 23), og der var du ikke helt sikker, kan du lige forklare, hvorfor det var vanskeligt at svare på?

Ifm.: Nå, men det kommer an på, hvad spørgsmålet indebærer, for jeg har så været flyttet hjemmefra under de skoleophold, og jeg har haft praktikplads og været på minkfarm.

Int.: Hvor gammel var du, da du første gang flyttede hjemmefra for en vis periode?

Ifm.: Ja, det har jeg svært ved.. men hvad har jeg været.. på efter-skole.. 16 år vel..

Spørgsmålet om, hvor mange gange informanten inden for det sidste år har *været på folkebiblioteket*, bevirker også forskellige receptioner (spm. 36D). Der kan være tvivl om, hvad et folkebibliotek er (fx bogbus), eller om, hvad det betyder at være på et folkebibliotek, fx som låner/bruger eller af andre grunde:

Int.: Du sagde aldrig til (spm. 36D). Er du helt sikker på det?

Ifm.: Jeg har været der, men ikke for at låne bøger..

Int.: Det var interessant. Det er noget nyt det her. Så når jeg stiller det spørgsmål, så svarer du på, om du har været der for at låne bøger?

Ifm.: Ja, det er da klart, hvad skulle det ellers være..

Int.: Jamen det er lidt sjovt.. hvis jeg så spørger dig, hvor mange gange du faktisk har befundet dig på et folkebibliotek inden for det sidste år?

Ifm.: Så har der været én gang. Men det var et møde om jagt [ændret svar].

Int.: Så det var et helt andet formål?

Ifm.: Ja.

Nogle informanter har en *fast fritidsinteresse*, som de dyrker på bestemte ugedage og tidspunkter (spm. 37). Også til dette spørgsmål er der knyttet forskellige receptioner. En fast fritidsinteresse kan være gymnastik, svømning og kortspil, men også koncerter og bestyrelsesarbejde. En fast interesse er for enkelte ikke kun en aktivitet, men fordrer fordybelse. For at en fritidsinteresse kan hævdes at være fast, kræver det undertiden, at den er fast hele året, eller at aktiviteten dyrkes sammen med andre:

Int.: Vi kom til (spm. 37), og du sagde, at du ikke rigtig vidste...

Ifm.: Nej, for jeg har faktisk ingen fritidsinteresser, ud over at gøre gymnastik om vinteren og at passe mit sommerhus om sommeren, så det er jo bare trist..

Int.: Hvis jeg nu lige gentager (spm. 37), kan man så ikke sige, at din motion er en fast fritidsinteresse?

Ifm.: Jo, om vinteren.. derfor kan man jo heller ikke kalde det fast..

Int.: Ahaa.. så hvis jeg havde spurgt, om du på bestemte tidspunkter i året havde en fast fritidsinteresse, så var det blevet ja?

Ifm.: Ja. For mig er det noget, man skal have hele tiden.

Int.: Så for at du vil kalde det fast, må der ikke være den der sommerpause?

Ifm.: De der tre måneder, nej.

At konstatere, om en person (bortset fra indlæggelser) har *været hos lægen* inden for de seneste tolv måneder, er ikke problemfrit (spm. 44A). Såfremt lægen er på hjemmebesøg, er man så “hos lægen”? Er en far “hos læge”, når hans barn er sygt, eller er en gravid kvinde “hos læge”, når en graviditet tilses?

Int.: Så kom (spm. 44A).. og du sagde én gang. Er det en gang du kan huske?

Ifm.: Ja.. det var fordi, jeg havde lungebetændelse.. og var så syg, at jeg blev nødt til det.. det er den ene gang, jeg kan huske, ellers er jeg altid derinde med børnene..

Int.: Du har ikke været til læge i forbindelse med fødslen?

Ifm.: Jo, det er man jo selvfølgelig..

Int.: Men det har du ikke taget med?

Ifm.: Det kan man jo dårligt kalde en sygdom.. men det har jeg da, det kan man vel nok kalde et lægebesøg..

Int.: Men da du svarede, da tænkte du på, at nu var du syg, og nu går jeg op. Hvis du skulle tage de andre med, hvor ofte er det så siden sidste forår?

Ifm.: Tja.. en 8-10 gange.. eller sådan [ændret svar].

Det sidste faktuelle spørgsmål med få tomme pladser angår politisk deltagelse i form af *underskriftindsamlinger, offentlige demonstrationer eller kontakt med politiske foreninger* (spm. 70). Spørgsmålets sproglige komponenter – “at skrive under på underskriftindsamlinger”, “at deltage i en offentlig demonstration” og “at kontakte politiske foreninger/organisationer” – åbner op for mere end én reception. At sætte sit navn på en underskriftindsamling er ikke altid frivilligt, om man deltager i en demonstration er ikke éntydigt og kontakt med politiske foreninger kan også være at tale med en folketingspolitiker:

Int.: Så kom (spm. 70).., der sagde du nej.. Sådan noget med at kontakte kommunen omkring det der med børnepasnings-

ordninger.. er det ikke at kontakte en politisk forening eller organisation?

Ifm.: Det er det vel...

Int.: Men hvad var det, du tænkte på her?

Ifm.: Det var mere, om jeg havde gået til kommunalbestyrelsesmøde eller noget, eller havde kontaktet.. lad os bare sige Venstre og havde sagt, at nu ville jeg gerne være medlem og komme til deres møder og sådan... og det har jeg ikke gjort..

Int.: Men når du har kontaktet kommunen, kan man så også.. hvis jeg nu gentager spørgsmålet, og du så tænker på det i stedet for det der regeringsnoget, vi lige har snakket om.. hvis du nu tænker dig om én gang til, vil du så kalde det med kommunen for kontakt med en politisk..

Ifm.: Jamen det er det da... [ændret svar].

Int.: (Spm. 70).. kunne det ikke være to eller tre kontakter? Du sagde én..

Ifm.: Det er igen, at vores hundeforening griber ind i det.. Der har været stor debat om hundenes haler, og vi har været meget aktive for at få den lov gennemført, og der har jeg så ringet til Christiansborg og talt med en om det.

Int.: Og det er kun én gang?

Ifm.: Ja.

Også en del, men færre *kombinationsspørgsmål* har få tomme pladser, fx: "Har De nogle af følgende problemer i forbindelse med Deres bolig? For lidt plads? Larmende naboer, gadestøj eller lignende? (etc.)" (spm. 26), "Sker det nogensinde, at De er alene, selv om De egentlig havde mest lyst til at være sammen med andre?" (spm. 34), "Er De interesseret i billedkunst (maleri, skulptur, akvarel mv.)?" (spm. 43) og "Hvordan er familiens økonomiske situation i dag, sammenlignet med for ét år siden?" (spm. 58).

Spørgsmålet om *at være alene*, selv om man har mest lyst til at være sammen med andre, har mindst to forskellige receptionsudfald (spm. 34). Nogle forstår spørgsmålet faktuel-beskrivende, mens andre forstår det psyko-emotionelt:

Int.: Så spurgte jeg (spm. 34). Hvis du prøver at tænke højt, og tænke over, hvad er det egentlig, jeg spørger dig om, hvad vil du egentlig svare nu, når du tænker nærmere over det?

Ifm.: Øhhmm, det er meget sjældent, at.. at jah, det er.. jeg synes, at jeg laver så meget, og at jeg har så mange aftaler, og at der sker så meget, at jeg har det så godt, når jeg er alene ind imellem, fordi at jeg har brug for at være alene. Samtidig kan jeg da godt erindre, når jeg går tilbage i tiden.. nogen søndage fx.. der har været svære at komme igennem, hvor jeg tænkte: søndag skal man være sammen med familien, der skal man hygge sig med familien, og der har jeg siddet alene. Så jeg kender godt følelsen af.. men jeg synes ikke, at det er et problem overhovedet...

Det er heller ikke enkelt at fastslå, om en person er *interesseret i billedkunst* (spm. 43). Det skyldes primært, at "interesseret" har adskillige semantiske udfaldsrum. At være interesseret i noget er ikke éntydigt. At "interesseret" har et voluminøst semantisk felt peger på, at spørgsmål om interesse for billedkunst muligvis burde være hierarkiseret med "mange tomme pladser", men af forsigtighedsgrunde er en lavere receptionsindplacering valgt:

Int.: Nu spørger jeg ikke så meget konkret om, hvad du har gjort, men om, hvad det for dig er at være interesseret i billedkunst? Hvis nogen for dig skal have lov til at sige, at de er interesserede i billedkunst, hvad skal de så gøre?

Ifm.: De skal have en nysgerrighed, når de ser billedet.. Når de bliver konfronteret med det. De behøver ikke at opsøge det, men når de så bliver konfronteret med billedet, så skal de vise interesse i situationen. Man behøver ikke at læse bøger om det..

Int.: Så det vil sige, man kan sådan set godt være interesseret i billedkunst uden nogen sinde at have været på et museum?

Ifm.: Ja...

Int.: Kan man også være interesseret i billedkunst uden at have læst en bog om kunst? Mindst én?

Ifm.: Ja.

Int.: Altså det er mere den oplevelsesmæssige åbenhed i forhold til..
som du siger.. mødet med billeder, der er det afgørende?

Ifm.: Ja.

Int.: Så egentlig er "interesseret" for dig mest noget indre, mere end
at gå ud og gøre noget udadtil?

Ifm.: Ja.

Int.: (Spm. 43). Hvorfor sagde du, at du ikke er interesseret i kunst?

Ifm.: Jeg har ikke forstand på det.

Int.: Kan man ikke være interesseret i noget uden at have forstand
på det?

Ifm.: Det kunne man nok.

Int.: Jeg vil gerne have dig til at fortælle mig, hvad du forstår ved at
være interesseret i billedkunst. Om det kræver, at man ved en
masse, eller har åbne øjne, eller.. hvad var grunden til dit nej?
Synes du, man skal have forstand på noget, før man kan tillade
sig at sige, at det interesserer en?

Ifm.: Ja, det mener jeg...

Interviewene underbygger, at reception ofte overskrider tre forskellige tolkningsudfald. Adskillige spørgsmål har *mange tomme pladser*. Det drejer sig om lige mange faktualitets-, holdnings- og kombinationsspørgsmål. Blandt *faktuelle spørgsmål* kan følgende nævnes: "Har De fuldført en erhvervsuddannelse? Jeg tænker på enhver form for uddannelse, der giver en erhvervskompetence." (spm. 7), "Hvis De tænker på perioden fra De afsluttede Deres skoleuddannelse og frem til i dag, hvor længe har De da været i de erhvervssituationer, jeg nu viser?" (spm. 9), "Hvor mange gange har De (fået) gjort rent i huset/lejligheden inden for den sidste måned?" (spm. 28), "Hvor mange gange har De inden for den sidste måned været sammen med Deres venner?" (spm. 30D), "Vil De angive, hvor ofte De dyrker sport/motion?" (spm. 35A), "Hvor mange gange har De inden for det sidste år været til koncert?" (spm. 36C), "Hvor ofte kommer De normalt i foreninger, klubber, til arrangementer eller andre fritidsaktiviteter?" (spm. 38) og "Jeg vil gerne høre, om De udfører eller tidligere har udført nogen form for ulønnet arbejde (en indsats, der ikke har med job at gøre, og som ikke udføres for familie) – også kaldet frivilligt arbejde." (spm. 39).

Når informanter spørges, om de har *fuldført en erhvervsuddannelse*, er der adskillige receptioner (spm. 7). Det skyldes ikke udelukkende, at "erhvervsuddannelse" har et voluminøst semantisk felt, men også brugen af verbet "fuldføre". Den sproglige spørgepræcisering, der er tilsigtet ved anvendelse af "erhvervskompetence", virker undertiden receptionsreducerende:

Int.: Så kom (spm. 7). Hvad synes du, det er, jeg spørger dig om her? Hvad er det, jeg gerne vil have at vide?

Ifm.: Vi taler jo så ofte om, at et erhverv som ting, man står i lære til, og der var jeg således også lidt i tvivl..

Int.: Men da du svarede, hvad var det så, du svarede på? Var det så din universitetsuddannelse?

Ifm.: Ja.

Int.: Men du var lidt i tvivl?

Ifm.: Ja, det var jeg. Man taler så meget om frie liberale erhverv, om det andet så er en erhvervsuddannelse, man kunne nok ønske sig det lidt mere præcist, måske..

Int.: Jeg sagde, at jeg tænkte på enhver uddannelse, der gav en erhvervskompetence. Hvad er det? Blev spørgsmålet mere præcist af det?

Ifm.: Ja, det synes jeg.

Int.: Hvad er en erhvervskompetence for dig?

Ifm.: Muligheden for at blive fagligt organiseret.. inden for fx.. dansk juridisk.. økonomisk forbund.. er det ikke sådan, det hedder..?

Når informanter skal redegøre for varigheden af de *erhvervssituationer*, som de har været i siden afsluttet skoleuddannelse, har spørgsmålet mange tomme pladser (spm. 9). Eksempelvis kan "erhvervs-situation" være hovedbeskæftigelse, anden erhvervsmæssig beskæftigelse eller helt andre gøremål. "Afsluttet skoleuddannelse" forstås ikke på samme måde af alle informanter, idet informanter undertiden inkluderer andet end folkeskole og gymnasium/hf. Nogle informanter medregner i "under uddannelse" kun fuldført uddannelse, mens andre inkluderer kortere kurser o.l. At være "i arbejde" kan være ensbetydende med at være under uddannelse. For mange informanter volder "under uddannelse" og "i arbejde" markante forståelsesproblemer:

Int.: Prøv at tænke højt, hvordan du når frem til, hvor mange år du i alt har været i arbejde.

Ifm.: Den.. øh.. synes jeg straks er sværere.. Fordi altså.. dels er der jo de syv år, jeg har været under uddannelse, altså det er jo også arbejde, ikk'.. Så har jeg.. så tænker jeg indtil min første..

Int.: Må jeg afbryde dig?

Ifm.: Ja..

Int.: Vil det sige, at når du siger.. når du nu skal fortælle mig, hvor mange år du har været i arbejde, så tager du uddannelsesårene med?

Ifm.: Ja, det gør jeg.. for jeg har været i arbejde i al den tid. Så jeg tager uddannelse med. Så derfor så.. og derfor kan jeg så.. altså min første uddannelse, den ved jeg, at efter de fire år, der arbejdede jeg ét år og var hjemmegående et halvt år.... og arbejdede et halvt år. Og så var det, at jeg begyndte på min..... på realeksamenskursus.

Int.: Hmmm.

Ifm.: Og det har jeg ikke taget med ind i som.. øhhh.. under uddannelse.. så det er jo.. ja, det er jo egentlig.. pyhhh.. nej, ikke.. nej, undskyld.. æhh.. øhhhh... vi er jo i arbejde nu...

Int.: Vi er i arbejde nu... og så skulle man måske lige spørge, inden vi fortsætter, spørge hvad.. hvordan forstår du, hvad det vil sige at være i arbejde.. hvornår er man i arbejde?

Ifm.: Ja.. det er jo så.. ja det kan jeg jo så også komme i tvivl om nu, fordi jeg vil da sige, at de to år jeg gik på kursus, det var jo også at gå på arbejde hver dag.. Det er jo også en form for arbejde.. man står op om morgenen.. kommer hjem om eftermiddagen.

Int.: Så arbejde behøver ikke at have noget med løn at gøre?

Ifm.: Nej... altså arbejde er jo.. ehm.. jamen altså.. hvis.. så kan jeg jo begynde at tænke endnu dybere over det.. Så kan jeg så sådan set sige, at jeg har været i arbejde siden den dag, jeg gik ud af skolen til i dag. Sådan kunne jeg også se på det.. ikk'?

For hvis jeg ser på, at alt hvad jeg laver, det er arbejde.. jeg har været arbejdsløs i ét et halvt år, men der har jeg jo også lavet arbejde.. men ikke lønnet arbejde.

Int.: Så kom (spm. 9), og der overraskede du mig lidt ved at sige, at du har været under uddannelse i 61 år? Kan du prøve at forklare det? Hvad er det, du forstår ved uddannelse?

Ifm.: Ja, det kan jeg godt sige. Min far og mor, de sagde altid til mig, at din fagforening og din sygekasse, det skal du altid sørge for at betale, og så skal du tage ved lære altid. Og det har jeg gjort. Derfor.

Int.: Men når du siger 61 år, så er det altså, fra du forlod folkeskolen og frem til i dag?

Ifm.: Ja.

Int.: Vil det sige, at du også oplever, at du har været under uddannelse efter du blev pensionist?

Ifm.: Arhh.. der kan det godt være det er lidt forkert, men man lærer jo stadig noget nyt, altid.. [muligt ændret svar].

Når informanterne skal erindre antallet af gange, de inden for den sidste måned har *gjort rent i deres hus eller lejlighed*, er der markant forskellige receptioner (spm. 28). Da "at gøre rent" har mange tomme pladser – fx "gulvspand og gulvvask", "støvsuge og tørre støv af", "gøre godt rent", "ryddeligholdelse af boligen", "endevende det hele", "en større omgang" og "bund i sagerne" – er det et sisyfosarbejde at tælle antallet af gange:

Int.: Derfra gik jeg så over til (spm. 28).. og der smilede du lidt.. Hvad er det egentlig, jeg spørger om, når jeg spørger om, hvor mange gange du har gjort rent? Hvad er det så egentlig, du svarer på?

Ifm.: Så svarer jeg på.. så svarer jeg på de større rengøringer, end bare lige at tage opvasken og det fornødne, det er sådan noget med at støvsuge og vaske gulv.. lidt større, ikke engang hovedrent.. mere sådan (ler).. rengøring, det er sådan et større projekt, mere end dagligt.

Ifm.: Tjahhh... det er meget fordi... Hvad er med under rengøring..?

Int.: Det er det, jeg spørger dig om... det er din opfattelse af, hvad det er, der er interessant her.

Ifm.: Men altså, hvis man kun tager en støveklud og lige tørrer fjernsynet af, det er jo ikke rengøring, vel..

Int.: Så hvad kræver det?

Ifm.: At man støvsuger hele huset og støver reoler af og så videre..

Oplysninger om hvor ofte informanterne kommer i *foreninger, klubber, til arrangementer eller andre fritidsaktiviteter* beror i høj grad på, hvorledes informanterne forstår spørgsmålet (spm. 38). Forståelsen af substantiver som "forening", "klub" og "fritidsaktivitet" bidrager til adskillige receptionsudfald. En forening kan fx være en fagforening, en politisk forening eller en gymnastikforening. En klub kan fx være en sportsklub, en fodboldklub eller en kortklub. Fritidsaktivitet kan være gøremålet som sådant, men også en fritidsinteresse:

Int.: Så var der (spm. 38), og der sagde du, at det gjorde du ret sjældent. Kunne du fortælle mig, hvad det er af den slags, som du gør ret sjældent?

Ifm.: Ja, men øhh, det er skægt nok ikke mere end fjorten dage siden, at jeg var til et FTF-Københavns afdeling. De lavede et arrangement med ham der Søren Ventegodt, som jeg opfatter som det der, du beskriver. Og når det er, at jeg går til sådan noget, så er det nok mest i min fagorganisations regi, men som ikke har noget med fagforeningsmøder at gøre, men at de tager et emne, et aktuelt emne op, en aktuel person, eller en aktuel situation eller noget, og så inviterer folk, og så bliver det til sådan en form for ja, et foredrag eller noget.

Int.: Hvad er det så egentlig, du svarer på i (spm. 38)? Jeg kunne godt lide at høre fra dig, hvad det egentlig er, det spørgsmål går ud på..

Ifm.: Jamen det er aktiviteter, man laver i sin fritid, udadrettede aktiviteter. Sådan opfatter jeg det.

Int.: Du svarer 1-2 gange om ugen. Hvad er det for aktiviteter, du har i tankerne? Er det stadig din motion?

Ifm.: Ja, det er det.

Int.: Det er meget interessant.. du opfatter motion som værende ikke en interesse, men en aktivitet?

Ifm.: Ja.

Også mange *holdningsspørgsmål* har adskillige receptionsudfald. Blandt holdningsspørgsmål med mange tomme pladser kan nævnes: "Er der noget, De kunne have lyst til at deltage i eller gøre sammen med andre, men som De af en eller anden grund ikke gør?" (spm. 33), "Angående sundhedsvæsenets behandling af Dem selv eller Deres pårørende, har De inden for de sidste tolv måneder været tilfreds?" (spm. 46), "Hvordan vurderer De i almindelighed Deres muligheder for at påvirke sundhedsvæsenets behandling af Dem selv eller Deres nære pårørende?" (spm. 48), "Hvilken betydning har hensynet til en retfærdig fordeling i samfundet for Dem selv, når De stemmer ved folketingsvalgene?" (spm. 69A), "Hvor stor tillid har De til danske politikere i almindelighed?" (spm. 71) og "Hvad mener De om følgende: Skatterne er blevet for høje, derfor må der skæres ned på det offentlige." (spm. 75F).

Når der spørges til *lyst til at deltage i eller gøre noget sammen med andre*, udløser spørgsmålet vidt forskellige associationer (spm. 33). Nogle forestiller sig øget samvær med børn og venner eller et nyt parforhold. Andre tildeler spørgsmålet psyko-emotionelle dimensioner, fx "at være mere for mine børn" og "det er et spørgsmål om livstilfredshed". Atter andre tænker på fritidsaktiviteter som fx kolonihave, jagt eller fiskeri. Endelig er der informanter, som ikke tillægger spørgsmålet specifik reception:

Int.: (Spm. 33). Hvad synes du, det er, jeg spørger dig om?

Ifm.: Jeg er tilfreds nok med det, jeg laver.. om jeg har ambitioner om at lave noget mere.. men det har jeg ikke.

Int.: Taler du om dit job eller...?

Ifm.: Nej nej.

Int.: Så du tænker ikke på, om jeg vil vide, om du har lyst til at spille tennis eller sådan noget?

Ifm.: Jeg tænker på det hele.

Int.: Jeg spørger dig simpelthen, om du er tilfreds med dit liv?

Ifm.: Ja.

Int.: (Spm. 33). Hvad synes du egentlig, jeg spørger om her?

Ifm.: ... Øhhmmm.. jeg sad og tænkte om.. jeg havde lyst til at gå til folkedans eller et eller andet, og det havde jeg ikke tid til eller noget, og om jeg så ikke gjorde det.. det er sådan..

Int.: Så du har tænkt på deltagelse i sådan noget klubaktivitet?

Ifm.: Ja, altså.. nu har jeg ikke lyst til at.. det har jeg ikke tid til.. men det jeg forstod ved det, det var, om jeg måske skulle have haft lyst til sådan nogen ting der.. og det så bare ikke blev.. men det har jeg ikke.

Int.: Nej.. Jeg spurgte dig, om der var noget, du havde lyst til at deltage i eller gøre sammen med andre. Tror du, at når jeg siger deltage.. og derefter gøre, tror du så, du umiddelbart tænker på at melde sig til noget?

Ifm.: Jeg tænkte mest på, at det var noget, man meldte sig til.

Spørgsmålet om *tilfredshed med sundhedsvæsenet* indeholder mange receptionelle faldgruber (spm. 46). Det, der skal tages stilling til, er semantisk mangedimensionelt. Nogle indtænker kun sygehus, mens andre associerer til læger, plejehjem eller socialvæsen. For atter andre er sundhedsvæsenet kun det offentlige eller et væsen med gratisydelse. Undertiden forstås spørgsmålet som bedende om informantens generelle holdning til sundhedsvæsenet, i andre tilfælde som et spørgsmål med specifik behandlingsreference. Endelig er også "pårørende" en diffus størrelse:

Int.: Så genovervej (spm. 46) nu. Hvad vil du mene om det nu?

Ifm.: Så vil jeg sige delvis tilfreds nu [ændret svar].

Int.: Og hvad.. prøv at forklare, hvordan du nu når frem til det ændrede svar?

Ifm.: Jeg tror, det er, fordi at sundhedsvæsenet, der tænker jeg på sygehus, noget større, end bare at gå til lægen. Og ved lægen der er der så virkelig booket op, så man får egentlig rigtig dårlig behandling hos lægen. Inden skal man bestille tid, det er værre end om mandagen til en biograf. Så på den måde ændrer jeg det nok.

Int.: (Sp. 46).

Ifm.: Jeg har været delvis tilfreds.

Int.: Har du tænkt over det før, eller var det noget, jeg her tvang dig til at tænke over?

Ifm.: Nej, jeg har tænkt over det, fordi jeg har diskuteret det med min familie. Vi har et par stykker, der er meget syge, hvor jeg egentlig nok vil sige, at jeg har været noget utilfreds, for der har været tilfælde med forkert medicin og forkerte diagnoser og sådan. Jeg tænkte kun på mig selv først. Jeg tænkte, nå, jeg har egentlig ikke haft noget med dem at gøre, og så lige min egen læge, og der har jeg egentlig været meget tilfreds, men når jeg tænker nærmere over det.. så er jeg ikke tilfreds, så vil jeg sige noget utilfreds [ændret svar].

Om ønsker til en *retfærdig fordeling* har betydning, når informanterne stemmer ved folketingsvalg, er ikke let at afgøre (spm. 69A). Det skyldes, at "retfærdig fordeling" har mange tomme pladser. Fx kan en retfærdig fordeling være: "Hensyn til de svage i samfundet", "ingen skal lukrere på andre", "det er et spørgsmål om økonomisk fordeling", "mere til kulturpolitik og mindre til privatbilisme", "lige muligheder for socialt sundhedsnet, skoler og uddannelse", "nok penge til sygehuse", "rimelige forhold for både arbejdsgivere og -tagere" og "mulighed for at få arbejde". Ikke overraskende er der informanter, som besvarer spørgsmålet uden at tildele "retfærdig fordeling" reception:

Int.: Så skulle du svare på (spm. 69A). Du sagde, at hensynet til en retfærdig fordeling var meget vigtigt for dig. Hvad er en retfærdig fordeling for dig?

Ifm.: (Ier)... Fordeling af hvad? Er det det, du mener?

Int.: Ja, fordeling af hvad. Og hvad er retfærdighed? Hvorfor siger du, det er vigtigt?

Ifm.: Det gør jeg, fordi jeg tænker på samfundets svage. De skal mere op, de skal op på et rimeligt niveau.

Int.: Så når du svarer, at det har stor betydning, så tænker du på en slags udjævning mellem rig og fattig?

Ifm.: Det kan du aldrig..

Int.: Så er det noget med, at de allerfattigste skal lidt højere op?

Ifm.: De laveste skal højere op. Du kan ikke tage initiativ til topfolk væk ... dem kan du ikke sænke på den måde.. Hvis du forstår, hvad jeg mener..

Int.: Så kom (spm. 69A). Hvad forstår du ved en retfærdig fordeling i samfundet?

Ifm.: Det forstår jeg egentlig ikke ret meget ved, og det er der nok heller ikke andre, der gør.. Der er ingen, der ved, hvad retfærdighed egentlig er..

Int.: Jeg har her skrevet, at det ingen betydning har. Kunne vi lige så godt have skrevet, at det ved du egentlig ikke, for du ved ikke, hvad det egentlig er, du skal tage hensyn til?

Ifm.: Det er helt umuligt.. for hvad er retfærdig egentlig.. er det, at millionærer skal have dagpenge.. det har der lige været fremme for nylig.. det kan man diskutere, hvad det er.. [muligt ændret svar].

Et sidste eksempel på holdningsspørgsmål med mange tomme pladser beder om stillingtagen til en påstand om *for høje skatter og ønske om nedskæringer i det offentlige* (spm. 74F). Receptionernes forskellighed skyldes blandt andet, at "det offentlige" er en diffus størrelse. Informanterne indtænker forskellige offentlige indsatsområder, fx skoler, sygehusvæsen og folkepension, men fx aldrig landbrugsstøtte eller forsvarsudgifter. Der er udtalt uklarhed om, hvad "det offentlige" er. Andre informanter besværer sig over at skulle forklare, hvad spørgsmålets mening er, mens atter andre mener, at spørgsmålet indeholder to modstridende udsagn:

Int.: Så kom (spm. 74F). Hvad tænker du på, når du svarer på det?

Ifm.: Deeet.. det ved jeg sgu ikke... altså.. jeg synes altså, at skatterne de er høje, ikke også, men jeg kan da ikke se at, hvorfor der skal skæres ned på det offentlige, altså.. halvt om halvt altså..

Int.: Hvad forstår du ved det offentlige her?

Ifm.: Det er alt.. hvad at der bliver dækket inden for det offentlige, altså, kommunalt arbejde.. og alt muligt, og også med rådhus og kommune og det forskellige.. og bistandsklienter og sådan..

Int.: (Spm. 74F)... men hvad med den sidste? Der er du helt uenig..

Men var den egentlig ikke svær at tage stilling til?

Ifm.: Jo, den var snørklet, for der er to ting i den sætning. En ting er at skatterne er blevet for høje.. for høje i forhold til hvad? Jeg mener ikke, de er for høje i forhold til, hvad vi får ud af det, men at de er blevet for høje, og derfor må der skæres ned på det offentlige, og det er jo sært, for hvis skatterne er for høje, så skulle der være penge nok, og så skulle der ikke være grund til nedskæringer..

Int.: Kunne du så ikke lige så godt have svaret, at det kan du ikke tage stilling til?

Ifm.: Jo, det burde jeg, men det var mig vigtigt at gøre opmærksom på, at jeg ikke mente, at skatterne var for høje.

Det er ikke kun faktualitets- og holdningsspørgsmål, som udløser forskellige receptioner, idet nogle *kombinationsspørgsmål* også har mange tomme pladser, fx følgende: “Kan/kunne De selv bestemme, på hvilken måde De vil/ville udføre de opgaver, De skal/skulle løse?” (spm. 13), “Er/var der forholdsvis gode karrieremuligheder – her tænker jeg på job med større ansvar og udfordringer – for folk i Deres (sidste) faggruppe?” (spm. 15), “Er/var det nødvendigt at arbejde meget hurtigt?” (spm. 17A), “Er/var det nødvendigt at arbejde meget koncentreret?” (spm. 17B), “Har De inden for de sidste 12 måneder selv gjort noget for at opnå en bedre behandling af Dem selv eller Deres pårørende?” (spm. 47), “Jeg vil bede Dem svare ja eller nej til følgende, alt efter om det passer på Dem: Jeg undgår at drikke for meget alkohol” (spm. 55B) og “Diskuterer De ofte, sjældent eller aldrig politik med familie/venner/kolleger?” (spm. 66).

Når informanterne spørges, om der er *forholdsvis gode karrieremuligheder i deres faggruppe*, er det uens forståelser af “karrieremulighed” og “faggruppe”, som afgør receptionerne (spm. 15). De to substantiver med moderat henholdsvis voluminøst semantisk felt interagerer og giver spørgsmålet mange tomme pladser. For enkelte spiller “forholdsvis” en receptionel rolle:

- Int.: (Spm. 15), der svarede du også nej.. Prøv inden du genbesvarer spørgsmålet.. at fortælle mig, hvad det er, jeg spørger om..
- Ifm.: Det, jeg ser for mig, det er en stige, og hvor mange muligheder der er for at rykke op ad stigen.. og jeg kan kun rykke et.. to trin op.. og det er gruppeleder og distriktsleder. Og det mener jeg ikke er.. nogen fantastisk udvikling.. det er ikke store muligheder.. kan man sige..
- Int.: Det er ikke nok ændring til, at du vil kalde det en karrieremulighed?
- Ifm.: Det er det ikke.
- Int.: Hvad ville en sådan ændring indebære? Underordnede? Lønforhøjelse?
- Ifm.: Ansvarsområde..
- Int.: Hvis du kravlede så højt op ad den stige, som du kunne, ville det så ikke indebære, at du både fik underordnede... og højere løn?
- Ifm.: Jo.
- Int.: Men du vil alligevel ikke betegne det som en karrieremulighed?
- Ifm.: Næhhh.. ja, det ville da være en karrieremulighed, men ikke noget stort..
- Int.: Den er interessant. Du hæfter dig altså ikke så meget ved ordet "karrieremulighed", men ved udtrykket "forholdsvis gode"?
- Ifm.: Ja, for det første er der ikke nogen lønforhøjelse af betydning, der er ikke noget stort trin der. Og for det andet så er ansvarsområdet ikke noget at råbe hurra for.

I kombinationsspørgsmålet om informanterne har *gjort noget for at opnå en bedre behandling* af sig selv eller pårørende, er "sundhedsvæsenet" ikke nævnt, men nok underforstået. Ikke desto mindre har "at gøre noget" mange receptionsudfald: "At gøre noget" kan være egenbehandling, fx kostvaner eller gymnastik. Det kan også være sundhedsvæsenets behandling, fx "at gøre indflydelse gældende" eller "at komme med forslag". Også "bedre behandling" har tomme pladser, fx hurtigere behandling. Endelig er "pårørende" et diffust substantiv:

Int.: Så kom (spm. 47), og der svarede du ja. Hvad tænkte du på der?

Ifm.: Altså, behandling.. hvad dækker det forresten..?

Int.: Jeg var lidt usikker på, hvad du egentlig svarede på, for jeg syntes, at du begyndte at tale om kost og den slags..

Ifm.: Ja, men i de sidste 7 år, så har jeg ikke spist okse- og flæskekød, for jeg har haft noget med min tyktarm.. og det er godt..

Int.: Så der svarer du ikke på sundhedsvæsenet, men på din egen behandling af dig selv?

Ifm.: Ja, men det troede jeg så også, du mente..

Int.: Så kom (spm. 47)

Ifm.: Jeg cykler og dyrker sport.. og så svømmer jeg en gang imellem, men det er ikke noget fast..

Int.: Så her svarer du, hvad du selv gør for at få det bedre med dig selv?

Ifm.: Jeg tænker konkret i min ryg..

Int.: Du synes ikke spørgsmålet handler om sundhedsvæsenet?

Ifm.: Nåh.. om jeg presser på.. det er selvfølgelig det, det handler om, ja.. Men sådan tænkte jeg ikke.

Int.: Hvis jeg nu gentager.. (spm. 47)...

Ifm.: Nej.

Int.: Så er det reelt nej?

Ifm.: Ja [ændret svar].

Et lille antal spørgsmål har *usædvanligt mange tomme pladser*. De er alle *holdningsspørgsmål*. Det er fx spørgsmål af typen: "Hvad mener De om følgende udsagn: Ulønnet arbejdskraft kan tilbyde noget, som det offentlige aldrig vil kunne yde" (spm. 40A), "Hvad mener De om følgende udsagn: Frivilligt arbejde er med til at fremme ansvarligheden og den aktive deltagelse i samfundet" (spm. 40B), "Hvor vigtigt mener De, at følgende forhold er, hvis man skal opnå høj social position i samfundet?" (spm. 60), "Er De i det store og hele tilfreds, nogenlunde tilfreds, ikke særlig tilfreds eller utilfreds med den måde demokratiet fungerer på i Danmark?" (spm. 72) og "Jeg læser nu nogle synspunkter for Dem og vil bede Dem om at sige, om De er enig...: Jeg vil hellere klare mig selv frem for at bede det offentlige om hjælp, selv om jeg har ret til den" (spm. 76D).

Når informanterne hører *"ulønnet arbejde kan tilbyde noget, som det offentlige aldrig vil kunne yde"*, er receptionsmulighederne legio (spm. 40A). Informanterne associerer i markant forskellige retninger, fx til "eget initiativ", "ansvar for egen samvittighed", "frivillige kan gøre mere, når det ikke er en pligt", "noget underhånds eller sort eller noget", "at blive jaget ud i noget halvt frivilligt", "idræts- og spejderarbejde", "noget med kærlig omsorg", "noget med menneskelig kontakt" og "et engagement er noget, der opstår midt i folks interesser", mens andre informanter tilkendegiver, at de ikke har forstået udsagnet:

Int.: Så var der nogen ting, du tog stilling til, omkring frivilligt arbejde, og den første det var (spm. 40A). Hvad er det egentlig, som den sætning siger?

Ifm.: (ler)

Int.: Altså, du sagde, at du var enig..

Ifm.: Altså, det er igen, tjah, hvad skal man sige, teoretisk, eller noget, kan jeg vel være uenig, for det offentlige, altså det offentlige kan vel tilbyde alt? Hvis det offentlige vil.. ikke? Altså nogen af de der spørgsmål, jeg synes de er tåb... øhh... nej, men de er lidt øhhm.. svære, fordi at det offentlige kan selvfølgelig tilbyde alt, men samtidig er min erfaring, som jeg ser, at hvad andre gør, at det der, at hvis man brænder for en sag, og går ind i den frivilligt, så er du jo ikke bundet af nogen... øhhh... af en lønkonto, eller et parti, der siger, at du skal synes sådan, men så har du nogen andre kræfter, intentioner, ideer, du går ind i den her sag, og så står du måske i nogen tilfælde stærkere, fordi du repræsenterer dig selv. Men i princippet, der kunne det offentlige jo tilbyde det samme, ikke?

Int.: (Spm. 40A). Hvad påstår jeg her?

Ifm.: Jeg vil gå derhen, at jeg vil sammenligne med USA, der utroligt meget baseres på frivillig arbejdskraft, men hvor en del frivillige har overtaget statens forpligtelser, og jeg mener ikke, at vi skal have tilstande, hvor kirken eller andre organisationer skal hjælpe de svage, når de reelt har krav på statens hjælp.. Men så er der sådan noget som spejderne, som jeg har været

med i som barn og ung, og har haft det vidunderligt med..
sådan noget er meget godt, og besøgsvenner til gamle, sådan
nogen ting er gode, frivillige initiativer..

Int.: Ulønnet arbejdskraft, tror du, det er noget andet end frivilligt
arbejde?

Ifm.: Ja... altså øhhh... frivilligt og ulønnet... egentlig skelner jeg
nok ikke så meget der..

Int.: Men synes du, at du kan svare på spørgsmålet uden problemer
sådan som det er stillet her?

Ifm.: Nej, jeg kan ikke svare entydigt..

Tilsvarende mangedimensionelle receptioner knytter informanterne
til påstanden om, at *frivilligt arbejde er med til at fremme ansvarlighe-*
den og den aktive deltagelse i samfundet (spm. 40B). Der associeres fx
til "at handle af egen drift", "det er rart, hvis ulønnet går ind, når
det offentlige ikke vil", "frivilligt arbejde i sport og spejder", "det
er jo også politisk arbejde, og det er uhyre vigtigt", "man lærer hele
tiden" og "modning gennem samvær". En del informanter besvarer
spørgsmålet uden reception:

Int.: (Spm. 40B). Hvad handler det spørgsmål om?

Ifm.: Det handler om ikke at falde i søvn som arbejdsløs, ikke at
glemme sin selvansvarlighed. Og at det i øvrigt er et godt
system, at man ikke bare får en check sat ind på en konto for
ingenting. Set med økonomiske øjne, så er understøttelse jo
penge, man får for ikke at arbejde.. På en eller anden måde er
det jo håbløst, ikke.. Hvis man ikke gør noget.

Int.: (Spm. 40B), hvad påstår jeg der?

Ifm.: Æhh.. at det egentlig er ligegyldigt, hvad man laver og be-
skæftiger sig med, så lærer man hele tiden, om det så er
hundearbejde eller andre ting. Man får mere indsigt i forskel-
lige ting, hvad der foregår rundt om i vores lille land, og derfor
kan man vel også sætte sig bedre ind i tingene.

Et sidste eksempel på holdningsspørgsmål med usædvanligt mange
tomme pladser angår vilkår for *opnåelse af høj social position i sam-*
fundet (spm. 60). Under oplæsningen af spørgsmålet udleveres et

svarkort, der nævner "begavelse", "uddannelse", "ens forældres sociale position", "gode forbindelser", "gode albuer" samt "flid og arbejdsomhed" som mulige veje til opnåelse af høj social position. Nogle informanter svarer med reference til opnåelse af "høj social position", mens andre forstår spørgsmålet mere generelt, så det fx omhandler, hvordan man klarer sig selv. Andre indtænker egen livssituation, mens atter andre fokuserer på det danske samfund i almindelighed. "Høj social position" har mange tolkningsudfald, fx "mange penge", "sikring af sig selv og sin familie", "primært noget med job", "at have råd til at leve som man gør", "gode familieforhold", "at ende på toppen", "at opnå anerkendelse", "at opnå magt og indflydelse", "at være akademiker", "bedre at kunne forstå det hele", "arbejde med noget interessant" og "at være noget ved musikken". Dertil kommer svarkortet, hvor de fleste kategorier har voluminøse semantiske felter:

Int.: Så kom (spm. 60). Hvad forstår du ved høj social position?

Ifm.: Jeg forstår en position, som generelt opfattes som prestigegivende. Det vil sige, der skal helst... altså jeg tager meget udgangspunkt i, ikke hvad jeg selv mener, men hvad jeg oplever er prestige, det handler om penge, ansvarsfuld stilling, og om at foretage sig noget som er anerkendt.

Int.: Så du tænker mere på en overordnet norm, end på det, du selv gerne vil opnå?

Ifm.: Ja, det var sådan, jeg opfattede spørgsmålet. Hvordan man kunne opnå høj status, generelt forstået.

Int.: Så skulle du vurdere de forskellige ting. Du har ikke sagt, at noget var meget vigtigt?

Ifm.: Nej, det er, fordi jeg ikke mener, at nogen af dem i sig selv er meget vigtige.

Int.: Vurderer du dem så en ad gangen, eller vurderer du dem i sammenhæng?

Ifm.: Jeg bliver nødt til at vurdere dem i sammenhæng..

Int.: Så du kan ikke sige, hvor vigtigt du mener, uddannelse fx er for sig?

Ifm.: Nej.. jeg mener også uddannelse er et for bredt begreb.

Int.: Til at du kan forholde dig til det?

Ifm.: Nej, jeg kan godt forholde mig til det, men det er for bredt til, at jeg bare kan sige, det er meget vigtigt. Det er for bredt til at jeg kan sige, at uddannelse garanterer en høj social position.

Int.: Okay. Men hvorfor siger du, at du vurderer det i sammenhæng, og så giver du flid og arbejdsomhed og forældrenes sociale position den laveste prioritet. Hvorfor egentlig det? Hvorfor er de så ikke bare vigtige alle sammen i et eller andet omfang?

Ifm.: Fordi flid og arbejdsomhed..... Jeg var tæt på at sige, at gode forbindelser er det mest vigtige. Det skulle være det eneste.. Det er, fordi jeg af erfaring ved, at flid og arbejdsomhed ikke har den store betydning i forhold til de andre.

Int.: Hvad forstår du ved gode forbindelser?

Ifm.: Gode forbindelser, der forstår jeg, at alle de jobs jeg har haft, dem har jeg haft, fordi jeg har kendt nogen, der var i den virksomhed.. Og jeg ved, at det samme gælder for mange af de andre stillinger i de firmaer, jeg har arbejdet i.

Int.: Prøv at gå dem igennem en gang til.. glem hvad du svarede før, og svar igen..

Ifm.: Jeg kan huske, hvad jeg svarede, det kan jeg ikke glemme..

Int.: Det kan jeg jo ikke tvinge dig til.. men så prøv at begrunde det..

Ifm.: Ja, begavelse.. der er det meget svært for et menneske, der er mongol at få en høj social position af den simple grund, at de ikke vil kunne bære sig på arbejdsmarkedet.. begavelse er en mulighed for at erhverve sig forskellige ting, der danner et grundlag for at opnå en høj stilling, en stilling med stort ansvar..

Int.: Men jeg synes, det lyder som om, du lige så godt kunne have fundet begavelse meget vigtigt?

Ifm.: Nej, nej.. det synes jeg ikke, for man kan ikke stå alene med begavelsen.. vel ikke med nogen af dem, men...

Int.: Du fastholder noget vigtigt her?

Ifm.: Ikke helt.. man kan måske ikke.. men jo... der er også nogen, som ikke er særligt begavede, som opnår en høj social position.. indskrænkede mennesker, der kun lige nøjagtigt ved det, de skal kunne, det arbejdsområde de har, og så kan resten af verden ellers falde sammen..

Int.: Men kunne det så ikke være, at du i virkeligheden kunne svare ved ikke? At begavelse er et så diffust begreb, at du egentlig ikke ønsker at udtale dig så konkret om det?

Ifm.: Jo. Reelt skulle jeg have sagt, at det her ikke er noget, der skal svares på, det er en diskussion.. [ændret svar].

Trods udeladelse af betydelige dele af det righoldige kvalitative datamateriale, er den receptionelle hierarkisering af spørgsmål i det prototypiske spørgeskema hermed tilendebragt. De tekstanalytiske resultater fremgår af *oversigt 7.9*. Oversigten underbygger, at spørgsmål sjældent er uden tomme pladser: Tomme pladser varierer, og er kun fraværende i enkelte tilfælde. Almindeligvis overlader spørgsmål større eller mindre betydningskonstruktion til respondenterne. Analogt til analysen af semantiske felter er det empirisk sandsynliggjort, at respondents udfyldelse af tomme pladser fører til måleproblemer. Hypotesen er således ikke falsificeret. Det ville kræve ingen eller meget få spor af forskellig reception af samme spørgsmål.

Oversigt 7.9.

Sammenhængen mellem tomme pladser og spørgsmål i det prototypiske spørgeskema (antal spørgsmål).

Spørgsmålstype:	Ingen tomme pladser	Få tomme pladser	Mange tomme pladser	Usædvanligt mange tomme pladser	I alt
Faktualitet	17	27	19	-	63
Holdning	-	6	13	9	28
Kombination	-	11	15	-	26
I alt	17	44	47	9	117

Måleproblemer fremkommer ved, at receptionsforskelle genererer svarvariationer, der ikke er realitets- eller holdningsforskelle, men forskelle i spørgsmålsforståelse. Det hævdes ofte, at forskere får svar, som forskere spørger [se fx: Andersson, 1985; Mordal, 1989], men analysen viser noget andet. Langt de fleste spørgsmål muliggør forskellige receptioner, der ikke nødvendigvis svarer til forskerens intentioner. Uden at det altid lykkes, forsøger respondenter at "afkode" spørgsmålene, men drager også slutninger ud fra eget sprog- og erfaringsunivers [se fx: Mikkelsen, 1989].

Oversigten viser, at der til såvel faktualitets- som holdnings- og kombinationsspørgsmål er knyttet heterogene receptionsudfald, men ikke i samme udstrækning. Det kan ikke udelukkes, at en anden version af det prototypiske spørgeskema ville forårsage, at også enkelte holdnings- og kombinationsspørgsmål kunne være uden tomme pladser. Fx kunne holdningsspørgsmålet: "Hvilket parti ville De stemme på, hvis der var folketingsvalg i morgen?" måske have ingen eller meget få tomme pladser. Imidlertid er det i henseende til måleproblemer i surveyundersøgelser bemærkelsesværdigt, at udelukkende *faktuelle spørgsmål* i det prototypiske skema er uden tomme pladser. Når faktuelle spørgsmål overvejende har få eller ingen tomme pladser, skyldes det, at netop dén spørgsmålstype altid har mere eller mindre éntydig ekstern reference, fx reference til objekter (antal værelser, eget bad etc.) eller til begivenheder (samvær med familie og venner, kulturelle aktiviteter etc.). Eksterne referencer reducerer antallet af mulige receptionelle udfaldsrum, men eliminerer dem ikke nødvendigvis.

Det er antaget, at navnlig reception af *holdningsspørgsmål* udløser mangelfulde målinger. *Oversigt 7.9* underbygger, at holdningsspørgsmål hyppigere end andre har (usædvanligt) mange tomme pladser. Det skyldes blandt andet, at holdningsspørgsmål ikke altid har episodisk reference. Enkelte holdningsspørgsmål har ganske vist den slags reference, men som regel ikke, fx: "Er der noget, De kunne have lyst til at deltage i eller gøre sammen med andre, men som De af en eller anden grund ikke gør?" eller "Hvad mener De om følgende udsagn: Ulønnet arbejdskraft kan tilbyde noget, som det offentlige aldrig vil kunne yde".

Parallelt med analysen af semantiske felter tilbyder undersøgelsen yderligere mulighed for analyse af, om respondenters udfyldelse af tomme pladser forårsager måleproblemer. Hvis udfyldelse af tomme pladser påvirker målinger, skal der være en systematisk sammenhæng mellem reception og svaruoverensstemmelse mellem survey- og laboratoriefase. Med andre ord skal spørgsmål med mange tomme pladser oftere end spørgsmål med få fremkalde svar, der afviger fra oprindeligt afgivne.

Oversigt 7.10 viser sammenhængen mellem spørgsmålsreception og svaruoverensstemmelser. Oversigten opfylder to betingelser. Det skal tekstanalytisk være muligt at receptionshierarkisere spørgsmålene, og der skal blandt de 32 informanter være afgivet tilstrækkeligt mange andengangsvar. Betingelserne er opfyldt for omtrent 100 spørgsmål i det prototypiske spørgeskema. Oversigten underbygger, at udfyldelse af tomme pladser i høj grad påvirker målinger: Jo flere tomme pladser, som respondenterne skal udfylde, desto større er sandsynligheden – uanset spørgsmålstype – for mangelfulde svar. Modsat bidrager spørgsmål med få eller ingen tomme pladser til færre måleproblemer.

Oversigt 7.10.

Sammenhæng mellem reception og uoverensstemmelser mellem survey- og laboratoriesvar. Særsomt efter spørgsmålstype (estimeret minimal andel informanter).

	Ingen eller få tomme pladser	Mange tomme pladser	Usædvanligt mange tomme pladser	Andelen af informanter med inkongruente gensvar pr. spørgsmål
Faktuelle spørgsmål	En femtedel (33 spm.)	En tredjedel (17 spm.)	(0 spm.)	En fjerdedel (50 spm.)
Holdningsspørgsmål	En tiendedel (6 spm.)	En femtedel (13 spm.)	En tredjedel (7 spm.)	En femtedel (26 spm.)
Kombination	En tiendedel (10 spm.)	En tiendedel (4 spm.)	(0 spm.)	En tiendedel (24 spm.)
Alle spørgsmål	En sjattedel (49 spm.)	En fjerdedel (44 spm.)	En tredjedel (7 spm.)	En femtedel (100 spm.)

Det er antaget, at reception af holdningsspørgsmål forårsager særlig udtalte måleproblemer. Umiddelbart underbygger *oversigt 7.10* ikke antagelsen. Faktuelle spørgsmål med mange tomme pladser fører lige så ofte som holdningsspørgsmål med usædvanligt mange tomme pladser til anderledes andengangsvar, ligesom faktuelle spørgsmål med få eller ingen tomme pladser ligeså ofte som holdningsspørgsmål med mange tomme pladser gør det. Såfremt kun faktiskt-generelle spørgsmål og holdningsspørgsmål sammenholdes, viser det sig, at (usædvanligt) mange tomme pladser i holdningsspørgsmål oftere end i faktiskt-generelle spørgsmål fremkalder ændrede andengangsvar. Omvendt fremkalder mange *episodiske spørgs-*

mål med få eller ingen tomme pladser svarforskelle. Forskellen mellem faktuelte-generelle og episodiske spørgsmål skyldes dog ikke primært reception, men beror på, at spørgsmål af sidstnævnte type ofte stiller store krav til hukommelsen. Under en alt andet lige-forudsætning om homogene kognitive svarkrav er det ikke falsificeret, at reception af holdningsspørgsmål er en markant årsag til måleproblemer.

Resumerende må forskeren påregne, at surveysspørgsmål almindeligvis har flere lige gyldige receptioner, der forårsager mangelfulde målinger. Det gælder alle spørgsmålstyper, men analysen underbygger, at det navnlig gælder holdningsspørgsmål. Er sådanne heterogene receptioner immanente grundvilkår, som forskeren må tage ad notam, eller kan der – i lighed med analysen af semantiske felter – peges på ledetråde for reduktion af mulige receptioner? Problematikken belyses i det følgende afsnit.

Tomme pladers bestemmende parametre

At afdække tomme pladers bestemmende parametre er at *forstå* receptionshierarkiseringens udfald. Analysen tager afsæt i tidligere teoretiske refleksioner herom. Der blev i kapitel 4 peget på fem parametre: grammatik, semantiske felter, antal ord, spørgsmålets grad af lukkethed samt arten og antallet af svarkategorier. Hver parameter blev gransket separat, og der blev argumenteret for at ekskludere to parametre, nemlig grammatik (semantikkens receptionsprimat) og spørgsmåls grad af lukkethed (åbne spørgsmåls sjældenhed). Herefter resterer der tre parametre (se: *oversigt 7.11*), hvis forklaringskraft skal belyses. Idet analysen fokuserer på de omkring 100 receptionshierarkiserede spørgsmål, er fokus på, om og på hvilke måder semantiske felter, antal ord og svarkategorier frembringer, forøger eller reducerer antallet af tomme pladser i surveysspørgsmål.

Oversigt 7.11.

Tomme pladers bestemmende parametre.

-
- Enkeltords semantiske felter
 - Antal ord
 - Svarkategorier
-

Hvad den *første parameter* angår, er semantiske felters bestemmende parametre afdækket ovenfor. Det blev empirisk underbygget, *at* ekstension alt andet lige reducerer semantiske felters vidde, *at* også ekstensionens art spiller en rolle, *at* tillige ords konnotationspotentiale gør det, samt *at* både ordenes længde og den hyppighed, hvormed de bruges i det danske sprog, er parametre, der ikke kan ses bort fra. Det blev samtidig pointeret, at ingen parametre éntydigt er bestemmende for semantiske felter.

Ikke overraskende er grammatisk forbundne ord, der indgår i spørgsmål, og vidden af ordenes semantiske felter i høj grad bestemmende for reception. Ganske vist er den empiriske receptionshierarkisering gennemført på samme empiriske grundlag som den semantiske hierarkisering af substantiver, verber, adjektiver og adverbier. Men de to hierarkiseringer er gennemført uafhængigt af hinanden. Når de to hierarkiseringer sammenholdes, er der en markant sammenhæng mellem dem. Hvad angår omkring 60 spørgsmål i det prototypiske spørgeskema, hvor det er muligt at gennemføre såvel receptions- som semantisk felt-hierarkisering, ses følgende sammenhæng: Spørgsmål med ingen eller få tomme pladser er altovervejende sammensat af ord med diminutive eller moderate semantiske felter, mens spørgsmål med mange eller usædvanligt mange tomme pladser hyppigt omfatter ord med voluminøse eller decideret voluminøse semantiske felter.

Semantiske felters vidde er dog ikke éntydigt receptionskonstituerende. Uagtet anvendte ords moderate semantiske felter har nogle spørgsmål mange receptionsudfald. Omvendt er der nogle få spørgsmål, som gør brug af ord med (decideret) voluminøse semantiske felter, og som hierarkiseres med få tomme pladser. Det gælder fx: "Er De eller har De tidligere været medlem af et politisk parti?" (spm. 68). *Politik* har som nævnt et decideret voluminøst semantisk felt, men når det abstrakte politikbegreb optræder sammen med *parti* og *medlem*, reduceres det semantiske felt, hvorved mulige receptioner reduceres. Et andet eksempel: "Stemte De ved de to sidste folketingsvalg i 1990 og 1994?". *Stemme* kan man gøre på adskillige måder (fx en violin), men at stemme ved et *folketingsvalg* kan kun ske ved fremmøde eller pr. brev. Brug af ord med stor

betydningsvidde kan under visse betingelser føre til få tomme pladser, men integrationen af de to hierarkiseringer viser, at det normalt ikke er sådan. Antallet af tomme pladser reduceres sjældent, når der i spørgsmål indgår to eller flere ord med (decideret) voluminøse semantiske felter.

Den *anden parameter* er antal ord. Da receptionel heterogenitet påvirker målinger, er viden om, hvorvidt spørgsmåls længde er bestemmende for antallet af tomme pladser, vigtig. Problematikken er omdiskuteret i grundforskningen, der peger på, at lange spørgsmål undertiden er at foretrække, mens korte spørgsmål andre gange bidrager til færre måleproblemer (se: kapitel 3).

Undersøgelsens data muliggør afdækning af en eventuel sammenhæng mellem spørgsmålsreception og spørgsmålslængde. For hvert receptionshierarkiseret spørgsmål i det prototypiske spørgeskema er antallet af ord opgjort. Ved opgørelsen af antal ord i spørgsmål, der omfatter ét overspørgsmål og en række dertil knyttede underspørgsmål (fx spm. 17, 26, 54 og 69), er antal ord i overspørgsmålet medtaget i hvert underspørgsmål. Da spørgsmål, hvor *svarkort* udleveres (fx spm. 9, 21 og 46), rejser særlige problemer (se: kapitel 8), indgår de ikke i *oversigt 7.12*.

Oversigt 7.12.

Sammenhængen mellem tomme pladser og antallet af ord i receptionelt hierarkiserede spørgsmål.

	Gennemsnitligt antal ord	Variationsbredde (antal ord)
Ingen tomme pladser	8	5 – 15
Få tomme pladser	12	5 – 25
Mange tomme pladser	20	9 – 44
Usædvanligt mange tomme pladser	28	24 – 32

Umiddelbart synes oversigten at pege på en éntydig sammenhæng mellem reception og spørgsmålslængde: Når antallet af ord øges, tiltager også receptions heterogeniteten. Fx gør spørgsmål med usædvanlig mange tomme pladser i gennemsnit brug af omkring tre gange så mange ord som spørgsmål uden tomme pladser. Men *oversigt 7.12* viser også, at sammenhængen ikke er generel. Når va-

riationsbredden inddrages, modificeres sammenhængen: Der findes ordrige spørgsmål med få tomme pladser og ordfattige spørgsmål med mange pladser. Ét eksempel på det første: "Sker det nogen-sinde, at De er alene, selv om De egentlig havde mest lyst til at være sammen med andre?" (spm. 34). Et eksempel på det andet: "Hvor ofte er De normalt sammen med Deres venner?" (spm. 29D). Tomme pladser har ikke éntydig sammenhæng med antal ord [se tilsvarende, fx hos: Andrews, 1984; Bradburn & Sudman, 1979; Kalton & Schuman, 1982].

Som yderligere modifikation skal der peges på sammenhængen mellem *spørgsmålstype* og antal ord. De faktuelle spørgsmål er kortere end kombinationsspørgsmålene, der er kortere end holdnings-spørgsmålene. Målt ved gennemsnitligt antal ord omfatter samtlige faktualitetsspørgsmål 14 ord, kombinationsspørgsmålene 16 ord og holdningsspørgsmålene 28 ord. Sammenhængen mellem reception og spørgsmålslængde kunne være en pseudosammenhæng, da navnlig holdningsspørgsmål ofte har mange tomme pladser. Fokuseres der imidlertid på sammenhængen mellem reception af og antallet af ord i spørgsmål særskilt for hver spørgsmålstype, forbliver den nævnte sammenhæng. Eksempelvis omfatter hierarkiserede *faktuelle spørgsmål* med ingen, få henholdsvis mange tomme pladser som middeltal 8, 12 versus 17 ord, ligesom *holdningsspørgsmål* med få, mange versus usædvanligt mange tomme pladser som middeltal omfatter 10, 28 henholdsvis 31 ord.

Det antages, men kan ikke underbygges empirisk, at vidden af ords semantiske felter spiller en mere afgørende receptionel rolle end antallet af ord, men den sidstnævnte parameter er formodentlig relativt autonom. Ved formulering af spørgsmål bør der derfor advares mod ordrige spørgsmål. Herfor taler tillige mulige kort-tidshukommelsesproblemer (se: kapitel 6). Der kan dog være om-stændigheder, som nødvendiggør ordrige spørgsmål. Hvis der fx i et spørgsmålsudkast gøres brug af et ord med (decideret) voluminøst semantisk felt, men samtidig tilstræbes reduktion af tomme pladser, vil en "oversættelse" af ordet være påkrævet. En "oversættelse" vil ofte fordre brug af flere ord.

Den *tredje parameter* er svarkategorier. Der er hidtil abstraheret fra svarkategorier, men analysen af tomme pladers bestemmende parametre er utilstrækkelig, hvis ikke de svarmuligheder, der tilbydes, medinddrages. Principielt kan kategorier reducere, forøge eller holde antallet af tomme plader konstant. Hvis svarkategorier reducerer den receptionelle heterogenitet, bidrager de til færre måleproblemer. Med udgangspunkt i interviewene er det sigtet at afdække, hvorvidt svarkategorier medvirker til reduktion af receptionel heterogenitet og dermed til færre måleproblemer.

Respondenters kendskab til svarkategorier bidrager kun sjældent til reduktion af receptionsudfald. Det synes oftest at være *faktuelle spørgsmål*, der har receptionsreducerende svarkategorier. Der er ikke blandt holdnings- eller kombinationsspørgsmål fundet blot ét spor af svarkategorier med receptionsreducerende effekt. Det er der derimod, hvad enkelte faktuelle spørgsmål angår. Når informanter spørges om deres *civilstand* og forstår spørgsmålet som omhandlende erhvervsmæssig stilling, neutraliseres den reception, når svarkategorierne gift, skilt etc. oplyses (spm. 2):

Int.: Så kom (spm. 2). Der spurgte jeg dig om, hvad din civilstand var, og der var det, lige som om du tøvede lidt på civilstand. Hvordan havde du det med det ord?

Ifm.: Det var, fordi min første tanke var.. civilstand, hvad er det nu... Jeg tænker på.., at er det min arbejds.. eller min.. altså, det jeg er i arbejdet eller om det er den person, jeg er. Og det er nok, fordi jeg ikke har beskæftiget mig så meget med det der civilstand.. altså, det interesserer mig ikke så meget, altså hvad folk de er.. Men så gik det så op for mig, at det er det, det handler om, altså være gift eller ugift eller skilt eller hva'.

Int: Så ved at høre hvilke valgmuligheder, du havde, var du ikke længere i tvivl?

Ifm.: Nej overhovedet ikke.. øhh og jeg vidste det også godt, altså før det, altså..

Analogt gælder for spørgsmålet om *skoleuddannelse*, at præcisering af substantivet via svarkategorierne har receptionsreducerende virkninger (spm. 6):

Int.: (Spm. 6).. det ord.. skoleuddannelse, hvad er det for dig?
Ifm.: Det er egentlig, hvor lang tid man har gået i skole.. men
der tænker jeg også på erhvervsuddannelse.. jeg mener, at en
erhvervsuddannelse er på en måde også en slags skolegang.
Int.: Hvad med gymnasiet, er det også en skoleuddannelse?
Ifm.: Det synes jeg også.. det er både folkeskole og gymnasie og
højere uddannelser.

Int.: Alle uddannelser der foregår på en stol ved et bord, det er
skoleuddannelser?
Ifm.: Ja.

Et sidste eksempel på til faktuelle spørgsmål hørende svarkategorier,
der reducerer antallet af tomme pladser, er spørgsmålet om *aktuel
hovedbeskæftigelse* (spm. 10). Næsten alle informanter svarer i over-
ensstemmelse med forskerens spørgeintention, dog med et par und-
tagelser:

Int.: (Spm. 10).
Ifm.: Jeg er ved at tage kørekort til store vogne..
Int.: Er det under uddannelse, eller er det på bistandshjælp eller
understøttelse?
Ifm.: Ja, det er jo sådan set uddannelse, men jeg går arbejdsløs, jo.
Int.: Men du er på understøttelse?
Ifm.: Ja, på understøttelse.

Men for langt de fleste spørgsmål medvirker svarkategorierne ikke til
reduktion af mulige receptioner. Der er peget på, at svarkategorier
i forlængelse af enkelte faktuelle spørgsmål gør det, mens det for
andre spørgsmål af dén type ikke forholder sig sådan. Ét eksempel er
spørgsmålet om *erhvervsuddannelse* (spm. 7) med dikotome svarka-
tegorier. I sagens natur kan ja/nej-svarmuligheder hverken reducere
eller øge antallet af tomme pladser:

Int.: Så kom (spm. 7), og du svarede nej. Men hvad er egentlig en
erhvervsuddannelse for dig?

Ifm.: En erhvervsuddannelse.. øhh, der forstår jeg en læreplads eller en... ikke en højere uddannelse som universitetet, mere målrettet på et specielt erhverv. Mere lærepladsminded.

Int.: Betyder det, at når du på et tidspunkt er færdig med den uddannelse, du er ved at tage, og én så spørger dig, om du har en erhvervsuddannelse, så vil du svare nej?

Ifm.: Ja.

Int.: Også hvis du havde en bachelorgrad fra universitetet, bare lige for at være sikker, for det følger jo logisk af det, du sagde..

Ifm.: Jamen den er ikke rettet mod et bestemt erhverv.

I mange *holdningsspørgsmål* er svarmulighederne graduerede og reducerer ikke antallet af tomme pladser. Sådanne kategorier er fx “helt enig” og “helt uenig” eller “gode”, “hverken gode eller dårlige” og “dårlige”. I det omfang svarkategorierne er receptionsneutrale, skyldes det, at de ikke tilbyder præciserende informationer. En forudsætning for at svarkategorier kan reducere antallet af tomme pladser er, at kategorierne er semantisk kompletterende. Graderende svarkategorier af ovennævnte type har ofte per se tomme pladser og/eller semantiske felter, der kan øge den receptionelle heterogenitet. Illustrativt i så henseende er, at “meget godt” undertiden er mindre end “godt”, fx ved svar på spørgsmålet om tilfredshed med offentlige sikringsordninger:

Int.: (Spm. 73A). Du var i tvivl, om det var “meget godt” eller “godt”..?

Ifm.: Fordi jeg er skideglad for, at der er en sikring, men det kunne da sagtens være bedre, men på den anden side kunne det også blive værre.. Man skal passe på ikke at ytre sig for positivt, så kunne der jo være dem, der finder på, at det sagtens kan sættes ned, når folk er så glade.. der er strategi i.

Int.: Du spurgte, om “meget godt” var mere eller mindre end “godt”..?

Ifm.: Nåja, det er fordi på min læbe “det er meget godt”.. det betyder godt, når det ikke er super.. men hvis jeg havde spørgsmålet ved siden af, og meget godt var i den ene ende.. så skulle det være godt, for det skulle være kategori nummer to..

Int.: Så “meget godt” er egentlig ringere end “godt”..?

Ifm.: Ja, sådan er det på jysk.

Når der ofte afgives anderledes holdningssvar, har det også sammenhæng med til svarkategorierne knyttede tomme pladser eller semantiske felter. Yderligere et par eksempler skal nævnes fra spørgsmål 46 (tilfredshed med sundhedsvæsenet) og spørgsmål 72 (tilfredshed med demokratiet):

Int.: (Spm. 46). Hvad betyder det, at du er meget tilfreds? Er det ret tilfreds eller virkelig tilfreds?

Ifm.: Ja.

Int.: Betyder det virkelig tilfreds eller temmelig tilfreds?

Ifm.: Ja.

Int.: Hvad af det?

Ifm.: Ja, øhh.. temmelig tilfreds..

Int.: Der har ikke været noget i år at klage over?

Ifm.: Nej.

Int.: Når du siger nogenlunde tilfreds [spm. 72], så har du også samtidig tænkt på andre lande og de forhold, der er der?

Ifm.: Ja.

Int.: Men når du så tænker på andre lande, og dine muligheder for medbestemmelse, hvad får dig så til at sige, at du kun er nogenlunde tilfreds? Kunne du ikke have sagt, at du var tilfreds?

Ifm.: Jo, men det var igen for ikke at rose for meget... men det kunne godt være, man skulle have svaret det..

Int.: Du kunne godt have overvejet det?

Ifm.: Ja, i forhold til visse andre lande, så kunne man godt [ændret svar].

Hvad endelig *kombinationsspørgsmål* angår, er svarkategorierne enten dikotome (fx spm. 15, 26, 43 og 55) eller graduerende, fx “i høj grad”, “i nogen grad” etc. (spm. 13 og 16) og “meget bedre”, “noget bedre” etc. (spm. 58). Nogle kategorier er adverbialt graduerede, fx “ofte”, “sommetider” etc. (spm. 17, 34 og 66). Det underbygges ikke, at graduerede svarkategorier skulle reducere antallet af recep-

tioner. Mange finder kategorierne svaradækvate, men heraf kan ikke sluttes, at kategorierne reducerer antallet af tomme pladser. Da graduerede svarkategorier er elastiske, kan de fremkalde yderligere usikkerhed. Ét eksempel er, om informanten kan bestemme den måde, hvorpå vedkommende udfører sine arbejdsopgaver (spm. 13):

Int.: Så kom (spm. 13).. der sagde du i høj grad.. Hvorfor siger du det? Hvad er det selv at bestemme?

Ifm.: Ja.. det er mit daglige arbejde, det bestemmer jeg helt over. Jeg sørger for at tingene bliver lavet, det er mit ansvar, så derfor siger jeg det.. Der er ikke andre til at fare på mig.. min chef.. han har givet mig ordrer til, at det der det sørger du for, og jeg har en masse, jeg har indkøb, og jeg har rengøringsmidler og fordeling til en masse stationer.. det står jeg selv for..

Int.: Så du kan selv bestemme, hvordan du vil udføre noget, andre har bestemt?

Ifm.: Det kan man vel godt sige. Alt arbejde er det jo andre, der har bestemt, men mit daglige arbejde det er underlagt mig selv.

Int.: Kan du give et eksempel på, hvad det er, du selv kan bestemme?

Ifm.: Ja, altså.. jeg kan eventuelt.. hvis jeg skal købe rengøringsmiddel ind, så bestemmer jeg selv, hvad for en slags det skal være.

Int.: Så i høj grad, det kunne ikke lige så godt være i nogen grad?

Ifm.: Njah.. det kan man vel nok sige.. [ændret svar].

Ingen segmenter tyder på, at kvantificerende adverbier bidrager til reduktion af tomme pladser. Tværtimod synes de at øge receptionsusikkerheden. Et kombinationsspørgsmål med mange tomme pladser får ikke færre pladser via brug af kvantificerende adverbier med voluminøse semantiske felter. Ét eksempel angår hvor ofte informanterne diskuterer politik med familie, venner eller kolleger (spm. 66):

Int.: Så kom (spm. 66). Du sagde, at det gjorde du ofte [diskuterer politik].

Ifm.: Ja, det er næsten uafbrudt jo, for vi kommer fra hver sin politiske lejr.

Int.: Men hvad er ofte?

Ifm.: Narh.. så er det nok lejlighedsvis..

Int.: Så i virkeligheden er det lidt sjældnere end ofte?

Int.: Ja [muligt ændret svar].

I almindelighed har svarkategorier således ingen reducerende effekt på antallet af receptionsudfald. Hverken dikotome eller graderende kategorier mindsker antallet af tomme pladser, fx kategorier angivende grader af enighed eller tilfredshed. Det samme gælder adverbelle kategorier. Hvis svarkategorier skal reducere mængden af tomme pladser, må kategorierne tilbyde ny semantisk information, der indsnævrer det receptionelle udfaldsrum.

Analysen af tomme pladers og semantiske felters bestemmende parametre giver ikke endegyldige løsninger på sprogforståelsesproblemet og på deraf følgende måleproblemer i danske surveyundersøgelser, men gør opmærksom på nogle forskningsbegrundede ledetråde: Når det er muligt, bør der gøres brug af ord med både intension og ekstension, ord med sparsomt konnotationspotentiale, andre ord end åbne homonymer samt korte og frekvente ord. Ord, der ikke tilfredsstiller disse krav, bør "oversættes" til kravopfyldende ord eller ordforbindelser. Medmindre andre hensyn har forrang – fx "oversættelse" af ord med voluminøse semantiske felter eller hensynet til fremme af genskabelse – bør spørgsmål omfatte så få ord som muligt. Ofte vil et spørgsmål med mange ord kunne opdeles i to eller tre korte spørgsmål. Navnlig hvis spørgsmål forventeligt fremkalder en høj grad af receptionsheterogenitet, bør der være præciserende svarkategorier, som alle respondenter gøres bekendt med (se: kapitel 14, bind II).

Genskabelse af informationer

Hypoteser og procedurer

Analyserne i det foregående kapitel har underbygget, at den semantiske opgave, som respondenter skal løse, er kompleks og genererer måleproblemer. Respondenter er så forskelligartede som sprogbrugere i almindelighed. De tillægger ofte "samme ord" forskellig betydning og udfylder sjældent tomme pladser på samme måde. Et minimum af spørgsmålsforståelse er et nødvendigt vilkår for, at respondenter kan genskabe informationer.

Informationstilegnelse og -genskabelse er forbundne (se: kapitel 2). Da informativ rekonstruktion forudsætter sprogforståelse, er også genskabelse og sprogforståelse forbundne. Når hypoteserne om informationsgenskabelse testes i dette kapitel, er det derfor ikke muligt at abstrahere fra spørgsmålsforståelse. Identifikation af genskabelsesproblemer kan ikke adskilles fra identifikation af sprogforståelse (se: kapitel 5).

Som i kapitel 7 baseres analyserne på de 32 udskrevne interview. Som nævnt i kapitel 5 omfatter afhandlingen seks kvalitative hypoteser om informationsgenskabelse (se kapitel 5): Hypotesen om episodisk/generel hukommelse afprøves først (se: Genskabelsesstrategier), hvorefter hypotesen om ad hoc-/paratinformation testes (se: Ad hoc- og paratinformation). Derefter afprøves de to hypoteser om forglemmelse og teleskopi (se: Episodisk forglemmelse og teleskopi). De to hypoteser om genskabelsesvilkår testes til sidst (se: Vilkår for informationsgenskabelse).

Heller ikke genskabelseshypoteserne kan udelukkende testes på grundlag af de udskrevne interview. Uanset arten af empiri lander empiri aldrig på en tabula rasa. Analyserne forudsætter *førdomme*, dvs. teoretiske begreber, uden hvilke den empiriske "overbygning" forbliver ubegribelig. Det er via teoretiske begreber, at informanternes udsagn dekontekstualiseres og integreres i informantoverskridende mønstre (se: kapitel 5). Afhandlingens kognitionsteoretiske

*f*ordomme skal ikke repeteres her. Det skal blot nævnes, at analyserne baseres på en række begreber: Kognition versus emotion, tilegnelse versus genskabelse, episodisk versus generel hukommelse, kognitive skemaer og drejebøger, paratinformation versus ad hoc-information, forglemmelse og teleskopi samt kognitiv magelighed.

For hver af de seks hypoteser er de 32 udskrevne interview læst og analyseret symptomalt. Tekstsegmenter er tildelt koder i overensstemmelse med kodelisten (se: *Bilag IV*). Påfølgende er der ved replacering af segmenter dannet hjælpedokumenter, der indeholder samtlige segmenter blandt andet om episodisk/generel hukommelse, drejebøger, parat-/ad hoc-information, tid og episodisk forglemmelse, teleskopi samt kognitiv magelighed.

Genskabelsesstrategier

Med hensyn til sondringen mellem episodisk og generel hukommelse pegede tekstanalysen i kapitel 4 på, at spørgsmål kan besvares ved aktivering af hukommelse, der ikke er overensstemmende med den af forskeren tilsigtede genskabelsesstrategi. Hypotesen, der testes i de følgende to underafsnit, er:

Hypotese 4: Danske respondents inkongruente genskabelse af informationer i forhold til spørgsmåls intenderede genskabelsesstrategier er årsag til måleproblemer.

Respondents genskabelsesstrategier er ikke altid enten episodiske eller ikke-episodiske. Der er ved kodningen identificeret spor af *hybridstrategier*, dvs. strategier, hvor episodisk og ikke-episodisk genskabelse sammenflettes. Hvad episodiske spørgsmål angår, er der således tre genskabelsesstrategiske udfaldsrum: episodisk, generel eller episodisk-generel rekonstruktion. Analogt gælder for ikke-episodiske spørgsmål, at de kan besvares ved generel, episodisk eller generel-episodisk (re)konstruktion (se: Ikke-episodiske spørgsmål).

Episodiske spørgsmål

Analysen af de 32 interview underbygger, at *episodiske spørgsmål* ofte besvares via ikke-episodiske genskabelsesstrategier eller hybridstrategier. Blandt segmenter, der angår informanternes svar på episodiske

spørgsmål i det prototypiske spørgeskema (se: *Bilag III*), er de færreste segmenter (ca. to femtedele) spor af episodiske rekonstruktionsprocesser. Det er ikke falsificeret, at asymmetri mellem forskerintenderede og faktiske genskabelsesstrategier fører til måleproblemer. Besvarelse af episodiske spørgsmål tilsigter afdækning af begivenheder i tid og rum, men når spørgsmål af dén type besvares ved aktivisering af generel hukommelse, substitueres det spatiotemporale med skemabaserede informationer [se fx: Eysenck, 1993; Larsen, 1983].

Episodiske spørgsmål fremkalder ikke altid asymmetri mellem intenderede og faktiske genskabelsesstrategier. Fokuseres der på episodiske spørgsmål af forskellig slags, er informanternes rekonstruktionsstrategier ikke de samme. Nogle episodiske spørgsmål udløser ofte episodiske genskabelsesstrategier, mens andre udløser ikke-episodiske strategier eller hybridstrategier. Nedenfor citeres en række eksempler på episodiske spørgsmål, der overvejende udløser episodiske strategier. Dernæst citeres eksempler på spørgsmål, der udløser ikke-episodiske strategier og endelig eksempler med strategimiks informanterne imellem.

Blandt episodiske spørgsmål, hvor rekonstruktionsstrategierne almindeligvis er kongruente med den intenderede kan nævnes spørgsmål om alder ved fraflytning fra hjemmet, tidspunkt for afsluttet erhvervsuddannelse, udsættelse for vold inden for de sidste tre år, overnatninger på sygehus inden for det sidste år, antal gange i teateret/til koncert inden for det sidste år samt antal tv-kanaler set dagen før interviewet (se: *Bilag III*). De fleste informanter, der spørges om *alder ved flytning hjemmefra* (spm. 23), refererer enten til selve begivenheden eller til andre med flytningen forbundne specifikke begivenheder:

Int.: Hvor gammel var det nu, du var, da du flyttede hjemmefra?
Ifm.: 19.

Int: Jeg mener.. det er jo frygtelig mange år siden.. Hvordan kan man nu være sikker på, om man nu er flyttet hjemmefra, når man var 18 eller 19 eller 20?

Ifm.: Ja, det er jo meget skægt, men jeg har en rimelig god hukommelse omkring tal eller årstal og den slags. Det er sådan, at

hver gang jeg får stillet et sådant spørgsmål, så tænker jeg på, hvad lavede jeg på det tidspunkt, hvor var jeg i min udvikling, og hvor var jeg henne i min.. ja.. i min udvikling. Og jeg blev uddannet, da jeg var 19 år, da var jeg færdig med min første uddannelse, og jeg ved, at det første jeg gjorde, da jeg var uddannet, var at søge job i en anden by og flytte. Så jeg flyttede op til Monas [en datter] far. Og jeg kan næsten.. ja.. datoen var den 1. september, så.. 1964.. Derfor var jeg 19 år, da jeg flyttede, så det passer godt nok.

Når informanter med erhvervsuddannelse spørges om, hvornår de *afsluttede erhvervsuddannelsen*, gør de fleste brug af episodiske rekonstruktionsstrategier (spm. 8):

Int.: Så kom (spm. 8). Er du sikker på, at det var i 72?

Ifm.: Absolut.

Int.: Hvorfor det?

Ifm.: Fordi jeg skulle ind som soldat derefter.

Int.: Og du ved, du kom ind som soldat i 72?

Ifm.: Ja, ja. Jeg kan så godt som alle datoer i mit liv..

De to eksempler omhandler begivenheder med lang retrospektiv tidshorisont. Men der er også spørgsmål, hvis besvarelse afdækker begivenheder med kortere tidshorisont, og som fremkalder episodiske genskabelsesstrategier hos de fleste informanter. Det gælder fx spørgsmålene om antal *koncertoplevelser* (spm. 36C) og om antal *teaterbesøg* (spm. 36A; se segmentet):

Ifm.: Ja, nu burde jeg jo være så frisk, at jeg kunne huske, hvad forestillingerne hed, men det er jeg så ikke. To gange i Det Kongelige, til Flagermusen og Amagerscenen. Det er fire gange i hvert fald, sidste år ikke?

Int.: Jo, inden for det sidste år.

Ifm.: Men jeg var til Cirkusrevyen. Den kan også regnes med, så det er 5 gange.

Int.: I virkeligheden skal vi jo gå tilbage til maj 1994.

Ifm.: 5 gange [ændret svar].

Der er også episodiske spørgsmål med meget kort retrospektiv tidshorisont, som almindeligvis aktiverer episodisk hukommelse. Det gælder fx spørgsmålet om *antal tv-kanaler*, som informanterne så dagen før interviewet (spm. 42):

Int.: Men (spm. 42), kan du der huske, hvad det var for nogen?

Ifm.: Ja. Jeg startede med tv3 og så Tyskland2 og så over på tv2 for at se fodbold.

Int.: Så de 3 kanaler er du sikker på?

Ifm.: Ja, der var fodbold.

Har de nævnte spørgsmål særlige træk, som udløser *episodisk genskabelse*? I det mindste én parameter er bestemmende for episodisk genskabelse: *hændeshyppighed*. Hvis spørgsmål har meget lang eller mellemlang retrospektiv tidshorisont, vokser sandsynligheden for episodisk genskabelse med aftagende grad af hændeshyppighed. At flytte hjemmefra som barn eller ung, at afslutte en erhvervsuddannelse eller at blive udsat for vold er eksempler på ikke-gængse begivenheder, der indtræffer sjældent eller kun én gang. For mange mennesker er også teaterbesøg og koncertoplevelser sjældne. Hvis episodiske spørgsmål derimod har meget kort retrospektiv tidshorisont, er hændeshyppighed formodentlig bestemmende i markant mindre udstrækning.

Andre episodiske spørgsmål fremkalder ofte *inkongruens mellem spørgeintention og genskabelsesstrategi*. Når der fx spørges om deltagelse i folketingsvalgene 1990 og 1994, tandlægebesøg inden for de sidste tolv måneder, samværsgange med børn/børnebørn inden for den sidste måned, antal telefonsamtaler med familie og venner inden for den sidste måned, rengøring i hjemmet inden for den sidste måned og om antal gange, informanterne har set tv inden for de sidste to uger, anvender de fleste informanter *ikke-episodiske genskabelsesstrategier*. Spørgsmålene sigter mod episodisk genskabelse, men udløser den ikke altid [se fx: Jobe et al., 1993]. Informanter, der spørges om *stemmeafgivelse ved folketingsvalg* (spm. 64), praktiserer sjældent episodisk genskabelse:

Int.: Jeg vil godt høre, hvordan du vil overbevise mig om, at du faktisk har stemt til begge folketingsvalg. Er det fordi, du altid stemmer?

Ifm.: Ja.

Int.: Hvis jeg nu var grov, hvilket man jo ikke skal være, når man er på besøg, og sagde, at du var syg den ene gang.. Du stemte ikke i 1990..

Ifm.: Ja, men øhh.. det ville jeg ikke kunne udelukke.. [muligt ændret svar].

Int.: Så du er ikke helt sikker? Og du svarer igen på basis af din generelle hukommelse, der siger dig, at du altid stemmer.

Ifm.: Ja...

Svar af den type beror på kognitive skemaer beslægtet med de tidligere omtalte drejebøger [se fx: Abelson, 1981; Baddeley, 1990; Hippler et al., 1987; Larsen, 1983]. I ovennævnte segment er drejebogen *jeg stemmer altid ved folketingsvalg*, og de svar, der afgives, spor af drejebogen. Drejebogen har episodisk oprindelse, men de enkelte begivenheder er transformeret til generel hukommelse [se fx: Hippler et al., 1987]. Konsekvensen er, at det spatiotemporale ikke afdækkes. Iagttagelsen svarer til, hvad anden grundforskning peger på (se: kapitel 3). Drejebogsrefleksioner er også relevante, når det handler om besvarelse af et spørgsmål om antal *tandlægekonsultationer* inden for de sidste tolv måneder (spm. 44B). Kun hos et par informanter er spørgsmålet episodisk aktiverende. De fleste informanter refererer til drejebogen *tandlægen henvender sig regelmæssigt til mig*. Når drejebogen rekonstrueres, er der stor risiko for måleproblemer:

Int.: (Spm. 44B). Når du der svarer to gange, er det så, fordi du ved, du går til tandlæge to gange om året?

Ifm.: Ja, jeg ved, jeg er til de der halvårige undersøgelser.. eller hver syvende måned, eller hvad det nu er.. jeg ved, at der kommer et kort, og så går jeg derop.

Int.: Kunne det godt være, det kun var én gang?

Ifm.: Det kunne det godt.. Jeg siger bare to gange om året. Jeg kan så ikke huske, om der er seks eller syv måneder imellem.. [ændret svar].

Også andre episodiske spørgsmål fremkalder inkongruens mellem spørgeintention og genskabelsesstrategi, undertiden med drejebogslignende strategier, der støtter sig til kognitive skemaer [se fx: Alba & Hasher, 1983; Larsen, 1983], blandt andet om personlig og telefonisk kontakt med familie og venner, rengøringsrutiner eller tv-vaner. Når informanterne fx skal besvare spørgsmål om antal gange, de har været *sammen med egne børn eller børnebørn* (spm. 30A-30B), eller om antallet af *telefoniske kontakter* med samme inden for den sidste måned (spm. 31A-31B), aktiverer næsten alle informanter generel hukommelse:

Int.: (Spm. 31A). Det virkede, som om du fandt det helt umuligt at svare på.. Prøv at fortælle, hvordan du nåede frem til svaret..

Ifm.: Jeg sagde ti gange..

Int.: Hvordan fandt du det tal?

Ifm.: Ved at sige, at jeg har talt seks gange med ét barn og to gange med de to andre.

Int.: Og hvordan kunne du huske de første seks?

Ifm.: Vi ringer fast sammen en gang om ugen og så lejlighedsvis en gang midt i ugen.

Int.: Så det, du tæller efter, det er mønstret?

Ifm.: Ja.

De to sidste eksempler på episodiske spørgsmål, der sædvanligvis aktiverer generel hukommelse, angår antal gange, informanterne har set tv inden for de sidste to uger (spm. 41) og antal *rengøringer i hjemmet* inden for den sidste måned (spm. 28). Adskillige segmenter peger på, at genskabelse og spørgsmålsforståelse er forbundne:

Int.: Så kom (spm. 28). Der svarede du fire. Kunne det være tre eller fem?

Ifm.: Nah.. jeg er meget til at gøre rent en gang om ugen, men det sker da, jeg tørrer borde af en gang midt på ugen også..

Int.: Det er lidt det, jeg tænker på, hvad du forstår ved rengøring?

Ifm.: Så tørrer jeg støv af og støvsuger og gør godt rent.

Int.: Så det er ikke bare lige at rydde lidt op?

Ifm.: Der er ikke meget at rydde op, når man er alene jo.. men ja..

Int.: Så svarer du fire gange, fordi du plejer at gøre rent en gang om ugen?

Ifm.: Ja, så vasker jeg gulv og alt det der..

Har episodiske spørgsmål af ovennævnte type særkender, som forventeligt fremkalder aktivering af generel hukommelse? I lighed med tidligere underbygger analysen, at *hændelseshyppighed* er bestemmende for aktivering af generel hukommelse. Også anden forskning peger på denne parameter [se fx: Blair & Burton, 1987; Bower et al., 1979; Burton & Blair, 1991]. Derimod synes den tidsmæssige afstand mellem tilegnelse og genskabelse at være af marginal betydning, når informationer om hyppige begivenheder genskabes. Hvad enten der fx spørges om deltagelse i de to sidste folketingsvalg eller om antal gange, informanterne har set tv inden for de sidste to uger, aktiverer næsten alle informanter generel hukommelse (se: Episodisk forglemmelse og teleskopi).

Uanset den retrospektive tidshorisonts udstrækning i episodiske spørgsmål, der aktiverer generel hukommelse, synes hændelseshyppighed at være afgørende. At deltage i folketingsvalg, at gå til tandlæge, at være sammen med børn og børnebørn, at tale i telefon med familie og venner, at se tv og at gøre rent i hjemmet er gængse hændelser, der indtræffer mange gange i de fleste menneskers liv. Det er følgelig ikke falsificeret, at sandsynligheden for ikke-episodisk genskabelse vokser med tiltagende grad af hændelseshyppighed. Det sædvanlige obstruerer episodisk genskabelse og udløser ikke-episodiske "nødbremser".

Der er hidtil fokuseret på episodiske spørgsmål, der enten aktiverer episodisk eller generel hukommelse. Der er imidlertid også episodiske spørgsmål, hvor strategierne er konglomerater af episodisk, generel og episodisk-generel genskabelse (*hybridstrategi*). Det gælder spørgsmål om deltagelse i underskriftindsamlinger, offentlige demonstrationer mv., om antal lægebesøg, om samvær med "anden familie" og med venner samt om antal biografbesøg og brug af folkebiblioteker. Et par eksempler på den slags konglomerater citeres i det følgende. Når informanterne fx spørges om *deltagelse i underskriftindsamlinger, offentlige demonstrationer mv.* inden for de

sidste fem år (spm. 70), gør nogle informanter brug af episodisk, andre af generel rekonstruktion og atter andre af hybridstrategier (se segmentet):

Int.: Så kom (spm. 70; underskriftindsamling).. Tænkte du de sidste fem år igennem?

Ifm.: Nej, sådan en god hukommelse har jeg altså heller ikke.. det var mere, at jeg kunne huske nogen bestemte, men det var mest et skøn.

Int.: Tænkte du på nogen bestemte, og så lagde du lidt til?

Ifm.: Ja, specielt på nogen.. Jeg kan huske, jeg skrev under på den omfartsvej, der blev lavet til motorvejen her, der skrev jeg under på, at det var jeg imod, og så har de begyndt på den motorvej gennem Gudenådalene fra Aarhus og til Herning, den er jeg også imod.. og.. har jeg skrevet under på.. det var noget med menneskerettigheder i.. det må du ikke hænges op på, men det var menneskerettigheder i Mellemøsten, men hvad for et land kan jeg ikke huske.

Int.: Kan du huske flere?

Ifm.: Ikke såd'ne lige. Dem véd jeg 100 procent, jeg har skrevet under på.. [ændret svar].

Int.: Er du så sikker på, at der har været flere, selv om du ikke kan huske hvad for nogen?

Ifm.: Jeg tror nærmere, at der var fem, men jeg er ikke 100 procent.

Lignende konglomerater afdækkes, når informanterne anmodes om at oplyse antal gange, de har været *hos læge* inden for de seneste tolv måneder (spm. 44A). Både episodisk, generel og hybrid rekonstruktion (se segmentet) forekommer:

Int.: Hvordan nåede du frem til dit svar med hensyn til, hvor mange gange det var?

Ifm.: .. Øhmm.. det var sådan et skøn..

Int.: Hvordan dannede du det skøn?

Ifm.: Fordi.. jeg går aldrig til lægen, og det, jeg har været til lægen omkring, det er, at jeg har fået p-piller, og så tænkte jeg, at der har været nogen gange, hvor jeg skulle op og blive checket og op til kontrol og sådan noget.. Så tænkte jeg, jamen det har

så nok været de der fire gange og så nogen ekstra. Så det er et skøn. Og jeg kan huske nogen af gangene. Det er ikke sådan fuldstændig abstrakt, ikke som med biograftere, men jeg kan ikke huske alle seks, så det...

Hvad endelig angår antal *biografbesøg* inden for det sidste år (spm. 36B) og antal gange, informanterne har været på *folkebiblioteket* i samme periode (spm. 36D), afdækkes tilsvarende konglomerater. Et eksempel på hybrid rekonstruktion:

Int.: Så kom (spm. 36B).. Kan du huske det?

Ifm.: Jeg kan huske én..

Int.: Hvad med de andre, hvad var det for nogen?

Ifm.: Det var ret (ler).. Jeg kan kun huske den der "Afløsning".. Det er den eneste, jeg direkte kan huske..

Int.: Svarer du så nogen flere, fordi du mener, du har været i biografen?

Ifm.: Jamen jeg har da været der, men jeg kan ikke sige det helt klart..

Int.: Men det er mindst én.. Kunne det være, det kun var én eller to?

Ifm.: Det er mere end én [ændret svar].

Når analysen ovenfor inddrager episodiske spørgsmål, der både aktiverer episodisk og generel hukommelse samt hukommelsesmiks, underbygger det hændeshyppighed som en parameter, der bestemmer valget af genskabelsesstrategi. Medmindre den tidslige afstand mellem tilegnelse og genskabelse er meget kort, gør respondenter normalt brug af ikke-episodiske genskabelsesstrategier eller af hybridstrategier, hvis begivenheder er hyppige og ensartede [se fx: Blair & Burton, 1987; Burton & Blair, 1991]. Har respondenter fx ofte skrevet under på underskriftindsamlinger inden for de *sidste fem år* (spm. 70) eller har været adskillige gange i biografen inden for det *sidste år* (spm. 36B), spiller forskellige retrospektive tidshorisonter i de to spørgsmål en marginal rolle for valget af strategi. Hvis omvendt respondenter kun har skrevet under én gang inden for de sidste fem år og blot har været én gang i biografen inden for det sidste år, er strategien sandsynligvis episodisk.

Medmindre respondenter påtvinges specifikke rekonstruktionsstrategier ved besvarelse af episodiske spørgsmål, er den for valget af strategi udslagsgivende parameter hændelseshyppighed. Strategivalget, der ofte er ureflekteret, træffes ikke af forskeren, men af respondenter. Og når et valg, der er inkongruent med spørgsmålet, er truffet, må surveyforskeren imødeså måleproblemer, som ikke kan korrigeres: “.. when the recall task demands more precision than memory itself can provide, respondents use a variety of processes to supplement what is stored in memory with whatever can be reconstructed or inferred at the time the question is asked.” [Jobe et al., 1993]. Det er derfor vigtigt, at forskere ved formulering af episodiske spørgsmål reflekterer over den forventede hyppighed af de begivenheder, der søges afdækket.

Ikke-episodiske spørgsmål

Faktuelle spørgsmål kan være episodiske eller ikke-episodiske. Når dertil lægges holdnings- og kombinationsspørgsmål, er de fleste spørgsmål i danske spørgeskemaer ikke-episodiske (se: kapitel 4). Analysen i dette afsnit afdækker genskabelsesstrategier ved besvarelse af *ikke-episodiske spørgsmål*, dvs. faktuelte-generelle spørgsmål, holdningsspørgsmål og kombinationsspørgsmål.

Ved besvarelse af ikke-episodiske spørgsmål er genskabelsesstrategierne markant sjældnere inkongruente med den intenderede. Blandt relevante tekstsegmenter er de fleste (ca. to tredjedele) spor af ikke-episodiske rekonstruktionsprocesser. Andre segmenter er spor af *hybridstrategier*, mens relativt få segmenter er spor af episodiske strategier. Sammenholdes disse iagttagelser med analysen af episodiske spørgsmål, er det ikke falsificeret, at respondenter generelle hukommelse har kognitiv forrang. Respondenter aktivering af generel hukommelse ved besvarelse af episodiske spørgsmål er fortolket som en kognitiv “nødbremse”. Da den omvendte “nødbremse” er mindre hyppig, underbygger det den generelle hukommelses forrang. Alt andet lige er sandsynligheden større for generelle svar på episodiske spørgsmål end omvendt [se tilsvarende, fx hos: Jabine et al., 1984].

Graden af kongruens mellem intenderet og faktisk genskabelsesstrategi er imidlertid ikke ens, når forskellige *typer af ikke-episodiske*

spørgsmål inddrages. Mens faktuel-t-generelle spørgsmål og kombinationsspørgsmål i de fleste tilfælde aktiverer generel hukommelse, gælder det ikke i samme udstrækning holdningsspørgsmål. Undertiden beder holdningsspørgsmål om stillingtagen til problemer, som respondenter tidligere kun overfladisk eller slet ikke har overvejet. Hvis respondenter ikke har overvejet problemet, er det meningsløst at hævde, at en holdning *rekonstrueres*. Der foreligger med andre ord ikke *genskabelse*.

I det følgende fokuseres der alene på strategier knyttet til besvarelse af *faktuel-t-generelle spørgsmål* og holdningsspørgsmål. Faktuel-t-generelle spørgsmål besvares normalt ved generel rekonstruktion. Analysen afdækker, at fx svar på spørgsmål om skolegang i barndommen, normal ugentlig arbejdstid, husarbejdets fordeling, normalt samvær eller telefonisk kontakt med familie og venner og om månedlige forbrugsudgifter hos alle eller de fleste informanter beror på generelle genskabelsesstrategier. Ét eksempel er spørgsmålet om *normal ugentlig arbejdstid* (spm. 12):

Int.: Så kom (spm. 12), og der svarede du meget hurtigt 37. Er det, fordi du véd, at det er den normerede ugentlige arbejdstid?

Ifm.: Det er det normerede, og da mine arbejdstider er ukontrollable, så skal jeg selv sørge for at holde fri, så det passer med 37 timer.

Int.: Men hvis det handler om, hvor meget du reelt arbejder?

Ifm.: Så er det nok nærmere oppe omkring de 40.. [ændret svar].

Int.: Det er jo interessant for mig at vide, om du svarer ud fra en regel, eller ud fra din faktiske viden om din arbejdstid, og som jeg forstår det, så svarer du ikke så meget ud fra hvor meget, du faktisk arbejder, men mere ud fra 37-timers reglen?

Ifm.: Det er helt rigtigt. Nogen uger kan jeg ikke komme hjem, fordi der er så meget, så er det 40... 42, men så går jeg hen og tager mindre en anden uge.

Tilsvarende iagttagelser gøres, når informanterne besvarer et spørgsmål om, hvor ofte de normalt er *sammen med familie og venner* (spm. 29A-29D). Der er ingen spor af episodisk eller hybrid rekonstruktion:

Int.: Så kommer vi til (spm. 29A). Og jeg har noteret en eller flere gange om ugen. Var det sådan et gennemsnit, du dannede af flere ting over en længere periode, eller hvordan nåede du frem til det antal?

Ifm.: Jeg nåede frem til det ved, at jeg har en aftale med moderen om, at jeg i hvert fald ser hende [en datter] en gang hver fjortende dag. Og så kommer der nogen ekstra hen over en periode, og det bedømmer jeg så til, at det bliver omkring én gang om ugen. Lige for tiden er det fx lidt mere.

Int.: Så det var ikke en bestemt periode, du tænkte på? Det var snarere en regel, en aftale eller et mønster?

Ifm.: Ja, der er primært den aftale, der hedder én gang hver fjortende dag og så alt det løse..

Selvom faktuel-generelle spørgsmål almindeligvis besvares ved aktivering af generel hukommelse, er der i det prototypiske spørgeskema enkelte spørgsmål, som aktiverer *et miks af strategier*. Som eksempler kan nævnes spørgsmål om varigheden i forskellige erhvervssituationer siden afsluttet skoleuddannelse og om samlet varighed af parforhold. At netop disse spørgsmål aktiverer episodisk/hybrid hukommelse, beror ikke på spørgsmålenes lange retrospektive tidshorisont, da der findes andre faktuel-generelle spørgsmål med længere retrospektiv tidshorisont (fx spm. 19 og 22), som ikke fører til genskabelsesmiks. Forklaringen er snarere, at nogle faktuel-generelle spørgsmål forårsager parat-informative svar, mens andre fremkalder ad hoc-svar (se: Ad hoc- og paratinformation). Respondenter må i almindelighed formodes at kunne huske, om de i barndommen boede sammen med begge deres forældre (spm. 19). Hvad derimod angår hukommelse om den samlede *varighed af at leve i parforhold* (spm. 5) tilhører den for nogle den parat-generelle hukommelse, for andre er en "omvej" ad episodisk hukommelse påkrævet, og for atter andre kommer hybridstrategier på tale (se segmentet):

Int.: (Sp. 5). Prøv at fortælle med dine egne ord, hvordan du nåede frem til det svar, du afgav?

Ifm.: Joh altså, det gjorde jeg ved lynhurtigt at tænke hvor gammel Cecilie [en datter] var, da jeg blev skilt fra hendes far. Så kunne jeg så huske, hvor længe vi havde været gift. Og så

øhhh... min næste periode var, da jeg boede i Farum Midtpunkt, og det kan jeg huske. Jeg kan huske at den periode på 7 år, hvoraf de 4 år boede jeg sammen. Og så... øhhmm senere blev jeg... så tænkte jeg... min tid sammen med Søren... som var min... ham jeg er skilt fra nu... og vi både boede sammen og... og... gift i en periode. Altså, ikke gift hele tiden. Men det blev så lynhurtigt til noget.. hvad jeg kunne huske, noget med 8 år.

Int: Når jeg nu spørger dig igen, hvor lang tid vil du så nu sige, at du har levet i parforhold?

Ifm.: Så vil jeg sige.. det.. nej, så vil jeg stadigvæk sige 15. Det passer. Nåh.. jeg sagde 14 før, men det er faktisk 15 [ændret svar].

Analysen af strategier knyttet til besvarelse af faktuel-generelle spørgsmål falsificerer ikke, at respondenter generelle hukommelse har forrang. Hvis det er muligt, aktiverer respondenter hellere generel end episodisk hukommelse. Men når ønskede informationer ikke er tilegnet den generelle hukommelse, afsøger respondenter sin episodiske hukommelse for at kunne afgive et svar. Hvad enten svar beror på generel eller episodisk hukommelse, kan måleproblemer dog forekomme (se: Ad hoc- og parainformation). Episodiske svar kan desuden være forbundet med forglemmelse (se: Episodisk forglemmelse og teleskopi).

Det er underbygget, at faktuel-generelle spørgsmål normalt aktiverer generel hukommelse (det samme gælder kombinationsspørgsmål). Derimod afstedkommer *holdningsspørgsmål* i større udstrækning inkongruens mellem intenderet og faktisk svarstrategi. Omkring hvert andet holdningsrelateret segment er spor af generel hukommelse, mens resten enten er spor af episodisk eller hybrid genskabelse. Ingen holdningsspørgsmål fremkalder generel genskabelse blandt alle eller de fleste informanter. Når informanterne ansues under ét, udløser holdningsspørgsmål et *miks af genskabelsesstrategier*. Nogle informanter aktiverer generel hukommelse, andre episodisk og atter andre hybrid. Som nævnt er genskabelse ikke altid et relevant begreb ved besvarelse af holdningsspørgsmål. Når svar på den slags spørgsmål afgives efter forudgående aktivering af

episodisk hukommelse er det et symptom på, at en holdning aldrig er *tilegnet*. Når holdningen ikke findes, kan den ikke genskabes, men respondenterne kan svare desuagtet.

Som eksempler på de mange holdningsspørgsmål, der udløser (gen)skabelsesstrategiske mikse, kan nævnes holdninger til forskellige udsagn om frivilligt arbejde, muligheder for at påvirke sundhedsvæsenets behandling, holdninger til udbygning af sundhedsvæsenet, foretrukne egenskaber til opnåelse af høj social position i samfundet, egenskaber børn bør lære hjemmefra, tilfredshed med demokratiets virkemåde i Danmark, holdninger til offentlige sikringsordninger og holdninger til offentlig kulturel støtte.

Om disse spørgsmål gælder, at de ikke er spatiotemporale, hvorfor (gen)skabelse burde ske ved aktivering af generel hukommelse. Dog har holdningsspørgsmål undertiden spatiotemporal reference, fx når der anmodes om stillingtagen til, hvorvidt respondenterne inden for de sidste tolv måneder har været været *tilfreds med sundhedsvæsenets behandling* (spm. 46). Når det er hævdet, at ikke-episodiske spørgsmål bør besvares ved aktivering af generel hukommelse, er det en regel med undtagelser: Hvis et holdningsspørgsmål refererer til begivenheder i tid og rum, åbner spørgsmålet op for legitim episodisk genskabelse. Fraværende episodisk reference kan i så fald bevirke måleproblemer. Spørgsmålet om tilfredshed med sundhedsvæsenets behandling udløser overvejende episodisk, men også generel og hybrid (gen)skabelse.

Holdningsspørgsmål bør som hovedregel besvares ved aktivering af generel hukommelse. At informanterne, der ikke kender dén svarstrategiske ledetråd, gør brug af (gen)skabelsesmikse, viser sig, når de fx skal ytre meninger om forskellige *udsagn om frivilligt arbejde* (spm. 40A-40D). Nogle informanter tager ledetråden ad notam (første segment), mens andre gør holdningskonstruerende "omveje" (andet segment):

Int.: Det sidste var (spm. 40D).

Ifm.: Jeg håber, jeg sagde helt uenig.. Ellers så siger jeg det nu, i hvert fald.. [ændret svar].

- Int.: Kan du forklare, hvorfor du gerne vil sige helt uenig?
- Ifm.: Njaarhh.. Det er ikke sådan, at det offentlige har et ansvar for at sætte folk i gang. De skal selv have noget initiativ. Jeg er ikke enig i, at det tilfalder regeringen at sørge for den slags.
- Int.: Er det noget, du konstruerer her, eller vidste du det i forvejen?
- Ifm.: Der er nogen grundlæggende betragtninger omkring, hvad det offentlige er, og hvad det offentlige skal, og dem er jeg ret klar på.. Og så er der nogen grundlæggende holdninger til, hvordan folk i al almindelighed kan engagere sig, så jeg sidder ikke og konstruerer dem nu. Jeg læner mig op ad nogen ting. Fra andre sammenhænge..
- Int.: Som du så bruger til at file en endelig holdningstilkendegivelse til her i situationen? Nogen mere overordnede holdninger, som bruges som en slags ramme til de holdninger til de her mærkelige ting?
- Ifm.: Ja.
- Int.: (Spm. 40C). I den påstand, tænker du der på nogen bestemte frivillige organisationer, eller mere på det du selv har lavet?
- Ifm.: Jeg tænker mest på det, jeg selv har lavet.. Jeg ved godt, at jeg skal uddybe det, men.. prøv lige at gentage spørgsmålet?
- Int.: (Spm. 40C).
- Ifm.: Det jeg tænkte ved det, det var, at i min idrætsklub, mange gange hvis det er, at man skal have det offentlige til at hjælpe, så skal der ofte også være penge med i det, og så kan det godt være svært at gøre nogen ting, fordi man først skal vide, om pengene er der i baghånden, det var derhen ad jeg tænkte..
- Int.: Er det her et af de spørgsmål, hvor du muligvis lige så godt kunne have sagt, at det havde du egentlig ikke nogen mening om?
- Ifm.: Ja, for det er et meget svært spørgsmål, sådan.. det er langt og besværligt.
- Int.: Du sagde, du var enig, men hvis jeg nu havde tilbudt dig et ved ikke, havde du så sagt det?
- Ifm.: Det ville jeg nok [ændret svar].

Et sidste eksempel på svarstrategiske miks angår mulighederne for at *påvirke sundhedsvæsenets behandling* (spm. 48). Adskillige infor-

manter svarer efter forudgående aktivering af generel hukommelse, mens andre gør brug af episodiske, case-refererende eller hybride svarstrategier (se segmentet):

Int.: Men på (spm. 48) siger du, at dine muligheder er dårlige.

På det foregående [spm. 47] svarer du, at du har taget til genmæle...

Ifm.: Ja, det har jeg. Blandt andet har jeg været med omkring noget sygehuspolitik, da man nedlagde fødeafdelingen på det lokale sygehus. Og det var yderst vanskeligt, og det er nok derfor, jeg siger, at politik er vanskelig, når man kommer ind bagved og opdager, hvordan tingene hænger sammen.. Og så føler jeg ikke rigtigt, at jeg blev hørt her sidste gang. Det var som om, jeg ikke blev taget alvorligt.

Int.: Så du mener, der er god sammenhæng. Først tager du til genmæle, og det giver ikke effekt, og så mener du, at dine muligheder er dårlige?

Ifm.: Ja.

Heller ikke analysen af (re)konstruktionsstrategier knyttet til svar på *holdningsspørgsmål* falsificerer, at respondents generelle hukommelse har forrang. Når det ved besvarelse af holdningsspørgsmål er muligt, aktiverer respondenter hellere generel end episodisk hukommelse. Men når holdninger ikke er tilegnet den generelle hukommelse, aktiverer respondenter ofte episodisk eller hybrid hukommelse. Analysen underbygger, at navnlig holdningsspørgsmål sigter mod informationer, der ikke kan *genskabes* ved aktivering af generel hukommelse. Inkongruens mellem forskerintenderet og faktisk (gen)skabelse er én årsag til måleproblemer, når svar desuagtet afgives. Det vil i det følgende afsnit blive anskueliggjort, at effekten af spørge-/svarinkongruens er artikulering af *skrøbelige holdninger*. På den anden side peger analysen også på, at kongruens ikke sikrer, at målinger altid er uden problemer.

Afprøvningen af hypotesen om episodisk versus generel hukommelse er hermed afsluttet: Danske respondents inkongruente genskabelse af informationer i forhold til forskerintenderede genskabelsesstrategier *er* årsag til måleproblemer. Før den næste hypotese

testes, skal én sidste problematik tangeres. Om muligt burde af-handlingen kunne lokalisere træk ved informanter, hvis strategier er kongruente med den intenderede, og omvendt lokalisere træk ved informanter, hvor inkongruens er afdækket.

Informantoverskridende analyse har været mulig med hensyn til genskabelsesstrategier og spørgsmålstyper. Få cases kan være velegnede til at teste kvalitative hypoteser. Når informanter, som gør brug af episodiske strategier ved besvarelse af episodiske spørgsmål, og som anvender ikke-episodiske strategier ved besvarelse af generelle spørgsmål, lokaliseres og derpå sammenlignes med informanter, som aktiverer generel hukommelse ved besvarelse af episodiske spørgsmål, afdækkes intet éntydigt mønster. Hvis en konklusion kunne drages, burde den være, at de karakteristika, der ved kodning er knyttet til informanterne, er uegnede til afdækning af strategiers personbestemmende parametre.

Ad hoc- og paratinformation

Det blev i kapitel 4 fremhævet, at nogle ikke-episodiske informationer formodentlig er lettere at genskabe (paratinformation) end andre (ad hoc-information). I dette afsnit afprøves hypotesen om ad hoc- og paratinformation. I hvilket omfang afgiver respondenter ad hoc-informative svar på *ikke-episodiske spørgsmål* med måleproblemer til følge?

Ad hoc-informationer er ikke kun mulige ved generel genskabelse ved besvarelse af ikke-episodiske spørgsmål (kongruens mellem forskerintenderet og faktisk rekonstruktionsstrategi). Også kvasi-episodiske svar på ikke-episodiske spørgsmål (fx hybrid rekonstruktion) kan fremkalde vage ad hoc-informationer. Da fokus både er på generelle og hybride svar på ikke-episodiske spørgsmål, omhandler dette afsnit både rekonstruktion og konstruktion af information.

Hypotese 5: Danske respondents genskabelse af informationer ved besvarelse af ikke-episodiske spørgsmål er ikke altid parat-informativ og årsag til måleproblemer.

Med sigte på test af hypotesen er der udarbejdet et hjælpedokument indeholdende omkring 1.000 segmenter med spor af parat- og ad

hoc-informationer. Om et segment kodes som parat- eller ad hoc-information, beror på en vurdering med afsæt i en række kriterier. Segmenter er tildelt koden *paratinformation*, når to eller flere af de kriterier, der fremgår af *oversigt 8.1*, er opfyldt. Der er lagt vægt på, at informanten forud har overvejet spørgsmålet, at informanten afgiver kongruente første- og andengangssvar, og at informantens forståelse af spørgsmålet er specifik, men ikke nødvendigvis som andre informanternes. Når spørgsmålsforståelse inddrages som ét kriterium, beror det på, at diffus forståelse afskærer informanten fra (gen)skabelse af ikke-episodiske informationer.

Oversigt 8.1.

Operationalisering af parat- og ad hoc-information.

Paratinformation	Ad hoc-information
• Tidligere overvejelse angående spørgsmålet • Plausibelt svar • Prompte svar • Kongruens mellem survey- og laboratoriesvar • Specifik spørgsmålsforståelse • Reference til mønstre, vaner, drejebøger o.l. • Reference til <i>record checks</i> (fx selvangivelse, budget o.l.) • Grundighed	• Partiel eller ikke tidligere overvejelse • Tøvende/usikkert svar • "Gæt", "skud i tågen" o.l. • Inkongruens mellem survey- og laboratoriesvar • Diffus/manglende spørgsmålsforståelse. • Fraværende aktivering af generel hukommelse • Periodeafgrænsningsproblemer • Problemer med afgrænsning af "det normale"

Andre segmenter er tildelt koden *ad hoc-information*, når to eller flere af kriterierne er opfyldt. Parallelt er der ved tildeling af ad hoc-koder lagt vægt på, at informanten tidligere kun partielt eller ikke har overvejet spørgsmålet, hvorfor informanten ofte må erkende, at svaret var "et pænt svar" o.l. Der er tillige lagt vægt på, at informanten afgiver inkongruente første- og andengangssvar, samt at informantens spørgsmålsforståelse er diffus.

Analysen underbygger, at afgivne ikke-episodiske informationer ofte er ad hoc-informative. Blandt cirka 1.000 segmenter er én tredjedel spor af, at svar på ikke-episodiske spørgsmål er ad hoc-informative, mens resten er paratinformative (se: *oversigt 8.2* på næste side). Den store andel ad hoc-informationer peger på, at svar på ikke-episodiske spørgsmål ofte forårsager måleproblemer i surveyundersøgelser.

Problemerne er dog ikke lige udbredte med hensyn til forskellige spørgsmålstyper. Navnlig (re)konstruktion af holdninger er ad hoc-informative, mens svar på faktuel-generelle spørgsmål og kombinationsspørgsmål sjældnere er det.

Oversigt 8.2.

Ad hoc-informative svar på ikke-episodiske spørgsmål.

	Andel ad hoc-segmenter i forhold til alle ad hoc- og parainformative segmenter	
Faktuelt-generelle spørgsmål	Én fjerdedel	(25 pct.)
Holdningsspørgsmål	Omtrent halvdelen	(45 pct.)
Kombinationsspørgsmål	Én sjettedel	(16 pct.)
Alle ikke-episodiske spørgsmål	Én tredjedel	(30 pct.)

Uanset arten af ikke-episodisk spørgsmål er der stor sandsynlighed for måleproblemer, som skyldes (re)konstruktion af ad hoc-informationer, men sandsynligheden afhænger af spørgsmålstype. I det følgende belyses (gen)skabelse af faktuel-generelle informationer og derpå af holdninger. Analyserne sigter både mod hypotesetest og forståelse. Såvel blandt faktuel-generelle spørgsmål som blandt holdningsspørgsmål identificeres spørgsmål (se: *Bilag III*), som udløser få henholdsvis mange ad hoc-informationer, og der peges på parametre, som er bestemmende for (re)konstruktion af sådanne informationer.

De fleste *faktuelt-generelle spørgsmål* fremkalder parainformative svar. Blandt spørgsmål, hvor alle eller næsten alle segmenter er spor af parainformation, skal nævnes: At rekonstruere informationer om opvækstområde, samliv med forældre i barndommen, faderens erhvervsmæssige stilling dengang, skoleuddannelse, erhvervsuddannelse, underordnede i arbejdet, antal værelser, husarbejds rutiner, sædvanligt samvær med familie og venner, motion, teatergang, koncertdeltagelse o.l., faste fritidsinteresser, forenings- og klubaktiviteter og om personlig bruttoindkomst i det foregående kalenderår volder sjældent problemer. Når informanterne fx spørges, om de *boede sammen med deres forældre* i barndommen (spm. 19), er segmenterne parainformative spor:

Int.: Så kom de der spørgsmål om barndom.. øhhmm..., om du boede sammen med dine forældre, da du var barn, og da svarede du meget hurtigt, at du boede sammen med din mor og far hele tiden. Vil du sige, at det svar er du helt sikker på?

Ifm.: Fuldstændig sikker, den er helt klar..

Int.: Det er ikke sådan at fx, at din far eller mor har været fraflyttet i en vis periode?

Ifm.: Nej, nej. Jeg har levet i sådan en helt traditionel lille familie. Far og mor og tre børn.

Også svarene på spørgsmålet om, hvilken *skoleuddannelse* informanterne har, er spor af parainformationer (spm. 6). Informanterne har tilegnet sig informationer herom, de afgiver kongruente svar, og deres spørgsmålsforståelse er specifik. Heller ikke spørgsmålet om *underordnede i arbejdet* volder rekonstruktionsproblemer (spm. 14). I surveyfasen svarer informanterne prompte, og laboratoriefasen underbygger afgivne svar:

Int.: Så kom (spm. 14).. Hvad er det at have en underordnet?

Ifm.: Det er et eller andet med, at hvis der er direktøren, så er han overordnet, og så er der arbejderne.. Eventuelt er der så en personalechef imellem..

Int.: Og han har så underordnede eller hvad?

Ifm.: Han er også overordnet. Men sådan nogen har jeg ikke, og det kan jeg ikke få.

Int.: Så det sjak, I er, der er I helt lige? Der er ingen, der har mere at sige end de andre?

Ifm.: Nej.

Hvem der normalt *udfører de daglige opgaver i familien* er sædvanligvis også parainformation, men forståelsen af det *normale* kan dog variere informanterne imellem (spm. 27):

Int.: Så kom (spm. 27), og der sagde du, at det var din kone, der laver morgenmad. Gør du det aldrig?

Ifm.: Joh, det sker..

Int.: Men der var andre, hvor du sagde, at I deltes, men morgenmadden, der sagde du, at det var altid hende.

Ifm.: Jah, det er fordi, jeg kører tidligt hjemmefra om morgenen, ud og svømme en time, og når jeg så kommer hjem, så har hun lavet kaffe.

Int.: Så det er næsten altid hende?

Ifm.: Ja.

Int.: Så sagde du, at I deltes om middagsmaden?

Ifm.: Ja, vi hjælpes ad. Jeg skræller kartofler og sådan..

Int.: Er det altid sådan?

Ifm.: Nej, sommetider tager hun det selv.

Int.: Gør du også det?

Ifm.: Nahh, det er sjældent..

Int.: Men når du siger, at I skiftes, så er det, fordi sådan er det oftest?

Ifm.: Ja, at vi hjælpes ad, jo.

Et sidste eksempel på faktuel-generelle spørgsmål, der almindeligvis fremkalder paratinformation, angår *faste fritidsinteresser* (spm. 37).

Undertiden afgives svar dog tøvende, hvilket skyldes, at tomme pladser i spørgsmålet overlejrer genskabelse:

Int.: Så kom (spm. 37). Du svarede ikke med det samme. Hvad var det for nogen tanker, du havde, der gjorde, at du lige blev nødt til at tænke lidt over, hvad det egentlig var det her?

Ifm.: Det var, at jeg går jo til de der to gange motion om ugen. Det var, om man skulle kalde det en interesse eller ej.. Og det valgte jeg så at sige, at det var det ikke. Det var derfor.

Int.: Men det, du dyrker, når du går til motion, det er stadig noget, der er på bestemte ugedage og tidspunkter? Det er ikke noget, du gør, som det passer dig?

Ifm.: Jo.. men selvfølgelig under hensyntagen til hvad Hanne skal, for ungerne skal jo passes også.. En af os skal jo være her.. Men det er om aftenen, og det kan være en hvilken som helst aften.

Int.: Så kunne der jo være en anden grund til at du svarer nej. Så er det ikke bare, fordi du ikke ser det som en fast interesse, men også fordi den ikke er på bestemte ugedage og tidspunkter..?

Ifm.: Det har ikke noget med det at gøre. Det er det der med interessen.

Skønt de fleste faktuelte-generelle spørgsmål oftest fremkalder parainformationer, er der spørgsmål, som ikke gør det. De til faktuelte-generelle spørgsmål knyttede ad hoc-informative spor udgør omkring eller over halvdelen af alle segmenter, fx når varigheden af parforhold, normal ugentlig arbejdstid og familiens månedlige udgifter til dagligt forbrug søges afdækket. Oplysninger er også ofte ad hoc-informative, når der spørges til varigheden af forskellige erhvervssituationer. Blandt symptomer på ad hoc-informativ rekonstruktion om *normal arbejdstid* ses fx nølende svar, inkongruens mellem første- og andengangssvar samt diffus spørgsmålsforståelse (spm. 12). Når informanterne anmodes om at rekonstruere størrelsen af de beløb, som de pr. måned har tilbage til *det daglige forbrug*, når faste udgifter og skat er betalt, afdækker analysen også mange ad hoc-informationer (spm. 57):

Int.: Så var der (spm. 57). Ville du svare det samme nu, hvis du tænker en gang til?

Ifm.: Jaøhhh.. jeg sagde øhh.. 4.000, ikke? Men det.. det er jo svært, ikke? Men det må være et gennemsnit, for så nogen gange har jeg kun 3.000. Og nogen gange har jeg så måske lidt mere end 4.000, ikke, så det er jo.. altså, jeg har jo ikke så store faste udgifter, vel, jeg har jo ikke..

Int.: Så du tænker ikke her på den sidste måned? Igen er vi tilbage til det der med over en længere periode?

Ifm.: Jeg tænker på en lang, meget lang. Fordi min økonomi den er utrolig stabil og enkel og simpel. Det er de samme udgifter, jeg har hele tiden, ikke, så den ligger mellem 3.000 og 4.000 [ændret svar].

Mens spørgsmålene ovenfor er eksempler på parat- og ad hoc-informative svar-miks informanterne imellem, er der ét faktuelte-generelt spørgsmål (spm. 9), som fremkalder ad hoc-informationer blandt næsten alle informanter: "Hvis De tænker på perioden fra De afsluttede Deres skoleuddannelse og frem til i dag, *hvor længe har De da været i de erhvervssituationer, jeg nu viser?*".. Dette spørgsmål volder omfattende rekonstruktionsproblemer. Segmentet nedenfor illustrerer problemer, der angår såvel krav til aktivering af generel hukommelse som til spørgsmålsforståelse:

Int.: Så kom (spm. 9). Du svarede, at du havde været på højskole og efterskole i et halvt år.

Ifm.: Men så kan man jo sige, at den øvrige del var i huset, skal det med?

Int.: Næh, jeg spørger bare, hvad du selv vil sige her. Om du holder fast ved, at du har været et halvt år under uddannelse?

Ifm.: Ikke rent skolemæssigt, men så.. var man jo..

Int.: Har du så siden været i noget, du ville kalde en slags uddannelse?

Ifm.: Ja, jeg synes godt, man kan kalde det uddannelse at være i huset. For man er da ude..

Int.: Hvis du nu havde taget det med, hvor lang tid var det så?

Ifm.: Så var det syv år i det hele. Jeg var jo slet ikke hjemme mere, jeg var ude i plads [ændret svar].

Int.: Men så med hjemmegående, der svarede du 50 år. Men så fortalte du mig jo, at du havde været medhjælpende ægtefælle, så tror du ikke snarere, vi skal sige, at du har været i arbejde i alle de år? Hvis vi svarer ud fra, hvor lang tid du har været det, hvad bliver det så?

Ifm.: Ja, men så var det, at jeg skal trække de syv år fra, jeg har været pensionist, så det er 43 [ændret svar].

Int.: Men betyder det så, at du ikke på noget tidspunkt kun har været hjemmegående?

Ifm.: Mhhh.. men øhhmm.. det var jeg vel samtidig med..

Int.: Så for at du skal føle, at det her er sandt, så skal du både have været i arbejde og hjemmegående?

Ifm.: Ja.

Int.: Det er meget interessant det her. Så kom det med at være pensionist. Hvordan fandt du frem til de otte år?

Ifm.: Ja, altså, jeg kan ikke lige huske årstallet, men på et årstal der kunne vi få delpension, hvis vi nedsatte vores indtjening. Så vi smed grisene ud af grisehuset og nøjedes med at have mark.

Int.: Men kan du huske år og måned?

Ifm.: Næh, men vi kan slå det op, når Kurt han kommer..

Int.: Kan du huske året?

Ifm.: (suk). Vi fik folkepension, da jeg var 67, og nu er jeg 73.

Int.: Så du har i hvert fald været folkepensionist i seks år. Spørgsmålet er, om du kun har været delpensionist i to år?

Ifm.: Ja, der var kun to.

Int.: Så du holder fast ved de otte år som pensionist?

Ifm.: Ja, det er ikke helt forkert.

Int.: Så er der en, der hedder arbejdsløs, men den har aldrig været relevant for dig, vel?

Ifm.: Nej, nej.

Det sidste eksempel er en ekstrem variant af spørgsmål, som fører til ad hoc-informationer. Eksemplet anskueliggør, at der er spørgsmål, som surveyundersøgelser burde være foruden. På den anden side har respondenteres faktuelte-generelle genskabelse almindeligvis karakter af paratinformation.

Hvad bestemmer, om et faktuelte-generelt spørgsmål fremkalder parat- eller ad hoc-information? I det mindste tre parametre spiller en rolle. Den første parameter er *episodisk/generel hukommelse*. Hvis informationen allerede er tilegnet respondentens generelle hukommelse, er det ikke en garant for rekonstruktion af paratinformation, men generel tilegnelse øger sandsynligheden herfor. Analysen underbygger, at paratinformation oftere forekommer ved aktivering af generel end ved aktivering af hybrid/episodisk hukommelse. Faktuelte-generelle spørgsmål, som fremkalder paratinformationer, er for størstedelens vedkommende spørgsmål, hvis besvarelse beror på skematiske genskabelsesstrategier. Omvendt besvares spørgsmål, der overvejende fremkalder ad hoc-informationer, sædvanligvis ved et miks af strategier.

Den anden parameter angår faktuelte-generelle spørgsmåls relevans for respondenteren (*selvrelevans*). Når der fokuseres på spørgsmål, som fremkalder paratinformation, angår de fleste forhold, som er relevante for mange mennesker. Om respondenteren boede sammen med sine forældre i barndommen, er vokset op i Jylland eller på Sjælland, har en skole- og erhvervsuddannelse, har en lejlighed med ét eller fem værelser, er alene om eller med i husarbejdet, har fritidsinteresser og har tilstrækkeligt udkomme, er ikke ligegyldigt. Derimod er det for mange respondenter mindre vigtigt, om de tidligere har levet i et parforhold af fire eller seks års varighed, om de tidligere arbejdede 37 eller 40 timer om ugen, eller om de har haft lønarbejde i 42 eller 48 år.

Den tredje parameter angår spændingsfeltet mellem (gen)skabelse og *spørgsmålsforståelse*. I analyserne ovenfor antydes en sammenhæng mellem semantiske felter/tomme pladser og (re)konstruktion af informationer. Hvis det for respondenter er diffust, hvilken faktualitetstype svar på faktuel-generelle spørgsmål skal afdække, er det vanskeligt at aktivere relevant hukommelse (se yderligere herom nedenfor).

Analysen underbygger, at faktuel-generelle spørgsmål normalt fremkalder parainformation. Det samme kan ikke hævdes om *holdningsspørgsmål*. De fleste holdningsspørgsmål udløser miks af parat- og ad hoc-informationer, undertiden udelukkende ad hoc-informationer. Dog er der enkelte holdningsspørgsmål, som udløser parainformative svar. Når informanterne fx spørges, om der er noget, de har lyst til at deltage i eller gøre sammen med andre, om de mener, ligestillingen skal føres videre, om sundhedssystemet skal udbygges, om de offentlige børnepasningsordninger skal begrænses og om det offentlige transportsystem skal begrænses, er (gen)skabelse meget sjældent ad hoc-informativ.

Næsten alle informanter har tidligere overvejet, om der er noget, de har *lyst til at deltage i eller at gøre*, men som de af en eller anden grund ikke gør (spm. 33). Deres forståelse af spørgsmålet er specifik, men ikke nødvendigvis den samme, de svarer prompte i surveyfasen og kongruent i laboratoriefasen:

Int.: Så kom (spm. 33). Du svarede ja. Hvad er det, jeg spørger om?
Prøv at formulere det spørgsmål med egne ord, og så fortæl mig bagefter, hvad det var, du tænkte på..

Ifm.: Som jeg hører det, så vil du vide, om jeg har lyst til en eller anden hobby, en interesse eller noget andet, jeg ønsker at bruge noget tid på.

Int.: Og du svarer ja. Hvis jeg skal forstå dig ret, så er det, fordi du overvejer en eller anden ting?

Ifm.: Det er også rigtigt. Jeg går og tænker over, om jeg skal begynde på tennis igen eller fodbold eller spille musik igen.

Tilsvarende iagttagelser gøres, når det handler om informanternes holdninger til, om *det offentlige sundhedssystem skal udbygges, så ventelister undgås* (spm. 74A). De fleste informanter rekonstruerer uden nølen en allerede tilegnet holdning, hvorfor inkongruens mellem survey- og laboratoriesvar er særtilfælde. Et sidste eksempel på holdningsspørgsmål, der normalt fremkalder parainformative svar, angår informanternes indstilling til, om de *offentlige børnepasningsordninger skal begrænses* (spm. 74D). Det er noget, som alle informanter tidligere har overvejet:

Int.: Så kom (spm. 74D), og der går jeg ud fra, at dit hurtige svar har noget at gøre med, at du har tre børn, og at nogen går eller har gået i daginstitution, og derfor simpelthen har været tvunget til at overveje det..

Ifm.: Ja, helt sikkert. Jeg oplever ikke på noget tidspunkt, at jeg bliver presset til noget som helst... Det er noget, jeg har en holdning til..

Int.: Det skal jeg jo bare lige sikre mig, for der er andre, der i anden runde tilkendegiver, at de helst ville have været fri for at tage stilling.

Holdningsspørgsmål fremkalder normalt et miks af parat- og ad hoc-informative svar eller ad hoc-informativ dominans. Når informanterne fx anmodes om at tage stilling til, om ulønnet arbejdskraft kan tilbyde noget særligt, om frivilligt arbejde er fremmede for samfundsansvarligheden, om der altid vil være brug for frivilligt arbejde, om informanterne har mulighed for at påvirke sundhedsvæsenet, om hensynet til en retfærdig fordeling og til, hvorvidt samfundsøkonomien spiller en rolle ved stemmeafgivning ved folketingsvalg, om informanterne har tillid til danske politikere, om de er tilfredse med det danske demokratis virkemåde, om folkepensionen skal forbedres, og om det offentlige skal yde mere til kulturelle tilbud, er det spørgsmål, som udløser miks af parat- og ad hoc-informative svar. Spørgsmålene beder om stillingtagen til noget, som mange informanter ikke har tænkt over. Når holdninger ikke er tilegnet den generelle hukommelse, kan de ikke rekonstrueres. Derimod *konstruerer* informanterne gerne skrøbelige holdninger, ofte ved aktivering af episodisk hukommelse.

I det følgende skal enkelte illustrative eksempler på parainformative henholdsvis ad hoc-informative segmenter fra enkelte af ovennævnte spørgsmål nævnes: *Hvis regeringen påtog sig sit ansvar, ville der ikke være brug for frivilligt arbejde* (spm. 40D), hævder forskeren, og beder derpå informanten om at tage stilling hertil. Nogle informanter har svar på rede hånd (første segment). Lige så mange har det ikke, men foretrækker ofte ved *ikke-svar* i laboratoriefasen (andet segment):

Int.: Du svarede på (spm. 40D), at du var helt uenig.

Ifm.: Der er brug for frivilligt arbejde..

Int.: .. Og det er ikke noget, regeringen skal tage sig af?

Ifm.: De kan ikke pålægge.. Nej.. en regering kan ikke pålægge medmenneskelighed, humanitet, eller hvad skal man kalde det..

Int.: Men det er et spørgsmål, du har taget stilling til før? Det har ikke noget med de andre spørgsmål og svar at gøre?

Ifm.: Nej.

Int.: Hvad så med (spm. 40D)? Der erklærede du dig uenig. Gælder der det samme her som de andre steder, at du helst vil være fri for at svare?

Ifm.: Ja, det kunne det lige så godt have været.. [ændret svar].

Int.: Jeg vil lige understrege, at det på ingen måde er forkert at ændre sin mening eller sige, at det har man egentlig ikke tænkt over. Hvis der er noget, der er forkert, så er det den måde, man gennemfører sådan en undersøgelse. Og et problem det er, at man tit beder folk tage stilling til ting, de egentlig ikke har overvejet før. Og som de flinke mennesker, de er, så svarer de, men det er bare ikke nødvendigvis det svar, de ville have givet, hvis de havde haft tid og mulighed til at overveje det, eller også er det ting, de slet ikke har nogen mening om..

Ifm.: Ja, eller ikke véd noget om...

Når informanterne skal tage stilling til, om *hensynet til en retfærdig fordeling i samfundet* og til *samfundsøkonomien* har betydning, når de stemmer ved folketingsvalg (spm. 69A-B), er afgivne svar lige så ofte parainformative (første segment) som ad hoc-informative (andet segment):

- Int.: Så spurgte jeg om (spm. 69A). Hvad var det, du svarede på?
Du sagde, det havde stor betydning? Står du ved det?
- Ifm.: Det vil jeg stadig sige...
- Int.: Jeg vil gerne vide, hvad det er, der har en stor betydning.
- Ifm.: Jeg mener, at hele det der fordelingsspørgsmål er vigtigt, frem for at tage det økonomiske, som er det næste, at man skal finde en politik, hvor det er det største.. Det er den første præmisse for politik, det er fordelingsspørgsmål. Og derfor retfærdig, men hvis man skal gå ind i retfærdig, det er jo en længere diskussion.
- Int.: Jo, men du er jo ikke i tvivl om, at det er af stor betydning? Det svarer du meget hurtigt på. Det er, som om du har tænkt over det før? Så du må have overvejet tidligere, hvad en retfærdig fordeling det er for noget.
- Ifm.: Der ligger et lighedsbegreb i den der retfærdighed.
- Int.: Så kom (spm. 69A). Hvad forstår du ved det?
- Inf: Det ved jeg faktisk ikke rigtig.. Jeg ved ikke engang, hvad jeg svarede på det.. det er bare.. Jeg tænkte åhh.. nej, nu kommer der sådan nogen spørgsmål om politik og sådan.. Hvad skal jeg svare, for jeg ved det fan'ne ikke..
- Int.: Men når jeg stiller (spm. 69A), er det så noget, du mener, du tænker på?
- Ifm.: Jeg tænker bare på, at det kunne være godt, hvis de lavede en regering, der gjorde det godt for lille mig.. (ler).. ikke.. Det er mere det.. Sådan at man kunne få orlov uden at skulle flås fuldstændig..
- Int.: Men når du svarer ingen betydning på det her spørgsmål, er det så egentlig ikke meget rigtigt, fordi du slet ikke har tænkt over det?
- Inf: Det har jeg ikke tænkt over, nej.. [ændret svar].

Om end holdningsspørgsmål normalt udløser miks af parat- og ad hoc-informationer, er der også holdningsspørgsmål, som overvejende genererer ad hoc-informative svar. Når informanterne fx skal (re)konstruere holdninger til, om frivillige organisationer er bedre end det offentlige til at forny sig, om fremgangsmåder til opnåelse af høj social position i samfundet, om mennesker i højere grad bør

klare sig uden offentlig hjælp, om flere og flere mennesker forventer, at det offentlige skal klare deres problemer samt om mennesker hellere bør klare sig selv frem for at bede om offentlig hjælp, er meget få segmenter spor af parainformation. Det er fx for informanterne meget vanskeligt at rekonstruere holdninger til, hvorvidt *frivillige organisationer er bedre end det offentlige til at forny sig og reagere på nye behov* (spm. 40C). Da de fleste informanter ikke tidligere har overvejet spørgsmålet, gør de ofte brug af episodisk-kasuistiske strategier:

Int.: (Spm. 40C). I den påstand tænker du der på nogen bestemte frivillige organisationer eller mere på det, du selv har lavet?

Ifm.: Jeg tænker mest på det, jeg selv har lavet.. Jeg ved godt, at jeg skal uddybe det, men.. prøv lige at gentage spørgsmålet?

Int.: (Spm. 40C).

Ifm.: Det, jeg tænkte ved det, det var, at i min idrætsklub.. mange gange, hvis det er, at man skal have det offentlige til at hjælpe, så skal der ofte også være penge med i det, og så kan det godt være svært at gøre nogen ting, fordi man først skal vide, om pengene er der i baghånden. Det var derhen ad, jeg tænkte..

Int.: Er det her et af de spørgsmål, hvor du muligvis lige så godt kunne have sagt, at det havde du egentlig ikke nogen mening om?

Ifm.: Ja, det er et svært spørgsmål, sådan.. Det er langt og besværligt.

Int.: Du sagde, du var enig, men hvis jeg nu havde tilbudt dig et ved ikke, havde du så sagt det?

Ifm.: Det ville jeg nok [ændret svar].

Lige så vanskeligt er det for informanterne, når de anmodes om at pege på forhold, som er vigtige for *opnåelse af høj social position* (spm. 60). Næsten alle afgiver usikre svar, hvor spørgsmålet kun partielt eller ikke tidligere er overvejet:

Int.: (Spm. 60). Hvad forstår du ved begavelse?

Ifm.: Det er at man kan lægge to og to sammen.

Int.: Okay. Så kom uddannelse. Hvad forstår du ved, at det er vigtigt?

Ifm.: Det er jo altså den, der er relevant til det, at man har tænkt sig at starte, ikke også, det er det der, jeg siger med en uddannelse, jo.

Int.: Hvor vigtigt vil du mene, det er?

Ifm.: Deet.. er jo rimeligt vigtigt, ikke også, for at hvis det er, at du kommer ind, ikke også, og prøver på at starte et firma, og så du overhovedet ikke aner noget om.. ikke, eller véd, hvad man skal gøre, ikke, så har du ikke en ærlig chance..

Int.: Mener du, det er meget eller noget vigtigt?

Ifm.: Tjahh.. det er vel meget vigtigt, sådan set.. [ændret svar].

Int.: Hvad betyder ens forældres sociale position?

Ifm.: Det er jo altså med, altså, at ens forældres økonomi, at det har indflydelse på, at.. øhhh.. om at man får en fed stilling, ikke, og det mener jeg altså ikke, at den har altså.. Selvfølgelig er der nogen, at hvor forældrene har røven fuld af penge, ikke også, så de ligesom bliver mast ind den vej, ikke også, men sådan i helhed, der tror jeg sgu ikke..

Int.: Gode forbindelser?

Ifm.: De var også okay.. (ler). Der kan man komme meget langt jo altså, ved at kende nogen, som kender nogen, som..

Int.: Okay, gode albuer, siger du også, er meget vigtigt, men flid og arbejdsomhed det er kun noget vigtigt?

Ifm.: Jahh, altså, jeg vil sige fem og seks de hører sådan set næsten sammen, jo, altså, det er jo ikke bare nok at have gode albuer, ikke også, for der skal jo altså også arbejdes lidt for det jo..

Int.: Så du kunne måske sige, at flid og arbejdsomhed også er meget vigtige?

Ifm.: Jarrhh [ændret svar].

Identifikationen af holdningsspørgsmål, som genererer parat- henholdsvis ad hoc-information, er hermed tilendebragt. Når temaet dernæst er *forståelse* af de gjorte iagttagelser, afdækkede analysen af faktuel-generelle spørgsmål tre parametre, som er bestemmende for arten af genereret information. De samme parametre gøres gældende, hvad holdningsspørgsmål angår.

Den første parameter om *generel versus episodisk hukommelse* er yderligere empirisk underbygget. Også ved besvarelse af holdnings-

spørgsmål har respondentens generelle hukommelse forrang. Men hvis der ikke i respondentens generelle hukommelse er tilegnet holdningsinformationer, kan sådanne ikke rekonstrueres. Den svarvillige respondent vil derpå ved aktivering af episodisk eller hybrid hukommelse tilstræbe *konstruktion* af en holdning. Effekten af inkongruens mellem spørgeintention og svarstrategi er skrøbelige holdninger, som forskeren burde være foruden.

Også den anden parameter er yderligere underbygget. Sandsynligheden for paratinformation er større, når holdningsspørgsmål er *selvrelevante*, end når de angår anliggender uden for respondentens livsverden. Det er påfaldende, at spørgsmål, som ofte udløser paratinformation, angår vilkår fælles for de fleste mennesker. Mennesker tænker over, hvad de har lyst til at deltage i (spm. 33), de indgår i arbejdsmæssige eller andre relationer til det modsatte køn (spm. 62), de har været syge eller kender mennesker, der har (spm. 74A), de har børn eller kender børn, der har behov for pasning og omsorg (spm. 74D), og de transporterer sig fra sted til sted (spm. 74E). Derimod har ikke alle gjort erfaringer med frivilligt arbejde (spm. 40) eller med påvirkning af sundhedsvæsenet (spm. 48). Det er heller ikke sikkert, at de har gjort sig overvejelser over de nævnte mulige motiver bag stemmeafgivelse ved folketingsvalg (spm. 69), om tillid til danske politikere (spm. 71), om opnåelse af høj social position (spm. 60) etc.

Hvad den tredje parameter angår, underbygger analysen, at *tomme pladser* i holdningsspørgsmål fører til ad hoc-informationer. Blandt *alle ikke-episodiske spørgsmål* er der en sammenhæng mellem tomme pladser og (gen)skabelse. Sammenhængen ses i *oversigt 8.3*: Jo flere tomme pladser, der er i et ikke-episodisk spørgsmål, desto større er sandsynligheden for ad hoc-information. Når et spørgsmål har mange tomme pladser, er det usikkert, hvilken type af information der skal (re)konstrueres.

Afprøvningen af hypotesen om parat- og ad hoc-informationer er hermed afsluttet: Ikke-episodiske informationer har ofte ad hoc-karakter og fører til måleproblemer i surveyundersøgelser. Det gælder i særdeleshed holdningsinformationer. Sandsynligheden for må-

leproblemer ved besvarelse af ikke-episodiske spørgsmål afhænger af kongruens mellem spørgeintention og svarstrategi, af spørgsmålets grad af selvrelevans for respondenter, og af antallet af tomme pladser i spørgsmålet.

Oversigt 8.3.

Sammenhængen mellem tomme pladser og ad hoc-informationer (ikke-episodiske spørgsmål).

	Andel ad hoc-segmenter i forhold til alle ad hoc- og parainformative segmenter	
Ingen tomme pladser	Nær nul	(2 pct.)
Få tomme pladser	Én femtedel	(21 pct.)
Mange tomme pladser	Én tredjedel	(31 pct.)
Usædvanligt mange tomme pladser	Mere end halvdelen	(57 pct.)

Før hypoteserne om episodisk forglemmelse og teleskopi afprøves, skal en sidste problematik tangeres. Om muligt burde det kunne afdækkes, hvilke *individkarakteristika*, som fremkalder ad hoc-informationer. For hver informant er antallet af ad hoc- og parainformative segmenter registreret. Registreringen afdækker betragtelige variationer informanterne imellem med hensyn til ad hoc-segmenter. Hvis variationerne kunne generaliseres, ville forskellighederne formentlig pege på, at hverken køn, alder eller geografisk placering per se er ad hoc-informativt bestemmende. Derimod lader relevante segmenter og informantkarakteristika ane, at uddannelsesmæssig baggrund er bestemmende. Dette er en antagelse, som undersøgelsens metodologiske tilgang dog ikke muliggør afprøvet. Mens surveyundersøgelser har populationsrepræsentative øjemed, er sigtet med undersøgelser, der baseres på kvalitative interview, hermeneutisk-generaliserende. Under visse forudsætninger er generalisering på grundlag af et sparsomt antal cases mulig [se fx: Flyvbjerg, 1991].

Episodisk forglemmelse og teleskopi

I dette afsnit, hvor fokus er på besvarelse af episodiske spørgsmål, afprøves hypoteserne om forglemmelse og teleskopi. Idet det antages, at respondenter informationsgenskabelse ikke er en simpel funktion af retrospektive tidshorisonter i spørgsmål, angår den første hypotese forglemmelse i relation til tidsmæssige afstande mellem tilegnelse og

genskabelse, mens den anden vedrører tidsmæssige fejlplaceringer. Der er ovenfor peget på, at episodiske spørgsmål ofte fremkalder ikke-episodiske rekonstruktionsprocesser. Når det spatiotemporale neutraliseres, kan der ikke foreligge episodisk forglemmelse. Episodisk forglemmelse forudsætter episodiske genskabelsesstrategier.

Med sigte på test af de to hypoteser er de udskrevne interview læst og analyseret symptomalt. Segmenter er lokaliseret og tildelt koder i overensstemmelse med kodelisten (se: *Bilag IV*). Ved omplacering af segmenter er der udarbejdet to hjælpedokumenter. Det ene dokument indeholder spor af, om informanternes svar på episodiske spørgsmål skyldes forglemmelse eller ikke. Hvis informanter afgiver inkongruente første- og andengangssvar, er det ét spor af forglemmelse, men også tøvende eller forbeholdne svar kan være det. Omvendt fortolkes episodiske svar, der er kongruente, og hvor svarpålideligheden er plausibel, som spor af forglemmelsesfravær. For enkelte segmenters vedkommende har det ikke været muligt at vurdere, om der foreligger forglemmelse.

Det andet dokument omfatter segmenter indeholdende symptomer på nærvær versus fravær af teleskopi. I nogle segmenter er der sikre spor af teleskopi, mens andre giver anledning til formodning herom. Atter andre segmenter godtgør fravær af teleskopi, hvor teleskopi ville være mulig.

Forglemmelse

Begrebet episodisk rekonstruktion tager ikke-skematisk tilegnelse af begivenheder ad notam: "Indeed, subjects can remember uninterpreted and unintegrated information." [Alba & Hasher, 1983]. Når svar på faktuel-episodiske spørgsmål beror på aktivering af episodisk hukommelse, er der risiko for "simple failure to recall" [Jabine et al., 1984]. Da den af Ebbinghaus udviklede glemselskurve har været udsat for kritik, påregnes det ikke, at forglemmelse er en simpel virkning af tidens gang (se: kapitel 2). På den anden side er der undersøgelser, som underbygger, at selvbiografisk forglemmelse undertiden vokser med øget tidsmæssig afstand til hændelsen. Men tidsuafhængigt er der formodentlig begivenheder, som genskabes mere pålideligt end andre:

Hypotese 6: *Danske respondents episodiske forglemmelse, der ikke er en simpel funktion af den tidsmæssige afstand fra tilegnelse til genskabelse af informationer, er årsag til måleproblemer.*

Blandt episodiske spørgsmål, hvor rekonstruktionsstrategierne ofte er kongruente med den tilsigtede, og hvor episodisk forglemmelse derfor kan forekomme, er spørgsmål om alder ved flytning hjemmefra, tidspunkt for afsluttet erhvervsuddannelse, deltagelse i underskriftindsamlinger, demonstrationer o.l. inden for *de sidste fem år*, eget sygdomsforløb af over én måneds varighed og dødsfald i nærmeste familie inden for *de sidste tre år*, antal gange i teateret eller til koncert inden for *det sidste år*, antal gange til lægen inden for *det sidste år*, samvær med anden familie end børn og børnebørn inden for *den sidste måned* samt antal tv-kanaler, som informanterne har set *dagen før* interviewet. Da spørgsmålene har forskellige tidshorisonter, muliggør spørgsmål og svar estimering af, om forglemmelse er en virkning af tidens gang. Det skal dog pointeres, at undersøgelsens metodologiske design ikke er optimalt til test af forglemmeshypotesen. Det ville være mere hensigtsmæssigt, hvis af informanterne afgivne oplysninger kunne sammenholdes med "objektive" informationer, fx registerbaserede oplysninger. Den sidste procedure anvendes fx i amerikanske undersøgelser [se fx: Andersen et al., 1979; Leinhardt, 1981; Loftus et al., 1985; Tanur, 1992].

Omkring hver fjerde informant, som besvarer spørgsmålet om, hvornår de *flyttede hjemmefra* episodisk, udviser symptomer på episodisk forglemmelse (spm. 23). Da informanterne både er unge, midaldrende og gamle, er der betragtelige variationer i den retrospektive tidshorizont (cirka 5-60 år). Tidshorisontens udstrækning synes dog ikke at spille en rolle for forglemmelse. Eksempelvis er den estimerede *forglemmelsesratio* (forglemmelsesobservationer i forhold til alle episodiske observationer) ikke forskellig blandt informanter, der er flyttet hjemmefra for under 20 henholdsvis for 20-60 år siden. Tilsyneladende påvirkes forglemmelse af tidspunktet for fraflytning ikke af, om tidshorisonten er kort eller lang. Et par segmenter, der angår episodisk forglemmelse (kort versus lang tidshorizont), er illustrative:

Int.: (Spm. 23). Da svarede du 18 år. Nogen gange er jeg lidt grov og påstår, at du faktisk var 17. Hvad er din kommentar til det?

Ifm.: At det er delvis rigtigt.. fordi jeg får en kæreste, da jeg er 17, der bor i Farum, og jeg opholder mig faktisk kun derovre, hos hans forældre. Og mine forældre begyndte at give mig penge, fordi jeg spiste og opholdt mig der. Men mine ting var stadig hjemme, så derfor er det 18 inde i mit hovede. Og faktisk er det heller ikke rigtigt. Jeg var faktisk 19, før jeg rigtig flytter hjemmefra og får mit eget sammen med en anden [ændret svar].

Int.: Så anede jeg en vis usikkerhed i dit svar på (spm. 23). Hvor sikker er du på, at du var 17?

Ifm.: Jeg skulle et år i huset.. før jeg kunne komme på højskole, for det skulle man for at blive sygeplejerske, og derfor.. så..... 16-17 år, deromkring.

Int.: Det kunne lige så godt være 16?

Ifm.: Jeg kan ikke lige huske, hvad jeg lavede lige efter, det er det..

Int.: Der er ikke noget omkring din fraflytning, som har gjort det meget tydeligt for dig?

Ifm.: Næh.. øhhh...

Int.: Hvis du har været 7 år, da du kom i 1. klasse, og du har gået 9 år i skole, så har du været 16 år, da du tog mellemsekskoleeksamen. Kan du huske, om du boede hjemme, da du tog den?

Ifm.: Jaja, men... jeg kan huske..... at jeg kom i huset i november. Fra november til maj. Så jeg gik hjemme om sommeren for at hjælpe til, sådan hed det sig..

Int.: Så du har kun boet hjemme ganske få måneder, efter at du tog din eksamen?

Ifm.: Ja.

Int.: Og så skulle du være pige i huset?

Ifm.: Ja.

Int.: Så nu.. for at være sikker på om det var 16 eller 17.. skal vi bare vide, om du var 16, da du fik din eksamen.

Ifm.: Så har jeg været 16 [ændret svar]. Men det er jo utrolig mange år siden.. det her.. Man kan jo ikke blive ved med at huske det..

Ligeledes omkring *hver fjerde* informant udviser symptomer på episodisk forglemmelse, når de anmodes om at oplyse *året for afsluttet erhvervsuddannelse* (spm. 8). Heller ikke svarene på dette spørgsmål indikerer sammenhæng mellem tid og forglemmelse. Om årstallet huskes, har kun lidt at gøre med tallets placering på tidsaksen. Følgende segmenter, der angår episodisk forglemmelse (mellemlang versus lang tidshorisont), er illustrative:

Int.: Så kom (spm. 8). Tænk lige over det én gang til.

Ifm.: Det kan jeg godt se, det passer slet ikke. For der har jeg haft efg. Det sluttede i 85. Så tager jeg de to næste år, så jeg bliver først færdig i 88, fordi jeg tager ét år hh [ændret svar].

Int.: Du sagde så, at du afsluttede den uddannelse i 42. Kunne det være tidligere eller senere, eller er du sikker?

Ifm.: Det kunne det godt, for jeg er ikke skrap til årstal..

Int.: Men hvorfor mente du, at det var 42?

Ifm.: Det var i relation til krigen.. Det var jo under krigen..

Int.: Så du er i hvert fald sikker på, at det var mellem 40 og 45?

Ifm.: Ja.

Int.: Men det kunne være 41, 43 eller 44?

Ifm.: Det var ikke 44.. Det tror jeg ikke..

Int.: Men det kunne godt være 43?

Ifm.: Ja, det kunne det nok [ændret svar].

De fleste episodiske spørgsmål har konstant retrospektiv tidshorisont, fx ét år. Informanternes svar på den slags spørgsmål tilbyder også mulighed for estimering af, om forglemmelse er en effekt af tidens gang. Spørgsmålet om deltagelse i *underskriftindsamlinger, demonstrationer o.l.* med en tidshorisont på *fem år* fremkalder ofte episodisk forglemmelse (spm. 70). Blandt *halvdelen* af de informanter, som genskaber episodisk, er der spor af forglemmelse. Dette er en større andel end med hensyn til de to første spørgsmål med længere tidshorisont. Episodisk forglemmelse underbygges navnlig ved inkongruente svar mellem survey- og laboratoriefase (første segment), mens fravær af forglemmelse underbygges, når informanten artikulerer stor svarnøjagtighed (andet segment):

Int.: Det næste var (spm. 70). Hvis du tænker tilbage, er du så helt sikker på, at du ikke har skrevet under på nogen underskriftindsamlinger?

Ifm.: Jeg er ikke helt sikker, for jeg mener, at jeg har skrevet under engang med nogen, der stod på Strøget, men jeg kan ikke engang huske, hvad det var.. hvor jeg bagefter tænkte: hov, hvorfor gjorde jeg det, det mener jeg slet ikke noget om [ændret svar].

Int.: (Spm. 70; underskrift).. Der sagde du to gange.. Kan du huske, hvad det var for nogen?

Ifm.: Den ene var i forbindelse med Unionsvalget, og den anden var om lukkeloven.

Int.: Den ene ligger vel så logisk nok for to år siden.. Og den med lukkeloven må så være nyere?

Ifm.: Ja, september... oktober.

Int.: Kunne der være andre længere tilbage?

Ifm.: Nej.

Spørgsmålene om *egget sygdomsforløb* af over én måneds varighed samt *dødsfald i familien* med en retrospektiv tidshorisont på *tre år* besvares ved aktivering af episodisk hukommelse og forårsager ikke forglemmelse (spm. 55A-B):

Int.: Så kom (spm. 54B).

Ifm.: Det er min mormor, der døde, og det er nærmeste familie.

Int.: Og du er også sikker på, at det er inden for de sidste tre år?

Ifm.: Ja.

Int.: Er det fordi sådan nogen ting er man bare ikke i tvivl om, eller hvordan kan du huske det?

Ifm.: Jamen.. det kan jeg bare.. Jeg har altid været meget knyttet til, og så.. ja..

Int.: Så det var en vigtig ting. Kan du huske, hvornår det var?

Ifm.: Det var i.... 93. Skal du have måned også? Det kan du godt få..

Int.: Nej, nej, jeg skulle bare vide, om du kunne huske det..

Andre spørgsmål har kortere retrospektiv tidshorisont, men fører ikke derfor til fravær af forglemmelse. Blandt spørgsmål med en

tidshorisont på *ét* år, som ofte udløser episodisk rekonstruktion, kan antal *teaterbesøg* (spm. 36A), *koncertoplevelser* (spm. 36C) og *lægekonsultationer* (spm. 44A) nævnes. Den relativt korte tidshorisont til trods varierer den estimerede forglemmelsesratio fra cirka *én tredjedel* (teaterbesøg, lægekonsultationer) til cirka *to tredjedele* (koncertoplevelser). For nogle informanter er det kompliceret at huske den slags begivenheder (første segment), mens andre har færre problemer (andet segment):

Int.: Så kom vi til (spm. 44A).

Ifm.: Jeg har ikke været hos lægen.

Int.: Opfatter du det også, som at lægen kunne have været her? Det er det samme?

Ifm.: Jaja, det er det samme. Nu sludrer jeg. Det er ikke rigtigt. Jeg har været hos en ørelæge. Jeg har for første gang i mit liv haft noget med et øre [ændret svar].

Int.: Og hvor mange gange var det?

Ifm.: Det har været en fem gange, så det er da helt galt det, jeg har sagt.

Int.: Kan du huske, hvornår du startede med at gå til lægen?

Ifm.: Det var der i efteråret 1994.

Int.: Hvor mange gange har du været til ørelægen så?

Ifm.: Fem gange. Jeg har fået fem behandlinger. Men nu er det i orden, så det havde jeg fuldstændig svedt ud..

Int.: Kan du angive måneden for den koncert, du har været til (spm. 36C)?

Ifm.: Sidste måned. Det var udendørs..

Int.: Og hvad med.. Du siger, du har været til koncert én gang.. Kunne du have glemt en?

Ifm.: Nej.

Int.: Hvis jeg var meget grov og sagde, at nu var jeg altså kommet hele vejen til Vestjylland for at få at vide, at du kun har været til koncert én gang, men der er så én, der har hvisket til mig, at det faktisk var to gange..

Ifm.: Så ville jeg påstå, at du er fyldt med løgn...

Det prototypiske spørgeskema indeholder også spørgsmål med en tidshorisont på *én måned*, fx spørgsmål om personlig og telefonisk kontakt med børn, børnebørn og venner. Da spørgsmålene ofte besvares ved aktivering af generel eller hybrid hukommelse, er de ikke relevante i relation til episodisk forglemmelse. Ét spørgsmål om *kontakt med anden familie* end børn og børnebørn (spm. 30C) er dog anvendeligt til illustration af forglemmelse over kort tid. Trods tidshorisontens begrænsede vidde frembyder halvdelen af informanter, som besvarer spørgsmålet episodisk, spor af episodisk forglemmelse. At mestre rekonstruktion af familiesamvær i løbet af én måned kan være en svær opgave:

Int.: Så kom (spm. 30C).. Hvis du skulle tælle én gang til, hvad ville du så komme frem til?

Ifm.: Så skal jeg have papir og blyant.. Hvad sagde jeg før?

Int.: Det siger jeg ikke (ler).

Ifm.: (ler)... Der var to.. eller tre.. og så én gang hjemme.. Og min faster der og der, og så min bror.. det var nok.. én, to, tre, fire, fem, seks...

Int.: Og de seks gange er helt sikkert inden for den sidste måned?

Ifm.: Nej, ja.. det kan godt være lidt mere eller mindre. Så skal jeg da kigge i min lommebog..

Int.: Nej, det skal du ikke.. Jeg vil bare have at vide, at nu hvor du tæller, så er du ikke sikker på, at du tæller rigtigt..

Ifm.: Okay, så kan jeg godt se, hvad meningen med spørgsmålet er.. ja..

Int.: Er en fem til syv gange så præcist, som det kan blive?

Ifm.: Ja.. fem til otte måske.. nej, fem til syv [ændret svar]. Gad vist hvad jeg sagde før.. Siger du det til sidst? (grine, grine).

Endelig er der et spørgsmål med en ultrakort tidshorisont på blot *ét døgn*. Spørgsmålet, der angår *antal tv-kanaler*, som informanterne så dagen før interviewet (spm. 42), besvares ved episodisk rekonstruktion og næsten uden forglemmelse (estimeret forglemmelsesratio: én tiendedel). At huske gårsdagens tv-aktiviteter er problemfrit for næsten alle informanter:

Int.: Men til gengæld var du helt sikker på, at du kun havde set én kanal i går..?

Ifm.: Ja, for der var jeg som sagt på ekskursion i byen og kom hjem efter 8.. Så lavede jeg noget mad og tænkte: du er sløj, du skal i seng tidligt, og så kiggede jeg lige, om der var noget, og så var der det program med Salman Rushdie, og så synes jeg lige, jeg ville se det. Han har jo lige været i Danmark.

Analyseresultaterne sammenfattes i *oversigt 8.4*. Under inddragelse af tidsdimensionen baseres oversigten på alle segmenter med spor af episodisk forglemmelse eller det modsatte. Analysen falsificerer ikke, hvad anden grundforskning gentagne gange har peget på: Episodisk forglemmelse er ikke en simpel virkning af tidsmæssige afstande mellem tilegnelse og genskabelse. Brugere af surveymetoden kan ikke påregne, at sandsynligheden for pålidelig episodisk genskabelse øges, jo kortere den retrospektive tidshorisont er.

Oversigt 8.4. Episodisk forglemmelse og tidshorisont: Estimeret forglemmelsesratio (observationer i relation til alle episodiske observationer).

	Estimeret forglemmelsesratio		Spørgsmålseksempler
10 år og derover	Én tredjedel	(34 pct.)	Tidspunkt for fraflytning hjemmefra Tidspunkt for afsluttet erhvervsuddannelse
5 år	To femtedele	(40 pct.)	Deltagelse i underskriftindsamling mv. Deltagelse i folketingsvalg
3 år	Nul	(0 pct.)	Sygdomsforløb over én måned Dødsfald i nærmeste familie Sygdom i nærmeste familie
1 år	To femtedele	(40 pct.)	Teaterbesøg Koncertoplevelser Lægekonsultationer Hospitalsindlæggelser Udsættelse for vold
1 måned	Halvdelen	(53 pct.)	Samvær med familie og venner Rengøring
1 døgn	Én tiendedel	(11 pct.)	Tv-kanaler set i går

Den manglende sammenhæng mellem episodisk forglemmelse og tid er hermed identificeret, men endnu ikke *forstået*. Da hukommelsesforskere ikke har kunnet afdække forglemmelsens årsager, skal forsøget ikke gøres her [se fx: Baddeley, 1990]. Der tages heller ikke stilling til, hvorvidt Ebbinghaus' glemselskurve er gældende under ceteris paribus-forudsætninger. Men i surveyundersøgelser er alt andet aldrig lige. Uafhængigt af tidshorisont er der begivenheder, som udløser mere pålidelig rekonstruktion end andre. Uagtet lang retrospektiv tidshorisont huskes alder ved flytning hjemmefra eller årstallet for afsluttet erhvervsuddannelse ofte nøjagtigt. Det samme gælder dødsfald i nærmeste familie og sygdomsforløb indtruffet for flere år siden. Vice versa rekonstrueres fx biografbesøg, koncertoplevelser, brug af folkebiblioteker og tandlægekonsultationer inden for det sidste år ofte dårligt, mens udsættelse for vold i samme periode normalt rekonstrueres uden problemer. Mangelfuld rekonstruktion ses også med hensyn til samvær og telefoniske samtaler med familie og venner samt rengøringsaktiviteter inden for en så kort periode som én måned.

Analysen peger på, at parameteren *hændeshyppighed* i langt højere grad end tidshorisont er central til forståelse af den episodiske hukommelse. Om det er muligt at rekonstruere begivenheder indtruffet for få dage eller for mange år siden, beror på begivenhedens usædvanlighed [se fx: Blair & Burton, 1987; Bower et al., 1979; Burton & Blair, 1991; Kalton & Schuman, 1982]. Hvis begivenheden er et vendepunkt (fx flytning hjemmefra), er der stor sandsynlighed for fravær af forglemmelse. Det samme gælder, hvis begivenheder udløser emotioner, fx dødsfald i familien eller alvorlig sygdom. Vendepunkter og emotioner er drejebøgernes diametrale modsætning (se: kapitel 3).

Hvis begivenheden er analog med andre hændelser af samme type, er sandsynligheden for episodisk rekonstruktion mindre. Stereotype begivenheder glemmes oftere end usædvanlige [se fx: Fowler, 1993; Jabine et al., 1984]. Det er påpeget, at den tidsmæssige afstand mellem tilegnelse og genskabelse er en parameter af marginal betydning, når informationer om hyppige begivenheder genskabes. Selv når rekonstruktion af hyppige begivenheder beror på aktivering af episo-

disk hukommelse, er sandsynligheden for forglemmelse stor. Hyp-pige begivenheder hæmmer både episodisk genskabelse og fravær af episodisk forglemmelse.

Genskabelse af informationer er derfor ikke altid rene kognitive processer. Undertiden interagerer kognition og emotion. Der er dog kun fundet omkring 60 segmenter med mulige emotionelle spor, hvoraf de fleste er knyttet til episodiske spørgsmål. Hvis refleksionerne om hændeshyppighed ikke skal falsificeres, bør genskabelse af informationer om begivenheder, der udløser emotioner, overvejende have genskabelsesfremmende virkninger. Som i anden forskning [se fx: Converse & Presser, 1986; Groves, 1989; Jabine et al., 1984; Leinhardt, 1981; Sudman & Bradburn, 1973] synes informanternes svar at underbygge dette, idet omkring tre fjerdedele af segmenterne er symptomer på genskabelsesfremme, mens de øvrige er spor af fraværende emotionel rekonstruktion, hvor sådan rekonstruktion forventeligt ville kunne forekomme.

Blandt episodiske spørgsmål, hvor enkelte svar er spor af begivenheder, der har udløst emotioner, kan fx nævnes *alder ved flytning hjemmefra* (spm. 23), år for *afsluttet erhvervsuddannelse* (spm. 8), antal lægekonsultationer (spm. 44A), *hospitalsindlæggelser* (spm. 45) og *dødsfald* (spm. 54B). Emotioner ser ud til at bidrage til færre måleproblemer:

Int.: (Spm. 23). Vi fandt frem til, at du var 24, da du flyttede varigt hjemmefra. Hvor sikker er du på det?

Ifm.: Meget sikker, for 1946 var et skelsættende år. Der flyttede vi herud på gården. Så det har jeg at henholde mig til.

Int.: Så det er altså en meget, meget vigtig begivenhed i dit liv, der gør, at du aldrig er i tvivl om, hvornår det skete?

Ifm.: Aldrig. April 46.

Int.: Så kom (spm. 8).. Hvordan kunne du huske det?

Ifm.: Jeg kan huske det på, at jeg fik min søn i 76, og så startede jeg året efter, og så året efter igen, der var jeg færdig.

Int.: Så kom (spm. 44A). Du svarede én gang. Hvordan vidste du det? Var det en gang, du kan huske?

Ifm.: Jeg kom med en bemærkning før om, at jeg havde røget i 59 år.. og min ambassadør [informantens ægtefælle], havde fået den idé, at jeg måske var blevet syg af al den tobak, og at det var på tide, at jeg kom op og blive gennemlyst. Og så gik jeg derop.. og så sagde lægen om, hvor mange år jeg havde røget. Og jeg sagde, at det vidste jeg sgu da ikke.. Jeg begyndte, da jeg var 14, og jeg er født i 22, kan du så ikke selv regne det ud.. Jamen, sagde han, det er jo 59 år, og derfor kan jeg huske det lægebesøg.

Int.: Hvad måned var det?

Ifm.: Det var i år.

Int.: Så det vil du nærmest lægge hovedet på blokken med det?

Ifm.: Ja.

Int.: Og det kan du huske, fordi det var usædvanligt?

Ifm.: Ja, og fordi det endte godt.. Og det var ambassadørens skyld..

Int.: (Spm. 45). Hvordan kan du huske det?

Ifm.: Det kan jeg bare huske..

Int.: Er det noget bestemt, der gør det? Lå du og talte dagene eller sådan et eller andet? Du er meget mere sikker på det her end fx på, hvor meget du har set din familie. Kan du forklare, hvorfor det er sådan?

Ifm.: Det er bare den slags, der hænger fast..

Int.: Er det fordi, det er vigtigt eller anderledes?

Ifm.: Det er nok, fordi det er anderledes end det, man er vant til.. Den slags bider man mere mærke i..

Int.: Og du er helt sikker på de fem dage?

Ifm.: Ja.

Int.: Så kom (spm. 54B). Hvad er din nærmeste familie..?

Ifm.: Det er min mormor, der døde, og det er nærmeste familie.

Int.: Og du er også sikker på, at det er inden for de sidste tre år?

Ifm.: Ja.

Int.: Er det, fordi sådan nogen ting er man bare ikke i tvivl om, eller hvordan kan du huske det?

Ifm.: Jamen.. det kan jeg bare.. Jeg har altid været meget knyttet til.. og så.. ja..

Int.: Så det var en vigtig ting. Kan du huske, hvornår det var?

Ifm.: Det var i93. Skal du have måned også? Det kan du godt få..

Afprøvningen af forglemmelseshypotesen falsificerer ikke, men kan heller ikke endeligt verificere, at respondents svar på episodiske spørgsmål sjældent er uden problemer. Nogle svar beror på inkongruente genskabelsesstrategier, dvs. generel hukommelsessubstitution ("*ikke-episodisk forglemmelse*"). Svartypen henviser til mønstre, rutiner, skøn o.l. og fremkalder almindeligvis forskellige svar i survey- og laboratoriefase. Andre svar støtter sig til episodisk hukommelse, men er eksempler på *episodisk forglemmelse*. Endelig er der svar, som beror på aktivering af episodisk hukommelse, og hvor *forglemmelsesfravær* er sandsynliggjort. Med basis i alle episodiske spørgsmål i det prototypiske spørgeskema og over 500 dertil knyttede spor af "ikke-episodisk forglemmelse", episodisk forglemmelse eller forglemmelsesfravær, er under halvdelen spor af forglemmelsesfravær. De fleste segmenter afspejler enten "ikke-episodisk forglemmelse" eller episodisk forglemmelse.

Analogt med analysen af sammenhængen mellem ad hoc-information og respondents forståelse af ikke-episodiske spørgsmål påvirker også antallet af *tomme pladser* i episodiske spørgsmål sandsynligheden for fravær af forglemmelse. *Oversigt 8.5* anskueliggør, at jo færre tomme pladser, der er i et episodisk spørgsmål, desto mindre er sandsynligheden for forglemmelse.

Oversigt 8.5.

Forglemmelse og tomme pladser (episodiske spørgsmål)

	Estimeret episodisk forglemmelsesratio		Estimeret "ikke-episodisk forglemmelse" plus episodisk forglemmelse	
Ingen/få tomme pladser	Cirka én tredjedel	(34 pct.)	Cirka tre femtedele	(59 pct.)
Mange tomme pladser	Over to femtedele	(45 pct.)	Cirka tre fjerdedele	(76 pct.)
I alt	Cirka to femtedele	(38 pct.)	Cirka to tredjedele	(67 pct.)

Når episodiske spørgsmål har mange tomme pladser, er det usikkert, hvilken information respondenten skal rekonstruere. Oversigten in-

kluderer hierarkiserede episodiske spørgsmål (se: kapitel 7) og ekskluderer et ubetydeligt antal segmenter, hvor forglemmelse er uafklaret. Oversigten estimerer såvel episodisk forglemmelsesratio som "ikke-episodisk forglemmelse" plus episodisk forglemmelse. Forskere må påregne, at respondenteres svar på retrospektive episodiske spørgsmål som hovedregel enten bevirker generel hukommelses-substitution eller episodisk forglemmelse.

Teleskopi

I dette afsnit testes hypotesen om teleskopi. Episodiske spørgsmål har ofte specifikke tidsafgrænsninger, fx *inden for den sidste måned*. Hvis begivenheder huskes, men ikke deres placering på tidsaksen er der risiko for teleskopi. Omfanget af teleskopi i surveyundersøgelser er omdiskuteret (se: kapitel 3).

Hypotese 7: Danske respondenteres teleskopiske genskabelse af informationer er årsag til måleproblemer i periodeafgrænsede episodiske spørgsmål.

I det følgende forstås teleskopi som tidlige fejlplaceringer af hændelser, dvs. både som fremad- og bagudteleskopering. Der fokuseres alene på episodiske spørgsmål, hvor besvarelser baseres på episodisk rekonstruktion. Såfremt besvarelse af et episodisk spørgsmål beror på generel hukommelse, er det ikke meningsfuldt at hævde teleskopi. Også her er survey- og laboratorieinterview læst og analyseret symptomalt. Relevante segmenter er lokaliseret og tildelt koder, hvorpå der er udarbejdet et hjælpedokument. Nogle segmenter er spor af teleskopi, mens andre er spor af teleskopifravær, hvor teleskopi ville være en mulighed.

Da svar på episodiske spørgsmål oftest bevirker forglemmelse, er der få segmenter, som kan bidrage til test af hypotesen. I omkring 25 segmenter er der spor af teleskopi, mens dobbelt så mange segmenter peger på fravær af teleskopi, hvor teleskopi ville være en mulighed. Trods det sparsomme antal segmenter falsificerer analysen ikke, at teleskopi *kan* forårsage måleproblemer i danske surveyundersøgelser, om end problemerne formodentlig er af moderat vigtighed i forhold til andre problemer.

Når informanterne spørges, hvorvidt begivenheder er placeret inden for den stipulerede tidsramme, er der flest spor af teleskopifravær. Det gælder fx spørgsmål om *legekonsultationer* (spm. 44A), om *dødsfald* i nærmeste familie (spm. 54B), om *udsættelse for vold* (spm. 53) og om *kontakt med anden familie* end børn og børnebørn (spm. 30C). Blandt episodiske spørgsmål, hvor informanternes besvarelser omvendt fremkalder tidsmæssige fejlplaceringer, kan nævnes *tandlægekonsultationer* (spm. 44B), antal *koncertdeltagelser* (spm. 36C) og *deltagelse i underskriftindsamlings o.l.* (spm. 70) inden for specificerede tidsrum. Følgende segmenter er illustrative:

Int.: (Spm. 44B). Det ene tilfælde kan du faktisk huske.. og det andet det er, fordi du plejer at gå der.. Kan du huske, hvornår det var det næstsidste?

Ifm.: Det har ligget i oktober.

Int.: Kunne der så ikke have været ét til?

Ifm.: Nej.

Int.: Men hvornår har så det tredjesidste ligget? Fra maj 94 til maj 95, kunne der ikke have været tre?

Ifm.: Det kunne der måske godt.

Int.: Det kunne der godt? Det kunne jo være, at det tredjesidste lige lå i skæringen til at være ét år siden..

Ifm.: Det kan det nemlig godt.. [muligt ændret svar].

Int.: Så kom (spm. 36C). Er det to koncerter, du kan huske?

Ifm.: Ja.

Int.: Hvad er det for nogen?

Ifm.: Det var Cliff Richard og så Nana Mouskouri..

Int.: Og du er helt sikker på, at det var inden for det sidste år? Kan du huske, hvornår det var?

Ifm.: Næh..det kan jeg ikke.

Int.: Kan det godt være mere end ét år siden?

Ifm.: Måske, men det tror jeg nu ikke.

Int.: Du kan ikke huske årstiden eller sådan noget?

Ifm.: Næh, ikke sådan specielt..

Int.: Kan du sige noget om hvor sikker du egentlig er på, at de to koncerter er inden for det sidste år?

Ifm.: Njahøhhh.. nej...

- Int.: Kunne det godt være, at du kan huske dem, fordi det har været en oplevelse.. og så tror du, at det egentlig ikke er så længe siden?
- Ifm.: Ja, det er da muligt, at det er inden for 1½.. Det vil jeg da ikke afvise, da... [muligt ændret svar].
- Int.: Så kom (spm. 70), og der talte du så og nåede frem til to. Hvad var det for nogen?
- Ifm.: Jeg tror egentlig taget, at der skal.. at jeg kun har været med til det én gang inden for de fem sidste år.. Jeg tænkte ikke rigtig på det, og det ene det var, da kommunen ville nedlægge Rønbohjemmet her, og det synes jeg var helt forfærdeligt, at de skulle nedlægge sådan et godt alderdomshjem som det.. med gode stuer og alting.. Og det andet det var, at kommunen og amtet havde fundet ud af, at der skulle ligge en vindmøllepark lige herude foran, og der var jeg med til at få underskrifter, at den ikke skulle være der..
- Int.: Kan du nogenlunde huske, hvornår de to var? Hvornår var den med vindmøllerne?
- Ifm.: Det var her i januar måned..
- Int.: Men den anden, der er du i tvivl om, hvornår det var?
- Ifm.: Det er længere tilbage end fem år.. [ændret svar].
- Int.: Cirka hvor langt tilbage....? Er det helt tilbage i 80'erne?
- Ifm.: Ja, det er det. Jeg tror, det var i 83.

Forskere, der afdækker teleskopi, peger på, at hyppige begivenheder øger sandsynligheden for fejlagtige tidsmæssige placeringer, idet fraværet af karakteristiske træk fører til, at to eller flere begivenheder af samme slags forveksles [se fx: Dijkstra & van der Zouwen, 1982]. Spørgsmålene ovenfor og de dertil knyttede segmenter antyder en sådan sammenhæng, men undersøgelsens design og det sparsomme antal segmenter muliggør ikke empirisk afprøvning af sammenhængen.

Det kan ikke afvises, at den tidsmæssige afstand mellem tilegnelse og genskabelse af begivenheder samt tidslige fejlplaceringer af begivenheder kan føre til måleproblemer i danske surveyundersøgelser.

Men analysen af de med episodiske spørgsmål forbundne rekonstruktionsstrategier peger på, at en vigtigere årsag til måleproblemer formodentlig er respondenteres aktivering af generel eller hybrid hukommelse. Den generelle hukommelses kognitive forrang er en barriere for pålidelige svar på episodiske spørgsmål. Analysen peger desuden på, at begivenheder, der udløser emotioner, påvirker muligheden for genskabelse.

Anden forskning peger på, at genskabelse af informationer om begivenheder, der udløser emotioner, undertiden afstedkommer teleskopi. Der synes navnlig at være risiko for fremad-teleskopering [se fx: Brown et al., 1985; Converse & Presser, 1986]. Der er dog kun fundet tre spor af dén type. Segmenterne drejer sig om *dødsfald* (spm. 54B) og *alvorlig sygdom* i nærmeste familie (spm. 54C) inden for de sidste tre år. Heraf er to segmenter spor af fraværende teleskopi, mens det tredje er et eksempel på emotionsbaseret teleskopi (se segmentet). Afhandlingen kan derfor hverken falsificere eller underbygge teleskopiske problemer ved episodisk-emotionel rekonstruktion:

Int.: Så kom (spm. 54C). Der svarede du ja. Kan du tidsfæste det?

Ifm.: Jarhh.. ikke præcist.. Min mor fik konstateret leddegigt.

Det vil sige.. det definerede jeg som en alvorlig sygdom, og jeg kan ikke huske præcist, hvornår det var, men det passer med, at det er inden for de sidste tre år.

Int.: Kunne det være inden for de sidste fire år?

Ifm.: .. Det kunne det også.

Int.: Kunne det være inden for de sidste to?

Ifm.: Nej, det er en tre til fire år siden [ændret svar].

Resumerende er emotionel-teleskopisk rekonstruktion af informationer om begivenheder formodentlig et meget sjældent fænomen i danske surveyundersøgelser. Det kan skyldes, at episodiske spørgsmål almindeligvis angår begivenheder, der ikke udløser emotioner. Men i de få tilfælde, hvor kognition og emotion interagerer, er genskabelsen formodentlig mere pålidelig.

Vilkår for informationsgenskabelse

Hvorvidt de vilkår, som respondenter tilbydes i interviewsituationen, påvirker mulighederne for genskabelse af informationer, er de to sidste genskabelshypoteser. Interviewsituationen har to aspekter. Det ene er genskabelsesfremme (kognitive aflastninger). Idet respondenter har forskellige kognitive færdigheder, er interviewsituationens andet aspekt genskabelshæmninger (kognitive belastninger), der kan udløse behagestrategier og føre til kognitivt magelige svar.

Med henblik på afprøvning af de to hypoteser om vilkår for genskabelse af informationer er de 32 udskrevne interview læst symptomalt, tekstsegmenter er tildelt koder og derpå omplaceret til to hjælpedokumenter. Det ene dokument angår genskabelsesfremme og indeholder fortrinsvis segmenter angående informanternes erfaringer med svarkort-proceduren. Det andet dokument omfatter segmenter med spor af kognitiv magelighed eller spor af fraværende magelighed, hvor magelighed ville være forventelig.

Fremme af informationsgenskabelse

Ved genereringen af hypotesen om fremme af informationsgenskabelse blev der peget på, at danske surveyforskere yderst sjældent gør brug af procedurer, der kan facilitere respondenteres genskabelse af informationer (se: kapitel 4):

Hypotese 8: Manglende spørgeprocedurer til fremme af danske respondenteres genskabelse af informationer er årsag til måleproblemer.

Hvorvidt fravær af genskabelsesfremmende procedurer udløser måleproblemer i danske surveyundersøgelser, er et spørgsmål, der ikke kan besvares fyldestgørende undersøgelsens metodologiske design in mente. Det ville fordre, at eksperimenter, hvorigennem effekter af genskabelsesfremmende procedurer kunne afdækkes, var gennemført [se fx: Dijkstra & van der Zouwen, 1982]. Der kunne fx være gennemført forsøg med *rådighedstid* ved spørgsmålsbesvarelse, med nærvær versus fravær af *aided recall*, med *probes* af forskellig beskaffenhed, med *record checks* samt med *landmarks* (se: kapitel 3). Det prototypiske spørgeskema indeholder ikke sådanne eksperimenter

(se: *Bilag III*). Derimod berøres problematikken i undersøgelsens kvantitative del (Bind II).

De 32 interview blokerer dog kun til en vis grad afprøvningen af hypotesen om genskabelsesfremme. To temaer vil blive omtalt i det følgende. Der er for det første segmenter, som muliggør en analyse af betydningen af til rådighed værende svartid. For det andet er der i det prototypiske spørgeskema spørgsmål med dertil knyttede svarkort, hvis virkninger skal søges afdækket.

Da de indledende surveyinterview (ca. ½ time) svarer til sædvanlig interviewning, er informanterne ikke her tildelt mere *tid til svarafgivelse* end sædvanligt. Ikke blot billiger informanterne respondentrollen, men de indlever sig også i den. Som rollen foreskriver, afgiver de almindeligvis svar meget hurtigt. Dette er dokumenteret i interviewudskrifterne, idet den tidslige afstand fra afsluttet spørgsmål til påbegyndt svar er markeret med et antal prikker.

I laboratorieinterviewene påpeger forskeren ofte den hurtighed, hvormed informanterne svarer. Hertil replicerer nogle informanter, at utilstrækkeligheder i de afgivne oplysninger kan bero på hurtige svar eller på manglende tid til rådighed. Det gælder ikke kun spørgsmål af én type: Når antal *samværsange med venner* inden for den sidste måned (spm. 30D) skal rekonstrueres, er der informanter, som henviser til tid som mulig årsag til måleproblemer (første segment). Når *varigheden af parforhold* (spm. 5) skal oplyses, er der informanter, som henviser til manglende tid (andet segment). Det samme gælder meninger angående *offentlige sikringsordninger i alderdommen* (spm. 73C) (tredje segment):

Int.: (Spm. 30D). Nu vil jeg jo nødig lede dig, for det er jo mig, der skal lære noget af din måde at tænke på. Men kan du huske, om du brugte den oplysning, du havde givet mig, om at du dagligt normalt var sammen med venner? Havde du den i hovedet, da du endte med at sige 30?

Ifm.: Jamen, det havde jeg, for jeg.. jeg tænkte ikke over: er der nu nogen dage om ugen, vi ses. Jeg ledte slet ikke i min

hukommelse efter dagene. Det er også den pressede situation, så jeg svarede bare hurtigt.

Int.: (Spm. 5). Hvad var det, du svarede på?

Ifm.: Jeg tænkte først: nu spørges der til en, der har levet i parforhold længe, og så tænkte jeg, at mit liv er sammensat af parforhold med pauser. Så det, jeg svarede på, var hvor mange år, jeg har levet i parforhold, selvom det er med forskellige mænd.

Int.: Og det er det, du har svaret på?

Ifm.: Ja.

Int.: Og du sagde 14 år.. Er det rigtigt?

Ifm.: Det er mellem 10 og 16 år [ændret svar].

Int.: Så mellem 10 og 16 er det mest præcise svar, du mener, du kan give?

Ifm.: Nej, jeg kunne også godt regne det ud, men så skal jeg have papir og blyant..

Int.: Så kom (sp. 73C). Men det er noget, du har tænkt over før?

Ifm.: Ja.

Int.: Du svarer hverken godt eller dårligt..

Ifm.: Gør jeg det?

Int.: Ja.

Ifm.: Jeg kan ikke huske det..

Int.: Kunne du lige så godt have svaret dårligt?

Ifm.: Ja.. når jeg siger hverken/eller, så er det fordi, det er sådan meget hurtigt, at der ikke har været tid til at tage stilling til det.. når det skal gå så stærkt..

Int.: Men det er noget, du har taget stilling til?

Ifm.: Jeg synes ikke, de gør det ret godt.. med de ældre..

Int.: Okay.. så egentlig synes du, at dårligt er et bedre svar..

Ifm.: Ja, den her gang [ændret svar].

Som eksemplerne viser, er de tidsmæssige betingelser, som interviewning tilbyder, ikke altid svaradækvate. Hvorvidt betingelserne oftest er kognitive belastninger, kan afhandlingen dog hverken falsificere eller underbygge empirisk. Men med reference til anden forskning [se fx: Bradburn et al., 1987; Schwarz et al., 1991; Sudman

& Bradburn, 1982; Tanur, 1992; Tanur, 1987] er det opfattelsen, at tilstrækkelig tid til rådighed har rekonstruktionsfremmende effekter. I så henseende synes postspørgeskemaer at foretrække.

En slags *aided recall* anvendes ofte i danske surveyundersøgelser: *svarkort*-proceduren. Nogle forskere hævder, at proceduren er kognitivt aflastende, blandt andet fordi respondenterne alt andet lige tildeles mere tid til genskabelse. I kapitel 6 blev det imidlertid sandsynliggjort, at proceduren under visse betingelser vanskeliggør korttidsilegnelse af spørgsmål: Er proceduren kognitivt aflastende eller belastende? Svarkort er anvendt i spørgsmål om varigheden af forskellige erhvervssituationer siden afsluttet skoleuddannelse, om opvækstområde, om tilfredshed med sundhedsvæsenets behandling, om personlig bruttoindkomst i kalenderåret før interviewet samt om forhold til opnåelse af høj social position. Analyse af cirka 75 relevante segmenter begrundet en formodning om, at svarkort – øget rådighedstid til trods – sædvanligvis enten har genskabelseshæmmende eller fraværende effekter. Der er kun få spor af aflastninger.

Når det handler om *opvækstområde*, er omtrent lige mange segmenter spor af kognitiv versus fraværende kognitiv belastning (spm. 21). De to segmenter nedenfor anskueliggør, at svarkort undertiden kan virke forvirrende, fx når forståelse af svarkortet forudsætter viden, som informanten ikke har, eller når informanten aflæser kortet forkert:

Int.: (Spm. 21), tænkte du der også på de første 8 år? Eller var det gældende for hele 15-års perioden?

Ifm.: Nu var det tilfældet her.. Vi flyttede fra to forskellige forstæder.. kan man sige..

Int.: Okay, så det er ikke kun ét sted?

Ifm.: Nej, det er det ikke.

Int.: Men det er stadig inden for forstæder? Så det vil sige, uanset hvor lang tid du ser på.. 8 år eller 15 år.. det ville stadig blive samme svar..

Ifm.: Ja, men det er en bred definition.. Jeg ville også have kunnet svare..... I de første år boede jeg i det samme hus.. Det kunne også være i en mindre by...

Int.: Men hvor var det konkret?

Ifm.: Ganløse hedder det. Den ligger oppe ved Farum.

Int.: Det er vel egentlig ikke... Det kan man så selvfølgelig diskutere.. det er jeg sådan set ikke dommer over, men..

Ifm.: Man kan godt diskutere, om det er en forstad.. [muligt ændret svar].

Int.: Så kom (spm. 21).. Prøv lige at fortælle mig, hvordan du nåede frem til det?

Ifm.: Ja, der har jeg svaret lidt forkert. Det er større byer. Jeg har set forkert på tallene [ændret svar].

Int.: Har du boet i to forskellige større byer?

Ifm.: Ja, i Viborg og i Esbjerg.

Int.: Så bortset fra, at du har set forkert, så bliver det altså det samme, lige meget om du har boet et sted eller flere steder?

Ifm.: Ja.

Også til holdningsspørgsmålet om *tilfredshed med sundhedsvæsenets behandling* udleveres et svarkort (spm. 46). Kortet indeholder en tilfredshedsgraduering, der ikke bidrager til præcision af selve spørgsmålet. Der er flere spor af, at kortet undertiden kan forvirre og dermed er kognitivt belastende:

Int.: Jeg stillede dig så (spm. 46). Du var meget hurtig med at sige meget tilfreds. Var det noget bestemt, du tænkte på?

Ifm.: Jeg tror faktisk, det er, fordi jeg slet ikke rigtigt har haft kontakt med det.

Int.: Men det har du jo, du var jo 6 gange hos lægen? Hvordan nåede du frem til det svar?

Ifm.: Jamen jeg kan huske, at jeg blev forvirret af det her, fordi, normalt har der stået nogen bestemte ting her, og nu stod der de her kriterier, og det forvirrede mig.. så der har jeg svaret forkert.. ejhh (ler).. For jeg kan faktisk huske, at jeg ikke hørte, hvad du spurgte om. Og så har jeg jo ikke rigtig kunnet være rigtig utilfreds, fordi der har været så lidt kontakt.

Int.: Så genovervej det nu. (Spm. 46). Hvad vil du mene om det nu?

Ifm.: Så vil jeg sige delvis tilfreds nu [ændret svar].

Endelig afspejler de fleste svar på holdningsspørgsmålet om forhold til *opnåelse af høj social position*, at svarkortet ikke er genskabelsesfremmende (spm. 60). Kortet blokerer undertiden for spørgsmålsforståelse eller distraherer rekonstruktionsprocessen. Det kan blandt andet skyldes, at de substantiver og adjektiver, der gøres brug af, har voluminøse semantiske felter:

Int.: Så kom (spm. 60), og jeg vil bede dig gennemgå det en gang til..

Ifm.: Begavelse, det må vel være det vigtigste, og så en god uddannelse.. og hvis man har nogen gode forbindelser, så er det heller ikke dårligt.

Int.: For hvad?

Ifm.: For ens arbejdssituation, fx.

Int.: Så det vil sige, at høj social position for dig, det er først og fremmest noget med arbejde?

Ifm.: Ja.

Int.: Hvad så med forældrenes sociale position? Hvordan skal den placeres?

Ifm.: Det er vel egentlig ikke særligt vigtigt.. [ændret svar].

Int.: Og de to sidste, albuerne og fliden?

Ifm.: Nej, jeg vil heller ikke finde det så vigtigt [ændret svar].

Analysen peger på, at svarkort-proceduren formodentlig oftest er belastningsneutral, dog undertiden en belastning. Procedurens positive aspekt er den mertestid, som respondenterne tildeles. Men aspektet kan mere end opvejes af til svarkort knyttede kognitive belastninger og af korttidshukommelsesproblemer. Det gælder navnlig, når kortet er inkongruent med spørgsmålet, når det ikke er spørgsmålspræciserende, når det gør brug af ord med voluminøse semantiske felter, når det forudsætter viden, som respondenterne ikke har, og når det fejllæses, fx grundet funktionel analfabetisme [se fx: Elbro et al., 1991].

Bortset fra refleksionerne ovenfor om til rådighed værende svartid samt om svarkort-proceduren giver de 32 udskrevne interview ikke mulighed for at afprøve hypotesen om genskabelsesfremme. Imidlertid understøtter anden forskning behovet for øget brug af genska-

belsesfremmende procedurer i danske surveyundersøgelser. I nogle lande er genskabelsesfremmende procedurer allerede udviklet, dog uden nævneværdig afsmitning i Danmark. Som i USA bør tilvirkning af genskabelsesfremmende procedurer gennemføres i et samarbejde mellem forskere og psykologer [se fx: Hippler et al., 1987; Lessler, 1989; Lessler & Sirken, 1985].

Aflastende procedurer kan både være semantiske og kognitive. Hvad de første angår, bidrager reduktion af semantiske felter og tomme pladser til præcisering af de informationer, som respondenter skal rekonstruere (se: kapitel 14, bind II). Jo mindre betydningskonstruktion, der overlades til respondenterne, desto mindre er sandsynligheden for måleproblemer. Andre typer af semantiske aflastninger kan være probes [se fx: Jobe et al., 1993].

Blandt aflastende vink kan nævnes andre typer af *aided recall* end svarkort. Fx har brug af svarkategorier, som respondenter gøres bekendt med, formodentlig genskabelsesfremmende effekter. Men det fordrer, at kategorierne er kognitivt præciserende. I danske surveyundersøgelser informeres respondenter almindeligvis ikke om de til spørgsmål knyttede svarkategorier, og kategorierne er sjældent semantisk præciserende.

Ved formulering af spørgsmål bør der også åbnes op for brug af forskellige typer af hukommelsesvink, da fravær heraf kan bevirke forglemmelse [se fx: Alba & Hasher, 1983; Baddeley, 1990]. Hvad episodiske spørgsmål angår, kan vinkene være rumlige eller andre kendetegn ved begivenheder. Behovet for kognitive vink er særlig stort, når det drejer sig om hyppige begivenheder over lange perioder. Om muligt fordrer afdækning af frekvente begivenheder brug af spørgsmål med korte retrospektive tidshorisonter. Hvis et givet undersøgelsestema umuliggør korte horisonter, kan respondenterne fx opfordres til at forestille sig stedet for begivenheden.

Andre vink kan være tidsmæssige orienteringspunkter (*landmarks*), der kan bruges til datering af relevante begivenheder [se fx: Tanur, 1992]. Brug af orienteringspunkter er navnlig påkrævet, når episodiske spørgsmål omhandler tidsrum, der overskrider tolv måneder

[se fx: Larsen et al., 1994]. Almene orienteringspunkter refererer til hændelsestidspunkter, som alle respondenter formodes at have kendskab til. Specifikke orienteringspunkter er væsentlige hændelser, som den enkelte respondent har oplevet, fx ægteskab, fødsel og skilsmisse. Formodentlig er specifikke orienteringspunkter at foretrække frem for almene [se fx: Baddeley, 1990]. At sjældne begivenheder og med begivenheder forbundne emotioner er rekonstruktionsfremmende, kan være ét vigtigt afsæt for udvikling af aflastende vink.

Endelig bør muligheden for brug af *record checks* (fx selvangivelser, dagbøger etc.) overvejes, om end proceduren kan komme i konflikt med økonomisk motiverede ønsker om minimering af interviewtiden. Adskillige informanter gør opmærksom på, at de ville kunne tilvejebringe mere pålidelige svar, hvis der under interviewningen havde været tid til at konsultere skriftlige bevissteder [se fx: Langlet & Wärneryd, 1983].

Kognitiv magelighed

Interviewsituationens andet aspekt er genskabelsesshæmninger. Det antages, at belastninger undertiden – navnlig ved besvarelse af holdningsspørgsmål – udløser behagestrategier og kognitivt magelige svar [se fx: Groves, 1989; Krosnick, 1991; Krosnick & Alwin, 1987]. Behagestrategier – *satisficing* – synes at afhænge af tre forhold: “.. the first is the inherent *difficulty of the task* that the respondents confronts; the second is the respondent’s *ability* to perform the required task; and the third is the respondent’s *motivation* to perform the task.” [Krosnick, 1991].

Hypotese 9: *Danske respondents kognitive magelighed ved genskabelse af informationer og bagvedliggende behagestrategier er årsag til måleproblemer.*

Med sigte på test af hypotesen om kognitiv magelighed er der som nævnt udarbejdet et hjælpedokument indeholdende segmenter fra de 32 interview. Der er både kodet for nærvær og fravær af magelighed. Den sidste kode er brugt, når kognitiv magelighed er at forvente. Et segment er spor af magelighed, når informanten end ikke med tilnærmelse tilfredsstiller de med et spørgsmål forbundne

kognitive krav, men eksplicit demonstrerer markant utilstrækkelig eller fraværende rekonstruktion og tilbyder helt tilfældige informationer.

Anden forskning har gentagne gange godtgjort, at kognitiv magelighed ofte forekommer ved tilvirkning af surveydata (se: kapitel 3). Desværre findes fænomenet også, når danske respondenter besvarer spørgsmål. Af omtrent 400 relevante segmenter er over halvdelen spor af kognitiv magelighed, mens resten er spor af informanternes kognitive anstrengelser, hvor magelighed formodes at være en risiko. Kognitiv magelighed fremkalder således måleproblemer, som surveyforskere ikke kan se bort fra.

Sandsynligheden for kognitiv magelighed er ikke ens med hensyn til *spørgsmålstype*. Med anden forskning in mente er det ikke overraskende, at de fleste magelighedsspor knytter sig til holdningsspørgsmål (ca. halvdelen), men nogle episodiske spørgsmål fremkalder også kognitiv magelighed (ca. én tredjedel). Derimod udløser faktiskt-generelle spørgsmål og kombinationsspørgsmål sjældent behægestrategier. Det er derfor ikke falsificeret, men heller ikke endeligt verificeret, at risikoen for magelighedsbaserede måleproblemer er størst, når *holdninger* og *begivenheder i tid og rum* afdækkes. Sandsynligheden for kognitiv magelighed synes desuden at afhænge af *arten* af holdningsspørgsmål/episodisk spørgsmål. Med sigte på lokalisering af spørgsmål, der ofte henholdsvis sjældent udløser kognitiv magelighed, er sporene (koderne) bragt i samtidig anvendelse. I *oversigt 8.6* på næste side er fokus på spørgsmål, som hyppigt fremkalder kognitiv magelighed, henholdsvis på spørgsmål hvor magelighed er sjælden.

Blandt *holdningsspørgsmål*, som ofte udløser kognitiv magelighed, kan nævnes udsagn om frivilligt arbejde, holdninger til opnåelse af høj social position, motiver bag stemmeafgivelse ved folketingsvalg, holdninger til forbedring af folkepensionen, til øget offentlig kulturel støtte samt til navngivne organisationer. Med hensyn til sidste spørgsmål anmodes informanterne om at artikulere meninger om en fiktiv organisation: *Foreningen af Arbejdsløse i Danmark* (spm. 77D). Svarene er illustrative for *satisficing*, idet halvdelen har meninger

om en fiktiv organisation. Ligesom i USA artikulere også danske respondenter gerne holdninger til fiktive fænomener [se fx: Schuman & Presser, 1981]:

Int.: (Spm. 77D).

Ifm.: Den kender jeg ikke særligt meget til, så øhhh.. men det er da godt, det er der, så det må vel blive 5..

Oversigt 8.6.

Eksempler på spørgsmål, der fremkalder kognitiv magelighed. Særskilt efter spørgsmålstype.

	Ofte kognitiv magelighed	Sjælden eller fraværende kognitiv magelighed
Episodiske spørgsmål	Samvær med familie og venner Biografbesøg Tv-kigning sidste 14 dage	Tv-kanaler set i går Gange hos lægen Indlæggelser på hospital Udsættelse for vold
Faktuelt-generelle spørgsmål	Varighed af forskellige erhvervssituationer siden afsluttet skoleuddannelse	Skoleuddannelse Hovedbeskæftigelse Samliv med forældre Opvækstområde Antal skoler Fritidsaktiviteter
Holdnings-spørgsmål	Holdning til udsagn om frivilligt arbejde Holdning til opnåelse af høj social position Motiver bag stemmeafgivelse Holdning til visse organisationer	Lyst til at deltage i noget Holdning til mandlig/kvindelig leder Holdning til offentlig sikring Holdning til offentligt transportsystem Holdning til børns egenskaber
Kombinations-spørgsmål	Ingen eksempler	Bestemme arbejdsmåde Nødvendigt at arbejde på bestemte måder Diskussion af politik Alene uden lyst

Når informanterne skal tage stilling til udsagn om *frivilligt arbejde*, er kognitiv magelighed også ofte forekommende (spm. 40A-D). Om ulønnet arbejdskraft kan tilbyde noget, som det offentlige ikke kan yde (første segment), om frivilligt arbejde fremmer ansvarligheden i

samfundet (andet segment) og om frivillige organisationer er bedre end det offentlige til at forny sig (tredje segment), fører ofte til artikulering af *nonattitudes* [se fx: Alwin & Krosnick, 1991] (se tekst-segmenterne nedenfor):

Int.: Så kom (spm. 40A). Du sagde, du var enig. Hvad siger det udsagn egentlig? Hvad er det, der påstås her? Hvad er det, du er enig i?

Ifm.: Deceet..... Det ved jeg faktisk ikke rigtig..

Int.: Når jeg kommer her og læser sådan nogen ting op, er det så noget, du nogensinde før har tænkt over, eller tvinger jeg dig lidt til at tage stilling til noget, du egentlig ikke har tænkt over?

Ifm.: Nej, jeg har absolut ikke tænkt over det før.

Int.: Så egentlig så, som det venlige menneske, du ser ud til at være, så svarer du, fordi jeg beder dig om det, ikke fordi du har tænkt over det før?

Ifm.: Nej, det har jeg ikke.

Int.: Men når jeg så spørger én gang til, er dit svar så noget, du vil fastholde, eller kunne du ikke lige så godt have svaret, at det ved du faktisk ikke?

Ifm.: Jo [ændret svar].

Int.: Altså er det på en måde ren og skær venlighed, at du overhovedet svarer?

Ifm.: Det er nok rigtigt..

Int.: Hvad med (spm. 40B).. Havde du også en mening om det, før jeg kom, eller lavede du en mening, fordi du blev spurgt?

Ifm.: Hmm..

Int.: Skal jeg gentage..? (Spm. 40B). Du var helt enig. Har du tænkt over det før?

Ifm.: Næh, egentlig ikke.

Int.: Men hvad er det så egentlig, du er helt enig i? Kunne du ikke lige så godt have svaret: det ved jeg ikke? Jeg vil gerne have frem, hvor stærk din holdning her er, eller om du svarer, fordi du gerne vil være venlig over for mig og så svarer. Kunne du lige så godt have sagt, at det havde du ikke nogen mening om?

Ifm.: Jo [ændret svar].

Int.: (Spm. 40C). I den påstand, tænker du der på nogen bestemte frivillige organisationer, eller mere på det, du selv har lavet?

Ifm.: Jeg tænker mest på det, jeg selv har lavet.. Jeg ved godt, at jeg skal uddybe det, men.. prøv lige at gentage spørgsmålet..

Int.: (Spm. 40C).

Ifm.: Det, jeg tænkte ved det, det var, at i min idrætsklub.. mange gange, hvis det er, at man skal have det offentlige til at hjælpe, så skal der ofte også være penge med i det, og så kan det godt være svært at gøre nogen ting, fordi man først skal vide, om pengene er der i baghånden. Det var derhen af, jeg tænkte..

Int.: Er det her et af de spørgsmål, hvor du muligvis lige så godt kunne have sagt, at det havde du egentlig ikke nogen mening om?

Ifm.: Ja, for det er et meget svært spørgsmål, såd' n.. det er langt og besværligt [ændret svar].

Int.: Du sagde, du var enig, men hvis jeg nu havde tilbudt dig et ved ikke, havde du så sagt det?

Ifm.: Det ville jeg nok.

Kognitiv magelighed afdækkes også ved svar på spørgsmålet om motiver bag *stemmeafgivelse ved folketingsvalg* (spm. 69). Hvorvidt hensynet til en retfærdig fordeling i samfundet (første segment) eller hensynet til samfundsøkonomien (andet segment) er bagvedliggende motiver, beror ofte på vilkårligheder:

Int.: Så kom (spm. 69A). Hvad forstår du ved en retfærdig fordeling i samfundet?

Ifm.: Det forstår jeg egentlig ikke ret meget ved, og det er der nok heller ikke andre, der gør.. Der er ingen, der ved, hvad retfærdighed egentlig er..

Int.: Jeg har her skrevet, at det ingen betydning har. Kunne vi lige så godt have skrevet, at det ved du egentlig ikke, for du ved ikke hvad det egentlig er, du skal tage hensyn til?

Ifm.: Det er helt umuligt.. for hvad er retfærdig egentlig? Er det at millionærer skal have dagpenge.. det har der lige været fremme for nylig.. det kan man diskutere, hvad det er.. [muligt ændret svar].

Int.: Så sagde du også, at (spm. 69B) var vigtigt. Hvad tænkte du på der?

Ifm.: Det øhh... det tror jeg ikke, jeg vil svare på... [ændret svar].

Int.: Så du vil helst være fri for at mene noget om det?

Ifm.: Ja.

Vice versa er der holdningsspørgsmål, som sjældent eller aldrig fremkalder kognitiv magelighed. Det gælder fx, om der er noget, informanterne har lyst til at deltage i eller at gøre sammen med andre, om en mandlig eller kvindelig chef foretrækkes, om informanterne er tilfredse med offentlige sikringsordninger, om det offentlige transportsystem bør begrænses, samt om der er særlige egenskaber, børn skal lære. Et eksempel på fravær af kognitiv magelighed fra sidstnævnte spørgsmål (spm. 63):

Int.: Så fik du (spm. 63). Vil du prøve at fortælle mig, hvordan du nåede frem til dit valg?

Ifm.: Joøhh, jeg har jo set mine egne børn vokse op og hvordan, de er blevet, og de har altid været meget selvstændige.. særligt den ene.. og at de har klaret sig utroligt godt, forbavser mig, fordi det var selvstændighed ud over alle grænser..

Int.: Jamen hvad forstår du ved selvstændighed?

Ifm.: Jeg forstår, at man kan klare sig selv. Hun var ikke ret gammel, før hun kunne alt og var ikke bange for noget..

Int.: Så du vælger selvstændighed, fordi du synes, det er noget, du selv har givet dit barn?

Ifm.: Ja.

Int.: Hvad for andre vil du vælge som de to næste?

Ifm.: Jeg vil sige, at sådan en som ansvarsfølelse.. og fantasi gør heller ikke noget, men tolerance det er jo også utroligt vigtigt..

Int.: Men hvis du nu kun skulle nævne tre?

Ifm.: Så ville jeg tage 1'eren... der [selvstændighed] og 6'eren [ansvarsfølelse] og så 2'eren [tolerance; ændret svar]. Så ville 3'eren [fantasi] komme med som ekstra. Velopdragenhed det kommer af sig selv, synes jeg..

Int.: Hvad er det, der gør, at lydighed og hensyntagen til andre dem udelukker du?

Ifm.: Det ved jeg kommer af sig selv, hvis de er tolerante og ansvarsfulde..

Int.: Så du mener, at nogen af de her ord handler om det samme?

Ifm.: Ja, de hører sammen i en enhed.

Int.: Så det er i virkeligheden svært at vælge, men alligevel er du meget hurtig til at vælge selvstændighed?

Ifm.: Det er nok, fordi jeg også altid selv har været det..

Int.: Og så tolerance. Hvad forstår du ved tolerance?

Ifm.: Jahh.. at man kan acceptere andres måde at være på.

Int.: Og du vælger også ansvarsfølelse. Hvad er det for dig?

Ifm.: At man har et vist ansvar over for andre mennesker, også de svage i samfundet, og ikke bare siger, at det er deres egen skyld..

Int.: Og måske også over for sine børn måske..?

Ifm.: Ja også det. Det der med lydighed, det var jo i gamle dage, at man skulle stå ret, jo..

Int.: Så lydighed synes du ikke ligner de andre?

Ifm.: Nej, den bliver bygget ind i de andre ting næsten. Hvis man er tolerant, så kan man også være lydig til en vis grad.

Holdningsspørgsmål, som udløser kognitiv magelighed, peger på behovet for *forståelse* af behagestrategier. Hvilke parametre er bestemmende for kognitiv magelighed ved (re)konstruktion af holdninger af forskellig type? Analysen udpeger to parametre. Den første parameter er *selvrelevans*. Når spørgsmålene om lyst til at deltage i noget, mandlig versus kvindelig ledelse, offentlig sygesikring, offentlig transport og om opdragelsesprincipper sjældent udløser magelighed, skyldes det formodentlig, at sådanne anliggender er subjektivt vedkommende. Derimod er graden af selvrelevans mindre eller fraværende, hvad fx angår holdninger til frivilligt arbejde, opnåelse af høj social position i samfundet, motiver bag stemmeafgivelse og til mere eller mindre kendte organisationer. Ligesom en høj grad af selvrelevans er parainformativt befordrende, fremmer selvrelevans også kognitiv omhyggelighed.

Den anden parameter er *spørgsmålsforståelse*. Når holdningsspørgsmål har mange tomme pladser, er der risiko for, at svarvillige respondenter kapitulerer i relation til spørgsmålenes semantiske kom-

pleksitet. Respondenter er besindige og vil gerne imødekomme interviewerens ønsker. Hvad intervieweren sjældent opdager, er bagvedliggende *satisficing*-strategier og deraf følgende *nonattitudes*.

Det blev nævnt, at risikoen for magelighed er stor med hensyn til *episodiske spørgsmål*. Også hvad dén spørgsmålstype angår, afhænger risikoen af *arten* af spørgsmål. Blandt episodiske spørgsmål, som hyppigt udløser kognitiv magelighed, kan nævnes antal gange, informanterne har set tv inden for de sidste to uger, antal samværgange med familie og venner inden for den sidste måned, antal telefonsamtaler med familie og venner samt antal biografbesøg inden for det sidste år. Med hensyn til det første spørgsmål viser mageligheden sig ved "skud i tågen" o.l. (spm. 41):

Int.: Så kom der de der spørgsmål om tv, og der sagde du, at du havde set tv 13 gange inden for de sidste to uger?

Ifm.: Det ved jeg sgu' ikke.. det ved jeg ikke du.. Det var vel bare et skud i tågen.. Det registrerer man jo ikke, jo.

Int.: Okay, så glem de 13 og start forfra. Og så prøv at tænke højt, så jeg og båndoptageren kan høre det.

Ifm.: Det er jo svært at svare på. Jeg kunne jo bare sige, at jeg har set det hver dag, hvad jeg sandsynligvis også har i de sidste 14 dage. Men hvis vi får gæster eller sådan, så tænder vi aldrig fjernsynet. Det bliver slukket omgående, uanset hvad der kører, hvis der kommer nogen dumpende.

Int.: Men du har jo også været i sommerhus?

Ifm.: Det er vi lige startet på, men jeg har været ude og lave en hel masse. Der er jeg kørt ud hver dag..

Int.: Vi har lige startet en ny uge, så hvis vi tager hele sidste uge og hele forrige uge, hvor meget tror du nu, det er?

Ifm.: Så har jeg set en 6-7 gange [ændret svar]. I Jylland så vi jo heller ikke fjernsyn, og ude i sommerhuset har jeg kun set det én gang, for jeg er lige startet. Jeg havde skuffet lidt rundt med antennen.

Også rekonstruktion af *samvær og telefonsamtaler med familie og venner* udløser ofte kognitiv magelighed (spm. 30-31). Hvad enten det drejer sig om samvær (første segment) eller om telefoniske kontakter

(andet segment) er problemet, at informanterne kapitulerer over for de kognitive krav:

Int.: (Spm. 30D). Hvorfor sagde du 7?

Ifm.: Det var vel et skud i tågen.. men et par gange i koret har vi haft selskabelige sammenkomster i den sidste tid..

Int.: Kan du komme med et svar, du ville bryde dig om, og som ville være rimeligt sandfærdigt?

Ifm.: Nej, jeg vil ikke kunne redegøre for det hele.. [ændret svar].

Int.: Er det reelt et spørgsmål, som du helst ville have besvaret med ved ikke, hvis det var en mulighed, jeg havde tilbudt dig?

Ifm.: Ja.

Int.: Så kom (spm. 31D)..

Ifm.: Jeg aner heller ikke, hvad jeg sagde, for det holder jeg heller ikke tjek på på nogen måde, men jeg tænkte.. åh hende der, hun ringer fanneme stort set hver dag, og så.. jaja, jeg ringer jo også til dem og dem, og hvad kan det monstro blive.. og så på telefonregningen.. og så gav jeg sådan et tal, der er fuldstændig blødt.

Int.: Et fuldstændigt gæt.. De ting, du tænker på, hvis du prøver at tælle, er det længere samtaler eller gælder det også korte, hvor man lige laver en aftale eller sådan noget?

Ifm.: Det gælder det hele.

Int.: Kan du komme med et gæt, der er mere nøjagtigt? Som du ville kunne stå inde for?

Ifm.: Nej.

Int.: Nej... heller ikke et mindst- og mest-gæt?

Ifm.: Så vil jeg sige.. 1, 2.. 3, 4... det er 16, minus 5.. plus 10...

Int.: Mellem 11 og 26? Tæller du dage nu eller hvad?

Ifm.: Ja, nu sad jeg lige med en uge.

Int.: Tæller du ikke forskellige mennesker? Du tæller dage?

Ifm.: Ja.

Int.: Javel..

Ifm.: Så lad os da sige.. mellem 16 og 30 [ændret svar].

Tilsvarende strategier afdækkes, når informanter, der er hyppige biografgængere, skal rekonstruere antallet af gange, de inden for det

sidste år har været i biografen (spm. 36B). Informanterne gætter, sjusser og giver "slag på tasken":

Int.: Så kom (spm. 36B). Hvordan regner du det ud?

Ifm.: Nej.. det er også bare et slag på tasken..

Int.: Et gæt.. Du sagde 12. Kunne det godt være 10? Eller 15?

Ifm.: Det kunne det nemt.. [ændret svar].

Int.: Prøv at sige, hvad det højst og mindst kunne være? Kan du det?

Ifm.: Nej.. det er sådan meget forskelligt....

Andre episodiske spørgsmål udløser sjældent kognitiv magelighed. Som eksempler kan nævnes dødsfald og alvorlig sygdom i familien, antal lægebesøg, hospitalsindlæggelser og udsættelse for vold samt antal tv-kanaler, som informanterne har set dagen før interviewet. Hvorfor fremkalder den slags spørgsmål almindeligvis ikke kognitiv magelighed, mens spørgsmål om brug af tv inden for de sidste to uger, om samvær og telefoniske kontakter med venner inden for den sidste måned og om biografbesøg inden for det sidste år ikke gør det?

Forståelsen af, hvornår episodiske spørgsmål udløser kognitiv magelighed, findes blandt tidligere nævnte parametre. Der er peget på, at respondenter normalt gør brug af ikke-episodiske genskabelsesstrategier eller af hybridstrategier, når begivenheder er hyppige og ensartede. Medmindre den retrospektive tidshorisont er meget kort, er den udslagsgivende parameter *hændeshyppighed*. Hændeshyppighed er ikke kun bestemmende for valget af genskabelsesstrategi, men også for kognitiv magelighed, når mageligheden fx bliver "skud i tågen" og "slag på tasken": "Errors begin to occur once we try to force ourselves to come up with detailed information.. " [Baddeley, 1990].

Forskere må således navnlig påregne kognitiv magelighed, når respondenter (re)konstruerer informationer om holdninger og om begivenheder i tid og rum. Også faktuel-generelle spørgsmål *kan* udløse kognitiv magelighed, men gør det tilsyneladende sjældent. En undtagelse er spørgsmålet om varigheden af forskellige erhvervs-

situationer siden afsluttet skoleuddannelse (spm. 9). Endelig bevirker kombinationsspørgsmål aldrig eller sjældent kognitiv magelighed.

Forebyggelse af kognitiv magelighed angår navnlig holdningsspørgsmål og episodiske spørgsmål. Hvad de første angår, kan *satisficing* modvirkes ved at reducere holdningsmålinger til anliggender, som er *selvrelevante*. Når det ikke er muligt, bør der ved formuleringen af holdningsspørgsmål åbnes op for *ved ikke*-svar. Det kan fx gøres ved først at spørge, om respondenter har en mening om spørgsmålet. Med hensyn til episodiske spørgsmål bør surveyforskere reflektere over den forventede hyppighed af begivenheder, som søges afdækket. Hvis begivenhederne forventes at være hyppige, bør der gøres brug af de ovenfor nævnte genskabelsesfremmende procedurer.

Endelig vil også *sprogpræciserende procedurer* kunne modvirke kognitiv magelighed. Påstanden underbygges, når magelighedsspor sammenholdes med antallet af tomme pladser i de til segmenterne hørende spørgsmål. Når segmenterne grupperes efter receptions-hierarkiseringer af spørgsmål, er sammenhængen tydelig: Jo flere tomme pladser, et spørgsmål har, desto større er sandsynligheden for kognitiv magelighed. Mens der til spørgsmål med få eller ingen tomme pladser sjældent er knyttet magelighedssegmenter (se: *Bilag IV*), er der flere, når spørgsmålene har (usædvanligt) mange tomme pladser.

Sammenfattende er hypotesen om kognitiv magelighed ikke falsificeret. Også danske respondenter praktiserer behagestrategier og tilbyder interviewere tilfældige informationer. Risikoen for kognitiv magelighed synes at være størst ved besvarelse af holdningsspørgsmål, der ikke opleves at være relevante for respondenter, og som har mange tomme pladser, samt ved besvarelse af episodiske spørgsmål, der angår hyppige og ensartede begivenheder.

Konteksteffekter

Hypotese og procedurer

Frem til dette kapitel er spørgsmål anskuet som separate enheder. Analyserne i kapitel 6-8 har forudsat, at det arbejde, som respondenter udfører ved reception og besvarelse af spørgsmål, ikke påvirker efterfølgende svarprocesser. Der er med andre ord abstraheret fra den kontekst, som respondenter forstår og besvarer det enkelte spørgsmål i. Denne abstraktion tilbagekaldes, når den sidste kvalitative hypotese om *konteksteffekter* testes:

Hypotese 10: *Danske respondents spørgsmålskontekstuelle reception og genskabelse af informationer er årsag til måleproblemer, navnlig i tematisk sammenhængende spørgeforløb og ved besvarelse af holdningsspørgsmål.*

Hypotesen forudsætter, at såvel semantiske som andre kognitive aspekter af de opgaver, som respondenter skal løse, inddrages i analysen. Sigtet er at afdække, hvorvidt respondents svar på enkeltspørgsmål påvirkes af forståelsen af andre spørgsmål og af forud i interviewforløbet genskabte informationer. Afprøvningen af hypotesen baseres på tidligere præciserede begreber, herunder begreber om konteksteffekter (se: kapitel 3), på tekstanalyse af spørgeskemaer (se: kapitel 4), men navnlig på de 32 udskrevne interview.

I det følgende afdækkes i hvilke sammenhænge og på hvilke måder, informanternes svaradfærd påvirkes af den sproglige kontekst, som enkeltspørgsmål findes i. Konteksteffekter foreligger formodentlig ofte som stum baggrundsforståelse. Afdækningen af effekter må imidlertid begrænses til eksplicite spor af overførsel fra forudgående spørgsmål og/eller besvarelser. Efter tilendebragt identifikation af konteksteffekter er sigtet derpå forståelse af effekter, der eventuelt viser sig at blive empirisk underbygget.

I lighed med analyserne i kapitel 6-8 er identifikationen af konteksteffekter symptomal. I laboratorieinterviewene er effekter lokaliseret ved opfordringer til informanterne om at parafrasere, hvad der svares

på. Uddybende spørgsmål om motiver bag en given svaradfærd er stillet med det sigte at afdække spor knyttet til reception samt til genskabelse af informationer. Den retrospektive tænke højt-metode og parafrasering er suppleret med anvendelse af *probes* om informan-
tens oplevelse af sammenhænge forskellige spørgsmål og besvarelser imellem.

Den symptomale analysemetode afdækker tilfælde, hvor informan-
ten er eller bliver opmærksom på kontekstuel afsmitning. Derimod
er metoden ikke optimal til afdækning af omfanget af kontekstuel
påvirket svaradfærd i surveyundersøgelser, da proceduren kun af-
dækker effekter af semantisk og/eller kognitiv overførsel, som infor-
manten indser og artikulerer. Heraf følger, at metoden underestime-
rer effekternes omfang. Det kan derfor ikke konkluderes, at en
effekttype, som kun undtagelsesvis efterlader spor, nødvendigvis
er sjælden. Konteksteffekter afdækkes med andre ord under påbe-
ræbelse af den enkelte case. Hvis der findes enkelttilfælde, som
underbygger en specifik konteksteffekt, forekommer effekten for-
modentlig også i andre tilfælde [se fx: Flyvbjerg, 1991; Miles &
Huberman, 1994].

De udskrevne interview er læst og analyseret symptomalt for hver
type af konteksteffekt. Segmenter er tildelt koder i overensstem-
melse med kodelisten (se: *Bilag IV*). Idet kontekstuelle virkninger
ofte er effekter af samspil mellem forskellige spørgsmål, er koderne
ikke altid knyttet til enkeltspørgsmål. Et kodet segment omfatter
således ofte udskrift af flere spørgsmål. Et spørgeforløb afgrænses af
det eller de spørgsmål, hvorfra der er semantisk og/eller kognitiv
overførsel, og det eller de udløsende spørgsmål, hvori der er af-
dækket spor af overførsel.

Allerede i surveyfasen er der informanter, som artikulerer sammen-
hænge mellem spørgsmål eller besvarelser. I de gennemførte survey-
interview er udsagn, som refererer til tidligere spørgsmål og/eller
besvarelser, kodet som spor af konteksteffekt, fx:

Ifm.: Det er vel det samme, som vi lige har haft? [ad spm. 37 → 38].

Ifm.: Jeg synes nok, jeg er utilfreds med sådan som de opfører sig derinde.. [ad spm. 71 → 72].

I laboratorieinterviewene er segmenter, hvor informanten artikulerer, at svaradfærden er påvirket af reception eller besvarelse af tidligere spørgsmål, kodet som spor af konteksteffekt, fx:

Ifm.: Jeg går ud fra, at du stiller spørgsmålet ud fra den kontekst, vi er i, og du har lige spurgt om mit job, så jeg tænker ikke på psykologstanden som sådan, men på sådan én, der sidder i det job, jeg har.. [ad spm. 10-14 → 15].

Ifm.: Jeg var ved at svare to, men fordi vi var omkring det der med mine forældre og min barndom og min by, så opfattede jeg det som folkeskolen... [ad spm. 19-21 → 22].

Der blev i kapitel 3 sondret mellem ikke-konditionelle og konditionelle effekter. Hvis en effekt skyldes receptionsoverførsel fra tidligere spørgsmål eller fra svar kategorier, er den ikke-konditionel. Ikke-konditionelle effekter (definitions-, redundans- og registereffekter) skyldes semantisk overførsel fra forudgående spørgsmål eller svarmuligheder. Definitions- og redundanseffekter beror på, at reception af ét spørgsmål påvirker forståelsen af efterfølgende spørgsmål. Definitionseffekter skyldes kohærens søgende reception af efterfølgende spørgsmål. Redundanseffekter opstår, når respondenter ikke forventer efterfølgende redundante spørgsmål. Register effekter er spørgsmålsinterne og beror på semantisk overførsel mellem svar kategorier, emnelister o.l.

Konditionelle effekter er også svarbetingede og hidrører fra såvel receptions- som informationsoverførsel. Konditionelle effekter – fokuserings-, stimulerings-, subtraktions- og konsistenseffekter – skyldes semantisk-kognitiv overførsel. Fokuseringseffekter beror på, at informationer, som er rekonstrueret i forbindelse med besvarelse af tidligere spørgsmål, får forrang. Stimuleringseffekter skyldes, at allerede genskabte informationer tilskynder efterfølgende genskabelse angående beslægtede emner. Subtraktionseffekter opstår, når respondenter ikke gentager sig selv. Endelig skyldes konsistenseffek-

ter respondenteres ønske om modsigelsesfrie relationer besvarelsen imellem.

Det er ikke i alle tilfælde muligt at afgøre, om et spor af overførsel er af ikke-konditionel eller konditionel beskaffenhed. I så fald er segmentet tildelt en *kombinationskode*. Den udbredte anvendelse af kombinationskoder kan bero på utilstrækkeligheder ved de gennemførte laboratorieinterview, men udbredelsen kan også skyldes, at forskellige effekttyper de facto interagerer.

De kodede segmenter er samlet i analytiske hjælpedokumenter efter effekttype og effektkombination. Derefter er spørgsmål og spørgeforløb, hvori de afdækkede effekter er udløst, identificeret. Påfølgende er samtlige interview læst med fokus på spørgsmål og spørgeforløb, og segmenter, hvori fravær af forventet effekt er afdækket, er kodet herfor. De udarbejdede analysedokumenter er genlæst med henblik på sondring mellem sikre henholdsvis mulige spor af effekter. Segmenter, hvor informanten indser, at svaradfærden er påvirket af interviewforløbet, er sikre effekter, mens segmenter, hvor informanten udtrykker tvivl med hensyn til en sådan påvirkning, betegnes som mulige effekter. Endelig er der sondret mellem *negative* og *positive* konteksteffekter. Mens negative effekter er årsag til måleproblemer, bevirker positive effekter færre måleproblemer.

Hypotesetest

De kodede segmenter omfatter otte effekttyper, hvoraf to er rene ikke-konditionelle effekter (definitions- og registereffekt). Fire er konditionelle effekter, heraf to rene effekter (fokuserings- og stimuleringseffekt) og to kombinationseffekter (fokuserings- og stimuleringseffekt henholdsvis fokuserings- og konsistenseffekt). Endelig indeholder to segmentgrupper spor af kombinationer af ikke-konditionelle og konditionelle effekter (definitions- og fokuseringseffekt henholdsvis redundans- og subtraktionseffekt).

Der er fundet cirka 250 spor af sikre eller mulige effekter svarende til otte segmenter pr. informant. Fravær af konteksteffekter, hvor effekter kunne forventes, er fundet i 160 tilfælde. Som nævnt afspejler sporenes relative sjældenhed ikke nødvendigvis effekternes samlede

omfang. Med denne reservation er de 250 segmenter grundlag for identifikation af spørgsmål, af spørgsmålstyper og af spørgeforløb, som udløser kontekstuel betinget svaradfærd.

Effektsporene er opgjort efter type i *oversigt 9.1*. Med det nævnte forbehold er oversigten en minimumsopgørelse over omfanget af konteksteffekter. Når sikre og mulige effekter anskues under ét, er spor af rene definitionseffekter eller spor af definitionseffekter i kombination med fokuseringseffekter hyppigst forekommende (halvdelen af segmenterne). Spor af rene fokuseringseffekter forekommer sjældent, men ofte i kombination med andre effekter (ud over definitionseffekter også sammen med konsistens- og stimuleringsseffekter). Endelig er spor af registereffekter ofte forekommende (en femtedel af segmenterne).

Oversigt 9.1.

Spor af nærvær henholdsvis fravær af konteksteffekter. Antal segmenter særskilt efter effekttype.

Effekttype:	Sikker effekt	Mulig effekt	Ingen effekt
<i>Ikke-konditionel</i>			
Definition	19	34	62
Register	16	29	5
<i>Konditionel</i>			
Fokusering	-	13	-
Stimulering	-	3	-
Fokusering/stimulering	7	9	10
Fokusering/konsistens	8	4	12
<i>Ikke-konditionel/konditionel</i>			
Definition/fokusering	24	52	48
Redundans/subtraktion	13	20	9
I alt	87	164	146

Bortset fra simpel kontrasteffekt er der således fundet spor af samtlige de i kapitel 3 nævnte konteksteffekter. Det kvalitative design i denne del af afhandlingen muliggør ikke generaliseringer om effekternes relative udbredelse i danske surveyundersøgelser, men ved eksemplers magt er det empirisk underbygget, at konteksteffekter af forskellig type fremkalder måleproblemer i danske surveyundersøgelser.

Med afsæt i hypotesen skal det herefter afprøves, om kontekstef-
fekter har sammenhæng med specifikke spørgsmål, spørgsmålstyper
og spørgeforløb. Der er identificeret 36 spørgsmål med dertil knyt-
tede spor af *udløste* konteksteffekter. I størstedelen af de udløsende
spørgsmål skyldes effekterne overførsel fra forudgående tematisk be-
slægtede spørgsmål eller besvarelser (fire femtedele af segmenterne).
Der er fundet overførselsspor fra spørgsmål i tematisk sammen-
hængende spørgeforløb omfattende 2-11 spørgsmål. Den teoretiske
forforståelse og de ved spørgeskemaanalyse afdækkede potentielle
måleproblemer pegede på, at sandsynligheden for overførsel for-
modentlig er størst mellem tematisk relaterede spørgsmål i sam-
menhængende spørgeforløb (se: kapitel 4). Den symptomale ana-
lysemåde underbygger antagelsen.

Konteksteffekter er ikke altid spørgsmålstværgående. Som det frem-
går af *oversigt 9.1*, er der fundet spor af spørgsmålsinterne effekter
(registereffekter). Når disse forekommer, skyldes de ikke overførsel
fra andre spørgsmål, men er virkninger af det enkelte spørgsmåls
interne struktur, fx svarkategoriens indhold og rækkefølge. Der er
fundet blot ét spor af konteksteffekt, som ikke skyldes overførsel fra
spørgsmål i tematisk sammenhængende spørgeforløb eller spørgs-
målsinterne overførsler. Det er således ikke falsificeret, at kontekstef-
fekter i almindelighed enten er knyttet til tematiske spørgeforløb
eller til enkeltspørgsmål.

Antagelsen om, at konteksteffekter navnlig forekommer ved recep-
tion og besvarelse af *generelle spørgsmål*, er vanskelig at efterprøve.
Et spørgsmåls grad af generalitet kan kun bestemmes i relation
til øvrige spørgsmål i et spørgeforløb angående beslægtede emner.
Sondringen mellem det specifikke og det generelle kan handle om,
hvorvidt et spørgsmåls emne er overordnet og dermed inkluderer
emner, som er behandlet i tidligere spørgsmål. Sondringen kan også
angå, om et spørgsmåls tidshorisont overskrider tidligere emnemæs-
sig relaterede spørgsmåls horisonter. En vurdering af de spørge-
forløb, hvori der er afdækket spor af spørgsmålsoverskridende ef-
fekter, tyder på, at det i de fleste spørgeforløb er sandsynligt, at det
udløsende spørgsmål er et overordnet spørgsmål, hvorfra overførslen
hidhører.

Der er fundet spor af effekter både ved besvarelse af holdnings-spørgsmål, kombinationsspørgsmål og faktuelle spørgsmål. Af *oversigt 9.2* fremgår, at over halvdelen af sporene findes i relation til reception eller besvarelse af holdningsspørgsmål. Idet kun hvert fjerde spørgsmål i det prototypiske spørgeskema er et *holdnings-spørgsmål*, er det derfor ikke falsificeret, at spørgsmål af den type er særlig kontekstsensitive.

Med udgangspunkt i de 36 effektudløsende spørgsmål er der spor af konteksteffekter i tilknytning til halvdelen af holdningsspørgsmålene i det prototypiske spørgeskema, i omtrent hvert tredje kombinationsspørgsmål, men kun i få faktuelle spørgsmål. Sporenes fordeling underbygges af anden forskning, der peger på, at konteksteffekter oftest forekommer ved reception og besvarelse af holdnings-spørgsmål (se: kapitel 3). Samtidig peger sporenes fordeling på, at konteksteffekter tillige kan påvirke respondenteres adfærd ved besvarelse af andre spørgsmålstyper. Det gælder især kombinations-spørgsmål, mens faktuelle spørgsmål synes mindre sensitive for kontekstuelle påvirkninger.

Oversigt 9.2.

Afdækkede spor af konteksteffekter. Antal segmenter særskilt efter effekt- og spørgsmålstype.

Effekttype:	Faktuelle spørgsmål	Kombinationsspørgsmål	Holdningsspørgsmål
<i>Ikke-konditionel</i>			
Definition	14	39	-
Register	1	9	35
<i>Konditionel</i>			
Fokusering	-	-	13
Stimulering	3	-	-
Fokusering/stimulering	-	2	14
Fokusering/konsistens	7	5	-
<i>Ikke-konditionel/konditionel</i>			
Fokusering/definition	7	6	63
Redundans/subtraktion	13	4	16
I alt	45	65	141
Gns. antal segmenter	1	3	5

Konteksteffekter er ikke altid årsag til måleproblemer. Nogle spor indicerer, at konteksteffekter kan forebygge måleproblemer, idet semantisk-kognitiv overførsel støtter informanten i reception eller informationsgenskabelse. Eksempelvis tager nogle informanter ved besvarelse af spørgsmålet om *tilfredshed med sundhedsvæsenets behandling* (spm. 46) udgangspunkt i genskabte informationer om kontakt til læge, tandlæge mv. (spm. 44-45), ligesom mange informanter ved besvarelse af spørgsmålet, om de *har gjort noget for at opnå en bedre behandling* (spm. 47), med reference til andre spørgsmål (spm. 44-46) forstår *behandling* som *sundhedsvæsenets behandling*.

Sondringen mellem *positive* og *negative* konteksteffekter beror på, hvorvidt overførsel mellem spørgsmål bevirker reduceret eller øget asymmetri mellem respondents svaradfærd og forskerens spørgeintention. Idet forskernes intention er ukendt, må sondringen mellem overførsel med negativ henholdsvis positiv effekt bero på et skøn. Samlet skønnes under hvert femte spor at være symptomer på positiv effekt. Det formodes dog, at positive effekter som stum kohærens søgende baggrundsforståelse er et mere udbredt fænomen end de gennemførte laboratorieinterview formår at afdække [se fx: Mishler, 1979; Mikkelsen, 1989].

Langt de fleste effektspor er således symptomer på måleproblemer. Omkring 200 spor af negative effekter i 32 interview synes ikke foruroligende. Imidlertid dækker udbredelsen af negative effekter over en stor spredning i antallet af spor knyttet til spørgsmål og spørgeforløb i det prototypiske spørgeskema. Til de 36 spørgsmål, hvortil der er knyttet negative effektsegmenter, er der gennemsnitligt omkring seks segmenter pr. spørgsmål. Til fem af disse er der knyttet ét segment, mens der til et andet spørgsmål er knyttet atten segmenter. Halvdelen af samtlige segmenter er knyttet til otte enkeltspørgsmål eller spørgeforløb. Det er således empirisk underbygget, at konteksteffekter i nogle tilfælde – ikke mindst ved besvarelse af holdningsspørgsmål – fører til måleproblemer.

Efter identifikation af konteksteffekter og deres udbredelse fokuseres der i det følgende på effekter af forskellig type. Rene ikke-konditi-

onelle effekter behandles først (definitions- og registereffekt), hvorefter opmærksomheden rettes mod konditionelle effekter (fokuseringseffekt og stimuleringsseffekt samt kombinationerne fokusering/stimulering og fokusering/konsistens). Kombinationer af ikke-konditionelle og konditionelle effekter belyses til sidst (fokusering/definition og redundans/subtraktion). I det følgende inddrages både sikre og mulige spor af konteksteffekter med hovedvægt på forekomst af negative effekter.

Ikke-konditionelle effekter

Definitionseffekter er virkninger af kohærens søgende spørgsmålsforståelse. Effekterne beror på, at reception af et spørgsmål påvirker forståelsen af et eller flere efterfølgende spørgsmål: "Redefinition/clarification effects are carryover interpretation effects whereby prior questions change or create meaning for a following question." [Smith, i: Schwartz & Sudman, 1992].

De fleste spor af definitionseffekter er negative effekter knyttet til *faktuelle spørgsmål* og kombinationsspørgsmål. Blandt faktuelle spørgsmål, der udløser negative definitionseffekter, kan nævnes spørgsmålene om *politiske diskussioner* (spm. 66) og om deltagelse i *underskriftindsamlinger, politiske foreninger o.l.* (spm. 70). Effekterne skyldes, at spørgsmålene om folketingsvalg (spm. 64 og 69) danner en semantisk ramme, inden for hvilken efterfølgende spørgsmål forstås. Adskillige informanter forklarer, at de i den givne sammenhæng forstår *politik*, *underskriftindsamling* og *politisk forening* snævrere end de almindeligvis ville gøre. Følgende segmenter er illustrative:

Int.: Så kom (spm. 66).

Ifm.: Der sagde jeg ofte...

Int.: Nej, det gjorde du faktisk ikke.. Du sagde sjældent.. Kan det hænge sammen med det partipolitiske aspekt?

Ifm.: Ja.. det var nok den anden overvejelse..

Int.: Du har nu lavet en anden sammenhæng, og så vil du godt sige ofte.. Kan jeg forstå det sådan, at din normale forståelse af ordet politik er bredere end bare partipolitik?

Ifm.: Ja, meget bredere [ændret svar].

Int.: Så skulle du svare på (spm. 70A), og du svarede, at du havde skrevet under 2 gange. Var det 2 gange, du kunne huske, eller var det et slag på tasken?

Ifm.: Det var et slag på tasken.

Int.: Kunne det være 4?

Ifm.: Nu jeg tænker over det.. Det kunne det godt.

Int.: 8?

Ifm.: Nej, dog ikke, det er nok.. højst 5.

Int.: Og der er blandt dem ikke noget konkret, du tænker på? Du kan ikke huske en konkret situation?

Ifm.: Jo, hvis vi snakker underskriftindsamlinger helt generelt, så kunne det sagtens være 10.. Men hvis vi snakker... af en eller anden grund hang jeg stadig i politik... så jeg tænkte på opstillingslister..

Int.: Så hvis det ikke lige er det, det drejer sig om, så har du afgivet flere?

Ifm.: Ja, helt sikkert, alt fra iranske flygtninge til en eller anden sag.

Int.: Men det tænkte du ikke på i første omgang?

Ifm.: Næh.. [ændret svar].

Int.: Du svarede nej til (spm. 70C). Har du gjort det tidligere? Før 1. maj 90?

Ifm.: Ja, lige før.

Int.: Men du er sikker på, at det ikke var derefter?

Ifm.: Ja.. men her tænker jeg partipolitisk.. Jeg har ikke været i kontakt med et parti, mens jeg har læst.

Int.: Men du har haft kontakt med Kulturministeriet eller med noget kommunalt?

Ifm.: Jeg har kontaktet... Kan du lige gentage spørgsmålet?

Int.: (Spm. 70C).

Ifm.: Ja, så har jeg, det har jeg [ændret svar].

Int.: Så du har reelt set dette som noget partipolitisk?

Ifm.: Ja, det er rigtigt.

I forlængelse af overvejelserne om *politik*-begrebet kan nævnes spørgsmålet om deltagelse i *politiske møder* (spm. 65), der også udløser negative definitionseffekter. Også her danner spørgsmålet om folketingsvalg (spm. 64) en semantisk ramme, som bevirker negative definitionseffekter:

- Int.: Så skulle du svare på (spm. 65), og du sagde noget hen i retningen af 85. Hvad er et politisk møde for dig?
- Ifm.: I dette tilfælde var jeg dengang medlem af et politisk parti, hvor jeg så lejlighedsvis dukkede op, og det står i min erindring som cirka ti år siden, og det ene var et landsmøde, og det andet var nogen små, lokale møder.
- Int.: Men hvad er et møde om politik? Er der noget bestemt, der skal indgå, for at det kan kaldes et sådant?
- Ifm.: Det er noget med en, der står op og siger, at jeg kan ikke forstå, vi ikke får flere stemmer, end vi gør, og det skal der gøres noget ved.
- Int.: Det kan ikke have været et møde om narkopolitik eller socialpolitik? Eller misbrugsforebyggende politik?
- Ifm.: Joh, det kunne det jo egentlig godt. Jeg har sgu' da været til nogen konferencer omkring misbrug, hvor der har været narkopolitik så det fløjter om ørerne på en. Det opfatter jeg ikke som et politisk møde. Der kommer en socialminister og en sundhedsminister og siger deres uforgribelige mening om de ting, men det er ikke et politisk møde.
- Int.: Det er ikke et møde om politik?
- Ifm.: Jo det handler også om politik, men det er ikke et politisk møde.
- Int.: Men det var heller ikke det, vi spurgte om. Vi spurgte om, hvornår du sidst var til et møde om politik. Og det er lidt vigtigt for os, for det er et spørgsmål, der ofte stilles i nogen bestemte undersøgelser, så det er ret vigtigt for os at vide, hvor forskelligt folk opfatter det spørgsmål, så jeg vil tillade mig at bore lidt mere i, hvad et møde om politik er for dig.
- Ifm.: Det er typisk et partiforeningsmøde, hvor man behandler partipolitiske emner.
- Int.: Så det er næsten ensbetydende med partipolitik?
- Ifm.: Ja, jeg hørte det mere som et politisk møde, mere end som et møde om politik.
- Int.: Tror du altid, du vil forstå et møde om politik på den måde, eller hænger det sammen med spørgsmålet om folketingsvalg?
- Ifm.: Det er sgu' nok rigtigt, det sætter en markør i hovedet på mig det med valgene.. så bliver det partipolitik [muligt ændret svar].

Int.: Og ikke narko..politik?

Ifm.: Nej, jeg er medlem af Socialpolitisk Forening, og der har jeg godt nok ikke været til nogen møder, men hvis jeg havde været der, så ville jeg nok heller ikke anse det for et politisk møde.

Også kombinationsspørgsmålet om *karrieremuligheder i egen faggruppe* (spm. 15) udløser negative definitionseffekter. Effekterne skyldes receptioner af ét eller flere forudgående spørgsmål, som angår informantens nuværende arbejdssituation (spm. 10-14). I segmentet nedenfor forklarer informanten, at hun i forlængelse af spørgsmål 10-14 går ud fra, at spørgsmål 15 handler om karrieremuligheder i nuværende arbejdssituation:

Int.: Så kom (Spm. 15).

Ifm.: Der tænkte jeg på.. og nu kan jeg jo så godt høre, at det kan være endnu bredere, men jeg går ud fra, at du stiller spørgsmålet ud fra den kontekst, vi er i. Og du har lige spurgt om mit job, så jeg tænker ikke på psykologstanden som sådan, men på sådan én, der sidder i det job, jeg har, med den samme uddannelse.. Der kunne så være andre end mig, der havde den samme slags stilling.. Og der, hvor min tvivl opstod, det var, at man ikke kan avancere yderligere, når man er formidlingskonsulent, medmindre man vil være leder, og den forskel er meget lille, og derudover er der ikke mere. Når jeg så alligevel var i tvivl, så var det, fordi jeg tror da, at hvis jeg søger et chefjob i en kommune, så har jeg ret gode muligheder. Så der er advancementsmuligheder i den forstand, men det er en anden branche. Så at sige.. og det synes jeg er en uklarhed.. hvis jeg var ansat i et kommunalt hierarki, for der var det bare at tænke opad, men her skal jeg tænke ud..

Int.: Det, du er i tvivl om, er, om du skal tænke på karriere i den institution, du er i, eller om du skal tænke på faggruppen som alle dem, der er psykologer..

Ifm.: Nej, så langt tænkte jeg ikke. Det, jeg tænkte, var, at hvis man sidder som formidlingskonsulent med min uddannelse, hvad er der så af muligheder.

Fokus har ovenfor været på eksempler på negative definitionseffekter. Det er dog ikke altid, at den slags effekter er negative. Fx er der i tilknytning til spørgsmålet om, hvorvidt respondenter har gjort noget for at *opnå en bedre behandling* (spm. 47), afdækket spor af positive definitionseffekter. Flere informanter forstår spørgsmålet som omhandlende *sundhedsvæsenets* behandling, idet sundhedsvæsenet er i fokus i de forudgående spørgsmål. Følgende to segmenter er illustrative for positiv definitionseffekt:

Int.: Så kom (spm. 47). Hvordan opfatter du det spørgsmål? Der står jo egentlig ikke noget om sundhedsvæsenet i det...

Ifm.: Jeg opfatter det helt sikkert som gående på sundhedsvæsenet.

Int.: Og der har du ikke gjort noget, af den simple grund at du ikke har haft kontakt med det?

Ifm.: Ja.

Int.: Så kom (spm. 47). Hvordan opfattede du det? Jeg har noteret det som irrelevant.. Men du kunne jo have valgt at opfatte det sådan, at det handlede om at du havde gjort noget for at behandle dig selv bedre.. Men det handlede altså om sundhedsvæsenet for dig, og derfor var det irrelevant?

Ifm.: Ja.

Int.: For hvis jeg gentager.. (spm. 47).. så står der faktisk ikke noget om sundhedsvæsenet.. Men fordi det lige er det, vi har talt om, så hører du ordet sundhedsvæsen uden at det er der?

Ifm.: Ja, det er rigtigt. Det er sjovt nok.

Det formodes, at forskeren i ovennævnte spørgeforløb om sundhedsvæsenet har tilsigtet kohærens søgende reception. Hvis respondenter ikke forstår spørgsmål 47 i sammenhæng med forudgående spørgsmål om sundhedsvæsenet, men opfatter, at det er egen sundhedsindsats, der spørges om, bevirker fravær af definitionseffekt større måleproblemer. Hver fjerde informant oplyser i laboratorieinterviewet, at spørgsmålet for dem ikke angår sundhedsvæsenets behandling.

Mens definitionseffekter skyldes semantisk overførsel spørgsmål imellem, er *registereffekter* spørgsmålsinterne. Registereffekter, der

ofte er negative, skyldes et samspil mellem forståelse og vurdering af svarkategorier eller emnelister, som respondenter tilbydes [se fx: Dammen & de Bie, i: Schwartz & Sudman, 1992]. I spørgsmål, hvor respondenter skal vurdere forskellige emner, som præsenteres på en liste, kan reception af emner, som står øverst på listen, danne en semantisk ramme, som påvirker reception af efterfølgende emner [se fx: Krosnick & Alwin, 1987; Krosnick, i: Schwartz & Sudman, 1992].

Der er fundet spor af registereffekter i tilknytning både til faktuelle spørgsmål, kombinations- og holdningsspørgsmål. Da sporene især angår holdningsspørgsmål, fokuseres der kun på spørgsmål af dén type. De første spor er fra spørgsmålet om *opnåelse af høj social position* (spm. 60). Nogle informanter vurderer egenskaber til opnåelse af høj social position parvist. *Begavelse* og *uddannelse* forudsætter gensidigt hinanden, *forældres sociale position* og *gode forbindelser* er aspekter af samme anliggende, og *gode albuer* samt *flid og arbejdssomhed* er den usympatiske versus den sympatiske side af personligt initiativ. Andre informanter forklarer, at de vurderer nogle af de listede egenskaber som mindre vigtige, da andre allerede vurderede egenskaber kan kompensere for dem. Følgende to segmenter illustrerer, at informanternes forståelse af egenskaberne er listerelative:

Int.: (Spm. 60). Så skulle du vurdere begreberne på listen og sige, om de var meget, noget eller ikke særlig vigtige. Da du skulle svare på det med gode albuer..

Ifm.: Ja, det er noget, der irriterer mig, og som jeg er bange for spiller en rolle på store arbejdspladser..

Int.: Så når du var i tvivl, så var det, fordi du først tænkte, at du ikke kunne lide det, men ved nærmere eftertanke mente, det var vigtigt nogen steder?

Ifm.: Jamen, jeg kan da bestemt ikke lide det.. men jeg er da bange for at det spiller en rolle.. men begavelse og uddannelse spiller helt sikkert en rolle, og ens forældres sociale position tror jeg desværre også spiller en ret stor rolle.. fordi jeg tror et barn af forældre, der har haft det godt, går lettere gennem livet end et barn, der har haft det knap så godt.

- Int.: Så forældrenes sociale position kunne du måske også have vurderet som meget vigtigt?
- Ifm.: Jeg tror, det har en værdi.. men om det er meget vigtigt.. det ved jeg ikke rigtigt..
- Int.: Du sagde noget vigtigt..
- Ifm.: Ja, jeg tror, det giver en indgangsvinkel til det voksne liv, som gør, at man lettere klarer nogen hurdler..
- Int.: Men noget vigtigt.. svarer du det, fordi du mener, at uddannelse og begavelse er vigtigere?
- Ifm.: Det mener jeg afgjort. Flid og arbejdsomhed selvfølgelig også..
- Int.: Jeg må lige komme tilbage til det med forældrenes sociale position.. Hvis jeg nu havde spurgt dig om det først, tror du så, at du ville have sagt, at det var meget vigtigt? Eller mener du helt generelt, at det er noget vigtigt? Siger du, at det kun er noget vigtigt, fordi du sammenligner det med uddannelse og begavelse, som også er på listen, eller synes du bare, at det kun er noget vigtigt..?
- Ifm.: Nej, hvis ikke jeg havde set de andre forslag her, så ville jeg have ment, at det var vigtigt [muligt ændret svar].
- Int.: Så du har lidt vurderet dem i forhold til hinanden og ikke én ad gangen?
- Ifm.: Ja, det tror jeg.
- Int.: (Spm. 60). Tænkte du, at der måske var andre forhold, der er vigtige, som vi ikke havde med? Selvtillid eller samarbejdsevne eller sådan noget?
- Ifm.: Ja, utroligt vigtigt, det mangler helt klart.
- Int.: Tror du, du ville have vurderet anderledes, hvis de havde stået der?
- Ifm.: Jo, det kan godt være, jeg ville have nedvurderet flid og arbejdsomhed frem for det andet. Det ville jeg nok [muligt ændret svar].

Tilsvarende registereffekter er afdækket i tilknytning til spørgsmålet om *egenskaber, som børn kan opmuntres til at lære* (spm. 63). Til spørgsmålet er knyttet et svarkort med otte egenskaber, hvoraf der skal udpeges tre. Registereffekterne er symptomer på, at informanterne ikke vurderer de enkelte egenskaber separat, men peger på

egenskaber, der er overbegreber. I følgende segment giver informanten udtryk for at have ræsonneret sig frem til, hvordan hun fik mest ud af valget af egenskaber:

Int.: Så kommer (spm. 63). Kan du prøve at vælge igen og prøve at tænke højt, hvordan du vurderer dem i forhold til hinanden?

Ifm.: Mmmm.. jahh.. Jeg tror, jeg vil tage dem fra en ende af. Den her syntes jeg ikke havde nogen værdi i sig selv. Og jeg tror, jeg sagde ansvarsfølelse, fordi jeg mente ansvarsfølelse kan man kun have med en vis grad af selvstændighed.

Int.: Det vil sige, du har ikke vurderet dem én ad gangen, men set på hvilke der inkluderede de andre.

Ifm.: Joh.. jeg tror, jeg vidste, jeg skulle svare på tre, og så har jeg lige skimmet dem, og så prøvet at..... se hvilke nogen, der udtrykte mest. Fx synes jeg, at tolerance og hensyntagen til andre havde noget med hinanden at gøre ligesom ansvarsfølelse og selvstændighed. Og der syntes jeg, at tolerance dækkede bedst, og at fantasi var vigtigt, det kunne godt stå alene.. og ansvarsfølelse tog jeg, fordi jeg syntes, det var vigtigt. Man kan ikke sige, jeg valgte logisk. Jeg prøvede på at komme lidt rundt.

Int.: Så det hang meget sammen.

Ifm.: Ja.

Int.: Du holder fast i de tre som de vigtigste?

Ifm.: Ja, det gør jeg.

Egenskaberne *lydighed*, *sparsommelighed* og *velopdragen optræden* har tilslutning blandt meget få informanter. At disse egenskaber ikke er velsete kan bero på, at de ikke harmonerer med moderne pædagogiske principper, men det kan også skyldes, at de ikke er potentielle overbegreber for andre egenskaber. *Selvstændighed* og *ansvarsfølelse* er de to mest populære egenskaber, hvorefter følger *tolerance* og *hensyntagen til andre*. De to sidste egenskabers popularitet til trods vælger næsten ingen informanter begge egenskaber, og mange begrundes deres valg med, at den ene er indeholdt i den anden. Et semantisk optimerende svarvalg resulterer i, at visse egenskaber fravælges, ikke på grund af negativ vurdering, men fordi de er inkluderet i andre egenskaber. At nogle informanter ræsonnerer på den måde, fremgår af følgende segment:

Ifm.: Jeg må kun tage tre?
 Int.: Kun tre.
 Ifm.: Det er tarveligt.. det skal.. være selvstændighed og ansvarsfø-
 lelse.. og.. Hvorfor kun tre?
 Int.: Det ved jeg ikke..
 Ifm.: Jamen de skal også have tolerance og hensyntagen til andre..
 og fantasi..
 Int.: Hvis du absolut kun må vælge tre?
 Ifm.: Så sletter jeg selvstændighed, for det kommer med ansvarsfø-
 lelse, så det og så tolerancen.. og er de det, så tager de hensyn
 til andre.. så skal de have fantasi..

Endnu en type af registereffekt skal omtales. Krosnick & Alwin [1987] anfører, at “.. when items are presented visually on “show cards”, primacy effects are to be expected.” Den slags *primacy effects* beror på, at respondenter ved fremvisning af svarkort vælger først præsente-
 rede emner, som synes rimelige. Hvis alle emner på svarkortet synes rimelige, foretrækker respondenter ofte emner, som står øverst på li-
 sterne [se: Krosnick, i: Schwartz & Sudman, 1992]. Da først-effekter blandt andet kan skyldes korttidshukommelsesproblemer og kognitiv
 magelighed [se fx: Olsen, 1995], er denne registereffekt ikke altid af ikke-konditionel beskaffenhed. Den falder derfor uden for sondrin-
 gen mellem ikke-konditionelle og konditionelle konteksteffekter.

Der er ikke ved kodningen registreret sikre spor af først-effekter. Eftersom sådanne effekter ikke nødvendigvis efterlader spor, betyder det ikke, at først-effekter ikke forekommer. Enkelte tendenser i de
 udskrevne interview peger på mulig forekomst af først-effekter. Ét eksempel: Ved informanternes besvarelse af spørgsmålet om *egenska-
 ber, som børn kan opmuntres til at lære* (spm. 63), er den førstnævnte
 egenskab *selvstændighed* valgt af flest informanter. Som tidligere påvist er der informanter, som forstår listede egenskaber som ten-
 dentielt synonyme. Hvis informanten tildeler listens første emne størst opmærksomhed, kan efterfølgende kvasi-synonyme egenska-
 ber vælges fra. At informanterne oftest som første egenskab vælger den, der står øverst, underbygger selvsagt ikke tilstedeværelse af
 først-effekter. Derimod sandsynliggør analysen, at de nødvendige betingelser for denne type af registereffekt er til stede.

Til sidst skal yderligere en type af registereffekt strejfs: Ligesom respondenter vurdering af forskellige emner kan afhænge af det svarkort, på hvilket emnerne præsenteres, kan respondenter svarvalg også bero på tilbudte svarkategorier. Hvis en respondent ikke opfatter de til et spørgsmål hørende kategorier som adækvate, kan pågældende undlade at besvare spørgsmålet. I surveyfasen gør flere informanter opmærksom på, at de finder tilbudte svarkategorier for restriktive og undlader at svare. I de efterfølgende laboratorieinterview er der tillige informanter, som giver udtryk for, at de finder nogle svarkategorier utilstrækkelige. De ville have svaret på en anden måde, hvis de var blevet tilbudt medierende kategorier, fx mellem *ja* og *nej*, mellem *ret lille* og *ret stor* og mellem *sjældent* og *ofte*.

Konditionelle effekter

Fokuseringseffekter beror som nævnt på, at just genskabte informationer om aspekter af et efterfølgende spørgsmåls emne er lettere tilgængelige end andre informationer [Smith, i: Schwartz & Sudman, 1992; se også: Schumann & Presser, 1981]. Nogle forskere fremhæver, at fokuseringseffekt oftest forekommer, når et generelt spørgsmål stilles umiddelbart efter specifikke spørgsmål om aspekter af det generelle spørgsmål. Fokuseringseffekter fremkalder ofte måleproblemer, idet respondenter ikke overvejer andre aspekter af det generelle spørgsmål end dem, hvormed information netop er rekonstrueret.

Der er kun spor af udløste fokuseringseffekter i tilknytning til holdningsspørgsmål. De fleste spor knytter sig til tre spørgsmål om holdninger til *frivilligt arbejde* (spm. 40A-C). Spørene beror på, at spørgsmålene besvares med udgangspunkt i det frivillige arbejde, som informanten netop har rekonstrueret informationer om (spm. 39):

Int.: Så kom (spm. 39), og du sagde, at du havde trænet nogen i en idrætssklub. Har du før tænkt over, at det var frivilligt arbejde?

Ifm.: Ja, hele tiden, for jeg vidste godt, at man ikke fik noget for det, så det var helt og aldeles frivilligt..

Int.: Så du synes, det er noget af det, jeg spørger om?

Ifm.: Ja.

Int.: Da jeg så spurgte om alle de andre ting, tænkte du så også på, om du måske havde lavet noget på en skole, du har gået på, siddet i elevrådet eller et eller andet?

Ifm.: Slet ikke.

Int.: Det synes du ikke er frivilligt arbejde?

Ifm.: Næh, dem der var i elevrådet dengang, det var noget de på det nærmeste blev tvunget til.

Int.: Så du synes ikke at spørgsmålet handler om sådan noget?

Ifm.: Nej.

Int.: Så kom (spm. 40A). Tænkte du på noget bestemt, da du svarede?

Ifm.: Jeg tænkte bare på, at det er utroligt sundt, for jeg kan kun huske, at det har været godt for mig at gøre de ting, og det mener jeg ikke, det offentlige kan gøre.. i sådan en idrætsklub. Det er et sted, hvor man er sammen og gør nogen ting for at hjælpe hinanden. Det var mere det, jeg tænkte på.

Int.: Du tænkte ikke på andre ting, pengeindsamlinger eller sådan noget?

Ifm.: Nej.

Int.: (Spm. 40B). Er det, noget du har tænkt over før?

Ifm.: Nej, ikke før efter jeg er blevet ældre, der har jeg tænkt over, hvor godt det var, at man gjorde sådan nogen ting dengang.

Int.: Det var mere, om du har tænkt over det, før jeg dukkede op og spurgte dig, men det har du?

Ifm.: Ja.

Int.: Og du har tænkt, at der var du enig?

Ifm.: Ja.

Int.: (Spm. 40C). I den påstand, tænker du der på nogen bestemte frivillige organisationer, eller mere på det, du selv har lavet?

Ifm.: Jeg tænker mest på det, jeg selv har lavet.. Jeg ved godt, at jeg skal uddybe det, men.. prøv lige at gentage spørgsmålet?

Int.: (Spm. 40C).

Ifm.: Det, jeg tænkte ved det, det var, at i min idrætsklub... mange gange hvis det er, at man skal have det offentlige til at hjælpe, så skal der ofte også være penge med i det, og så kan det godt være svært at gøre nogen ting, fordi man først skal vide om pengene er der i baghånden, det var derhen af, jeg tænkte..

Int.: Er det her et af de spørgsmål, hvor du muligvis lige så godt kunne have sagt, at det havde du egentlig ikke nogen mening om?

Ifm.: Ja, for det er et meget svært spørgsmål, sådan.. det er langt og besværligt.

Int.: Du sagde, du var enig, men hvis jeg nu havde tilbudt dig et ved ikke, havde du så sagt det?

Ifm.: Det ville jeg nok [ændret svar].

Stimulerings effekter er konditionelle effekter, som beror på, at rekonstruerede informationer om et givet emne stimulerer efterfølgende rekonstruktion angående samme eller relaterede emner. Stimulerings effekter kan være positive, men synes også at kunne fremkalde overrapportering [se fx: Smith, i: Schwartz & Sudman; 1992; Hippler et al., 1987]. Der er fundet spor af udløste stimulerings effekter i tilknytning til ét spørgsmål, nemlig spørgsmålet om *antal skoler* (spm. 22). Det drejer sig om eksempler på positive effekter, idet informanterne støtter sig til netop rekonstruerede informationer om opvækstforhold (spm. 19-21). Det kan dog ikke heraf sluttes, at stimulerings effekter er sjældent forekommende i danske surveyundersøgelser, da effekterne formodentlig ofte er stumme. Segmentet nedenfor røber, at informanten ved besvarelse af spørgsmål 22 støtter sig til informationer, som er afgivet ved besvarelsen af tidligere spørgsmål:

Int.: Så kom (spm. 19), og da sagde du, at du boede sammen med begge dine forældre under hele din opvækst. Var der slet ikke nogen afbrydelser, sådan at du boede alene med din mor, fx?

Ifm.: Nej aldrig. Mine forældre har altid boet sammen. Jeg har boet for mig selv, da jeg gik i 1.g, men der tog jeg hjem i weekenderne, fordi vi havde ikke gymnasie i den lille landsby.

Int.: Sådan som jeg forstod det, så var du fraflyttet for en kortere periode, og så vendte du tilbage igen?

Ifm.: Nej, det var jo min fars job, der blev flyttet fra den lille by og til en større by. Og så havde jeg et år, hvor jeg ikke kunne få læreplads fra 48 til 49.. der tog jeg til England i det år, og så kom jeg hjem igen i 49, så fik jeg læreplads i den by, hvor mine forældre boede, så boede jeg hos dem i den periode,

for 2½ år. Så det var med afbrydelser, men det var sådan helt naturligt.

Int.: Hvis du lige finder (spm. 21) frem [svarkort], så svarede du, at du under det meste af din opvækst havde boet i mindre byer. Hvad var det for en by?

Ifm.: Det var [bynavn] i Sønderjylland fra 35 til 45.. 10 år.

Int.: Så det var det meste af opvæksten, du boede der, men du boede også andre steder, mens du var barn?

Ifm.: Ja, jeg er født i [bynavn]. Der boede jeg fra 29 til 35, men den længste periode var der.

Int.: (Spm. 22). Du svarede meget hurtigt, du rettede dig selv, da du skulle fortælle, hvor mange skoler du havde gået på. Men du nåede meget hurtigt frem til, at det var tre forskellige. Prøv at fortælle, hvad det var for nogen?

Ifm.: Ja, jeg gik jo i [skoles navn]. Der endte jeg med præliminær-eksamen, så skulle jeg i gymnasiet. Der var min far stadig i [bynavn]. Så kom jeg til [bynavn] i 1.g i 1945 og var der til 46, og der boede jeg hos en familie dernede og var hjemme i weekender og ferier. Så blev min far flyttet fra [bynavn] til [bynavn]. Og derfor flyttede jeg derfra, og gik fra 2. og 3.g der.

Ved kodningen har det ikke i alle tilfælde været muligt at adskille spor af fokuserings- og stimulerings effekter. Afdækkede spor af *kombinerede fokuserings- og stimulerings effekter* knytter sig til ét holdnings- og ét kombinationsspørgsmål: spørgsmålet om *tilfredshed med sundhedsvæsenet* (spm. 46) og om *generel helbredstilstand* (spm. 52). Alle segmenter er symptomer på positive konteksteffekter. Sporene i tilknytning til spørgsmål 46 beror på overførsel af informationer om faktisk kontakt med læge, tandlæge eller hospital (spm. 44-45), fx i følgende segment:

Int.: Så kom (spm. 46), og du svarede delvis tilfreds. Hvorfor lige det? Hvorfor ikke meget eller lidt midt imellem?

Ifm.: Egentlig kunne jeg godt have sagt meget tilfreds, men der har været et par situationer, hvor jeg har været meget utilfreds. Hvor jeg har fået divergerende udsagn, og det foruroliger mig utrolig meget, fra højkompente mennesker, to overlæger blandt andet.

Int.: Så i almindelighed er du meget tilfreds, men på grund af nogen bestemte begivenheder, så giver du en noget lavere karakter.

Ifm.: Ja, for faktisk har jeg været meget tilfreds, men det, jeg nævnte, har foruroliget mig meget.

Int.: Nu spurgte jeg dig før, om du havde gjort dig tanker om frivilligt arbejde, og på samme måde vil jeg her godt vide, om dette er noget, du har overvejet før, jeg kom her og stillede spørgsmålet? Er det nemt for dig at finde svar, fordi du har været i situationer, hvor du ikke kunne undgå at måtte tage stilling?

Ifm.: Lige nøjagtig, jeg har jo været meget alene, vil jeg sige, og har selv måttet tage stilling til mange af de ting, fordi der har været indlæggelser i København, og har været væk fra mit nærmiljø, og det har så gjort, at jeg i dag er bedre til at udtrykke, at jeg er mindre tilfreds, for de situationer er forekommet for ganske nylig.. Jeg har et bedre sammenligningsgrundlag, og nogen oplevelser jeg kan gå ud fra.

Spørgsmålet om informantens *generelle helbredstilstand* stilles umiddelbart efter spørgsmål om kontakt med tandlæge, læge og sygehus samt om friskhed, stress og humør. De positive effekter i spørgeforløbet (spm. 44-52) beror på, at informanter ved besvarelse af spørgsmål 52 støtter sig til netop rekonstruerede informationer om det generelle spørgsmåls emne:

Int.: Til sidst kom (spm. 52).

Ifm.: Jah.. den er..

Int.: Hvad er ens helbredstilstand? Hvad for ting tager du udgangspunkt i, når du vurderer den?

Ifm.: Der tager jeg udgangspunkt i, hvordan jeg har haft det i den sidste lange periode. Og der lændede jeg mig meget op ad det spørgsmål om, hvor mange gange jeg havde været til lægen, og så tænkte jeg: Det var én gang, og at det var, fordi jeg blev.. Meget morsomt.. lidt for hurtigt forkølet, når jeg var stresset.. og det vil så sige, at jeg sådan har haft det meget godt, men ikke helt oppe på toppen.

Int.: Tænker du på dit psykiske velbefindende, når du svarer på de spørgsmål? Eller er det så noget, du synes, du har svaret på, og så ser du bort fra det og ser på din fysiske tilstand?

Ifm.: Nej.. mit psykiske velbefindende er ligesom en kategori, der hedder, at det kan jeg selv.. øhhh.. altså, det har jeg selv kontrol over. Og hvis jeg ikke har et psykisk velbefindende, så kan det lade sig gøre, at jeg får det bedre, at jeg har nogen regler med, at jeg tager nogen ting fra. Så det går mest på det fysiske. Ikke så meget på det psykiske.

I begge spørgeforløb med spor af positive fokuserings/stimulerings-effekter er der særlige relationer mellem spørgsmålene. Relationen består i, at de specifikke spørgsmål, hvorfra der er overført information, under ét synes at dække samtlige aspekter af det efterfølgende mere generelle spørgsmåls emne. Fokusering på disse aspekter kan ikke per se føre til måleproblemer.

Også *fokuserings- og konsistenseffekter* er vanskelige at adskille analytisk. Hvor fokuseringseffekter beror på, at netop genskabte informationer har forrang, skyldes konsistenseffekter respondentens modsigelsesfrie svarbestræbelse: "It is, however, often difficult to determine whether responses involve conscious logical constraint [...] or patterns of cognition." [Smith, i: Schwartz & Sudman, 1992; se også: Schumann & Presser, 1981]. Spor af udløste kombinerede fokuserings- og konsistenseffekter knytter sig til tre faktuelle spørgsmål og ét kombinationsspørgsmål. Ved besvarelse af spørgsmålet om hyppigheden af *kontakter med venner* inden for den sidste måned (spm. 30D) er der afdækket kognitiv overførsel i form af negativ effekt:

Int.: Du svarede så, at du havde været sammen med venner hver dag i den sidste måned? (spm. 30D). Du fik i hvert fald mig til at skrive 30. Har der slet ikke været nogen dage..?

Ifm.: Jo.

Int.: Hvordan nåede du så frem til de 30?

Ifm.: Jamn.. der blander jeg måske telefonsamtaler ind i det. Det er også svært med en gruppe, fordi, det.. det er.. når man kommer hjem og har været sammen med dem i 8 timer og så

taler i telefon med dem en time, så føler man virkelig, man har været sammen med venner. Jeg mærker jo tydeligt, når jeg bor alene.. altså mit sociale behov, det skal dækkes hver dag, så på den måde har jeg behov for at se nogen hver dag.

Int.: Men du svarede jo på (spm. 29D), at du ser dem dagligt. Og så driller jeg dig lidt og spørger om den sidste måned. Kan det tænkes, at du svarer 30, fordi du lige har svaret dagligt? Kan det være, at der er den sammenhæng, at du synes, at når du lige har fortalt mig, at du ser dem dagligt, så bliver du nødt til at svare 30? Men at det sande svar lige så godt kunne være 25?

Ifm.: Ja, eller 20, ja [ændret svar]. Jo, der ligger lidt et "bordet fanger".

Int.: Nu vil jeg jo nødig lede dig, for det er jo mig, der skal lære noget af din måde at tænke på, men kan du huske, om du brugte den oplysning, du havde givet mig, om at du dagligt normalt var sammen med venner? Havde du den i hovedet, da du endte med at sige 30?

Ifm.: Jamen det havde jeg, for jeg.. jeg tænkte ikke over, er der nu nogen dage om ugen, vi ses. Jeg ledte slet ikke i min hukommelse efter dagene. Det er også den der pressede situation... så jeg svarede bare hurtigt.

Ved besvarelse af spørgsmålet om *betydningen af regeringens politik for respondentens økonomiske situation* (spm. 59) er der fundet spor af, at nogle informanter besvarer spørgsmålet fokuserende på netop afgivne informationer om *faktiske ændringer i den økonomiske situation* (spm. 58) og dermed afstemmer afgivne informationer. En sådan modsigelsesfri bestræbelse gør ikke altid besvarelser rigtigere. Der er tillige eksempler på, at informanter i surveyfasen ændrer deres svar på et forudgående spørgsmål (spm. 58) for at tilpasse det til svaret på det efterfølgende (spm. 59):

Int.: (Spm. 58).

Ifm.: Nogenlunde det samme..

Int.: (Spm. 59).

Ifm.: Det er lidt.. forkert det, jeg svarede før, for det er langt mere vanskeligt at drive landbrug nu, end det var bare sidste år [ændret svar].

Int.: Så reelt er den blevet noget dårligere?

Ifm.: Ja.

Int.: Hvad så med (spm. 59)?

Ifm.: Jamen det er vel mere EU. Jeg ved ikke, om det så meget er regeringen.. men det er også lidt regeringens måde at tolke de der direktiver. Det er specielt for landbruget.

Int.: Så der har været en svagt negativ virkning?

Ifm.: Ja, det har der.

Kombinationseffekter

Som allerede analysen af registereffekter har anskueliggjort, er sondringen mellem ikke-konditionelle og konditionelle effekter vanskelig at opretholde i praksis. Det kan skyldes mangler ved de gennemførte interview, men beror snarere på de facto sammenfletninger af konteksteffekter. Således er op imod halvdelen af segmenterne symptomer på tværgående konteksteffekter. Det drejer sig om kombinerede fokuserings- og definitionseffekter samt om redundans- og subtraktionseffekter, hvoraf især den første kombinationseffekt er ofte forekommende.

Der er fundet spor af *kombinerede fokuserings- og definitionseffekter* i tilknytning til faktuelle spørgsmål, kombinations- og holdnings-spørgsmål, men navnlig til holdningsspørgsmål. Ved besvarelse af spørgsmålet om *ligestilling* (spm. 62) er der fundet spor af semantisk-kognitiv overførsel fra spørgsmålet om, hvorvidt en *mandlig eller kvindelig chef* foretrækkes (spm. 61). Overførslerne bevirker, at ligestillingsspørgsmålet besvares med afsæt i ligestilling på arbejdsmarkedet. Det kan ikke afgøres, om effekten skyldes, at *ligestilling* forstås arbejdsmarkedsmæssigt alene grundet konteksten, eller om den skyldes fokusering på netop rekonstruerede informationer om forhold på arbejdsmarkedet. Følgende segment illustrerer et muligt konglomerat af fokuserings- og definitionseffekt:

Int.: Da du skulle svare på (spm. 62), hvad forstod du da ved ligestilling?

Ifm.: Der forstod jeg bestemte ting. Ligeløn.. øhh.. antallet af kvinder og mænd i de samme jobs..

Int.: De to eksempler, du nævner, handler om arbejdslivet. Det vil sige, at du ikke havde ligestilling i civilsamfundet, i familie osv. i tankerne, da du svarede på det?

Ifm.: Nej, og det var, fordi jeg lige kom fra at tænke på arbejde, jeg var meget i arbejdstankegangen.

Et andet spørgeforløb skal nævnes som eksempel på kombination af fokuserings- og definitionseffekt. I et spørgsmål skal informanterne tage stilling til, om *skatterne er for høje* (spm. 74F). Påstanden om skatternes niveau følger efter andre påstande, fx om ventelister i sundhedsvæsenet, folkepension, kulturstøtte, børnepasning og offentlig transport (spm. 74A-E). Der er fundet symptomer på, at nogle informanter kun tager stilling til, om der skal skæres i sådanne personlige offentlige *ydelser*, som er i fokus i de forudgående spørgsmål. Informanterne overvejer ikke, hvorvidt andre offentlige *udgifter* (fx militærudgifter, landbrugsstøtte og ulandsbistand) skal ændres. Som det fremgår af følgende segmenter, er resultatet ofte negativ konteksteffekt:

Int.: (Spm. 74F).

Ifm.: Ja, men altså, der er jeg altså også helt uenig.. det kommer jo an på, hvor man sparer henne, for hvis det handler om sundhedsvæsenet, så mener jeg ikke, man skal spare.. Der mener jeg, at det viser tilbage til (spm. 74A).. men hvis det er, at man udbygger og så lige pludselig sparer, så nytter det jo ikke noget, for så er listerne der igen..

Int.: Så når du svarer på det her, hvad tænker du så på som det offentlige?

Ifm.: Det mest nærliggende offentlige for mig er sundhedsvæsenet.

Int.: Altså de ting, vi lige har talt om.. Tænker du også på militær og motorveje?

Ifm.: Det må de for min skyld spare på, så meget de vil. For min skyld kan de fjerne alle motorveje i landet..

Int.: Men var det noget du tænkte på?

Ifm.: Nej, jeg tænkte på sundhedsvæsenet og børnepasning.

Int.: Tror du, det er, fordi det er noget, vi lige har talt om? Ville du have svaret anderledes, hvis vi havde snakket om motorveje?

Ifm.: Hvis du havde spurgt mig om det.. så havde jeg svaret, at der skulle spares.. så havde det været omvendt.. [ændret svar].

Int.: (Spm. 74F). Hvad foreslår jeg her?
 Ifm.: At skatten skal skæres ned..
 Ifm.: Der skal skæres ned på det offentlige.. Hvad er det, du ikke vil have skal skæres ned?
 Ifm.: Sundhedsvæsenet, børneinstitutioner..
 Int.: Tænker du på det her, fordi vi lige har talt om det? Hvad med ting som militæret, politiet, motorveje, broer og så videre?
 Ifm.: Det kan da godt være, det er, fordi vi lige har talt om det. Jeg er dybt modstander af militæret og er forarget over, at mine penge bruges til det.

Den sidste konteksteffekt, som er afdækket ved kodningen, er *kombineret redundans- og subtraktionseffekt*. Redundanseffekt er en forståelseffekt beslægtet med definitionseffekt. Effekten beror på, at respondenter ekskluderer visse aspekter af et spørgsmåls emneområde, hvis disse aspekter er behandlet i forudgående spørgsmål [se fx: Smith, i: Schwartz & Sudman, 1992]. Subtraktionseffekt skyldes således, at respondenter ikke ønsker at gentage sig selv. Det har ikke under kodningen været muligt at adskille de to nævnte effekttyper. I udenlandsk grundforskning er sondringen også ofte diffus: "A subtraction can be conceptualized as a purely cognitive process, or a redefinition of what the general [...] item is about [Schuman & Presser, 1981]. De to effekttyper har imidlertid samme konsekvens: At spørgsmålsrelevante informationer udelades ved besvarelse af spørgsmål, hvis aspekter af spørgsmålenes emner er behandlet tidligere i interviewforløbet.

Der er spor af kombinerede redundans- og subtraktionseffekter i tilknytning både til faktuelle spørgsmål, kombinations- og holdningsspørgsmål, men navnlig til faktuelle spørgsmål og holdningsspørgsmål. Der er fx fundet symptomer på kombineret redundans/subtraktionseffekt i forbindelse med spørgsmålet om *erhvervssituationer siden afsluttet skolegang* (spm. 9). Spørgsmålet følger umiddelbart efter spørgsmål om erhvervsuddannelse (spm. 7-8). De afdækkede effekter beror på, at informanterne enten opfatter, at tidsforløbet under erhvervsuddannelse er et færdigdebatteret emne (redundans), eller at informanterne undlader at gentage oplysninger om den uddannelse, som de netop har rekonstrueret informationer om (subtraktion):

Int.: (Spm. 9). Da du svarede i første omgang, der sagde du, at du ikke havde været under uddannelse?

Ifm.: Der har jeg svaret galt. Jeg troede, det handlede om tiden efter afsluttet erhvervsuddannelse, så det var galt.

Int.: Hænger det sammen med, at vi lige har talt om den uddannelse, at du så har tænkt, at det var efter den..

Ifm.: Ja.

Int.: Okay, hvis du så skal svare nu.. hvor lang tid har du så været under uddannelse, siden du afsluttede din skoleuddannelse?

Ifm.: Jah.. det var så fra 68 til 82.. det er.. 13½ [ændret svar].

Int.: (Spm. 9). Hvad har du taget med der?

Ifm.: Det jeg går og laver nu, og så de fag jeg har gået og taget i årenes løb..

Int.: Har du taget din sygehjælperuddannelse med?

Ifm.: Nej.. kun de sidste.. det er rigtigt..

Int.: Tror du, det er, fordi vi lige har talt om den uddannelse, at du måske tænkte, at nu var vi ved tiden efter?

Ifm.: At vi var videre, ja.

Int.: Men hvis den skal med, hvor mange år er det så?

Ifm.: Den tog ét år, så det var 3 år, men så har jeg stadig gået og taget nogen fag.. [ændret svar].

Endnu et eksempel på kombineret redundans/subtraktion i tilknytning til faktuelle spørgsmål skal nævnes. I forbindelse med spørgsmålet om *forenings-, klubaktiviteter o.l.* (spm. 38) er der informanter, der forstår spørgsmålet som en uddybelse af det tidligere spørgsmål om *faste fritidsinteresser* (spm. 37). Andre informanter vælger derimod at ekskludere netop specificerede fritidsinteresser. Konsekvensen er negativ konteksteffekt:

Int.: Så kom (spm. 38), og du svarede én gang om måneden. Hvad er det for ting, du tager med der, når du siger én gang om måneden?

Ifm.: Det er [foreningsnavn], og der er et fast møde én gang om måneden, så p.t. er det for mig kun én gang om måneden, men fra og med juni kommer jeg ind i bestyrelsen igen, og det indebærer så et ekstra møde om måneden. Så det er to pr.

måned fra og med juni. Og så er der også det der politiske, du spurgte om, det er jo så altså også to møder årligt.

Int.: Men du sagde også noget om en bridgeklub? Er det talt med her?

Ifm.: Det kommer an på, hvor meget der står.. jeg kan ikke huske..

Int.: Du sagde, at du spillede bridge en gang om ugen..

Ifm.: Jamen har jeg ikke også svaret det i det foregående?

Int.: Jo..

Ifm.: Om jeg går ud til noget?

Int.: Men i det her spørgsmål har du så trukket det fra. Det ville du så ikke nævne en gang til..

Ifm.: Nej, det har jeg ikke gentaget.. men jeg går til bridge en gang om ugen.. og i en privat klub to gange månedligt.

Int.: Det vil sige, at en eller flere gange om ugen er passende?

Ifm.: Jhhh..

Int.: Når du ikke svarede på det med kortklubben, så var det, fordi du syntes, at det havde vi snakket om?

Ifm.: Ja.

Endelig er der afdækket symptomer på konglomerater af redundans- og subtraktionseffekter ved besvarelse af holdningsspørgsmål om motiver bag *stemmeafgivelse ved folketingsvalg* (spm. 69A-C). Spørgsmål 69B om hensynet til *samfundsøkonomien* følger efter et spørgsmål om hensynet til en *retfærdig fordeling* (spm. 69A). De afdækkede effekter beror på, at informanterne enten opfatter, at hensynet til samfundsøkonomien er uddebatteret (redundans), eller at informanterne undlader at gentage holdninger hertil (subtraktion):

Int.: Så kom (spm. 69A).. Hvad forstår du ved det?

Ifm.: Jeg forstår.. at alle er lige.. (ler).. Det handler om lighed.. Der skal ikke være nogen, der lukrerer på andre, udbytter andre.

Int.: (Spm. 69B).. Hvad er det for noget?

Ifm.: Det er den der præken, vi altid hører, at hvis vi ikke går med til dit og dat.. så vores betalingsbalancen.. og alt det der, og der er jeg altså fuldstændig ligeglad.

Int.: Kunne du så ikke sige ingen betydning?

Ifm.: Nej, for selvfølgelig har det da en betydning. Vi skal da ikke gå bankerot.. at vi har solgt os en gang til Europa.. Men altså, selvfølgelig skal vi ikke sætte os i den slags situationer.. der er

jo mange måder at gøre det på.. Det er noget med hvad for en politik, man står for.. Aktuelt kan man se, at nordmænd og svenskere fik at vide, at hvis de stemte nej, så gik det ad helvede til.. Dem, der stemte ja, de gik ad helvede til, og dem, der stemte nej, har det skidegodt..

Int.: Samfundsøkonomi det er altså den danske økonomi i forhold til andre landes økonomi? Det handler ikke om fordelingen i samfundet?

Ifm.: Nej, det gjorde jeg så ikke..

Int.: Tror du, det er på grund af, at vi lige har talt om det?

Ifm.: Ja, det var jeg ovre.. Jeg troede simpelthen, du mente betalingsbalancen og så videre..

Int.: Så samfundsøkonomi er for dig simpelthen Danmark i forhold til andre?

Ifm.: Ja, for det andet er fordelingspolitik..

Konteksteffekters bestemmende parametre

Med ovenstående er identifikationen af konteksteffekter tilendebragt. Med én undtagelse er der fundet spor af alle de nævnte konteksteffekter. Det er påpeget, at effekterne kan være såvel positive som negative, og analysen underbygger, at negative effekter er ofte forekommende. Heraf kan dog ikke slutes, at positive konteksteffekter er sjældne i danske surveyundersøgelser. Det er også empirisk underbygget, at konteksteffekter enten knytter sig til spørgeforløb eller til enkeltspørgsmål (registereffekt), og at effektudløsende spørgsmål almindeligvis er emne- eller tidsmæssigt overordnet spørgsmål, hvorfra den semantisk-kognitive overførsel hidhører. Endelig er det underbygget, at navnlig holdningsspørgsmål er kontekstsensitive. Hypotesen er således ikke falsificeret.

I dette afsnit er sigtet *forståelse* af de således identificerede konteksteffekter. Når analyserne i dette kapitel sammenholdes med den teoretiske forforståelse og med andre analyser i denne del af afhandlingen, er det muligt at udpege fire parametre, der er eller kan være bestemmende for konteksteffekter. To af disse parametre er semantiske, mens de to andre er kognitive i videre forstand.

Hvordan parametrene, der vises i *oversigt 9.3*, bidrager til forståelse af konteksteffekter, er temaet i det følgende.

Oversigt 9.3.

Konteksteffekters bestemmende parametre.

Semantiske parametre	Kognitive parametre
• Tomme pladser • Tematiske spørgeforløb	• Kognitive skemaer • Kognitiv magelighed

Der er som nævnt fundet spor af konteksteffekter i tilknytning til såvel faktuelle spørgsmål som kombinations- og holdningsspørgsmål, in casu i gennemsnit ét spor pr. faktuel spørgsmål, tre pr. kombinationsspørgsmål og fem pr. holdningsspørgsmål. Eftersom der er afdækket spor i tilknytning til halvdelen af alle holdningsspørgsmål i det prototypiske spørgeskema, i cirka hvert tredje af kombinationsspørgsmålene, men kun i få faktuelle spørgsmål, er det empirisk underbygget, at effekter navnlig forekommer ved besvarelse af holdningsspørgsmål.

Når det derpå indtænkes, at navnlig holdningsspørgsmål har mange *tomme pladser*, kan én parameter, der er bestemmende for spørgsmåls kontekstsensitivitet, være antallet af tomme pladser. Da ikke alle de spørgsmål, der udløser konteksteffekter, er receptionelt hierarkiserede (se: kapitel 7), må en analyse af tomme pladser som parameter begrænses til 22 kontekstudløsende og hierarkiserede spørgsmål. Når de 22 spørgsmål sammenholdes med andre hierarkiserede spørgsmål, er der relativt flere tomme pladser i kontekstudløsende spørgsmål end i andre spørgsmål i det prototypiske spørgeskema.

Sammenhængen er muligvis af pseudokarakter, beroende på forholdvis flere holdningsspørgsmål blandt kontekstudløsende spørgsmål end blandt spørgsmål generelt i det prototypiske spørgeskema. Hvis antallet af tomme pladser i de kontekstudløsende spørgsmål og i samtlige spørgsmål sammenholdes efter spørgsmålstype, forbliver sammenhængen dog uændret. I *oversigt 9.4* på næste side er andelen af udløsende spørgsmål med ingen/få henholdsvis mange/usædvanligt mange tomme pladser opgjort efter spørgsmålstype. I oversigten er tillige antallet af tomme pladser i alle hierarkiserede spørgsmål anført. Det er på denne baggrund ikke falsificeret, at tomme pladser i kontekstudløsende spørgsmål er én bestemmende parameter.

Oversigt 9.4.

Tomme pladser i spørgsmål, der udløser konteksteffekter, sammenholdt med tomme pladser i alle hierarkiserede spørgsmål. Særskilt efter spørgsmålstype. Horisontal procentfordeling.

Spørgsmålstype:	Ingen/få tomme pladser	Mange tomme pladser	Usædvanligt mange tomme pladser
<i>Faktuelle spørgsmål</i>			
Effektudløsende spørgsmål	40	60	-
Alle spørgsmål	70	30	-
<i>Kombinationsspørgsmål</i>			
Effektudløsende spørgsmål	30	70	-
Alle spørgsmål	42	58	-
<i>Holdningsspørgsmål</i>			
Effektudløsende spørgsmål	-	50	50
Alle spørgsmål	21	46	32

Der er fundet spor af negative konteksteffekter i tilknytning til besvarelse af spørgsmål med få såvel som med mange tomme pladser. Af de otte spørgsmål, der tilsammen tegner sig for halvdelen af kontekstsporene, er seks receptionshierarkiserede (se: kapitel 7). Alle seks spørgsmål har mange eller usædvanligt mange tomme pladser. Analysen underbygger, at konteksteffekter ofte forekommer ved besvarelse af spørgsmål med mange receptionsudfald. Semantisk-kognitiv overførsel synes at forudsætte receptionelle spillerum. Omvendt er der blandt de elleve spørgsmål, hvor der er afdækket få konteksteffekter, også spørgsmål med mange eller usædvanligt mange tomme pladser. Følgelig fremkalder mange tomme pladser ikke altid kontekstsensitivitet.

Den anden parameter er *tematiske spørgeforløb*. Som nævnt er der kun fundet ét spor af konteksteffekt, som ikke skyldes overførsel fra spørgsmål i sammenhængende spørgeforløb eller spørgsmålsin-terne overførsler. Når der ses bort fra registereffekter, er effekter i almindelighed knyttet til tematiske spørgeforløb. Sådanne forløb er hyppigt forekommende i surveyundersøgelser. Sammenhængende spørgeforløb anses af mange som fremmende for interviewprocessen og dermed befordrende for reduktion af måleproblemer. Analyserne

peger imidlertid på, at det netop er muligheden for kohærensskabende reception af spørgsmål i tematiske spørgeforløb, der fører til konteksteffekter.

Trods den hyppige anvendelse af tematiske spørgeforløb forudsætter surveymetoden en atomistisk ontologisk opfattelse af det værende som en kæde af enkeltbestanddele [se fx: Eneroth, 1984; Olsen, 1995]. Idet surveyforskning tager "idéen om det sociale atom bogstaveligt" [Adorno, i: Schmidt, 1991], forholder forskeren sig til virkeligheden, som var den fragmenteret. Men det, som forskeren forsøger at adskille, tilstræber respondenten at forene. Forståelse af spørgsmål beror ikke kun på spørgsmålets fysiske tegn, men også på det, som respondenten anser som relevante rammer til afgørelse af et spørgsmåls betydning [se fx: Prideaux, 1984]. Spørgsmålsforståelse er semantiske rekonstruktionsprocesser, der afhænger af andet og mere end selve spørgsmålet (se: kapitel 2). Hvad enten spørgsmål forstås deduktivt eller induktivt, konstruerer respondenten spørgsmålets betydning. Det sker med afsæt i spørgsmålet, men som kapitlet har godtgjort ofte også under inddragelse af med-tekster, hvori spørgsmålet findes.

Når surveyforskeren modarbejder surveymetodens atomistiske logik ved at tilbyde respondenten spørgsmål i sammenhængende tematiske spørgeforløb, er det for respondenten en legitimering af semantisk integration af to eller flere spørgsmål. Som en konsekvens heraf kunne det foreslås at afskaffe tematiske spørgeforløb i surveyundersøgelser. Da spørgsmålstværgående konteksteffekter også kan være positive, er forslaget dog for vidtgående. Alternativt må surveyforskere overveje, om der i sammenhængende spørgeforløb kan indbygges motiverede positive konteksteffekter, eller om beslægtede spørgsmål bør placeres forskellige steder i et spørgeskema (se: kapitel 14, bind II).

Den tredje parameter er *kognitive skemaer*. Der er peget på, at respondents generelle hukommelse har kognitiv forrang, idet respondenter hellere aktiverer ikke-episodisk end episodisk hukommelse. Den generelle hukommelses mønstre er kognitive skemaer, der bidrager til selektion og bearbejdelse af informationer, så der tilstræ-

bes sammenhængende og modsigelsesfri informationstilegnelse og -genskabelse. Via de i kapitel 2 nævnte interpretations- og integrationsprincipper er kognitive rekonstruktionsprocesser kohærens-søgende. Mens interpretation tilvejebringer fortolkende hukommelsesberigelse, bidrager integration til sammenhæng mellem informationer.

Respondenters søgen efter informationskohærens kan både fremkalde positive og negative konteksteffekter. Når fx stimulerings-effekter reducerer måleproblemernes omfang, er kohærensbestræbelser gunstige. Imidlertid er det empirisk underbygget, at kognitive skemaer ofte fremkalder mangelfulde målinger, der beror på spændingsfeltet mellem surveymetodens helhedsopløsende logik og respondenters kognitivt-holistiske stræben. I sidste instans er relationen mellem surveylogikken og respondenters kognitive skemaer kontradiktorisk, men uforeneligheden kan modificeres ved under konstruktion af spørgeskemaer at tage højde for måleproblemer, der skyldes respondenters kognitive skemaer og holistiske stræben.

Når spørgsmål stiller omfattende kognitive krav til respondenter, kan det ikke udelukkes, at kravene bidrager til øget kontekstsensitivitet. På den baggrund er den fjerde parameter *kognitiv magelighed*. Mulige sammenhænge mellem kognitive belastninger og kontekstsensitivitet er afdækket med afsæt i analysen af kognitiv magelighed (se: kapitel 8). Der er registreret forekomst af kognitiv magelighed i tilknytning til svar på 27 af de 36 kontekstsensitive spørgsmål, ligesom der er registreret tilfælde af kognitiv resignation i tilknytning til samtlige otte særligt kontekstsensitive spørgsmål. Vice versa er der fundet spor af konteksteffekter i tilknytning til spørgsmål, som ikke udløser kognitiv magelighed.

Sammenhængen mellem kognitiv magelighed og konteksteffekter er ikke éntydig. Men det er ikke falsificeret, at konteksteffekter ofte forekommer i tilknytning til besvarelse af spørgsmål, som fordrer stor kognitiv indsats af respondenter. På den anden side kan også spørgsmål, der ikke stiller store kognitive krav, udløse kontekstpåvirket svaradfærd.

Tomme pladser, tematiske spørgeforløb, kognitive skemaer og kognitiv magelighed er derfor ikke éntydigt bestemmende for konteksteffekter. Men de fire parametre yder et bidrag til forståelse af effekterne. At konteksteffekter er af kompleks beskaffenhed, kan anskueliggøres ved at rette opmærksomheden mod fordelingen af effektspor informanterne imellem. Der er en betragtelig spredning i antallet af effektsymptomer. I ét interview er der ikke fundet blot ét effektspor, mens der i et andet er afdækket spor af kontekstuel svaradfærd ved reception eller besvarelse af omtrent 20 spørgsmål. Én tredjedel af informanterne tegner sig for over halvdelen af sporene.

Der er ikke afdækket éntydige sammenhænge mellem træk ved informanterne (fx køn, alder, social baggrund etc.) og udbredelsen af kontekstpåvirket svaradfærd. Hvad angår den store spredning i antallet af spor informanterne imellem, beror den muligvis på, at informanter, som gerne reflekterer over spørgsmåls immanente sammenhæng, levner flere spor af konteksteffekter end informanter, der ikke er opmærksomme på egen svaradfærd. En anden forklaring kan være, at informanter, som ikke forholder sig reflekterende til interviewsituationen, og som tillige praktiserer behagestrategier, i højere grad påvirkes af *probes* angående semantiske sammenhænge mellem spørgsmål eller kognitive sammenhænge mellem besvarelser.

Resumé af kvalitative hypotesetest

Empirisk underbyggede hypoteser

Som medie for tilvirkning af surveydata er respondenter opgaveløser. Spørgmålenes meningsfuldhed forudsætter, at respondenter har et informationslager (hukommelse). Hvis lageret er utilstrækkeligt, kan respondenter ikke virke som medie. Hvis informationslageret findes, er respondenterens opgaver *korttidstegnelse* og *forståelse* af spørgsmål. Forståelse er en forudsætning for, at respondenter kan *genskabe* af surveyforskeren ønskede informationer. Under respondenterens opgaveløsninger kan der være afsmittning fra forståelse af eller genskabelse i forbindelse med ét eller flere tidligere spørgsmål, dvs. *konteksteffekter*. Til sidst afgiver respondenter et svar. Korttidstegnelse, spørgsmålsforståelse og genskabelse af informationer er respondenterens semantisk-kognitive opgaver.

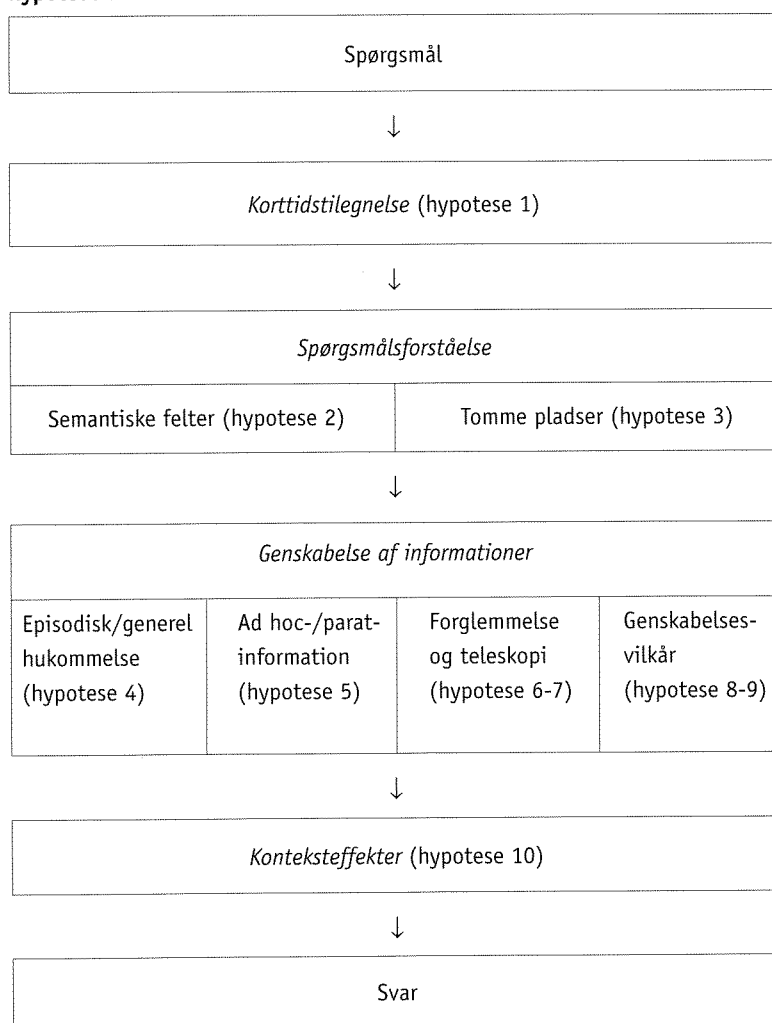
I de fire foregående kapitler er ti hypoteser om respondenteres opgaveløsninger og deraf følgende måleproblemer i surveyundersøgelser testet. Hypoteserne, hvis tentative placering i svarprocessen fremgår af *oversigt 10.1* på næste side, er genereret med afsæt i teoretisk-empirisk forforståelse samt ved tekstanalyse af spørgeskemaer (se: kapitel 2-4). Hypoteseafprøvningernes empiriske grundlag er survey- og laboratorieinterview med 32 strategisk udvalgte informanter (se: kapitel 5). Det teoretiske grundlag er begreber fra lingvistik og hukommelsesforskning.

De gennemførte hypotesetest giver normative svar på det ontologiske og epistemologiske spørgsmål. Forskere, der hævder, at kun empiri bør være kilder til erkendelse, har allerede besvaret det ontologiske spørgsmål. Hvis kun empiri er grundlag for test af hypoteser, er erkendelse forholdet mellem empiriske fremtrædelsesformer og logisk-sproglig kopiering heraf. I afhandlingen tages der afstand fra en sådan empirisme, idet nødvendigheden af andre erkendelseskilder

fremhæves, herunder teoretiske begreber. Teoretisk forforståelse er en forudsætning for generaliseringsgyldighed. At de kvalitative hypotesetest og deraf følgende generaliseringer er gyldige, implicerer ikke, at de honorerer krav om endelig verifikation. Generaliseringerne har teoretisk forankring og er empirisk underbyggede eller "befæstede". Det epistemologiske spørgsmål besvares derfor på følgende måde: Som i andre kvalitative undersøgelser fører test af de kvalitative hypoteser ikke til universelle sandheder, men til probabilistisk erkendelse via kontrolleret erfaring og sandsynliggjort viden.

Oversigt 10.1.

Respondentens semantisk-kognitive opgaver og undersøgelsens kvalitative hypoteser.

I det følgende resumeres udfaldet af de gennemførte hypotesetest. Der redegøres for såvel testudfald som for mulige forståelser af udfaldet, ligesom hypoteseafprøvningsresultaterne relateres til andre testrelevante forskningsresultater. Det sidste sker med sigte på at afdække grader af overensstemmelse.

Korttidstilegnelse

Hypotesen om korttidshukommelse (hypotese 1) angår besøgs- og telefoninterview, da besvarelse af postspørgeskemaer tilbyder andre og bedre muligheder for korttidstilegnelse af spørgsmål. Hypoteseafprøvningen sandsynliggør, at respondents korttidshukommelse per se er årsag til måleproblemer i danske surveyundersøgelser, navnlig ved besvarelse af ordrige holdningsspørgsmål. Problemerne beror på, at nogle respondenter besvarer mangelfuldt korttidstiledede spørgsmål. Dertil kommer særlige korttidshukommelsesproblemer ved besvarelse af spørgsmål, hvortil der udleveres svarkort. Sandsynligvis er måleproblemer grundet mangelfuld korttidshukommelse ikke markante i danske surveyundersøgelser, men på den anden side underestimerer den metodologiske tilgang forekomsten af korttidshukommelsesproblemer.

Hypoteseafprøvningen falsificerer ikke, at antallet af ord i spørgsmål er en vigtig parameter, der er bestemmende for, om korttidstiledelsesproblemer opstår eller ikke. Sandsynligheden for korttidshukommelsesproblemer vokser med øget spørgsmåls længde. Sammenhængen er ikke tidligere afdækket i surveysammenhæng, men derimod af kognitionspsykologer, som blandt andet har påvist, at der ikke uden gentagelse eller memorering kan lagres informationer i korttidshukommelsen i mere end omkring et halvt minut [se fx: Anderson, 1990, Baddeley, 1990].

Spørgsmålsforståelse

Forståelse af spørgsmålshelheder forudsætter forståelse af enkeltord – og vice versa. Hypotesen om *semantiske felter* (hypotese 2) underbygges markant ved analysen af de 32 udskrevne interview. Danske respondents forståelse af enkeltord er årsag til måleproblemer. Ordernes intensionelle ubestemthed giver respondenter forståelsesspillerum. Det gælder navnlig ved besvarelse af holdningsspørgsmål,

der oftere end andre indeholder ord med voluminøse eller decideret voluminøse semantiske felter. Måleproblemerne skyldes, at ordforståelse genererer svarforskelle, som afspejler ordenes semantiske felter, og som ikke samtidig er empiriske manifestationer af reelle forskelle mellem holdninger eller faktuelle forhold i den ydre verden.

Hypoteseafprøvningen peger på, at sandsynligheden for måleproblemer vokser med semantiske felters vidde. Omvendt bidrager enkeltord med diminutive felter alt andet lige til færre måleproblemer. Anvendt lingvistik kan bidrage til forståelse af måleproblemer grundet semantiske felter, hvis vidde bestemmes af en række parametre: Ord med ekstension (fx *fjernsyn*, *opvaskemaskine* og *teater*) har som regel mindre semantiske felter end ord alene med intension (fx *demokrati* og *politik*). Det gælder navnlig, hvis ekstensionen har gestaltkvalitet, fx *opvaskemaskine*. Desuden har ord med moderat eller intet konnotationspotentiale (fx *tv-kanal* og *årstal*) mindre semantiske felter end ord med mere righoldigt konnotationspotentiale (fx *ligestilling* og *tolerance*). Endelig har korte og af danske sprogbrugere hyppigt anvendte ord tendentielt mindre semantiske felter end lange og sjældent brugte ord. Ingen af de nævnte parametre er dog éntydigt bestemmende for semantiske felters vidde. Selv hvis der gøres brug af ord med ekstension (navnlig med gestaltkvalitet), ord med sparsomt konnotationspotentiale og korte, hyppigt anvendte ord, er det langt fra sikkert, at respondenter forstår ord på samme måde.

Testresultatet vedrørende semantiske felter er tendentielt overensstemmende med anden grundforskning, der peger på, at enkeltord påvirker respondents forståelse af spørgsmål og dermed forårsager måleproblemer (se: kapitel 3). Forskningen underbygger desuden, at måleproblemer grundet respondents forståelse af ord oftest forekommer ved besvarelse af holdningsspørgsmål. Derimod er der ikke hidtil gjort forsøg på teoretisk forståelse af semantiske felters vidde med sigte på at kunne forebygge måleproblemer grundet forståelse af enkeltord. Det er et væsentligt træk ved udenlandsk grundforskning, at størstedelen af den tager afsæt i gængse hverdagsbegreber. Også hypotesen om *tomme pladser* (hypotese 3) underbygges markant. Danske respondents udfyldelse af tomme pladser i enkelt-

spørgsmål er årsag til måleproblemer. Det gælder især ved besvarelse af holdningsspørgsmål, der ofte har mange eller usædvanligt mange tomme pladser. Derimod har faktuelle spørgsmål almindeligvis færre tomme pladser, hvilket blandt andet skyldes spørgsmålenes eksterne referencer, der reducerer antallet af receptionelle udfaldsmuligheder. Måleproblemerne fremkommer ved, at reception genererer svarforskelle, der ikke er udtryk for reelle forskelle i holdninger eller i faktuelle forhold i den ydre verden. Spørgsmål muliggør som hovedregel forskellige receptioner, der ikke svarer til forskerens spørgeintention. Konsekvensen er, at forskere – i modsætning til, hvad mange synes at mene – *ikke* får svar, som de spørger.

Hypoteseafprøvningen peger på, at sandsynligheden for måleproblemer vokser med antallet af tomme pladser. Jo flere tomme pladser, respondenten betydningskonstruerende skal udfylde, desto større er sandsynligheden – uanset spørgsmålstype – for mangelfulde svar. Til forståelse af receptionsprocessen peges der på tre bestemmende parametre. For det første er spørgsmål med ingen eller få tomme pladser overvejende sammensat af ord med diminutive eller moderate semantiske felter, mens spørgsmål med mange eller usædvanligt mange tomme pladser ofte omfatter ord med voluminøse eller decideret voluminøse semantiske felter. Enkeltord med (decideret) voluminøse semantiske felter kan dog undertiden føre til få tomme pladser.

For det andet øges den receptionelle heterogenitet almindeligvis, når antallet af ord i et spørgsmål øges; fx gør spørgsmål med usædvanlig mange tomme pladser i gennemsnit brug af omkring tre gange så mange ord som spørgsmål uden tomme pladser. Der findes dog også ordrige spørgsmål med få tomme pladser og ordfattige spørgsmål med mange tomme pladser. Det antages, men kan ikke underbygges empirisk, at ords semantiske felter er mere receptionelt afgørende end antallet af ord.

For det tredje bidrager respondenters kendskab til svarkategorier sjældent – og alene ved besvarelse af faktuelle spørgsmål – til reduktion af mulige receptionsudfald. Der er ikke blandt holdnings- eller kombinationsspørgsmål fundet blot ét spor af svarkategorier med

receptionsreducerende effekt. Hverken dikotome eller graduerende kategorier mindsker antallet af tomme pladser, fx kategorier angivende grader af enighed eller tilfredshed. Det samme gælder kvantificerende adverbierlige kategorier. Hvis svarkategorier skal reducere antallet af tomme pladser, må kategorierne tilbyde respondenterne supplerende semantisk information, der reducerer det receptionelle udfaldsrum. Det gør svarkategorier sjældent i danske surveyundersøgelser.

Testresultatet vedrørende tomme pladser er tendentielt overensstemmende med anden grundforskning, der gentagne gange har peget på, at respondenteres forskellige forståelse af spørgsmål fører til måleproblemer (se: kapitel 3). Ligesom respondenteres forståelse af enkeltord navnlig fremkalder måleproblemer ved besvarelse af holdnings-spørgsmål, gør også anden forskning opmærksom på, at det samme gælder forståelse af spørgsmålshelheder. Med hensyn til spørgsmåls-længde og måleproblemer er sammenhængen omdiskuteret. Nogle gange fører korte spørgsmål til færre måleproblemer, andre gange til det modsatte. Hypoteseafprøvningen peger på, at korte spørgsmål alt andet lige er at foretrække. Derfor taler også ønsket om forebyg-gelse af måleproblemer grundet korttidshukommelsesproblemer.

Med hensyn til forståelse af respondenteres reception af spørgsmål er der ikke tidligere i grundforskningen gjort forsøg på på teoretisk grundlag at afdække tomme pladseres bestemmende parametre. Navnlig amerikanske forskere er stærkt optaget af at afdække re-spondenteres spørgsmålsforståelse som årsag til måleproblemer, men almindeligvis på et ikke-teoretisk grundlag, der overser mulighe-derne for anvendt lingvistik.

Genskabelse af informationer

Afprøvningen af hypotese 2-3 underbygger, at den semantiske op-gave, som respondenter skal løse, er kompleks og genererer må-leproblemer. Respondenter tillægger ofte "samme ord" forskellig betydning og udfylder sjældent tomme pladser på samme måde. Spørgsmålsforståelse er et nødvendigt vilkår for, at respondenter kan genskabe informationer. I dette afsnit resumeres udfaldet af afprøvningerne af de seks hypoteser om informationsgenskabelse.

Hypotesen om *episodisk/generel hukommelse* (hypotese 4) underbygges af et stort antal spor i de udskrevne interview. Danske respondenter inkongruente genskabelse af informationer i forhold til spørgsmåls intenderede genskabelsesstrategier er én vigtig årsag til måleproblemer. Afprøvningen af hypotesen peger på, at episodiske spørgsmål ofte besvares via ikke-episodiske genskabelsesstrategier eller hybridstrategier (sammenfletning af episodisk og ikke-episodisk genskabelse). Det er således ikke falsificeret, at asymmetri mellem forskerintenderede og faktiske genskabelsesstrategier fører til måleproblemer.

Episodiske spørgsmål fremkalder dog ikke altid asymmetri mellem intenderede og faktiske genskabelsesstrategier. Til forståelse af, hvornår der er uoverensstemmelse mellem de to strategier, er der én afgørende parameter: hændeshyppighed. Medmindre episodiske spørgsmål har meget kort retrospektiv tidshorizont, vokser sandsynligheden for episodisk genskabelse med aftagende grad af hændeshyppighed. Hyppige og ensartede begivenheder obstruerer episodisk genskabelse og udløser ikke-episodiske kognitive “nødbremser”, fx aktivering af drejebøger. Respondenter generelle hukommelse synes således at have kognitiv forrang.

Ved besvarelse af ikke-episodiske spørgsmål er respondenter genskabelsesstrategier sjældnere inkongruente med den intenderede. Alt andet lige er sandsynligheden derfor større for generelle svar på episodiske spørgsmål end omvendt. Eksempelvis besvares faktuelte generelle spørgsmål næsten altid ved generel rekonstruktion, mens besvarelse af holdningsspørgsmål i større udstrækning beror på inkongruens mellem intenderet og faktisk svarstrategi. Når holdninger ikke allerede på forhånd er tilegnet den generelle hukommelse, aktiverer respondenter ofte episodisk eller hybrid hukommelse. Også dette underbygger den generelle hukommelses forrang. Hvis det er muligt, aktiverer respondenter hellere generel end episodisk hukommelse. Men når ønskede informationer ikke er tilegnet den generelle hukommelse, afsøger respondenter egen episodisk hukommelse for at kunne afgive et svar.

Testresultatet angående episodisk/generel hukommelse er tendentielt overensstemmende med anden grundforskning. Nogle forskere

tager afsæt i de to nævnte hukommelsesbegreber, men sondringen har dog en marginal placering i forskningen (se: kapitel 3). I lighed med afhandlingens forfatter peger forskerne på, at sandsynligheden er større for generelle svar på episodiske spørgsmål end omvendt. At generel hukommelse overlejrer episodisk hukommelse, når begivenheder er hyppige, er påvist i enkelte andre undersøgelser. Der er fx gennemført forsøg, der viser, at nogle respondenter undertiden rekonstruerer kognitive drejebøger i stedet for informationer om faktiske begivenheder.

Også hypotesen om ad *hoc-/paratinformation* (hypotese 5) er empirisk underbygget. Danske respondents genskabelse af informationer ved besvarelse af ikke-episodiske spørgsmål er ikke altid parat-informativ. Det store antal spor af ad hoc-informationer peger på, at svar på ikke-episodiske spørgsmål ofte fører til måleproblemer. Problemerne er dog ikke lige udbredte med hensyn til forskellige spørgsmålstyper. Navnlig (re)konstruktion af holdninger er ad hoc-informative, mens svar på faktuel-generelle spørgsmål og kombinationsspørgsmål sjældnere er det. Holdningsspørgsmål beder ofte om stillingtagen til anliggender, som mange respondenter ikke tidligere har tænkt over. Når holdninger ikke er tilegnet den generelle hukommelse, kan de ikke rekonstrueres. Respondenter konstruerer gerne skrøbelige holdninger.

Med sigte på forståelse af, hvornår ad hoc- versus paratinformationer (re)konstrueres, yder udenlandsk grundforskning ingen bidrag hertil, da sondringen er ny i surveysammenhæng. Derimod peger hypoteseafprøvningen på tre bestemmende parametre. Den første parameter er episodisk/generel hukommelse. Paratinformation forekommer oftere ved aktivering af generel end ved aktivering af hybrid/episodisk hukommelse. Hvis der ikke i respondentens generelle hukommelse findes informationer, kan de ikke rekonstrueres. Den anden parameter er surveyspørgsmåls – navnlig holdningsspørgsmåls – grad af relevans for respondenter (dvs. selvrelevans). Med fokus på spørgsmål, som fremkalder paratinformation, angår de fleste forhold, som er relevante for mange mennesker. Sandsynligheden for paratinformation er derfor størst, når spørgsmål er selvrelevante. Endelig er også tomme pladser en bestemmende

parameter. Jo flere tomme pladser, et ikke-episodisk spørgsmål har, desto større er sandsynligheden for ad hoc-information. Det beror på uklarhed om, hvilken slags information der ønskes.

Den metodologiske tilgang til test af hypotesen om *forglemmelse* (hypotese 6), der angår besvarelse af episodiske spørgsmål, er mangelfuld. Den kan derfor ikke hævdes at være markant underbygget, men er på den anden side heller ikke falsificeret. Ved eksemplers illustrative magt peges der på, at danske respondenters episodiske forglemmelse, der forudsætter episodiske genskabelsesstrategier, ikke er en simpel funktion af den tidsmæssige afstand fra tilegnelse til genskabelse af informationer, og at episodisk forglemmelse er årsag til måleproblemer. Brugere af surveymetoden kan ikke påregne, at sandsynligheden for pålidelig episodisk genskabelse øges, jo kortere den retrospektive tidshorisont er. Uafhængigt af tidshorisont er der begivenheder, som fører til mere pålidelig rekonstruktion end andre. De fleste tekstlige spor afspejler enten "ikke-episodisk forglemmelse" (generel hukommelsessubstitution) eller episodisk forglemmelse. Eksemplerne falsificerer ikke, at svar på retrospektive episodiske spørgsmål sjældent er uden forglemmelse.

Med sigte på forståelse af den partielt underbyggede hypotese 6 er parameteren hændelseshyppighed i langt højere grad end tidshorisont central til forståelse af episodisk forglemmelse. Om det er muligt at rekonstruere begivenheder indtruffet for få dage eller for mange år siden, afhænger af begivenhedens grad af usædvanlighed. Hvis begivenheden er et vendepunkt, er der stor sandsynlighed for fravær af forglemmelse. Det samme gælder, hvis begivenheder udløser emotioner, fx dødsfald i familien. Genskabelse af episodiske informationer er derfor ikke altid rene kognitive processer, men interagerer med emotioner. Afprøvningen af forglemmelseshypotesen falsificerer ikke, at genskabelse af informationer om begivenheder, der udløser emotioner, overvejende har genskabelsesfremmende virkninger. Hvis en begivenhed derimod ligner mange andre af samme type, er sandsynligheden for episodisk rekonstruktion og dermed for episodisk forglemmelse beskeden. Hyppige begivenheder hæmmer både episodisk genskabelse og fravær af episodisk forglemmelse.

En anden parameter, der også påvirker respondenters forglemmelse, er antallet af tomme pladser i episodiske spørgsmål. Jo færre tomme pladser, et episodisk spørgsmål har, desto mindre er sandsynligheden for forglemmelse. Det skyldes, at mange tomme pladser i et spørgsmål skaber uklarhed om, hvilken information respondenterne skal rekonstruere.

Den eksempelbaserede ikke-falsifikation af forglemmeshypotesen underbygges ved henvisning til andre undersøgelser (se: kapitel 3). Trods adskillige forsøg på at efterprøve Ebbinghaus' glemselskurve i surveysammenhæng underbygges kurven i nogle undersøgelser, men ikke i andre. I tilfælde, hvor glemselskurven anfægtes, peger forskere – ligesom forfatteren – på, at hyppige og beslægtede begivenheder oftere glemmes end sjældne og usædvanlige.

Genskabelse af informationer kan være teleskopisk, hvorfor fravær af episodisk forglemmelse ikke altid er ensbetydende med fravær af måleproblemer. Da svar på episodiske spørgsmål oftest bevirker generel hukommelsessubstitution eller episodisk forglemmelse, er der kun enkelte spor af *teleskopi* (hypotese 7) i de udskrevne interview. Det er dog ikke falsificeret, at også danske respondenters teleskopiske genskabelse kan være årsag til måleproblemer i perio-deafgrænsede episodiske spørgsmål. Imidlertid synes teleskopi af moderat vigtighed i forhold til andre måleproblemer. Hvorvidt genskabelse af informationer om begivenheder, der har udløst emotioner, oftere end anden episodisk genskabelse fører til teleskopiske problemer, kan hverken falsificeres eller underbygges empirisk.

Til forståelse af teleskopi peger hypoteseafprøvningen på to potentielt bestemmende parametre, hvoraf den første er hændelse-hyppighed. Hyppige og ensartede begivenheder øger formodentlig sandsynligheden for fejlagtige tidsmæssige placeringer, da fraværet af karakteristiske træk kan føre til, at begivenheder forveksles (se: kapitel 3). På den anden side kan også begivenheder med karakteristiske træk, fx vendepunkter og begivenheder, der udløser emotioner, fremkalde teleskopi (den anden parameter). I så fald er der sandsynligvis størst risiko for fremad-teleskopering.

Omfanget af teleskopi er omdiskuteret i grundforskningen (se: kapitel 3). Såvel fremad- som bagudteleskopering er empirisk underbygget, mens andre undersøgelser afdækker moderate eller ingen teleskopieffekter. Eksempelvis har Sudman & Bradburn [1973] påvist såvel teleskopi som simpel forglemmelse. Afprøvningen af hypotese 6-7 peger på, at både episodisk forglemmelse og teleskopi kan føre til måleproblemer i danske surveyundersøgelser. Men analysen afdækker en anden vigtig årsag til måleproblemer: respondents aktivering af generel eller hybrid hukommelse. Den generelle hukommelses forrang er en barriere for uproblematisk svar på episodiske spørgsmål.

Om de vilkår, respondenter tilbydes i interviewsituationen, påvirker mulighederne for genskabelse af informationer, er de to sidste genskabelshypoteser, hvoraf hypotese 8 angår *kognitive aflastninger*. Hypotesen – manglende spørgeprocedurer til fremme af danske respondents genskabelse af informationer er årsag til måleproblemer – er hverken falsificeret eller underbygget. Der peges dog på, at de tidsmæssige betingelser, som interviewning tilbyder, ikke altid er svaradækvate. Under henvisning til anden empirisk forskning er det vurderingen, at tilstrækkelig tid til rådighed alt andet lige er fremmende for respondents genskabelse af informationer.

På empirisk grundlag fremhæves desuden, at spørgsmål med svarkort normalt har genskabelshæmmende eller fraværende effekter. Svarkortproceduren synes oftest belastningsneutral, men er undertiden en belastning. Procedurens positive aspekt er den mertestid, som respondenter tildes. Men aspektet kan mere end opvejes af til svarkort knyttede kognitive belastninger og af korttidshukommelsesproblemer.

Hypotesen om kognitive belastninger (hypotese 9) underbygges af et stort antal spor i de udskrevne interview. Danske respondents *kognitive magelighed* ved genskabelse af informationer og bagvedliggende behagestrategier er årsag til måleproblemer. Også danske respondenter praktiserer den slags svarstrategier og tilbyder interviewere helt tilfældige informationer. Hypoteseafprøvningen peger desuden på, at sandsynligheden for måleproblemer grundet kognitiv

magelighed er størst ved besvarelse af holdningsspørgsmål og episodiske spørgsmål.

For at kunne forstå, hvorfor nogle holdningsspørgsmål fører til kognitivt magelige svar, mens andre ikke gør, peges der atter på parameteren selvrelevans. Ligesom en høj grad af selvrelevans er befordrende for afgivelse af parainformationer, fremmer selvrelevans også kognitiv omhyggelighed ved besvarelse af holdningsspørgsmål. Med hensyn til episodiske spørgsmål er der peget på, at respondenter normalt gør brug af ikke-episodiske genskabelsesstrategier eller af hybridstrategier, når begivenheder er hyppige og ligner hinanden. Medmindre den retrospektive tidshorisont er meget kort, er den udslaggivende parameter hændeshyppighed. Hændeshyppighed er også bestemmende for kognitiv magelighed, når mageligheden fx er "skud i tågen" og "slag på tasken".

For såvel holdningsspørgsmål som episodiske spørgsmål gælder desuden, at antallet af tomme pladser spiller en rolle for danske respondents afgivelse af kognitivt magelige svar. Når spørgsmål har mange tomme pladser, er der risiko for, at svarvillige respondenter kapitulerer over for spørgsmålenes semantiske kompleksitet. Respondenter er besindige og imødekommer gerne interviewerens svarønsker. Hvad intervieweren ikke nødvendigvis opdager, er de bagvedliggende behagestrategier.

Testresultatet vedrørende kognitiv magelighed er tendentielt overensstemmende med anden grundforskning, der gentagne gange har påvist, at kognitiv magelighed er ofte forekommende (se: kapitel 3). Adskillige undersøgelser peger på, at mindre kognitivt øvede respondenter afgiver tilsyneladende tilfredsstillende, men "omkostningsfrie" og dermed mangelfulde svar. Svarkategorier af typen *ved ikke* eller *har ingen mening* kan i nogen grad forebygge kognitivt magelige svar.

Konteksteffekter

Ved test af de ovenfor nævnte hypoteser er spørgsmål anskuet som separate enheder. Hypoteseafprøvningerne har forudsat, at de opgaver, som danske respondenter løser ved reception og besvarelse

af spørgsmål, ikke påvirker efterfølgende svarprocesser. Denne abstraktion tilbagekaldes ved test af den sidste hypotese om *konteksteffekter* (hypotese 10).

Om end den metodologiske tilgang til test af hypotesen ikke er optimal, men underestimerer omfanget af kontekstuel påvirket svaradfærd, er hypotesen markant underbygget. Danske respondents kontekstuelle reception og genskabelse af informationer er årsag til måleproblemer. Under hypoteseafprøvningen er der ganske vist afdækket spor af positive konteksteffekter, men de fleste tekstlige spor er symptomer på negative effekter. Spor af rene definitionseffekter eller af definitionseffekter i kombination med fokuseringseffekter er ofte forekommende. Spor af rene fokuseringseffekter forekommer sjældent, men ofte i kombination med andre effekter (ud over definitionseffekter også sammen med konsistens- og stimuleringseffekter). Spor af registreffekter er også ofte forekommende. Når disse forekommer, er de virkninger af enkeltspørgsmåls interne struktur.

Hypoteseafprøvningen peger desuden på, at sandsynligheden for konteksteffekter er størst mellem tematisk relaterede spørgsmål i sammenhængende spørgeforløb. Det er ikke falsificeret, at negative konteksteffekter normalt er knyttet til tematisk sammenhængende spørgeforløb eller til enkeltspørgsmål. Endelig underbygges det empirisk, at afsmitning spørgsmål imellem navnlig forekommer ved besvarelse af holdningsspørgsmål. Over halvdelen af de kontekstuelle spor findes i relation til reception eller besvarelse af holdningsspørgsmål.

Til forståelse af konteksteffekter peges der på fire bestemmende parametre. Én parameter er tomme pladser. Semantisk-kognitiv overførsel spørgsmål imellem forudsætter i mange tilfælde receptionelle spillerum. Den anden parameter er tematisk sammenhængende spørgeforløb, der af mange forskere anses som befordrende for svarprocessen. Analyserne peger imidlertid på, at netop muligheden for kohærensskabende reception af spørgsmål i tematiske spørgeforløb fører til konteksteffekter.

Den tredje bestemmende parameter er kognitive skemaer. Der er peget på, at respondents generelle hukommelse har kognitiv for-

rang. Den generelle hukommelses skemaer bidrager til selektion og bearbejdelse af informationer, så sammenhængende og modsigelsesfri informationsgenskabelse tilstræbes. Men som afprøvningen af andre hypoteser har vist, fører kognitive skemaer til måleproblemer, der skyldes spændingsfeltet mellem surveymetodens atomistiske logik og respondenter holistiske stræben. Den fjerde parameter er kognitiv magelighed. Hypoteseafprøvningen underbygger, at konteksteffekter ofte forekommer i tilknytning til besvarelse af spørgsmål, som fordrer stor kognitiv indsats. De fire parametre er ikke éntydigt bestemmende for konteksteffekter, men yder et bidrag til forståelse af effekterne.

Testresultatet vedrørende konteksteffekter svarer i hovedtræk til, hvad anden grundforskning tidligere har afdækket (se: kapitel 3). Selv om forskningen ikke er fyldestgørende, er konteksteffekter af forskellig type påvist i adskillige undersøgelser. Som i afhandlingen peger forskningen desuden på, at konteksteffekter oftest forekommer i tilknytning til besvarelse af tematisk sammenhængende spørgeforløb samt ved reception og besvarelse af holdningsspørgsmål. Endelig forsøger enkelte amerikanske forskere at forklare konteksteffekter på teoretisk grundlag – uden dog at kunne forudsige konteksteffekters art og omfang.

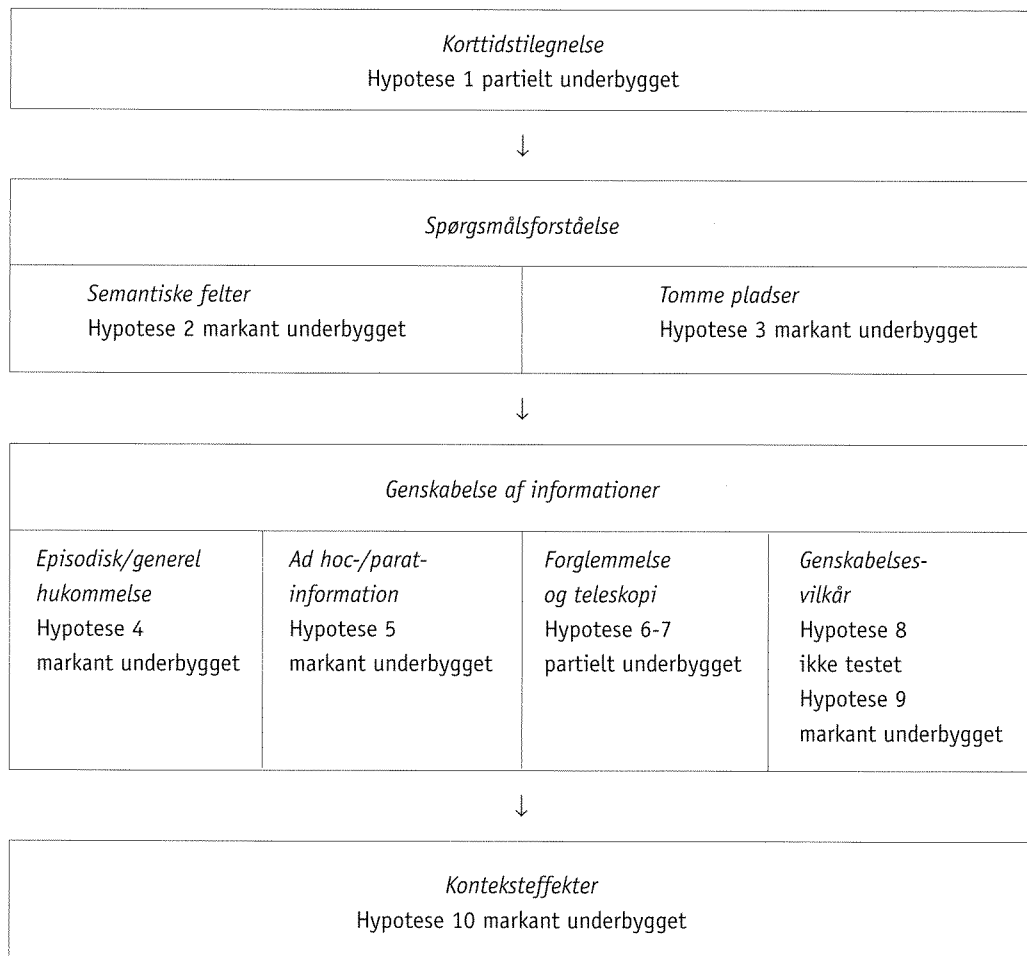
Tværgående tendenser

Når udfaldet af de gennemførte test anskues under ét, peges der på adskillige hidtil i dansk surveyforskning upåagtede årsager til måleproblemer. Som resuméet anskueliggør, beror måleproblemerne på, at respondenter løser semantisk-kognitive opgaver på meget forskellige måder.

Bortset fra hypotesen om genskabelsesfremme (hypotese 8), som det ikke har været muligt at teste, er de øvrige hypoteser empirisk underbygget i større eller mindre omfang (se: *oversigt 10.2*). I nogle tilfælde er antallet af spor, som de 32 informanter efterlader, så betydeligt, at hypotesen befojet kan hævdes at være markant underbygget, mens andre hypoteseafprøvninger i højere grad beror på eksemplers anskueliggørende magt. I så fald er hypotesen ikke falsificeret, men kun partielt underbygget.

Oversigt 10.2.

Underbyggede og falsificerede kvalitative hypoteser.

Både korttidshukommelse, spørgsmålsforståelse, genskabelse af informationer og konteksteffekter fører til måleproblemer. Dertil kommer adskillige andre årsager til måleproblemer, som falder uden for afhandlingens tema, fx stikprøve- og bortfaldsproblemer samt interviewer- og vurderingseffekter. Hvad de sidste angår, beror de på den bedømmelse, som respondenter nogle gange iværksætter, af hvorvidt i interviewsituationen genskabte informationer ønskes formidlet videre til interviewerens [se fx: Groves, 1989]. Det er ønskeligt, at vurderingseffekter i danske surveyundersøgelser afdækkes i et kommende grundforskningsprojekt.

De ti hypoteseafprøvninger er gennemført separat, men ved den efterfølgende forståelse af testudfaldene er der peget på, at de afdækkede årsager til måleproblemer ikke er adskilte i surveypraksis. Der er selvsagt en sammenhæng mellem respondenters korttidshukommelsesproblemer og forståelse af spørgsmål, men også spørgsmålsforståelse og genskabelse af informationer interagerer. Kontekstefekter er ét eksempel på, at sprogforståelse og andre kognitive processer ikke kan adskilles. Det er sandsynligt, at de afdækkede årsager til måleproblemer gensidigt potenserer hinanden og bevirker, at danske surveydata og -analyser i almindelighed er særdeles skrøbelige. Skrøbelighedens samlede udbredelse er i fokus i afhandlingens bind II.